Autor: Mr. Džavid Begović
Urednik: Mr. Džavid Begović
Izdavač: Edukativni centar za žene i djecu “Sara Sabri”
Lektor: Sanela Begović
Prelom: Enis Begović, IT inžinjer
Dizajn korica: Mr. Džavid Begović
Štampa: Štamparija d.o.o., Fojnica
Tiraž: 1.000 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-31

BEGOVIĆ, Džavid
Derman / Džavid Begović. - Sarajevo :
Edukativni centar za žene i djecu Sara Sabri,
2015. - 354 str. ; 21 cm

ISBN 978-9958-0351-5-9

COBISS.BH-ID 22067206

Džavid Begović

D E R M A N

Sarajevo, 2015.

*“U Njega su ključevi svih tajni, samo ih On zna, i On jedini zna šta je na kopnu i šta je u moru, i nijedan list ne opadne, a da On za nj ne zna; i nema zrna u tminama Zemlje niti ičeg svježeg niti ičeg suhog, ničeg što nije u jasnoj Knjizi.” (*Kur’an 6/59*)*

PREDGOVOR

Ova sjećanja su nastavak prve knjige Hidžra i obuhvataju period od kraja 1990. Do sredine 1999. god. Događaje počinjem da opisujem sa optimalne vremenske distance. Da sam počeo pisati ranije, nevažni detalji bi opteretili suštinu. Da sam počeo pisati kasnije, zaboravio bih možda i važne detalje ili razmišljanja. Događaje naravno nisam opisivao “objektivno” već veoma subjektivo. Oni koji tvrde da pišu objektivno već pripremaju teren da podvale čitaocu naj-subjektivniji pristup. Čak i sam izbor događaja je vrlo subjektivan, jer je prošao kroz filter odabiranja koji je subjektivan sam po sebi.

Prvobitni cilj ove knjige je bio da se sačuva porodično sjećanje, radi djece, radi budućih naraštaja. Međutim, nisam mogao odoljeti iskušenju a da ne opišem vrijeme u kojem smo živjeli i svijet oko sebe kroz putopise, događaje i ljude. Cilj mi je bio da ih zapišem i opišem, da ostanu na papiru, da se ne zaborave. Ovi opisi su nekada literarni i emotivni, a nekada samo informativni zapisi.

Generacije naših predaka, koje su prolazile kroz stradanja, pamtile su i pričale o prošlosti svojoj djeci i unučadima. Mi sada nemamo vremena da pamtimo i pričamo, niti djeca imaju vremena, a ni strpljenja da nas slušaju, ali i dalje imamo vremena da stradamo. Zato i pišem svojoj djeci, a oni će to čitati kad budu imali vremena od škole, video igara, interneta i televizije ili kad njihov interes za prošlošću bude jači od interesa za joistic-om. Tada će, možda, naći nešto korisno za sebe, neko korisno saznanje, lijepu priču, neki koristan savjet ili poučan pogled na svijet.

Nije mi namjera da veličam ili ponizim bilo koga ili umanjim značaj bilo kakvog događaja. Ja jednostavno želim da ispraznim svoju memoriju u memoriju računara. Pišem ono što mislim da sam čuo, mislim da sam vidio i što mislim da sam mislio.

Kompjuter je jedini objektivan i strpljiv “slušalac”. Niti se vrijeđa kad mu se nešto napiše, niti se svađa ili podiže ton

na mene ako se sa mnom energično ne slaže, niti me nepristojno prekida u pisanju. Sjednem, prebacim iz svoje memorije po jedan isječak sjećanja u memoriju kompjutera, malo dotjeram tekst i odštampam ga. U mojoj memoriji ostane praznina na mjestu gdje je bilo to sjećanje, a meni postane lakše na duši. Pročitam tek napisani tekst i začudo, imam osjećaj kao da je, to što je napisano, pisao neko drugi, a ja ga već nekolio puta čitao pa mi se zato čini poznatim.

Svjestan sam da će ova sjećanja čitati rodbina i prijatelji, ali i oni koji nisu ni jedno od toga. Svjestan sam da će svaku moju rečenicu dobronamjerni pročitati i sa odobravanjem prihvatiti, a ostali, kao očigledan dokaz da sam fundamentalista ili nevjernik, nacionalista ili pro-srbin i sve što čovjeku može pasti na pamet, a da ga ne košta baš ništa. Utisak na čitaoca ne zavisi mnogo od onoga šta pišem, već od toga ko i sa kakvom predrasudom ovo čita.

Naravno da je kroz ove događaje protkana i moja životna filozofija. Utkana je i samom činjenicom da sam donosio odluke, često sudbonosne. Upotrijebih frazu „donosio sudbonosne odluke“. Pitam se koliko sam se u tome stvarno ja pitao, jer ako su odluke sudbonosne, one su rezultat sudbine, a ne moje volje i pameti.

Ja sam u jednom danu izgubio svu svoju imovinu, stan, firmu, egzistenciju. Našao sam se u izgnanstvu u drugoj zemlji sa troje male djece, bez posla, stana, znanja jezika, prošao sam kroz ogromne izazove podizanja tri firme i četiri selidbe. Neko bi možda pukao. Ja nisam ni okom trepnuo.

Shvatio sam da na sve što mislimo da je naše, ustvari, imamo samo pravo raspolaganja sve dok On ne odredi drugačije. Također sam znao da, u poređenju sa onima koji su tada bili pod granatama u Bosni, moji problemi su izgledali smiješno.

Ovo je ujedno poruka i pouka svima koji ikada dođu u bilo kakvu teškoću, malu ili naoko bezizlaznu, da će se sve to proći, biti nam iza leđa i kad-tad se zvati „lanjske godine“.

ŽIVOT U REALNOM VREMENU

Novu 1991. godinu sam dočekao sa pečatom „Real Time“ - Privatno Preduzeće za Inžinjering, Projektovanje i Softver. Napokon je otvoren ventil i moj entuzijazam je pod pritiskom počeo plaviti tržište na koje sam ciljao.

Ta nova godina je trebala biti blještavo sretna da nije bila tako mračno-crna. Dočekali smo je na ulazu u stan. Staru smo ispratili sretni što je napokon prošla, što smo joj vidjeli leđa.

- Hej fala Bogu što već jednom zamače! – kleli smo je ulazeći u haustor.

A kako i ne bi kad smo tog dana, tog zadnjega dana te stare godine spustili u mezar naš oslonac, našeg zaštitnika, našeg savjetnika, našu mudrost i našu krv: našeg oca Husnibega (o tome je pisano u knjizi Hidžra). Bol mi je lomila dušu dok su petarde eksplodirale oko naših nogu, rakete se rasprskavale na ponoćnom nebu i hiljadama boja bojile košmar u mojoj glavi. Prtili smo snijeg koji je baš toga dana zapadao do pojasa kao da je nebo izručilo na ovaj grad sve što je imalo u svojim njedrima. Nismo mogli ni sanjati koliko je stara godina bila pitoma i naivna u poređenju sa onima koje nam tek dolaze.

Krajem devedesetih godina uveliko je gnjilila komunistička ideologija, a truhlež sistema „bratstva jedinstva“ je odlična podloga za klijanje i bujanje nacionalizma. Narod je, sa zebnjom u srcu i bez nade u duši, pratio direktne prijenose sa Skupštine Jugoslavije, a Jugoslavija je, poput ledene ploče na mirnom jezeru u proljeće, pucala po već vidljivim šavovoma.

Ja sam još uvijek bio vodeći inžinjer za velike projekte u Energoinvestovom Institutu za računarske i informacione sisteme – IRIS (kasnije SDU – sistemi daljinskog upravljanja). No, u IRIS-u već dugo nije bilo posla, ni velikog ni

malog te je većina saradnika bila na čekanju. Plate su bile minimalne i vladala je opšta apatija. Vrhunski inžinjeri, koji su napravili bezbroj velikih projekata u cijelom svijetu za računarsko upravljanje tremoelektranama, naftnim bazama, gasovodima, naftovodima, distribucijom električne energije... sada su uglavnom koristili računare za igranje pasijansa, packmena i drugih, tada popularnih video-igrica. U takvim uslovima dolazilo je do potpune atrofije umova u Institutu, jer ne samo da se nije događao intenzivan razvoj već je dolazilo do zamora kod inžinjera i pada entuzijazma, koji je u prethodnom periodu, blještao svom silinom.

Ja sam sa Juskom svaki dan za vrijeme ručka obilazio po jedan krug unutar Energoinvesta na Stupu. Jusuf Fetahović - Jusko mi je bio kao peti brat, ali i kolega na poslu. Diskutujemo o nezaobilaznoj politici, ali i o očiglednim pokušajima našeg direktora Ljubomira Tošovića - Bate, da sa svojim saradnicima privatizuje i prisvoji SDU. U to vrijeme sam bio i predsjednik Radničkog savjeta SDU. Sve su mi informacije bile dostupne i pokušavao sam da, zajedno sa šefom pravne službe, Bisom Koca, organizujem otpor takvom nastojanju. Sve je, međutim, bilo uzaludno. Odnos snaga u Radničkom savjetu je bio takav da su članovi savjeta, što iz straha, više iz neshvatanja, što iz vlastitog interesa, sa velikim otporom, ali ipak propuštali neke odluke koje su Batu i njegovo društvo vodile ka sigurnom cilju.

Iako sam imao najveći inžinjerski status i vodio najveće i najsloženije projekte u SDU (posljednji projekat: Automatizacija naftne baze Jaroslavlje u SSSR-u u vrijednosti od pet miliona dolara) ipak mi je, zbog kompletne situacije, "pucao film" i ja sam ozbiljno razmišljao da nađem neko drugo rješenje: posao ili da osnujem svoju firmu. Međutim, nije bilo nimalo lahko napustiti dobar status i otisnuti se u neizvjesnost. Trebalo je da za to imam dobar povod, a razloga sam već imao na pretek.

Jednag dana sam pročitao u Oslobođenju oglas jedne privatne Jugoslovensko-Njemačke firme (PDV) u osnivanju za prijem većeg broja perspektivnih inžinjera na poslovima razvoja Poslovnih informacionih sistema. Ja sam se bavio Automatizacijom tehnoloških procesa, ali sam u principu mogao obavljati i te poslove, jer su daleko lakši. Međutim, trebalo je počinjati iz početka i napustiti sve svoje prethodne reference i iskustvo. Nisam to želio, pa makar i po cijenu niskog životnog standarda. Ali, razlika u plati je bila ogromna, jer je PDV nudio 1,500 DM, a ja sam u to vrijeme primao 140 DM. Ipak je vrijedilo nešto pokušati te sam odlučio da konkurišem u PDV. Moguće je da će prihvatiti izazov sa programom koji ja poznajem, te u dogledno vrijeme otvoriti i djelatnost Industrijske autmatizacije. To nije bilo ništa novo, jer je i sam IRIS, odakle se izdvojio SDU, imao sličan razvojni put.

Prije nego ću otići na razgovor u hotel Bristol na Pofalićima, otišao sam sa Nijazom u turbe "Sedam braće" kod nekadašnjeg Principovog mosta (Latinska ćuprija), te ostavio prilog. Tu su odlazili mnogi da dijele sadaku pred neki važan događaj kao što je ispit, prijem na posao i sl., da im Allah, dž.š., ukabuli i pomogne u ispunjavanju želja. Kažu da se, nakon što ubacite jednako novca u svaki od sedam otvora za svakog od sedam braće, ne smijete okretati niti vratiti istim putem. Nakon toga trebate pažljivo osluškivati šta kažu prolaznici i ono što prvo čujete, tako će i biti.

Ja, nakon što sam ubacio isti iznos u svaki otvor kod svakog mezara sedam braće, nisam čuo ni od koga ništa, iako sam pažljivo osluškivao, sve dok nisam došao do Skenderije. Tek tu na semaforu čuh kako jedan mladić kroz prozor kola dobacuje svom prijatelju u prolazu:

- Hej, care, biće sve to u redu!

To me ohrabri, ali sam kasnije ipak, sa puno treme, ušao u Hotel Bristol.

Uglađeni i za razgovor prijatan gospodin Jurić, direktor PDV-a, bio je porijeklom Jugosloven, ali je radio u SR Njemačkoj. U vrlo opuštenom razgovoru sa gosp. Jurićem sam se zadržao oko sahat i po. Iznio mi je svoj plan i objasnio da žele, pomoću njemačkog kapitala, otvoriti firmu u Sarajevu na evropskom nivou. Ja sam mu iznio svoj stav da bih želio doći u PDV ukoliko ima namjeru da u dogledno vrijeme krene i u smjeru Industrijske Automatizacije. Ispričao sam mu o tehničkim i tržišnim potencijalima te situaciju sa SDU koji je praktično u raspadu.

- Znam situaciju u SDU, - rekao mi je - jer imam mnogo prijavljenih iz te firme. Mi u Sarajevu za sada ne razmišljamo o formiranju odjela za automatizaciju, ali ćemo to svakako imati na umu. Kasnije se možemo ponovo čuti. PDV u Njemačkoj već ima razvijene slične djelatnosti.

Bio sam pomalo očekivano razočaran. "Allah mi ovog puta nije uslišio molbu." - pomislio sam. Džaba i turbe „Sedam braće" i ohrabrujuće riječi koje sam čuo od slučajnog prolaznika. Eto, nisam se ni osvrtao ni vraćao istim putem, ali od moje silne želje da se zaposlim u PDV – ništa.

Tada nisam mogao ni naslutiti da mi je upravo ovakav rasplet bio najbolja pomoć i uputa od Allaha, dž.š.

U julu 1990. sam predložio Jusku da odemo do Rožaja i tu pokušamo da nađemo neku mogućnost za posao. Ubrzo smo otišli u "Gornji Ibar" i pokušali da iz razgovora dokučimo njihove probleme u proizvodnji koje bi mi mogli da riješimo. Kolege iz Gornjeg Ibra su me poznavale. Znali su još iz studentskih dana da sam vješt sa računarima. Dogovorili smo se da za njihove potrebe napravimo projektni zadatak "Sistem za praćenje proizvodnje". To je bio za mene nov, ali lijep poslić koji sam uradio za tačno mjesec dana koliko je i bilo ugovoreno. Vrijednost posla je bila 3.500 DM (moja plata u SDU je bila 140 DM). Tačno polovinu zarađenog novca sam dao Jusku. Ovo me je ohrabrilo i po-

kazalo pravac u kojem treba da tražim svoju profesionalnu budućnost.

Nekako u to vrijeme me je pozvao Salihodžić Nijaz, kolega iz inžinjeringa u SDU i vrlo uzbuđenim glasom priznao da, zajedno sa nekim prijateljima, ima privatnu firmu ITM koja se bavi inžinjeringom. Bila je to, u to vrijeme, velika hrabrost pa me je zamolio za diskreciju i ponudio mi saradanju. Naravno da sam prihvatio i uskoro sam se upoznao sa ostalim suvlasnicima ITM - a.

Za preduzeće Vodovod u Budvi je trebalo instalirati Informacioni sistem za finansije i knjigovodstvo te napraviti programski paket za praćenje i naplatu utroška vode. Oni su to mogli da ugovore, ali nisu mogli da urade. Istina ni ja takav softver nikada nisam radio, ali sam znao da mogu to uraditi.

Ugovorio sam posao sa ITM-om u vrijednosti od 14.000 DM za razvoj programa, te koordinaciju instaliranja sistema za finansije i knjigovodstvo. Uzeo sam jednog svog saradnika iz SDU, Marinka Kvesića, i počeo posao koji je trebao da se završi do nove 1991. godine. Sa ogromnim avansom od 7.000 DM sam kupio računar i štampač te počeo novu budućnost. Da bih realizovao ovaj posao, trebao sam imati registrovanu djelatnost i uskoro sam registrovao Privatnu agenciju za Inžinjering, Projektovanje i Softver - Real Time (realno vrijeme). Sada je ovo već počelo da liči na biznis.

A bilo je i vrijeme, i to vrlo realno vrijeme, da oslobodim svoj unutrašnji poslovni naboj i svoje znanje i iskustvo iskoristim na drugi, efikasniji način. Ova dva posla su bila od izuzetnog značaja za mene, jer sam stekao samopouzdanje i iskustvo sa poslovnim sistemima koje ranije nisam imao. Također sam upoznao i sarajevsko tržište računara, a uskoro sam otišao na sajam informatike u Ljubljani, što će mi kasnije biti od velike koristiti.

U međuvremenu, dok sam odlazio na posao u SDU, nisam mogao sjedeti skrštenih ruku. Odlučio sam da preuredim SCADA-u, programski paket za računarsko upravljanje tehnološkim procesima koji se zvao Iris-Soft. Imao sam za cilj da se procedura pripreme i generisanja baze podataka za bilo koji projekat skrati te potpuno automatizuje. Iris-Soft je bio razvijen u Iris-u od strane tima vrhunskih stručnjaka, u čijem razvoju sam i ja učestvovao. Međutim, za svaki projekat ta je procedura zahtijevala nekoliko mjeseci napornog rada jednog ili više visokostručnih inžinjera i tehničara. U tom trenutku nisam mogao pretpostaviti u koliko veliki i osjetljiv posao ulazim.

Zasukao sam rukave i počeo. Posao razdvajanja i sortiranja programa mi je uzeo strašno mnogo vremena. Veliku korist imao sam od ranije urađenog posla kroz druge projekte. Na kraju sam, analizirajući programe, shvatio da ono što ja zapravo namjeravam da učinim je potpuno nova verzija Iris-Soft-a kojoj sam kasnije dao i novo ime "Control-Soft". Potrebno je bilo prepraviti i sve podsisteme tako da sam od pet programa nekada pravio jedan daleko kraći i daleko efikasniji. Kroz različite projekte već sam ranije korigovao ili zamijenio veliki broj programa, a posebno na projektu „Jaroslavlje" i „Toplotna oskrba Maribor", te mi je to bilo od velike pomoći. Uz sve to sam na kraju napravio i prvu profesionalnu dokumentaciju za korisnike koja do tada nije postojala u Iris-u odnosno SDU.

Na kraju sam uspio da zaokružim projekat i rezultati su bili izvanredni, jer je procedura generisanja baze podataka bila potpuno automatizovana i smanjena sa nekoliko mjeseci rada iskusnih inžinjera na svega nekoliko dana rada prosječnog tehničara. Na kraju tog napornog i iscrpljujućeg posla objavio sam softverski paket za upravljanje tehnološkim procesima: Control-Soft. Ovaj softverski paket je odmah prihvaćen od svih rukovodilaca projekata jer je bio daleko lakši, praktičniji, brži i zazuzimao daleko manje memorijskog prostora.

U tom poslu, koji je trajao šest mjeseci, pomagao mi je Mekić Faruk, vrlo vrijedan tehničar koji je predano organizovao i izvršavao svaki moj zahtjev.

Zadovoljno sam podnio izvještaj svom odjeljenju kao i Radničkom savjetu, te na sastanku odjeljenja iznio zasluge Mekić Faruka u realizaciji projekta. Krivošija Almasa, koja je administrativno bila moj šef, ali je tehnički bila u mom timu za realizaciju projekta upravljanja naftnom bazom Jaroslavlja – SSSR, nakon podnošenja izvještaja "galantno" je odobrila 20 posto prebačaja za posljednji mjesec za saradnika Faruka. Bio sam šokiran. Za sve to samo 20 posto?! Očekivao sam prijedlog da mu se dodijeli bar društveni stan. Taman sam htio da reagujem zajapureno, da pitam šta, kako, ali je stigao drugi šok - još ljepši. Hvaleći moj učinak za Control-Soft kojeg su preuzeli svi na dalje korištenje, za mene je velikodušno predložila nagradu od 10% na platu za samo zadnji mjesec, što je ukupno iznosilo 14 DM (njemačkih maraka). Dakle, manje nego tehničaru koji mi je pomagao na ovom projektu.

U tom trenutku sam se potpuno smirio i opustio jer sam u trenu shvatio da su ovdje sistemi vrjednovanja potpuno poremećeni. Novac nije bio bitan, bitan je odnos prema učinjenom poslu i sistem vrjednovanja. Smatrao sam deplasiranim pa i ponižavajućim da odbijem i tih velikodušno ponuđenih 10 % prebačaja te sam se, umjesto toga, samo ljubazno zahvalio uz što je moguće manje kiseo osmjeh.

U mojoj glavi je preklopio prekidač odluke da napustim Energoinvest i to što je moguće prije. Almasa mi je, zapravo napravila veliku uslugu i dala najveću moguću nagradu za trud, a to je presudna pomoć u odluci da ODMAH otpočnem svoj privatni biznis.

Već sutradan sam potražio agenta koji vrši usluge registrovanja privatnih preduzeća. Sjećam se kako sam se krio po hodnicima Suda udruženog rada u Sarajevu da me ne bi

neko sreo od poznatih iz firme, te tako provalio. Mene je, kao inžinjera, bilo sramota da budem "privatnik." Taj naziv je u to vrijeme zvučao dosta pogrdno, više kao švercer, zelenaš. U to vrijeme trgovce na pijaci su još uvijek kvalifikovani kao „nakupci" i „prekupci". Takvo etiketiranje privatnog biznisa je bilo jedino preostalo sredstvo borbe za opstanak propadajućeg socijalizma. Društvena preduzeća su sa velikom dozom podozrenja sarađivala sa privatnicima. Koliko je to sve bilo besmisleno?

Braća su me odavno nagovarala da otpočnem privatni biznis. Oni su tada već počeli da „rasturaju" biznis po Sarajevu i Bosni. Sva trojica su imala registrovana preduzeća i počeli su da jačaju zapanjujućom brzinom. Džemal sa radnjom u srcu Baščaršije i preduzećem „Džemo" proizvodio je i trgovao tekstilom od Novog Pazara, Subotice, Maribora do Budve i Dubrovnika. Esko, sa svojim preduzećem „PP Begović", je već postao najjači snadbjevač repromaterijala za obućarsku industriju u Bosni i Hercegovini. Safko, sa svojim preduzećem „SAB" proizvodio je trikotažu i postajao ozbiljan konkurent tadašnjim gigantima Viteks, Ključ i Alhos.

Kada bismo nas četverica zajedno otišli u restoran i ja pokušao da platim ceh, braća su mi se kroz zezanje podrugivala:

- Šta?!! Ti da platiš? Otkud ti pare? - uzviknuli bi tobože iznenađeno. – E, moj inžinjeru! Ostavi to, bolan, nemoj da se brukaš.

Oni su to činili kako bi me isprovocirali da bih se i ja što prije uključio u privatni biznis. I uspijevali su, moram priznati.

Bilo je to vrijeme ekonomskog previranja i transformacije društvenog kapitala u privatni, vrijeme kada je predsjednik vlade SFRJ Ante Marković "okrenuo ploču" i svo-

jim programom i harizmom otpustio kočnice privatnom biznisu. Bilo je logično da se uključim u nove tokove, ali je ipak bilo teško savladati ekonomske, pa i neke psihološke prepreke. Iako sam već duže vremena bio „zreo" za privatni biznis, ja sam još dugo vagao i jezičak na vagi je pomjerila - Almasa.

Sa Juskom sam stalno bio u kontaktu. On je imao iste dileme kao i ja. Trebalo je rizikovati, ostaviti posao i otisnuti se u neizvjesnost. Jusko je mnogo više išao na sigurno, ali mu sigurnost nije niko i nigdje garantovao. Ja sam, međutim, bio mnogo spremniji da prihvatim rizik. Uložio sam nešto preostalog novca i napravio taj odlučujući korak. Jusku sam predložio da, ipak, idemo zajedno.

Nova godina, nova nafaka, nadao sam se.

POSLOVNI LEPTIRIĆI

- Vaahide!!! - sa dubokim naklonom i ispruženim rukama naprijed, kroz šeretsku šalu, otegnuto su povikali Džemo, Esko i Safko kada sam se, na krilima uspjeha, vratio u Sarajevo iz Novog Pazara i nakon što sam im, gotovo miran, pokazao taze ugovor sa fabrikom Namještaja

Tako su se klanjali navijači Veleža svom Vahidu Halilhodžiću kad bi napravio neki perfektan potez ili dao gol. A mi smo to kroz zezanje koristili u našem poslovnom životu za neki dobar uspjeh.

Znao sam od ranije da je Fabrici namještaja u Novom Pazaru potreban Poslovni informacioni sistem. Ja sam u međuvremenu napravio dosta atraktivan komercijalni materijal pomoću računara kojeg sam imao kod kuće. Odmah nakon registracije firme sam zajedno sa mojim zetom Fehimom Ličina i pripremljenom ponudom otišao na razgovor sa direktorom, Rifom Rastoderom, koji me je od ranije poznavao i vjerovao u moje mogućnosti. Osim toga, Fehim je njegov prvo-bratučed pa sam ipak dolazio po preporuci, u neku ruku sa garancijom.

Dogovor je bio dosta jednostavan, jer sam bio najpovoljniji ponuđač, a Fabrici namještaja je itekako bio potreban informacioni sistem. Kako sam imao spreman i ugovor, samo smo upisali dogovorenu cifru od 100.000 maraka. To je za mene bila basnoslovna suma. Dok je direktor potpisivao ugovor, ja sam zadržavao dah da ga nečim ne ometem. Kada sam ja potpisivao i stavljao pečat, pokušavao sam da sakrijem drhtaje ruku od uzbuđenja i da izgledam ležerno. Mislim da mi nije išlo.

Od realizacije ovog posla zadugo, međutim, neće biti ništa. Čak nekoliko mjeseci. Fabrika namještaja nije imala gotovine da uplati avans. Sve je bilo danas-sutra i to mi

je žestoko kidalo nerve. Ipak, sama činjenica da već imam jedan potpisani ugovor davala mi je veliku psihološku sigurnost.

Pokušavao sam da organizujem aktivnosti i uspostavim kontakte sa firmama iz zemlje i inostranstva, potencijalnim dobavljačima. Međutim, to od kuće nije išlo, jer telefax nisam imao, a u slučaju da me nazove neki poslovni partner, moglo se desiti da se javi neko od djece, što ne bi bilo korisno za posao. Zato sam morao tražiti neki poslovni prostor, a za to je trebalo novaca koje nisam imao.

U isto vrijeme Esko je htio da nađe veći poslovni prostor za svoje skladište i firmu. Firma na Butmiru mu je postala pretijesna za nivo poslova koje je obavljao pa je našao prostor u prizemlju škole „Pavle Goranin“ preko puta Radio Televizije. Dobar prostor na dobrom mjestu, ali za njega prevelik skoro 1000 m2. Nagovarao je Džemu i mene da zajednički uzmemo cijeli prostor. Džemo je prihvatio priliku i uzeo je nekih 200 m2 bivše biblioteke i kabineta. To je bio jako dobar prostor, ali i jako zapušten. Nagovarali su i mene da se pridružim, ali ja sam se žestoko protivio jer naprosto nisam imao para. Naravno, ako krene neki posao, uzet ću.

- Ali će tada biti kasno. - bili su uporni.

- Ljudi moji, nemam odakle da plaćam!

- Ne možeš raditi iz kuće, a ovo ti je dobra i jeftina prilika. - govorili su mi.

- Dobro, uzet ću samo onu malu prostoriju od 22 m2. – prihvatih tek toliko da ih skinem s vrata, jer drugog izlaza nisam imao.

- U redu. - bili su zadovoljni i za neko vrijeme su me ostavili na miru.

Ja sam već počeo crtati planove kako da organizujem

prostor, namještaj, ulazna vrata itd. Noću nisam spavao već sam maštao o pravoj firmi. Drugim riječima, „upalio“ sam se. Kad je prošlo neko vrijeme, Džemo i Esko su me ponovo „uzeli u pilanu“.

- Malo ti je onaj zalogaj. Što ne uzmeš nešto veći prostor?

- Dajte ljudi, šta vam je? Hoćete da me upropastite. Ne znam kako ni sa ovim da isprtim, a kamoli da uzmem veći prostor.

- Ali moraš imati prostor za sekretaricu, ostavu, WC.

- Sve ja to znam, ali ne mogu i tačka. Odakle da platim kiriju?!

- Ja ću ti dati. - reče Esko.

- Uzet ću onda onu veću prostoriju od 35 m2.

- Uzmi, bolan, i ono predsoblje za ulaz, šta si se stisko!

- Dobro, uzet ću i to. – sve se nećkam, i sve brže navikavam na veći prostor.

Rastu apetiti, a da nisam ni počeo sa poslovima.

- Bravo, hajde da potpišemo ugovore.

- Vala, Beko - reče Džemo - treb'o bi da uzmeš i trećinu velikog hodnika kad već uzimaš trećinu korisnog prostora. Nije pravo da ga samo ja plaćam.

- De, bogati me više popusti! – odbrusio bih.

Imao je pravo, ali je meni zastajao dah od prevelikih obaveza za koje me burazeri forsiraju da preuzmem. No nisam imao kud i uzeo sam te ugovorio 55 m2 lijepog poslovnog prostora. Brzo sam se navikao na ovako "ogroman" prostor. Opet besane noći, opet planiranje gdje ću vrata, gdje ću sto, a gdje telefon. Nije prošlo nekoliko dana, a Džemo nam saopšti da odustaje od svojih 150 m2 prostora. Odmah su se

na mene ponovo bacila braća sa "kriminalnom" namjerom da ja preuzmem i taj prostor.

- Šteta je, neko će se ubaciti sa strane, pa ćemo imati belaja. Ti ćeš se sigurno širiti kasnije, a nećeš imati gdje. - govorili su mi uporno tokom noćnih sjedeljki.

- Ma mičite mi se tamo! - pokušavao sam da spriječim svaku dalju diskusiju sa njima iako mi je u suštini prijala.

Danima sam krišom odlazio u Poslovni prostor i mjerkao onu veliku prostoriju. Provlačio sam se kroz jedan mali otvor u zidu koji je spajao ta dva prostora i već pravio kombinacije kako bi bilo lijepo imati tako "veliku" firmu. Već sam ja sve to u mislima pregrađivao i uređivao, a da pri tom nisam imao para ni da kupim jednu jedinu kutiju farbe da ofarbam bar gelendere na prozorima, a kamo li da preuredim prostor i ubacim namještaj.

Prilikom mojih dolazaka u iznajmljeni prostor često su sa mnom dolazili i Seno i Nijaz, Nijazina braća. I oni su me, kao i moja braća, uporno nagovarali da proširim onu šubu u zidu i sastavim prostor te dobijem ukupno 200 m2. Odmahivao sam glavom na nagovore, ali već osjetno smekšan. Jednog dana, kad je došao Nijaz, uzeo je krampu u ruke, zamahnuo kao da će da udari u zid da ga sruši i proširi šubu.

- Da udrim, Beko, majku mu njegovu? - pogleda me upitno.

- Ma udri, pa kud puklo da puklo! - konačno je moja ambicija nadjačala zebnju.

Snažan zamah i udarac. Prašina i cigla su se sručili na patos i ja sam uskoro hodajući mogao da prođem na drugu stranu. Poslovni prostor je bio zaokružen i mogao sam ozbiljnije ući u poslovni život.

U TALASIMA BIZNISA

Sve je to u ovom trenutku bila izuzetno velika hrabrost gotovo budalanluk, ali će se kasnije ispostaviti da je sve to zapravo bila smiješna malodušnost kakvom je sad i predstavljam. U međuvremenu sam pozvao pravnicu Narcisu Medunjanin, koja je bila sekretar Radničkog savjeta u SDU dok sam ja bio predsjednik. Znao sam da je vrijedna, uredna, pouzdana i tačna.

Ni ona nije vidjela perspektivu u SDU. Plata joj je bila oko 100 DM.

Pokazao sam joj devastirani poslovni prostor i objasnio da bi ona trebala da radi sve u vezi administracije kao sekrater, pravnik, računovođa, dakle sve drugo što nije prodaja i tehnika.

- Ja ti ne mogu ponuditi platu. Ako uspijem, imat ćeš i ti, ako ne uspijem, halali mi. – dao sam joj ponudu koju je „teško odbiti.“

Ne znam zašto bi se neko odrekao kakve takve sigurnosti i prihvatio ovakvu neizvjesnost, u ovako neizvjesnim političkim turbulencijama uz neizvjesne poslove. Međutim, Narcisa je ponudu prihvatila bez oklijevanja i odmah napustila SDU. Ona je znala da sam sve prihvaćene poslove u SDU radio sa ogromnim entuzijazmom i završavao na vrijeme i kvalitetno, bez obzira na opstrukcije i probleme. Mislim da je u tome vidjela najveću garanciju. To mi je mnogo značilo, jer sam se oslobodio velikog administrativnog tereta oko zaživljavanja firme.

Sad sam imao firmu, poslovni prostor i tehničkog sekretara. Super, Bogu hvala. Sve, osim posla i para.

- Kuku meni, šta ću sad!

Ovaj je uzvik bio najbliži mom tadašnjem stvarnom stanju i mojim osjećanjima svakog jutra kad se probudim.

Valjalo je pokrenuti firmu, naći konkretan posao i realizirati ga, a već je ostalo samo petnaest dana do naredne kirije. Nisam mogao da spavam i počele su me mučiti noćne more. Obaveze za sljedeći mjesec pristižu, a ja još nemam ni dinara sigurnog posla i pored 100.000 DM ugovorenog. Pokušavao sam da od tog ugovora izvučem bar nešto avansa, ali uzalud. Bit će danas, bit će sutra i tako unedogled tako da sa tim ugovorom više nisam mogao da računam kratkoročno.

Jedno jutro se probudim u četiri sata, sav u znoju od neizvjesnosti i straha za blisku budućnost i obaveza koje mi predstoje. Prevrtao sam se neko vrijeme, a zatim probudio Nijazu koja se uplašila što je budim u to doba noći. Rekao sam joj da moram odmah da otputujem za Pazar i pokušam da nešto ugovorim. Popili smo vrelu kahvu i ja sam upalio Škodu te otišao na nimalo prijatan petosatni noćni put preko Romanije i Pešteri za Novi Pazar.

Stigao sam rano u Pazar i sa Fehimom otišao u Fabriku namještaja. Direktor Rifat Rastoder nas je srdačno dočekao i objasnio mi ono što sam već znao: da je vrlo teško sakupiti keš da mi uplati avans. Razumio sam ga, jer je opšta ekonomska situacija bila loša. Bilo je vrlo teško vrijeme za otpočinjanje novog biznisa.

- Daj mi onda robu u kompenzaciju. - predložio sam mu.

- Imam vrlo lijep uvozni kineski namještaj od ružinog drveta kao i vezene papuče i tekstil. To ti mogu dati.

- Odlično, ja sada svakako imam veliki poslovni i magacinski prostor od 200 m2 koji, za sada, ne mogu efikasno da iskoristim. Mogao bih napraviti lijep salon namještaja. Ti znaš da je sarajevsko tržište gladno za takvom robom.

- Dobra ideja. - složio se.

- Mogao bi mi dati robu na komisionu prodaju, pa kad je

prodam ja ću za taj novac nabaviti računarsku opremu za Fabriku namještaja.

- Dogovoreno.

- Rifko, šta misliš da mi daš robe u vrijednosti za 30 % većoj nego vrijednost ugovora. Tako ću moći brže doći do potrebnih sredstava za realizaciju prethodnog ugovora?

- Može. - složio se glatko.

Prijedlozi su bili logični, a i Rifko je imao nekoliko drugih stvari na umu. Izuzetno mu je bilo stalo da uvede Informacioni sistem, jer ručna obrada podataka dalje nije išla. Stalne promjene zakona su ih izluđivale i nisu bili u stanju pratiti sve promjene bez pomoći računara. Gotovog novca nisu imali, a Real Time im je nudio Sistem u zamjenu za robu, što je u ovom trenutku bilo jedino rješenje. Što se tiče kineske robe od izuzetne ljepote, malo novopazarsko tržište je ipak bilo zasićeno, te prodaja više nije išla glatko. Otvaranje novog, probirljivog tržišta u Sarajevu za ovu robu je dosta obećavalo. Sa ovom robom, uz asistenciju Real Time-a, Fabrika namještaja je dobijala šansu za proboj na BH tržište i za svoj vlastiti proizvod.

Za Real Time je ovaj dogovor bio od mnogostrukog značaja. Uklanja se ogromna prepreka za realizaciju prvog pravog ugovora. Real Time će kroz ovaj ugovor proći sve faze zaživljavanja preduzeća, okupiti personal, uspostaviti sve potrebne relacije, dokumentaciju i dr. Dobit će jaku referencu i to u Novom Pazaru koje je naše ciljno područje. Uzimanjem robe, Real Time se forsira da otvori novu djelatnost - trgovinu. Trgovina će se pokazati kasnije kao snažan motor pokretač za strahovit jednogodišnji uspon Real Time-a u situaciji kada su slične firme počele propadati. Prvi ugovor i pretpostavljeni obrt od 100.000 DM se, zbog finansijskih "problema", ustvari uvećao na ukupno 230.000 DM.

Pokazat će se da su ogromne prepreke ustvari sjajni motivi i motori za razvoj i uspon firme, jer firma sazrijeva kroz probleme i forsirano se penje na više stepenice poslovanja.

Rifko je odmah dao nalog da se pripremi ugovor o kompenzaciji u vrijednosti od 100.000 DM te ugovor o komisionoj prodaji u vrijednosti od 130.000 DM. Načinjena je lista robe koja će se isporučiti Real Time-u u Sarajevu i time je posao izgledao zaključen. Rifko je usput tražio od mene da potpišem akceptni nalog u vrijednosti isporučene robe, kao protiv-garanciju za preuzetu robu. Tu je tek nastao moj pravi problem. Prvi put u životu sam vidio akceptni nalog i nisam znao gdje treba da se potpiše, a gdje da se stavi pečat. Spasio me telefon koji je zazvonio. Dok je Rifko bio na telefonu, ja sam užurbano tražio mjesto potpisa i kad sam ga "srećom" našao, "ležerno" sam ga potpisao.

Uveče sam zadovljan otišao kod sestre Šefke na konak. Hanefija i Šefka su imali prelijepu kuću u strogom centru Novog Pazara. Dok sam igrao obaveznog šaha sa Hanefijom, ispričao sam mu o potpisanim ugovorima sa Fabrikom namještaja. Bilo mu je drago.

- Hajde, dođi sutra kod mene ako imaš vremena i ponesi to papira što imaš o računarima i programima koje nudiš. – predložio mi je.

- Dobro. - rekao sam i pojeo mu nebranjenog ključnog skakača.

- Puuu, divanijo Božja! - otpuhnu ljutito na očigledan previd skakača.

- I rekontra. - dodao sam i pobjednički i izazivački, duplirajući ulog za pive.

- E ovo se zove paceraj. - brojio je dalje Hanefija. - Ovo nema ni u Sićevačkoj klisuri.

- Ne znaš ti ovoga, hajde da okrenemo remija ili košarke, to možda znaš. - izazivao sam dalje.

- Vahide, daj nam još dvije pive. - naredio je tek toliko da skrene temu i nervozno počeo ponovo da ređa figure.

Sutradan sam otišao kod njega u kancelariju. Kao direktor Parne pekare u Novom Pazaru nikad nije govorio o poslu u privatnom društvu. Kod kuće i u kafani ćemo se družiti, a posao ćemo raditi u kancelariji. Zvao je odmah svoje finansijske i komercijane direktore te tražio od mene da im prezentiram Informacioni sistem. Oni su već bili pokrenuli aktivnosti na skupljanju ponuda, jer im je informacioni sistem bio strašno potreban. Ja sam saslušao njihove zahtjeve i iznio svoje mišljenje i šta možemo da učinimo. Hanefija mi je rekao da što prije pripremim ponudu i ugovor i ponovo dođem u Novi Pazar.

- Kad možeš to da pripremiš? - pitao me je.

- Za petnaest minuta.

- ?

Ja sam već imao pripremljene forme ugovora i ponuda u dvije verzije. Nisam ništa prepuštao slučaju. Ako mu se ne svidi jedna varijanta, ja imam rezervnu već pripremljenu. Specifikacija opreme i programa je bila izdvojena tako da se može lahko izmijeniti i preštampati u slučaju potrebe. Nisam htio da rizikujem da se zbog izmjene ponude ponovo vraćam u Sarajevo te izgubim vrijeme, a možda i posao.

Hanefija je bio kratak u svom govoru. Već je imao prikupljene još dvije lokalne ponude i rekao mi da moram biti jeftiniji od njih ako želim posao. On zna da ću učiniti sve da zadovoljim potrebe Fabrike kako zbog svog nastojanja da se dokažem i steknem reference tako i zbog njega samog, ali sam svakako morao da dam najnižu cijenu. Shvatio sam situaciju i učinio maksimalno što sam mogao.

Potpisali smo ugovor na 70.000 DM i on je odmah dao nalog da se izvrši uplata avansa u visini od 63.000 DM. Dok smo popili po čašicu viskija da zalijemo posao, stigla je kopija o uplaćenim sredstvima. Nisam mogao da vjerujem svojim očima. Ipak, prvi stvarni posao je bio tu.

Real Time je konačno startovao! Srećno!

Požurio sam u Sarajevo, zapravo „poletio“ prema Sarajevu da počnem sa organizacijom i realizacijom posla. Put od Novog Pazara do Sarajeva nisam ni vidio. Vozio sam, a misli mi bile rasparčane na niz aktivnosti koje slijede. Znam da je bilo opasno, ali je bilo i prelijepo. Za samo 36 sati sam od noćnih mora „kuku šta ću bez posla“ stigao do noćnih mora „kuku šta ću od posla“.

Kad sam „doletio“ u Sarajevo, ispričao sam Esku za ugovorenih, sada već 300.000 DM i uplaćeni avans. Nije mi vjerovao - naravno. Gdje će mi vjerovati? Kad sam mu pokazao “peti primjerak” uplate, samo je uzviknuo:

- Vaahideee!! – uobičajeni način čestitanja za veliki uspjeh.

A zatim odmah dodao:

- Staaka!- i nazvao Džemu i Safka.

Pokušao sam da se izvučem, ali nije išlo. Morao sam da ih častim za napravljen posao, a oni će da odrede mjesto i vrijeme. Mjesto je, zna se, kod Stake, a i vrijeme se zna - odmah!

Kafana kod Stake je običan bircuz na Vracama. Stolice i stolovi su bircuski, stolnjaci karirani i progorjeli. Pepeljare aluminijumske iskrivljene i iz njih se pepeo samo istresao, a nikad nit su prate niti potirate. Pepeo se često zamasti od kostiju koje gosti stavljaju u pepeljaru, ali kad se sve zasuši to samo odpadne. Mi smo uvijek sjedeli u dvorištu ispod guste vinove loze.

Staka, gazdarica, kratke, prave i masne kose nas je služila uvijek bosa hodajući po betonu. Nikad nikog nije pitala šta će ko jesti ili piti. Znala je ko šta pije i donosila, a čuveno jagnjeće pečenje je donosila prema broju glava, pa nas ni to nije pitala. Salata je uvijek ista: paradajz i kupus pomiješani u velikom plastičnom koritu za veš. Ni tu nema šta da nas pita, samo nam baci po jedan tanjir na sto i ode. Zdravko, njen muž, je stalno stajao pored ražnja napolju i brinuo da pečenje bude kako treba. Namještao je vatru i polivao jagnjetinu pivom. Sa nama nije nikad razgovarao. Bio je izuzetno miran i povučen.

Šta je to vuklo mnoge ljude da idu u takav bircuz kod Stake na pečenje? Nije to bilo samo izvanredno pečenje. Tu su dolazili i visoki političari, i glumci, i sa televizije, i novinari, i sportisti, i privatnici. Tu nije bilo protokola, atmosfera opuštena, možeš da pričaš glasno koliko hoćeš i da se smiješ i veseliš kako hoćeš. Nikog to nije uzbuđivalo. Ali ipak tu nije bilo ološa koji bi pravio belaj, nikada nikog nismo vidjeli da slomi času ili vrijeđa druge. Sve je to imalo svoj šarm.

Kada bi nam došao "najcrnji trenutak", trenutak plaćanja ceha, onda bismo se počeli joguniti ko će da plati i pokazivali prstom u drugog:

- Safko, ti si sad na redu i vadi pare!

- Šta bolan ja, Džemo? Majke ti, kad si ti zadnji put platio?! - pokušavao se braniti Safko.

- Ja, vala, prekjuče. - smijući se odgovara Džemo tako sigurno kao da se to stvarno i dogodilo.

- Šta!!? Nisi od Nove godine!

- A ti, Safko, kad si platio ceh zadnji put? - navaljivali smo dalje na Safka, jer nam se učini da je u tom trenutku on pogodna žrtva.

- Pa jesam li juče ja platio? – i dalje se pokušava izvaditi Safko.

- Juče nismo ni dolazili, hajde vadi pare šta se tu koprcaš. Vidiš da te gleda narod.

Safko je probao da se izvuče, pa ako prođe-prođe. A nije mu prošlo.

- A šta je sa tobom, Beko? Šta si se ti ušutio?

- Nemojte mene, ja nemam ništa pri sebi.

- Nema problema, mi ćemo ti pozajmit. Uostalom, ostavi sako ili cipele kod Stake, pa ćes donijet pare. - obično je bio najglasniji onaj koji je ustvari trebao da plati.

U tome bi se umiješala Staka:

- Ti, ti!! - rekla bi kratko i pokazala prstom na jednog od nas.

- Što baš ja?! - počeo bi se braniti onaj na nišanu njenog prsta.

- Ti nisi odavno platio. - hladno i okrutno bi odgovorila, ali smo svi znali da nam i ona pomaže u zezanju.

Presuda je bila neopoziva, bez prava žalbe i "jadnik" je počeo vaditi pare. Staka nikad nije vraćala manji kusur. Samo bi rekla da je uzela toliko i toliko, jer pravi kuću pa joj treba. Čak bi nam i pokazala veliku započetu kuću ako bi se ko pobunio. Sve nam je to bilo simpatično i žrtva bi se poražena složila sa tako "logičnim" objašnjenjem.

Nekad bi, na kraju sjedeljke jedan ustao, kao u WC, i otišao do auta i sjeo. Ostali bi potrčali jedan preko drugog, ulazili u auto i zaključavali se. Onaj koji bi ostao zadnji za stolom - platio bi ceh. Nekad bi svi ušli u auto i zaključali vrata. Staka bi obilazila lagano oko auta i tražila žrtvu. Nakon što odabere jednog, ponišani prstom i "siromah" bi nevoljko uz negodovanje izlazio da plati račun. Sve je to

tako moglo kod Stake. Zato su ljudi rado i dolazili tamo. Čestosmo se ponašalikao djeca. A to je tu moglo.

Ovaj put se znalo ko plaća. Međutim, obaveze i količina posla koja me je čekala meni nije dozvoljavala da se opustim. Tek je sada valjalo odigrati precizno partiju privatnog poslovnog šaha bez previda skakača. Ja sam u toj partiji ipak bio - početnik.

Otišao sam u MikroTri, također mladu firmu koja se bavila računarskim sistemima i razvojem softvera za obradu Poslovnih podataka. Već su imali dobro razvijenu i organizaciju i programe sa dosta referenci. Preko njih sam realizovao i sistem za vodovod u Budvi, ali u ime ITM-a. Tamo je sistem dobro radio, pa sam bio siguran da ni ovdje nećemo imati problema. Tada su još uvijek imali veoma skučen prostor na obali Miljacke. Dunju Bjelobrk, vlasnicu i direktora MikroTri, sam od ranije znao, jer je radila u SDU i to prethodno poznavanje mi je mnogo koristilo u stvaranju dobrih poslovnih relacija. Napravili smo specifikaciju softvera i brzo potpisali ugovor o isporuci i instaliranju softvera.

Hardver sam poručio kod PDV. PDV još nije imao zadovoljavajući softver razvijen na PC mrežama, ali je imao pouzdanu njemačku opremu. U PDV-u su već radile neke moje kolege i komšije koje su se prijavile na isti oglas kad i ja u vrijeme osnivanja PDV gdje ja nisam dobio posao (iako sam nosio pare u turbe „Sedam braće“). Sada, međutim, PDV postaje podisporučilac Real-Time-a i to je već za mene bio značajan uspjeh. Sve mi je manje bilo krivo što sam „bezveze“ bacio pare u turbe.

Sada sam već mogao da počnem preuređivanje prostora i stvorim normalne uslove za rad, ali sam se ograničio na najneophodnije izmjene. Mogao sam da uredim zidove, stavim tepison i zavjese, razvedem struju te napravim WC i ulazna vrata sa stepeništem. O nekom pregrađivanju, namještaju i većim zahvatima nije moglo biti govora.

Naručio sam ispis velikog naziva firme na vanjskom zidu poslovnog prostora. Nacrtao sam jednostavan logo firme sa dvije crte ispod i iznad i dao jednom firmopiscu te mu rekao boje koje želim. Nakon dva sata, navratio sam da vidim šta je uradio. Vidio sam izlomljene linije i produžena slova. Pobjesnio sam.

- Šta si ovo napravio, bolan?

- Ovako je bolje. - mirno će firmopisac.

- Ama ko te pita kako je bolje! Ja sam ti poručio ovo što je gore i tačka!

- Ja sam čitavu noć pravio dizajn i ovo je mnogo ljepše. - uporno će “umjetnik.”

- Mi se ne razumijemo izgleda. Ja to nisam poručio, makar bilo i zlatno.

- Vidjet ćeš da će ti se svidjeti. - kategorično je tvrdio.

Ja sam se jednostavno predao. Neka radi šta hoće, ionako ću kasnije dati da se dizajnira pravi logo. Sada za to nemam vremena. Međutim, taj logo će ipak kasnije i postati zaštitni znak Real-Time-a. Ipak nije bio loš. Kasnije sam naručio sitnice kao vizit karte, memorandume itd., sa istim zaštitnim znakom. Narcisa je nabavila sav potreban kancelarijski materijal na odgođeno plaćanje. Iskoristila je svoja poznanstva.

Nakon mjesec dana intenzivnog rada, poslovni prostor je iz zapuštene ruine pretvoren u vrlo lijep salon, veliku kancelariju za saradnike te dva magacinska prostora i bio sam zadovoljan učinjenim poslom.

U međuvremenu sam se borio da iz Fabrike namještaja u Pazaru dovezem namještaj. Imajući u vidu taj namještaj, ja sam vodio računa o izgledu prostorije. Konačno je stigao kineski namještaj. Magacinski prostor je bio krcat. Rasporedili smo namještaj po praznom prostoru salona, i salon je

već dobio svoje konture. Međutim, veliki broj vitrina je bio potpuno prazan. Trebalo ga je nečim popuniti.

Predložio sam Jusku da vidi sa Kristalom iz Rožaja da nam daju kristal na komisionu prodaju te nas ovlaste za predstavnika na BH tržištu. Za njih bi to bila sjajna šansa da, bez ikakvih ulaganja u sopstveno predstavništvo, budu dobro zastupljeni i u BiH. Osim toga, imali bi izvanredan izložbeni prostor kombinovan sa rezbarenim kineskim namještajem. Za nas je to imalo trgovački značaj, jer se ostvaruje jako partnerstvo sa još jednim jakim proizvođačem te dalji prodor na BH tržište. Ovo također može biti i ulaznica za uvođenje Poslovnog Informacionog Sistema u "Kristal". U ovom trenutku mi je samo bilo važno da obogatim sadržaj i izgled prodajnog salona. Ubrzo nakon toga nam je stigao prvi kontigent kristala sa oko 50 različitih, vrlo lijepih proizvoda. Razmjestili smo kristal po vitrinama i stolovima.

Sve je bilo mnogo ljepše, ali zbog niskih vitrina i visokih plafona, zidovi su izgledali prilično prazno. Odlučio sam da potražim nekog slikara i ponudim mu zidove da izloži svoje slike. Uskoro sam se dogovorio sa Džekom Hodžićem koji je slikao reljefno neke apstrakcije. Svidjele su mi se slike i ponudio sam mu da ima stalnu galeriju u salonu. To je za njega bilo besplatno, a ako neku od slika prodamo novac ćemo mu odmah uručiti. Džeko Hodžić je poznati akademski slikar porijeklom iz Bijelog polja. Isto smo uradili sa jednim proizvođačem umjetnički oblikovanih zemljanih vaza za cvijeće. Tako smo kombinujući ugodno sa korisnim popunili i dekorisali salon bez ikakvih ulaganja.

Poslovni prostor je bio na vrlo lijepoj lokaciji sa praktično vlastitim dvorištem i zelenom površinom. Plato je bio okružen zelenilom i gledao na ogroman zeleni trg koji je bio između Radio Televizije, Opštine Novi Grad, SUP-a i prvih zgrada naselja Alipašino. Nakon što sam predao zahtjev za

telefone, preostalo je još da objavimo otvorenje firme i salona, pozovemo zvanice i damo 15-todnevni oglas u dnevnom listu „Oslobođenje" što smo i učinili.

Jusko nam je sa Nusretom došao na otvorenje. On se u međuvremenu nije uspio aktivirati. Nešto zbog zauzetosti, a nešto iz strepnje za kakvom takvom sigurnošću koju je nudio Energoinvest. To je bila prazna nada i on je to znao, ali raskinuti odnos sa gigantom i ući u aranžman sa još nezačetim embrionom, bio je zaista veliki rizik, i ja sam ga razumio. Sada je taj embrion već bio stabilan. Real Time je dobio neke konture i dah života.

Pozvao sam ga u kancelariju da porazgovaramo. Objasnio sam mu značaj naših zajedničkih snaga i različitih profesionalnih profila te da mi trebamo jedan drugom. Ponudio sam mu ponovo partnerstvo i njegov profit od 50% za sve nove ugovore iz oblasti informatike i automatizacije osim trgovina robama.

Jusko je sada osjećao stabilnost Real Time-a i prihvatio je ponudu. Od tada je snažno zakoračio u privatni biznis i žestoko napao novopazarsko i rožajsko tržiste. To je bio početak novog zamaha „Real Time"-a.

USPON IZ SNOVA

Real Time mašina se počela snažno zahuktavati. Počelo je zapošljavanje inžinjera, tehničara, trgovaca. Paralelno su se ugovarali novi poslovi i izvršavali već ugovoreni. Imali smo praktično 300.000 DEM ugovora, za početak. Jedan po jedan, ugovarani su poslovi sa Gornjim Ibrom, Dekorom, Bisernicom, Kristalom, Minelom, Iskrom, Jugopetrolom, Deževom itd.., u vrijednosti od oko 1,500,000 DEM.

Pred potpisivanjem su bili ugovori sa Sandžak-transom, Preduzećem za puteve, Socijalnim, Investbankom, Vodovodom u Herceg Novom, Autopunilištem u SSSR itd., u visini od 2,000,000 DEM.

Za uzvrat je često dobijana roba umjesto novca. To je snažno razvijalo trgovinske kapacitete Real Time-a. Trgovina je također radila punom parom. Željezo, kancelariski materijal, tekstil, namještaj, drvena građa, sanitetski materijal, tehnička roba, bijela tehnika, željezo, propan itd., su samo najviše stavke. Često se moralo raditi na kompenzacijama i višestrukim prebijanjima dugova. Za te poslove smo najčešće angažovali treća lica a povremeno i Smaja Fetahovića, Juskovog amidžu, koji je bio jak ekonomista i imao dobre poslovne relacije.

Događala se ekspanzija Real Time-a. Broj zaposlenih i vanjskih saradnika se stalno povećavao. Za nepunu godinu broj saradnika koji su u različitim oblicima radili za Real Time se popeo na dvadeset pet. Naš glavni izvor saradnika je bio Energoinvest, gotovo polovina.

Kineski namještaj iz salona je odradio svoju ulogu i bio je prodat. Salon je preuređen u kancelarije. Poslovni prostor je postajao sve tješnji. Moja i Juskova kancelarija je postala tijesna. Preselili smo se u veliku kancelariju sa konferencijskim stolom od kineskog ružinog drveta i izrezbarenim stolicama. Bio je prelijep.

Moralo se početi sa reorganizacijom firme. Odlučili smo da razdvojimo Real Time na Real Time Systems koji bi se bavio Procesnom automatikom i poslovnim informacionim sistemima i Real Time Comerce koji bi se bavio trgovinom. Prijašnja šema je bila preglomazna za dostignuti obim poslova. Također smo počeli tražiti novi poslovni prostor gdje bi se izmjestio Real Time Systems, dok bi trgovina ostala na istoj lokaciji. Trebalo je da ugovorimo poslovni prostor u zgradi PTT Inžinjeringa, ali je to otpalo, jer se tu kasnije smjestio UNPROFOR. Rat je očigledno bio preči od biznisa.

Morali smo se i geografski prestruktuirati. U Novom Pazaru se morala otvoriti poslovnica koja bi pokrivala područje Sandžaka jer su naši kupci morali imati lokalnu podršku i to je ubrzo i učinjeno. Iz Sarajeva smo im pružali neophodnu podršku, ali je to za nas bilo prenaporno s obzirom na stalna putovanja. U tom vremenu je sve mirisalo na raspad Jugoslavije i odvajanje država. Bosna je proglasila svoju nezavisnost i naše najveće tržište se odjednom našlo u inostranstvu. Mi nismo smjeli rizikovati da se zatvore granice i izgubimo tržište. To je bio još jedan snažan razlog za otvaranje firme u Novom Pazaru. Uhvatili smo zadnju priliku.

U skladu sa našim razmišljanjima da se ispita potencijal turskog tržišta i eventualno otvori predstavništvo, Jusko je u toku ljeta otišao u Tursku. U međuvremenu smo sklopili sporazum sa jednim partnerom iz Bakua o predstavljanju Real Time-a u Azerbejdžanu. Jasno je da treba iskoristiti stare veze iz bivšeg Sovjetskog saveza. Za jednostavniju nabavku opreme iz inostranstava, otvorili smo i nerezidentni račun u Ljubljani.

Potrebno je raditi i na podizanju nivoa Real Time-a u smislu povezivanja sa ekonomskim, finansijskim, tehničkim pa i političkim krugovima. Odlučili smo da osnujemo upravni odbor koji bi strateški određivao politiku firme, ali

i doprinosio snažnom prodoru Real Time-a na tržište. Odluke smo brzo izvršavali. Pozvali smo Erola Avdovića koji je bio direktor marketinga TV Hajata i predložili mu da bude predsjednik Upravnog odbora Real Time-a i odgovoran za komunikacije. On je imao bliske kontakte sa političkim krugovima, posebno iz SDA i bio je vrlo blizak sa predsjednikom predsjedništva BiH Alijom Izetbegovićem. Nama je trebao takav čovjek: dovoljno veliki da može kontaktirati ljude koji nam trebaju, a dovoljno mali da se može kontrolisati.

U upravni odbor smo uzeli jednog visokog funkcionera, ministra u vladi BiH, jednog direktora iz Energoinvesta, jednog bankara i jednog stručnjaka za automatizaciju svjetskog glasa. Oni su trebali da djeluju u sjeni. Svima je bilo dato po sedam posto dionica Real Time-a. Zajedno sa nama dvojicom, bilo nas je sedam. Bio je to snažan tim koji je obećavao veliki proboj.

Saradnja sa jakim poslovnim partnerima je bila svakako jedna od ključnih karika u našem uspješnom poslovnom usponu. Sklopili smo sporazum sa IBM-om o distributorstvu, sa Energoinvestom - Mjerni Sistemi o zajedničkom nastupu na ruskom tržištu, sa InData iz Slovenije o isporuci opreme za Upravljanje, sa Mlacar&Co iz Austrije o isporuci računarske opreme.

Saradnja sa MikroTri i PDV se nastavljala. MikroTri je također imao trgovinu te smo njima isporučivali trgovačku robu, a za uzvrat uzimali računare i softver.

PDV je, međutim, počeo da propada naglo. Nije se snašao u novim uslovima u uslovima sve jače privatne konkurencije. Promet im se smanjivao, plate inžinjerima su opadale i radnici su polako počeli napuštati PDV, naravno prvo oni koji su najviše vrijedili. Primjećivao sam da svaka nova isporuka računara kasni sve više i sa sve više izgovora. Znao sam da moram i ja prekinuti saradnju, jer je PDV

postao nepouzdan partner. Zadnji računar koji sam nabavio preko PDV mi je donio direktor Petar Jurić lično. Žao mi ga je bilo kad sam ga vidio znojavog kako nosi računar uz stepenice do moje firme. Ponudio sam mu hladan viski i pokušao da mu dam podršku. Bio je vidno urušen. Ja sam trebao biti zaposlen kod njega čak sam i nosio sadaku u turbe Sedam braće da mi Allah, dž.š., pomogne da se zaposlim. Allah, dž.š., mi je tada zaista i pomogao, ali ja nisam bio svjestan da je to bila pomoć koju sam tražio. Kad učinite dovu Allahu, ne tražite da vam da ono što želite već ono što je najbolje za vas. To je ono što sam naučio iz ovog iskustva a što je davno rečeno, da je imalo kome.

Također se radilo na sklapanju trajnih i kontinuiranih trgovačkih ugovora. Najveći ugovor koji je trebao da se realizuje je bio sa jednom tajvanskom firmom. Mi smo im trebali isporučivati kristala u vrijednosti od 1.000.000 USD godišnje, a za uzvrat smo trebali otkupljivati, sklapati i distribuirati računare u istoj protivvrijednosti. Kako smo već bili zastupnici „Kristala“ iz Rožaja za BiH tržište, već smo imali na skladištu kristala u vrijednosti od oko 100.000 DEM. Važni ugovori su bili pred sklapanjem vezano za isporuku benzina i tečnog propana. Komercijalista Azra, koja je radila prema učinku, je zarađivala i do 3.000 KM mjesečno. Ali najveću ulogu trgovina je ipak odigrala kao potpora prodaji Procesnih i informacionih sistema prodajući robu koju smo dobijali u kompenzaciji. Počeli smo čak snabdjevati i vladu BiH tehničkom robom.

Marketing aktivnosti su postojale, ali je prodaja bila brža od marketinga. Određeni poslovni potezi su bili efikasniji od same prodaje. Iznenadni prostor za privatni biznis otvorila je vlada Ante Markovića. Mnogi su iskoristili akumuliranu energiju i plodno tlo za privatni biznis. Real Time je snažno zaplivao.

Sve ove aktivnosti su nas žestoko preokupirale. Dinamika je bila žestoka a svakodnevno se mnogo ljudi izmjenjivalo u našim kancelarijama. Tri telefonske linije i osam lokala su bili naše usko grlo. I to se moralo mijenjati. Strahovita gužva i stalni telefonski pozivi bi me nekad dovodili do ludila.

Razgovaram na jednoom telefonu dok mi je druga linija otvorena. Narcisa me obavještava da imam vanjski poziv. Istovremeno mi je jedan poslovni partner sjedio u kancelariji, drugi čekao pred vratima, a treći je bio na putu prema firmi. Neko od saradnika bi stalno dolazio na konsultacije. Pamet razvučena na sto strana.

U jednom trenutku uletio je Esko kod mene u kancelariju, sav žut u licu.

- Beko, izađi za sekundu, molim te! – rekao mi je uzbuđeno.

- Esko, skloni mi se, majke ti, još si mi samo ti trebao. I ovako ne znam gdje mi je glava. – odbrusio sam.

- Samo na sekundu, hitno je! – insistirao je.

Izašao sam uz izvinjenje gostima, jer me je zabrinuo Eskov izraz lica.

- Hajmo, zdravlja ti, u „Leo“ na piće. - Predloži mi gotovo molećivo.

„Leo“ je restoran ispod naših firmi. Dosta ugodan, prohladan i miran kutak.

Od bijesa ne znam šta bih mu uradio. Ne mogu da dišem od posla, a on me zove u kafanu. Stotinu ih čeka da im nešto javim, da im nešto uradim, da im nešto pokažem... Taman sam htio da vrisnem na njega da mi se gubi s očiju, da je ovakav, onakav kad on nastavi:

- Beko, ja dalje ne mogu od gužve! - kaže uzbuđen. - Ja sam pobjegao iz kancelarije. Razgovaram na jednom telefonu dok mi je druga linija otvorena. Lidija (njegova sekretarica) me obavještava da imam vanjski poziv. Jedan mi poslovni partner sjedi u kancelariji, drugi čeka pred vratima, a treći je u putu prema firmi.

Dakle, ima istu frku kao i ja. I puknuo je.

Gledam ga zabezeknuto. Pitam se da li je poludio, a zatim se smirim i onda hladno prihvatim.

- Hajmo!

Ostavim sve, izvinim se gostima, dam nekoliko kratkih instrukcija Narcisi i saradnicima i odemo u „Leo.“ Nema me do sutra.

Odjednom hladovina, mir, piće i meze, promjena teme i nervi se počnu opuštati. To djeluje kao sigunosni ventil na ekspres loncu. Prošišti i pritisak popusti. Kad se vratimo sutra ujutru na posao, shvatimo da nije mnogo propušteno. Važne stvari nas ionako čekaju, a nevažne se izgube, jer nisu ni trebale biti rješavane ili ih saradnici riješe sami. Da smo važne stvari rješavali, ne bi ih riješili kvalitetno onako napeti i umorni. Da smo rješavali nevažne stvari, gubili bismo vrijeme. Potrebno je, zaista, imati filter za važno i nevažno. U prvom trenutku i sitne stvari mogu izgledati velike, a krupni problemi kao ništavni. Za to je neophodna procjena, ali i to se uči.

U firmi su postojali neki vrlo liberalni principi i postojala je potpuna sloboda rada. Važno je bilo posao uraditi kvalitetno i u roku, a kada je ko raspoložan da to uradi, to je bilo nevažno. Nije postojalo radno vrijeme i inžinjeri su dolazili kad su htjeli i odlazili kad su htjeli. Mislim da je takav sistem najproduktivniji, jer inžinjeri rade onda kada su raspoloženi i odmorni, a odmaraju kada su umorni. Oni su znali dolaziti u sedam naveče i odlaziti u sedam ujutro, kako su kad bili raspoloženi.

Kada im je dosadila ta i tolika sloboda, došla je delegacija na razgovor da im se odredi radno vrijeme.

- Hoćemo fiksno radno vrijeme. – rekoše.
- Zašto? - začuđeno sam pitao.
- Ovako, neobavezni, dolazimo kasno, ostajemo kasno i ne možemo da organizujemo sebi privatni život.
- To je vaš problem, organizujte se.
- Ali ako imamo fiksno radno vrijeme, onda bi to bilo lakše.
- Pa odredite sebi fiksno vrijeme. - rekoh nezainteresovano.
- Ako ga mi postavimo, onda ga se nećemo pridržavati. - nastavljaju insistirati.
- Ako ja odredim radno vrijeme onda ja hoću da se i poštuje. Ja ne želim postavljati restrikcije koje se neće poštovati.
- Mi ćemo poštovati.
- Koje radno vrijeme želite?
- Klizno, od osam do deset dolazak.
- O.K., Narcisa, napiši internu informaciju za tehničke saradnike. Ovo ne važi za opšte poslove i trgovinu koji svakako imaju fuksno radno vrijeme.

Time je razgovor bio završen, ali je taj razgovor pokazivao kakvi su radni odnosi vladali u Real Time-u.

Odlazak saradnika na službeni put je ličio na dolazak na posao. Dnevnice nisu određivane ali su svi troškovi bili pokriveni i nije bilo limita. Službeni put nije mjesto gdje će se nešto zaraditi, a ne smije biti ni mjesto gdje će se štetovati. Nisam želio da se desi da neko od poslovnih partnera vidi našag saradnika da jede sendviče ili da je smješten u neuslovnom hotelu da bi uštedio ili zato što nema dovoljno novca. Ljudi moraju biti rasterećeni tih razmišljanja. Putuju

kako im je najzgodnije, jedu i piju što i koliko žele. Dovoljno je da samo napišu specifikaciju troškova. Kroz zezanje im kažem da, od odlaska u toalet do izlaska sa curama, firma pokriva sve troškove.

Takva komocija ne ostavlja prostor su razmišljanje ili ustezanje. Daje osjećaj pripadnosti firmi, a niko nikada ni u snu nije pokušao da to zloupotijebi. Momci se nisu žalili na službenom putu i radili su predano i efikasno. Čak su nosili računare u hotelske sobe i naveče rješavali probleme i završavali programe. Stavljali su posao na prvo mjesto, a to je i bio cilj.

Svemu tome prethodi prvi kontakt sa saradnikom prilikom zapošljavanja. Naravno, ukoliko kandidat prvo pita kada je pauza za ručak, koliko traje godišnji odmor i kako se plaća bolovanje, sam je sebe direktno diskvalifikovao jer je pokazao šta mu je na prvom mjestu i o čemu će najviše da brine u toku radnog vremena. Ako se kandidat raspituje o poslu, pokaže neku inicijativu i entuzijazam za rad, sam je sebe odabrao i zaposlio. No to mnogi ne shvataju i zato vise po biroima.

Kada već izaberem saradnika na konkursu, podnesem mu na potpis već potpisan ugovor od strane Real Time-a. U ugovoru je prazna samo jedna rubrika: Lični dohodak. Ponudim saradniku da upiše platu koju želi i potpiše ugovor. Obično ostaju zabezeknuti.

- Koliko mogu da upišem? - pitaju me.
- Koliko želiš. - kažem mu hladno.
- Baš koliko hoću?
- Da, baš koliko hoćeš.
- Mogu li staviti 10.000 DEM? - pita sa nevjericom.
- Možeš, i ja bih bio sretan da to i staviš. A mi ćemo se zajedno potruditi da to i zaradiš.

Nakon toga bi saradnik stavljao zaista realnu cifru. Ja sam siguran da je on zadovoljan, da mu plata nije više predmet opterećenja i da je posao jedino što je ostalo na šta se treba misliti što je i bio moj cilj. Poslije toga sve ide glatko i uspješno.

Čvrsto sam ubijeđen da je ovih nekoliko poslovnih principa, kada je u pitanju odnos kompanije prema saradnicima, učvrstilo "prijateljski" odnos saradnika prema kompaniji. Takav međusobni odnos je imao za posljedicu veliku efikasnost pojedinaca i kompanije i to je bio snažan motor pokretač Real Time.

Dinamika poslova i potpuno međusobno povjerenje sa Juskom uticali su da, sam po sebi, iščezne prvobitni dogovor o podjele dobiti firme u omjeru 50:50 sa restrikcijom na trgovinu. Mi smo i radili i osjećali firmu i trošili kao potpuno ravnopravni partneri. Jusko se potpuno predao prodaji sistema i postajao sve efikasniji. Bilo je to od strahovitog značaja za mene da, kada odem na put, ima neko ko će da vodi računa o firmi. Jusko je imao pravo potpisa kao i ja, uzimao koliko mu je trebalo kao i ja. Međutim, ni ja ni on nismo trošili ništa više za kuću nego što smo trošili prije. Čak su nam se žene znale, kao, i naljutiti. Kažu da su prije bolje živjele.

Sav prihod je ponovo bio reinvestiran i to uglavnom unaprijed. Kada bi došlo vrijeme plaćanja dugova, uglavnom je bilo teško skupiti gotovine. Čudno je kako se u tom svijetu biznisa prilike ukazuju same od sebe. Sve vrvi od raznih ponuda samo treba biti obazriv i pažljivo ih odvagati, ali se ne smije biti ni previše stisnut ni predugo razmišljati. Prilike dolaze i odlaze, a mi smo te prilike hvatali. Jednom nam se ukazala prilika da kupimo poslovni prostor, trgovinu, na novom trgovačkom centru i to je bio izazov koji se ne propušta. Nekad bi na izgled i pogriješili, ali se kasnije pokaže da je to bio vrlo dobar potez.

Često smo imali problema sa isplatama plata radnicima ili za troškova za službene puteve jer je uvijek falila gotovina. Tada bih dobio spasonosnu informaciju od Narcise da Esko ima na računu toliko i toliko. Otišao bih kod njega i izmoljakao pozajmicu za to što mi treba. Obrnuto bi se događalo kad bi mi "legla" neka uplata. Esko bi me ujutru čekao pred vratima prije nego uđem i iznudio koliko mu treba. Znao je u dinar koliko imamo na računu. Tajna je bila u tome što je Narcisina sestra Lidija radila kod Eska kao sekretarica. Dvije sestre su znale za prihode i svaka obavještavala „svog gazdu". Mi smo to znali, ali nam nije smetalo, jer je takva kooperacija međusobnog pozajmljivanja bila izuzetno korisna i često nam ubrzavala obrt i smanjivala pritisak dugova.

Naravno, za svaku takvu pozajmicu znali su Džemo i Safko, a bogami i Staka, jer onaj koji pozajmljuje, nije mogao pozajmiti „džabe".

Potpuno paralelno i potpuno nezavisno od naše volje teški kumuloninbusi rata su se nadvijali nad našim životima. Oštri uskovitlani krvavi vjetrovi nad prostorom već bivše Jugoslavije su nas šibali po licu i donosili miris zgarišta sa zapada. Mi smo danonoćno radili svoj posao kao da se to nas ne tiče. Doći će i proći će, a raditi se mora.

Oko pola osam napravimo pauzu da čujemo dnevnik. Plamenovi rata koji je podmetnuo Milošević oprljili su Sloveniju, razgorjeli se u Hrvatskoj i uveliko se nadvijaju nad Bosnom prijeteći da se razbuktaju i da je sprže. Zapadni vjetar nosi plamen prema istoku, a gusti dim od Bosne u plamenu će, nošen tim vjetrovima, ugušiti i Srbiju.

Bila je nedjelja, lijep dan za izlet. Otišao sam sa porodicom na „Kulu" da tamo ručamo. Udaljena je ne više od jednog kilometra vazdušne linije od našeg stana. Uzeo sam Bega i Majku. „Kula" je bila posjed nekog bogatog bega koji je poslije rata napustio zemlju. Njegova kula je pretvo-

rena u lijep restoran, a služili su zatvorenici iz obližnjeg zatvora za lakše slučajeve. Mi smo često išli tamo, jer je imalo puno prirodnog zelenila i hladovine uz rječicu. To nam je bilo veoma blizu, a bila je prirodna oaza sa toplinom prošlosti. Čak su na rječici još stajali mlinovi i kolibe sa stolovima i ražnjem iz begovskih dana.

Dok su se djeca igrala, a Majka i Nijaza nešto plele u hladovini, ja i Bega smo sjedeli na klupi pored kasindolske rijeke i diskutovali o politici, Miloševiću i opasnom kursu koji on uzima. Stanje se u Jugoslaviji veoma zaoštrava i neki ljudi vode ubilačku politiku. Domanovićev „Vođa“ se ponovo rodio i spremio da povede srpski narod u novu provaliju.

Bega sjedi na klupi naslonjen rukama na vrh štapa, a bradu naslonio na šake. Zagledao se u rijeku koja prelazi preko bijelih kamenčića i hita nekud dolje u gradsku kanalizaciju.

- Beko, hodi ovamo! Vidiš li ovu rijeku? - reče zamišljeno.

- Vidim. - odgovorih malo iznenađen njegovim pitanjem.

- A vidiš li ovo kamenje na dnu?

- Vidim.

- E ovo ti je kamenje narod, a ova voda politika. Voda se nekad zamuti i nadođe, pomjeri ovo kamenje i mnogo polomi, ali dođe i prođe, a narod ostaje.

Naizgled bezazlena misao jednog mudrog čovjeka sadrži jasnu viziju o strahotama koje tek slijede.

Bega je mogao naslutiti, ali mi nismo mogli shvatiti da će uskoro kasindolskia rijeka nabujati, zapjeniti i zamutiti se nevinom krvlju Bošnjaka, vonjom krvožednih pljačkaša i sramnom indiferentnošću onih koji sebe nazivaju demokratima i civiliziranim društvom Evrope. Dugo, dugo se neće

vidjeti bijelo kamenje nošeno bujicom koju je Bega vidio u svojoj viziji.

Koliko nam je puta ponovljao gotovo zapovjednički.

- Kupite brašna i drva neka imate. Mene je, bogomi, najviše strah od JNA.

Sada još uvijek čekam da onaj potok splasne. Od naše najuže rodbine niko nije slomljen, ali su svi pomjereni - pomjereni iz svoje životne kolotečine ili sa svojih ognjišta. Kada će onaj potok završiti u kanalizaciji, tada niko nije mogao znati.

U to vrijeme je održavan prvi kongres stranke SDA. To je bio pokret koji se ticao budućnosti Bosne, ali i opstanka Bošnjaka-muslimana. Iako nisam bio aktivan član niti sam imao bilo kakve kontakte sa strankom, osjetio sam potrebu da nešto učinim za uspješan rad Kongresa. Pozvao sam Erola Avdovića i predložio mu da organizujemo informatički press-centar. Ideja je bila da se svi događaji i informacije sa Kongresa slivaju u press-centar, te da svi novinari mogu dobiti pisane informacije u svakom trenutku.

Uradili smo specijalni softver za tu priliku te organizovali prvi računarski press-centar u klubu za novinare smještenog do kongresne dvorane u Skenderiji.

Na Kongresu je sve proteklo u redu i bio sam zadovoljan što sam bar na neki način doprinio realizaciji tog značajnog događaja.

BARIKADE LJUDSKOG BEZUMLJA

Jutarnju tišinu je prekinulo snažno zvono telefona, neobično snažno, i čuh uzbuđen glas Senada, Nijazinog brata.

- Beko, ne izlazite nikud, grad je blokiran. Srbi su postavili barikade na ulicama

Ko je blokirao grad, zašto je to uradio, gdje je milicija da rastjera tu bagru, gdje je vojska, gdje je vlast, gdje je pravda?? Hiljadu pitanja je vrvilo u glavi, ali bez odgovora. Teški osjećaj nemoći da se bilo što uradi je bio jači od bilo kakvog bola. Ko sebi uzima za pravo da to uradi, ko ima pravo da ugrozi našu djecu, našu imovinu?! Ko ima pravo da zaustavi poslove koji su se žestoko zahuktali i koje niko i ništa nije moglo da zaustavi osim smrt ili rat. Izgleda da je neko pripremao i jedno i drugo: i smrt i rat.

To je bilo vrijeme kada se u Real-Time-u radilo žestoko. Vremena, ljudi i telefonskih linija je stalno falilo. Ne znam šta je bilo intenzivnije: realizacija ugovora, novi ugovori, reorganizacija preduzeća ili klasična trgovina. Magacini su bili puni, a dosta robe je bilo u magacinima i stovarištima drugih firmi.

Noć uoči blokade sam bio sa djecom i Eskom na Šavnik, a Nijaza je ostala da radi inventuru u modnoj kući VEMEX gdje je radila. Mi smo se duže zadržali na izletu ne sluteći da se nešto sprema. Nijaza je bila izbezumljena, jer se šuškalo da se prijeti barikadama, a nas još nema. Stigli smo kući nešto malo prije ponoći, a na putu nismo naišli ni na šta što je sumnjivo.

Sada je bilo jasno zašto je, ujutru kada smo kao i obično ustali nedjeljom, vladala čudna tišina. Nigdje nijednog auta nije bilo na inače prometnoj cesti Sarajevo-Foča koja prolazi između naših zgrada i aerodroma. Nije neobično to što nema buke, ali tako snažna tišina, u kojoj čuješ kada komšijinom djetetu ispadne čaša i majka ga mlatne po glavi uz psovku, je nešto na šta nismo navikli. Čujemo neke glasove komšija koji jasno odzvanjaju u tišini.

Neko se drznuoda blokira ovaj grad. Neshvatljivo, ali jezivo stvarno.

Sarajevo mi je u tom trenutku ličilo na voz koji je iznenada iskočio iz šina zbog diverzije i zaustavio se u šljunku pored pruge onako masivan i dug. Mnoge sitne stvari su se popadale sa mjesta, neki su ozlijeđeni, ali se sve to može ispraviti i popraviti. Ožiljci, međutim, ostaju zauvijek. Tako je, i najmanja najgubavija bagra može zaustaviti željeznu grdosiju ako mu postavi komad stijene ili balvan na prugu. A bagri to nije teško, ako je nije strah. Za stid nikad nisu ni saznali, zato i jesu bagra.

Nijaza se zabrinula, djeca nisu razumjela, a ja sam bio bijesan. Bijesan na njih, na naše, na one koji nisu ni naši ni njihovi i na sve druge, a najviše na sebe. Na sebe, jer nisam bio nigdje organizovano uključen i nisam imao ništa da zaštitim svoju porodicu, sebe i dom. Ubrzo je stigao i Nijaz da bude sa Nijazom i djecom da ih nije strah jer nije znao da li sam se ja vratio sa Šavnika. Mi smo, međutim, prošli kroz Ilidžu, četničko leglo, samo pola sahata prije postavljanja barikada. Imali smo veliku sreću inače bismo, neobaviješteni, natrčali na njih. Kada sam izašao napolje da vidim šta se događa nije bilo nigdje nikog. Sve radnje su bile zatvorene, a hljeba nije imalo. Mi se nismo spremali za tako što iako smo ZNALI. Kuhalo se dugo, iščekivalo se dugo, ali sve „haj neće“. Otišao sam u Dobrinju da tražim hljeb i sreo svega nekoliko ljudi. Sve je bilo zatvoreno, ali sam ipak išao dalje. Tek na vrh Dobrinje do tramvajske okretaljke su mi rekli da čekaju hljeb kod nekog privatnika. Svaka čast privatniku. Čekao sam i došao je. Uzeo sam pet hljebova. Premalo ako bude zlo. Na povratku sam sreo više ljudi. Oslobodili su se, ništa se ne događa, pa izmiljeli iz svojih domova.

Kod naše zgrade se počeli okupljati ljudi. Diskutuju, bune se, psuju ali osjećam, počeli su da se navikavaju. Čujemo da su i muslimani postavili barikade na ulaz u Dobrinju. Kroz balkon vidim da su postavljene neke prepreke sa kamionskim gumama na putu prema Foči. Nešto dalje, ispred službenog ulaza u Aerodrom - srpska barikada sa ljudima u kukuljačama. Iz kuće preko puta naše zgrade, Hanifini sinovi stalno trčkaraju, nešto donose i odnose. Naoružani su, vidim.

Izašao sam do ulaza u Dobrinju. Na raskršću postavljaju bunker od blokova. Svježe izbrijani momci i mlade djevojke, obučeni u nova maskirna odijela, sa crnim beretkama, značkama patriotske lige i crnim naočarima su organizovali stražu. Naoružani su uzijima i kalašnjikovima, a za pojasom bajoneti i nekoliko bombi. S vremena na vrijeme dojuri po neki Land-rower sa ljudima u maskirnim uniformama, podijele neke savjete i odjure.

Laknulo mi je. Odbrana ipak postoji. Tu omladinu je bilo lijepo gledati kao da su na svečanoj modnoj reviji, a ustvari su bili na početku dugotrajnog i krvavog rata čiji kraj mnogi od njih neće dočekati. To tada, međutim, nismo mogli ili nismo željeli da znamo. Bilo je toliko realno, ali i zvučalo toliko gorko da svijest nije željela da prihvati očigledne činjenice. To će nas kasnije jezivo skupo koštati.

Tog dana i večeri non-stop je televizija prenosila scene sa barikada i pregovore sa Srbima. Narod se skupljao u masu i goloruk krenuo na barikade. Sarajlije su divne i do besvijesti naivne. Četnici sa barikada pucali su i u masu. Bilo je ranjenih. Naveče je počeo da se uvlači strah u domove. Po položaju barikada smo shvatili da je Dobrinja u potpunom okruženju. Kasnije u ratu će se pokazati koliko su Srbi jasno dali do znanja gdje su i šta namjeravaju, ali mi tu lekciju nismo naučili. Dobrinja će zbog toga preživjeti strašnu sudbinu tokom dugotrajne blokade.

Od oružja imam samo sataru. Ponovo me obuzima bijes. Mogao sam se do zuba naoružati, i nije mi bilo žao, ali sve „haj danas - haj sutra“. Ušli smo u noć. Šta ako to veče krenu u napad, šta ako dođu na vrata. Mogli smo očekivati i od komšija iz ulaza da zakucaju na vrata kao dio opšteg rata do istrebljenja. Bili smo u pravu. Oni su tada ostali mirni i lojalni, ali će komšija Mladen Popović iz ulaza (sprat ispod mene) kasnije biti uhapšen kao dojavljivač snajperistima i biti razmijenjen. Drugom komšiji Stevo Marić preko puta naših vrata, nakon ulaska u stan, pronađena je vrlo sofisticirana radio-stanica.

U toku noći je došlo do političkog dogovora i barikade su uklonjene. Ujutru smo došli na posao, ali normalnog rada nije bilo. Momci i djevojke su došli, a ja sam im se ljutio što su rizikovali. Arslana, noćnog čuvara Albanca, međutim, nije bilo. Bio sam strašno ljut. Kada najviše treba da čuva, njega nema. Zašto ga plaćam? Pomalo me čudila njegova neodgovornost. Nikada noću nije mogao da spava jer je četrdeset godina radio kao noćni čuvar. Obavljao je uredno posao, u urednoj uniformi i naoružan.

Nazvao sam ga telefonom. Bio je u kući, spavao. Rekao sam njegovoj ženi da ga probudi.

- Gdje si ti na poslu?! – bio sam izvan kontrole. – Odmah da si došao u firmu!

- Dobro. - rekao je bunovno.

Došao je brzo. Već sam mu bio pripremio otkaz.

- Šta je bilo s tobom? – pitao sam tek toliko da mu pružim šansu na odbranu, ali mu nisam mogao progledati kroz prste.

- Dežurao sam čitavu noć na Mojmilu. – odgovorio je.

- Gdje si dežurao!? – pitao sam povišenim tonom i u nevjerici.

- Mi sa Mojmila kopamo rovove prema vojnoj kasarni u Lukavici. Tu ima dosta Albanaca i Sandžaklija.

Stanovnici Mojmila, mahom Sandžaklije, opečeni surovom prošlošću, odmah su postavili prvu liniju odbrane. Oni su na vrijeme shvatili odakle puha vjetar.

Arslan je dobro uradio. Njemu, za ovakve situacije, mozak brže reaguje nego meni. Kad sam ga saslušao, zabezeknuto sam nešto promrmljao za sebe. Nešto kao prijekor.

- Arslane, ne moraš više dolaziti da čuvaš Real Time. Nastavi sa tim aktivnostima dok god je to potrebno. Platu ćeš primati kao da radiš.

Nakon dolaska u Tursku sam saznao da Arslan na turskom znači „lav“.

Nazvao sam Safka i jednog Hrvata iz Kreševa (predstavnik IBM za BiH) da mi pod hitno nabave bilo šta od oružja. Safko mi je donio jednu ručno izrađenu dvocijevku i osam lovačkih metaka. To je, ustvari, bila dupla cijev sa drškom od parčeta metala i dva savijena eksera koja se natežu oprugama. Veoma primitivna, ali puca. Kad se rasklopi izgleda kao dizalica za auto. Kad sam je uzeo, postao sam mnogo mirniji. Odnio sam je kući, probao naprazno i sklopljenu, da djeca ne vide, stavio u kutiju od roletne poviše balkonskih vrata. Sa Jusufom smo odlučili da stvorimo veće zalihe hrane te sam potrošio sve čekove Poštanske štedionice iz Beograda i namjerno debelo ušao u crveno. Isto je to uradila i Nijaza. Šupe i stan su nam bili puni rezervne hrane.

Te večeri smo spavali mirno. Znao sam jedno: ako pozvone, pucat ću kroz vrata. Otvaranja nema, predaje nema. Razum ili milost nisam mogao očekivati od ljudi koji iz čistog mira pobjesne. Da su razumni ili milostivi ne bi ovo ni počinjali. Nas iz Sandžaka je historija učila i naučila. Živjeti sa njima se može i mora, ali im se ne mora i ne može nikad

vjerovati. Mojeg djeda, Dželilbega, su prebili na kućnom pragu od čega je i umro 1918. Mom ocu su 1943. pobili cijelu porodicu, a čardak zapalili. I meni se sada ovo događa 1992. To će se dogoditi i mojoj djeci nakon 40-50 godina. Samo slijep i bezgranično glup može im ipak vjerovati. Oni se, kao vukodlaci bude svakih nekoliko decenija. To im je izgleda u genima. Nije sav srpski narod takav, kažu. Ja to ne osporavam, tačnije, ja to znam. Ali je činjenica da postoji veliki procenat onih koji jesu takvi. Kad im se pojavi novi lider u novom vremenu kao iz satire „Vođa“, ova grupa se ostrvi, zatruje i povuče većinu „normalnih“ dok jedan manji procenat ostaje indiferentan ili blago suprotstavljen. I eto novog pokolja, eto novog rata i džaba ti je što nisu svi takvi.

Polako se život počeo vraćati u kolotečinu. Voz koji je iskočio ponovo je stavljen na šine i polahko se zahuktavao. Roba se ponovo počela prodavati. Mi smo nastavili naše uobičajene aktivnosti, putovanja i nova ugovaranja. Išli smo preko Romanije i Bijelih brda. Vrlo riskantno i rizično, ali smo putovali. Kasnije smo išli preko Rudog da bi smanjili rizik prelaska preko Bijelih brda.

Sarajevo je brzo zaboravilo barikade. Ponovo su se raspalili roštilji, nadrealisti, rok i sevdalinke. Život je tekao dalje. Opet smo išli kod Stake, opet su se ugrijali telefoni i fax.

Poznat je hadis: “Radimo kao da nikada nećemo umrijeti, ali se spremajmo za Ahiret kao da ćemo sutra preseliti.”

U našim bukvarima je pisalo šta je Tito svojevremeno stalno ponavljao kao svoje: “Radimo kao da nikad neće biti rata, ali se spremajmo za rat kao da će biti sutra.“

Nismo slušali ni hadis ni Tita. Radili smo kao da nikad neće biti rata i kao da nikada nećemo preseliti na Ahiret. To će nam se kasnije gadno osvetiti.

KADA VRIJEME HAOSA OPTERETI RAZUM

Otišli smo u Rožaje i poveli sa sobom Đida. On je trebao da instalira softverski paket za praćenje proizvodnje u fabrici stolarije Gornji Ibar. Njemu je pravo ime Dževdet Dervišević i potiče iz stare muslimanske porodice.

Smjestili smo u Hotel Rožaje i čekali Ešrefa Husića. On je bio tehnolog u Gornjem Ibru i naš neposredni saradnik za implementaciju ugovora. Osim toga, bio je naš blizak prijatelj. Mi smo znali Ešrefov karakter. Više je volio diskutovati o politici nego disati. Bio je čvrsti pobornik SDA i napadao je Miloševića i njegovu politiku i četnike veoma javno i pred svakim, iako ga je u to vrijeme to moglo koštati života.

Mi smo nagovorili Đida da pred Ešrefom odglumi Srbina. Đido je imao facu četničkog vođe Draže Mihailovića sa žutom bradom i istim naočarima. Pljunuti Draža. Đido je prihvatio igru i kad je Ešref ušao u restoran, ja sam ga žurno presreo:

- Molim te, Ešrefe, nemoj da pred ovim kolegom pominješ politiku. Jes' da je malo nacionalista, ali on je ovdje zbog posla, pa će otići. Da ne bi došlo do neugodnih situacija.

- Nema problema, ma kakvi! - obeća Ešref čvrsto. - Ništa se ti ne boj.

Potapšah ga po ramenu, a znao sam da nema teorije da izdrži. Ešref priđe, upoznasmo ih i naš "Draža" hladno nastavi da priča o ljepotama španske obale.

Večerali smo, pričali o poslu i vremenu, a Ešref se nervozno vrpoljio. Htio bi malo o politici, ali se radi nas suzdržava. Naš „Draža" mu je na kraju pomogao u tome.

- Jesu li i ovdje Srbi ugroženi? – načinjao je vruću temu.

Ešref je bio na vagi da raguje. Ja sam ga gazio po nozi, ali je to samo pojačavalo njegov nagon da raščisti sa ovim bezobrazno mirnim "Dražom" i promijeni njegovu zastranjenost i opijenost onim kretenom Miloševićem.

- A gdje ste vi to, Srbi, ugroženi u Jugoslaviji? - upita obazrivo Ešref tek toliko da reaguje a da ne započne oštru diskusiju.

- A gdje to nismo? - pita začuđeno Đido glumeći perfektno svoju ulogu.

- Pa, kako, šta vama fali u Bosni, a što drugi imaju?

- Pa tjeraju nas sa posla! - hadno odgovori "četnik".

- Pa tjeraju i muslimane. To je zbog ekonomske situacije, a ne zato što ste Srbi! - počeo se raspaljivati Ešref.

- Da, ali nas skidaju sa funkcija.

- Pa to je rezultat izbora, to je u skladu sa podjelom resora. – bezuspješno je Ešref pokušavao da se uzdrži od energičnije reakcije.

- Znamo mi čemu to vodi, pamtimo mi Jasenovac. - skrenuo je naglo tok razgovora Đido u potpuno "srpskom" stilu.

- Kad već pominješ Jasenovac, sjeti se šta su četnici radili u Foči, koliko su muslimana zaklali.

- Dobro, to su bili nestašluci. Momci se napili, pa se malo otkačili. – ležerno reče "četnik".

E to je već bilo previše. Ešrefa je oblio znoj. Pocrvenio je i izmakao kontroli.

- Vi Srbi ste kompletno zastranili. Vama je mozak ispran i vi ne razlikujete ni bijelo od crnog.

E sada je to, kao, prešlo granice i Jusko i ja smo smirivali Ešrefa da to nema smisla, jer je „čovjek došao ovdje po poslu, a ne da se svađa“. Usput smo se valjali od smijeha, ali to Ešref više nije primjećivao.

- Ma pustite me bogati, mi smo krivi za sve! Šuti danas, šuti sutra.

- Ja nisam ovdje došao da slušam vaše nacionalističke demostracije. - prihvati “četnik” spremno. - Džavide, gdje si me ti to doveo?

- Eto šta si uradio Ešrefe. Nemoj, molim te, više! - smirujemo ga.

- Dosta je više: oni ugroženi?! Od koga? - nastavi Ešref van kontrole. – Jesu svi ugroženi, ali od njih.

- Ja hoću da idem. Ja se ovdje ne osjećam sigurnim! – tobože preplašeno reče Đido.

Zakuha se žestoko, a Ešref je gorio kao šumski požar. Nekoliko puta smo pokušavali da mu kažemo da stane, da mu objasnimo u čemu je stvar, ali on nas više nije razumio. Uzesmo od Đida ličnu kartu i poturismo je Ešrefu, te ga zamolismo da pročita ime i prezime.

- Đido je musliman. Musliman bolan. Malo smo te navukli, halo!! – viknuo sam da ga probudim.

Ešref skoči kao poparen. Opsova nešto u sebi, odmahnu rukom i pobježe na vrata. Nismo ga mogli stići. Smijali smo se do suza. Tek nakon 15-tak minuta se vratio, pružio ruku Đidu, ali ne i nama.

- Pa gdje mene nađoste. Bježite tamo! - smijao se i sam.

- Sutra će imati šta da se priča po Rožajama.

- Nemojte, tako vam Boga!

- Nećemo mi, to ćeš ti ispričati. Mi ćemo svima samo

reći da ti imaš nešto da im kažeš. - jasno mu dajući do znanja da ova igranka neće biti zataškana.

Sutradan smo otišli svi na večeru u restoran na autobuskoj stanici. Tu su bili Ešref, Baka, Adem, Suljko, Ragip, Šaćir sve ugledni i razumni Rožajci. Sjeli smo, a onda je Ešref ispričao šta smo mu uradili. Svi su se smijali do suza.

- Pa gdje ćeš tako da nasjedneš, kako da se to tebi dogodi! - ružili su ga svi od reda i smijali se.

- Šta ću, i vi bi ste nasjeli! - pravdao se, kao, Ešref.

- A, ne bi nama valjda Džavid i Jusko doveli takvoga četnika. Nismo mi to kod njih zaslužili.

Nastala je opet diskusija oko Miloševića, četnika i srpskih usijanih glava. Također je bilo nekih prijedloga za organizovanje samoodbrane. Usput se je spominjalo Ešrefovo nasjedanje na priču.

Kad je Đido nakratko izašao van, ja sam dao signal Jusku i Ešrefu da izvrnu priču. “Priznali” smo im da je čitava priča sa Ešrefom bila izmišljena da bi se našalili sa njima. Đido jeste stvarno Srbin, ali onaj “dobri” Srbin. Mi smo, eto, samo htjeli da se našalimo da bi se oni istrčali i vidjeli njihovu reakciju.

Oni su umukli kao gromom pokošeni. Mi smo se sada smijali njihovoj nelagodi.

- Kako ćete pomisliti da sam ja toliko naivan! - smijao se Ešref iz sve snage.

Bili su zbunjeni. Niti mogu da nam kažu koliku smo „nesmotrenost“ učinili što su svašta napričali pred tim čovjekom. Oni su inače izuzetno dobri domaćini i nikad sebi neće oprostiti takvu grešku. Zbunjeni su bili i međusobno se nelagodno pogledivali što smo eto mi napravili tako neslanu šalu. Mi bismo se trebali ponašati „kao zreli ljudi“.

Opšti tajac. Mi se, također, kao, nelagodno osjećamo. Kad se vratio za sto, ja rekoh Đidu da smo im priznali da je on Srbin.

Baka, još uvijek sumnjičav, priupita.

- Ozbiljno?

Ako ne vjeruješ, evo ti lična karta i pruži je. Baka je površno pogledao ličnu kartu i kaže:

- Jes', bogomi, ali se u principu protivim ovakvoj vrsti diskusije.

Ostali redom pogledaše sliku na ličnoj karti i odreda potvrdiše.

Nastavila se priča, a onda se otvorila neizbježna tema gdje su sada Ragip i Adem počeli da žeštoko odgovaraju na Đidine bezobrazne provokacije o nevinosti srpstva i agresivnosti muslimana i ustaša. Opet se zakuhalo i opet se otvorila svađa između „četnika i muslimana". Nas trojica smo padali od smijeha pod sto. No, nikom nije bilo sumnjivo. Sve je bilo izrežirano vrlo ubjedljivo.

Na kraju je Đido skočio i izašao.

- Ja ovo ne mogu da izdržim. Ja idem u hotel.

Ja sam skočio za njim kao da ga smirim, a on se obuče i izađe. Ja za njim i kažem mu da uđe nakon desetak minuta.

- Niste trebali ovoliko, čovjek je samo došao da odradi posao. - kritikovao sam ih, kao, blago.

- Ama kako, majku mu njegovu četničku, jesi li ga čuo šta priča?!

- Pa svi su oni takvi, i mi ih sve znamo. Šta ćemo sutra za posao, ko će da nam pusti softver u Gornjem Ibru? Čovjek izađe jer više nije mogao da sluša toliko napada na svoju naciju.

- Pa što nam ga dovede, otac ga njegov?

- A jeste li vi pročitali njegovo ime na ličnoj?

- Pa vidjeli smo!

- A kako se zove, ako ste vidjeli da je Srbin?

- Pa ... ne znamo.

- Pa vi ste videli da je to on na slici, ali njegovo ime niste pročitali.

- Pa šta ako nismo?

- Pa šta. Pa on je musliman, eto šta!!

Gledali su me zabezeknuto.

- Nije valjda moguće?!!

- Da moguće je. Đido, uđi malo. Daj onu ličnu ponovo.

Čitali su i ime i prezime, ovoga puta veoma pažljivo. I ime oca za svaki slučaj. Prevrtali su ličnu kartu tamo ovamo ne vjerujući više ni nama ni svojim očima. Neko se kiselo smijao, neko je prihvatio šalu, ali nije bilo lahko nikome. Postali su i sami žrtve šale. Više se nisu smijali Ešrefu. Neko se vadio kao da je znao, a da se samo pretvarao. Međutim, niko mu nije povjerovao.

Sve u svemu je to bila dobra dvovečernja zabava u granicama pristojnog, ali zabava otkriva i svu napetost kod Rožajaca u tom vremenu, inače veoma mudrih i staloženih ljudi, po gostoprimstvu čuvenih. Nagomilana napetost, atmosfera u zraku, nesigurnost pa i strah od budućnosti i ove jake ljude zaslijepi i postanu mekši za ovakve sitne podvale. U normalnim vremenima, ovo im se ne bi moglo desiti, a nama ne bi ni palo na pamet da pokušamo.

ZADAH RATA

Dinamika posla je bila na vrhuncu kao i zebnja od sutrašnjeg dana.

Kao i obično, otišao sam u osam ujutru na posao. Iznenadila me je rupa na prozoru veličine kroz koju se može provući manje dijete. Uzbuđen sam otvorio vrata i izgledalo je da je sve na svom mjestu. Ali, kad sam bolje pogledao, nedostajali su svi računarski miševi i apsolutno sve diskete na kojima je bio softver. Krv mi je pokuljala u mozak, a noge se presjekle kao da ih nemam. Na tim disketama je bio sav naš kapital, sav naš rad. Tu, na tim disketama su bili programi za sve naše projekte kao i sistemski softver za instaliranje novih sistema. Bez tog softvera, Real Time je bio apsolutno mrtav, ne postoji! Hiljadu pitanja mi je prostrujalo kroz glavu: Ko je to mogao da učini? Šta će lopovu diskete, a da ništa drugo od skupe opreme nije dirnuo? Kako je mogao proći kroz tako malu rupu? I niz drugih logičnih i nelogičnih razmišljanja. No surova istina je bila da Real Time-a ne može više biti bez tog softvera. To je bilo jednako kao da te voz pregazi i vuče nekoliko stotina metara. Tako sam se i ja osjećao.

Sjeo sam na pod i psihički potpuno slomljen zabio glavu u ruke. Jednostavno, niti sam znao šta da radim, niti je imalo šta da se uradi. Počeli su dolaziti saradnici. Vidjevši me, u čudu su se pitali šta je samnom. Nisam im odgovarao. Shvatali su da nema disketa i miševa i suočavali se sa istim pitanjima kao i ja.

Kada su došli tehničar Davor, koji je zadužen za softver i Narcisa Junuzović koja je sistem inžinjer, pitao sam ih suhim glasom bez imalo nade - da li imaju kopije. Odgovorili su mi da nema drugih kopija.

- Onda ste pod otkazom od ovog trenutka, ukoliko se softver ne pronađe. Ako se pronađe, imat ćete teške posljedice. – rekao sam vrlo hladno.

Obavijestili smo policiju i osiguravajuću kuću jer su sve stvari i softver bili osigurani. Ali kakva fajda od osiguranja za softver, oni mogu dati novac, ali ne mogu vratiti urađeni posao. Oni su došli, izvršili uviđaj te napravili zapisnik. Nisam imao nikakve nade da oni mogu učiniti bila šta.

Došla je i Nijaza kada je čula za tešku poslovnu tragediju. Šetao sam sa njom po dvorištu bez ideje i cilja. U dvorištu su neki dječaci igrali košarke. Ja sam ih posmatrao, a onda mi je sinula ideja. Uhvatio sam jednu zalutalu loptu i pozvao ih.

- Momci, sinoć nam je opljačkana firma. Uzete su nam samo diskete i ništa više. Vi znate ko ovdje u naselju krade. Nađite ga i dobit ćete dobru nagradu. - obećao sam im nešto oko 1.000 maraka.

- Meni to znači mnogo, a njemu ne znači ništa. – nastavio sam kad sam primjetio da me pažljivo slušaju. - Znam da je nagovoren od nekoga, jer lopov neće uzeti ono čiju vrijednost ne zna. To ne može niko drugi da koristi, osim nas. Garantujem mu da neću pitati ni ko je ni šta je, niti ću ga pitati za koga je to uradio, niti će imati bilo kakvih poljedica. Toliko mi je to važno.

- Znamo mi ko je. – odgovoriše kao da je to sasvim normalno.

Nisam mogao da povjerujem svojim ušima.

- Idite onda i donesite mi to. Ne mora se on pojavljivati.

Momci su odskakutali i vratiše se za nekih dvadesetak minuta.

- Poslao vam je to poštom. – rekoše složno.

- Momci, on nije imao vremena da to šalje poštom, a i ne zna moju adresu. Neka mi to odmah pošalje po vama da mi skrati muke.

Opet su odskakutali i vratiše se sa paketom u rukama. Sve je bilo unutra, svaka disketa i svi miševi. Siromah nije znao razliku između miša i diskete pa je pokupio sve, za svaki slučaj. Očigledno da je to učinio po narudžbi nekoga kome nije trebao moj softver jer je imao svoj, već nekoga koji je htjeo da uništi Real Time kao opasnog konkurenta. Pretpostavio sam i ko je, ali to ne bih iznosio ovdje bez sigurnih dokaza. Ono što me je zaprepastilo, bila je adresa na paketu. Pisalo je Velibor Stanković i njegova adresa. Velibor Stanković je bio izvanredan tehničar koji je bio zaposlen u Energoinvestu a kasnije u Real Time-u. Dakle čovjek koji je jeo naš hljeb, po svemu sudeći je radio za konkurenciju.

Odahnuh i zahvalih se Bogu. Ponudih momcima nagradu koju su zaslužili, ali nisu htjeli ni za živu glavu da uzmu ni jedan jedini dinar. Neshvatljivo.

Velibor Stanković –Veki se više nikada nije pojavio u firmi.

Tih dana je umrla majka mog prijatelja Enesa Čengića, inače sestra Muhameda Čengića, predsjednika vlade BiH. Krenusmo na dženazu u Miljevinu ja, Jusko i Smajo Fetahović, Juskov amidža.

Znali smo da nije bezbjedno ići kroz teritoriju prema Trnovu i Foči, ali je bilo puno bliže nego preko Romanije. Ipak ćemo riskirati.

Putovali smo do skretanja prema Kalinoviku. Na putu ni žive duše. Haufluk. Odjednom ispred nas neka prepreka. Morao sam stati. Ispred je bio porušeni most. Dalje se nije moglo. Morali smo uskim krivudavim putem preko Kalinovika. Vožnja je trajala čitavu vječnost dok se ne ukazaše prve kuće, kuće od kojih je jedna rodna kuća Ratka Mladića. No, ni mi ni on tada nismo znali u kakvog krvoloka će se pretvoriti. Mirno smo nastavili kroz „šakalsku jazbinu“.

Uskoro smo se počeli spuštati prema Miljevini nekim šumskim zemljanim putem. Pomislili smo da smo zalutali u to hladno proljetnje poslijepodne, ali se nađosmo na nekom makadamskom putu sa krupnim kamenjem. Fiat UNO je bio prenizak za ovakav put, ali se moralo dalje iz te prijeteće divljine. U susret nam je dolazila dugačka vojna kolona tenkova, kamiona, topova, bornih kola. I oni su se teško kretali po kamenitom i blatnjavom putu, zastajkivali i izvlačili jedni druge. Mi smo se sklonili ustranu, tobože ležerno, ali smo zapravo bili u grču. Poslije mnogih gradova koji su već gorjeli u BiH, nas je mogao pojesti mrak. Niko nikada ne bi saznao šta je bilo sa nama. Naša jedini adut je bio u činjenici da su bili sigurni da smo Srbi, jer ko bi se usudio u ovo vrijeme proći „njihovom“ teritorijom.

Nekako smo prošli i odahnuli kada smo ugledali kulu Čengića u Miljevini.

Nakon obavljene dženaze, Muhamed Čengić nas upita:

- Kuda ste došli?
- Preko Kalinovika.
- Pa vi niste normalni. Znate li ko je gore ?
- Znamo, vidjeli ih i mimoišli se. Gomilaju oružje u Kalinoviku. Sreća pa nisu mogli pretpostaviti ko smo mi, inače bismo nestali kao nepoželjni svjedoci.
- Evo vam mojeg telohranitelja i vratite se u koloni preko Romanije. Ako vas neko zaustavi, recite da ste u pratnji predsjednika vlade BiH.

Telohranitelj je sjeo naprijed do mene, stavio uzi (kratki brzometni automat) u krilo sa prstom na obaraču. Pokrio je ruku nekim prslukom.¸

- Ako vas neko zaustavi, ne odgovarajte ništa i ne dajte dokumenta. Ja ću odgovarati.

- O.K. - rekoh kratko i krenusmo.

Tek što smo izašli iz Goražda, na Ustiprači nas zaustavi kontrola, rezervisti.

- Dajte mi saobraćajnu i vozačku! – naredi neki sa činom.

Ja sam ćutao kako mi je i rečeno i nisam davao dokumanta.

- Mi smo iz pratnje predsjednika vlade! – oštro odgovori tjelohranitelj.

- Imate li kakvog oružja? – opet će onaj sa činom.

- Imamo svega. – reče drsko tjelohranitelj i otkri ruku sa otkočenim uzijem, a zatim otvori jaknu da pokaže unutrašnjost.

Ispod jakne su bile obješene bombe, pištolji, noževi i još šta.

Zabezeknuh se kad sam to vidio, a rezervista je preblijedio kao krpa.

- Možete ići. – jedva čujno izgovori samo da se riješi belaja.

Više nas niko nije zaustavljao do Sarajeva gdje smo se tek opustili od bespotrebne avanture koju smo upravo prošli.

Iznenada nam je stigla tužna vijest da nam je umro dajo Muharem u Beogradu. Bio je izuzetno divan čovjek. Profesor engleskog sa prethodno završenom medresom "Ruždijom" u Skoplju. Veoma obrazovan i tihe naravi. Trebao je biti begradski Muftija ali nije htio, jer kaže to je i politička funkcija i on se nije u stanju klati sa vukovima. Bio je u pravu. Govorio je uvijek tiho i sa osmjehom na licu. Niti je znao koga uvrijediti, niti se naljutiti ma šta se dogodilo.

Jednom kad nam je došao u posjetu u Sarajevo, Nijaza je pripremila pitu od zelja najbolje što je znala. Za njega se

potrudila. On je jeo pitu i hvalio je. Ja sam nešto kasnije počeo da jedem i osjetio snažan miris celera.

- Šta je ovo? - pitao sam Nijazu.

- Zašto? - čudila se.

- Pa ovo je pita od celera, a ne od spanaća! - upitno sam je pogledao.

Uhvatila se za glavu od muke i stida. Dok je uzimala zelje iz zamrzivača, uzela je pogrešnu kesu te napravila pitu sa celerom. Imala je najbolju namjeru i potrudila se da za daja priredi domaću atmosferu.

- Baš fino, - rekao je dajo - ja više volim pitu od celera. Mnogo je zdravije. Baš mi prija. - tješio je Nijazu i gotovo se on izvinjavao što je bio uzrok da Nijaza dođe u takvu situaciju.

Odvraćao sam ga da ne jede više, ali je on htio da dovrši, da pokaže kako tobože uživa. Takav je bio naš dajo.

Spremali smo se za Beograd na dženazu dajo Muharemu. Nas četiri brata i majka. Kolima proći preko Romanije, nije dolazilo u obzir. Vjerovatno bi se četnici nasladili da uhvate četiri brata Begovića sa njihovom majkom. Iskorijenili bi porodicu odjednom. Odlučili smo da idemo avionom. Džemo, Esko i Safko su sa majkom otišli isto veče. Ja sam odlučio da idem sutradan ujutru.

Činilo mi se da nema smisla stješnjavati dajovu porodicu cijelu noć bez potrebe. Braća su mi se naljutila, ali ja nisam odustao. Ujutro sam otišao avinom i stigao blagovremeno na dženazu. Dajnica Caca, kćerka Lejla i sin Ediz su me dočekali u dostojanstvenom bolu, bolu koji dolikuje kad se izgubi neko ko je bio dostojan da živi, koji ostavlja svijetlu, ničim nepomućenu uspomenu za sobom. Tamo sam zatekao sestre Šefku i Džemilu koje su došle iz Novog Pazara.

Poslije više godina, sreo sam i daja Hivziju. Nekada izuzetno lijep mladić, izuzetne inteligencije i memorije, sada je dosta oronuo sa dobrih šezdeset godina. Imao je tešku nesreću i sudbinu zbog svoje dobrote i lahkovjernosti.

Daju je bilo dženaze s ikindije. Ukopan je na groblju na Topčideru. Beogradski Muftija Jusufspahić je lično obavio dženazu. Bili su kućni prijatelji, a ova će mi činjenica kasnije strahovito pomoći. Muftija je održao takav govor da mi se koža ježila. Tako rječitog čovjeka, sposobnog da mnogo kaže između riječi, nisam do sada sreo. Na dženazu je došlo mnogo prijatelja i poznanika. Kada je počela dženaza tekbiri su odjekivali topčiderskim pravoslavnim grobljem. Parala je razum ta ironija. Dok Bosna očekuje smrtni udarac iz Beograda, sa dželatima iz Bosne, usred Beograda se uče tekbiri i Fatiha te donose salavati. Posmatrao sam ledena lica prisutnih Srba i asimiliranih muslimana. Oni su stajali prekrštenuh ruku dok smo samo nas četiri sestrića učili Fatihu i izgovarali "amin" na muftijinu dovu. Bilo je to dan uoči Lejletul-kadra. Blago dajovoj duši koja je to zaslužila.

U povratku iz Beograda smo sa aerodroma svratili sa majkom da vidi Safkov poslovni prostor. Ja sam se javio Nijazi da ću direktno ići na posao a ona se ljutila što neću svratiti na kahvu jer sam bio udaljen svega pet stotina metara. Prijekor je bio opravdan, a kahva dovoljan razlog, pa sam ipak svratio kući. Kako su stvari stajale, moglo se dogoditi da je to naša i posljednja kahva.

U firmi sam dobio informaciju da su zvali iz Dekora iz Rožaja, te da neko mora hitno doći na intervenciju. Saslušao sam izvještaje saradnika i dogovarao se sa Juskom: kada da idemo i ko da ide. Tehničar za softver Davor, inžinjer programer Vlado Šunjić i Sistem inžinjer Narcisa Jonuzović treba da idu da instaliraju novi softver i otklone neke probleme. Dogovarali smo se da li sa njima da ide Jusko radi novih ugovora, ili ja radi aktiviranja poslovnice Real Time

u Novom Pazaru. Odlučili smo da idem ja, pa ću odraditi i odbranu naših ponuda za Preduzeće za puteve i Minel iz Novog Pazara. Krenuli smo iza podne. Svega tri sata sam se zadržao u Sarajevu.

Izlagali smo se ogromnom riziku putujući preko Romanije, ali nismo imali izbora. Izlazeći iz Sarajeva, zaustavila nas je milicijska patrola kod Kozje ćuprije. Na putu su već bile postavljene protivtenkovske barijere između kojih smo se trebali provući.

- Gdje idete? – pitali su.

- Idemo u Novi Pazar i Rožaje. – odgovorio sam.

Začuđeno su vrtjeli glavom.

- Znate li ko je gore? - pokazivali su prema Palama.

- Znamo, ali nemamo izbora. - odgovorio sam.

- Na vašem mjestu bih se vratio. Čuvajte se, i sretan put.

Nastavili smo. Naivno sam očekivao da nam se neće ništa dogoditi, jer smo mješovitog sastava. Davor i Vlado su bili iz miješanih srpsko-hrvatskih brakova. Naravno, računao sam i na Narcisinu vezu sa Miljenkom Karišik koji je bio pomoćnik komandanta specijalnih snaga MUP-a BiH.

Na raskrsnici prema Palama naoružana patrola policije i ljudi u šljemovima nas nisu zaustavili. Na Romaniji na brdu iznad Han stjenica vihorila se srpska trobojka. Oni su već obilježili svoju teritoriju. Tu nas zaustavlja srpska milicija. Tražili su mi isprave i da otvorim gepek.

Kada su vidjeli računar, tražili su mi i dokumentaciju. Naravno, imao sam pripremljen račun za ovakve situacije koje sam očekivao.

- Vlado, daj mi, molim te, račun iz pretinca. - rekao sam.

Pretinac je bio ispred suvozača gdje je sjedela Narcisa, a Vlado i Davor su sjedeli pozadi. Izabrao sam Vladino ime,

jer je zvučalo “srpski”. Možda ne pomaže, ali je na visoravni Romanije u tim okolnostima zvučalo mnogo sigurnije nego ime Narcisa.

- Gde idete? - pitao je milicioner sa srpskom trobojkom na šapki umjesto petokrake.

- Idemo na instaliranje opreme i softvera u Ivangrad. - rekao sam spremno.

Išli smo zapravo u Novi Pazar i Rožaje, ali smo tako govorili i napisali putne naloge za Ivangrad (sada Berane) kako bi izbjegli neugodna pitanja. Vratio mi je dokument.

- Sretan put i čuvajte se, Džavide. – rekao mi je, rekao bih, prijateljski.

Nisam znao šta je ovo trebalo da znači. Prošli smo bez problema do Priboja. U Priboju, na granici između Bosne i Srbije, pretresli su nas i postavljali pitanja za računare. Ponijeli smo dokumenta od računara, doduše drugog, jer smo naravno znali da to za miliciju ne može da ima nikakvo značenje. Imali smo potrebne otpremnice i kopije ugovora. Bili smo se dobro pripremili.

- Vi to idete da rušite mostove po Srbiji!? – rekao je milicajac neopisivo glupo i sav zajapuren.

Kako smo mogli rušiti mostove računarima, nisam mogao da dokučim. Mostovi se obično ruše dinamitom. O tome ga, naravno, nisam obavijestio. On je vlast i on valjda to bolje zna.

No, u to vrijeme, milicija i carinska služba nisu imali jasno određene instrukcije ponašanja pa je i ovaj „carinik“ bio zbunjen. Valjda nisu očekivali da u ovoj situaciji, gdje je prst Srbije na obaraču rata, neki musliman iz Sarajeva ima toliko drskosti da ignorira realnost i prošeta njihovom Romanijom kao da se ne događa ništa. Prošli smo sretno i taj dio i odahnuli kad smo stigli u Rožaje.

IPAK RAT

Nijazi nije bilo pravo što sam otišao jer je nešto slutila. Molila me je da se vratim prije šestog aprila jer se tada očekivalo međunarodno priznanje BiH. Također, počinje Ramazanski bajram i očekivalo se najgore. Htio sam da se vratim ranije, ali su se poslovi lagano otezali i sve “haj sad će,” dan po dan, i mi ostadosmo za Bajram u Pazar. Nijaza mi je javila da se stanje u Sarajevu pogoršava i da su postavljeni tenkovi na Mojmilu. JNA je trebalo da štiti Sarajevo, ali su cijevi bile okrenute prema njemu: dakle za njegovo uništavanje. Znali smo i godinu prije rata da se tenkovi ukopavaju na Crepoljskom. Obrazloženje je bilo isto - da se brani Sarajevo. Od koga?

Uoči Bajrama, Narcisu je nazvala sestra Binela iz Sarajeva i javila joj da je Narcisin momak, Miljenko Karišik, uništio bazu Specijalaca na Butmiru i sa svim Srbima, pripadnicima milicije, otišao na Vraca gdje se zabarikadirao u Milicijsku školu. On je bio zamjenik komadanta specijalnih snaga milicije, Dragana Vikića. Zakleli su se jedan drugom da se nikada neće dijeliti, ali je Miljenko to ipak učinio. Miljenko nam je uoči rata često dolazio u firmu. Kao „velika raja“, pomagao nam je kada nam je nestajalo benzina za put. Donosio mi je kući benzin u kanisterima samo nekoliko dana uoči rata. Sada je imenovan za komandanta Srpske milicije, imenovan je za izdajnika.

Narcisa je plakala i nije vjerovala da je on to mogao da učini. Ja sam to znao. Bio sam bijesan na takvo sljepilo i glupost koje se ne može razbiti ni trnokopom.

Tog dana su Vlado i Davor instalirali kablo za mrežu u Fabrici namještaja. Pentrali su se po krovu i mjerili spojeve. I ja sam se popeo. Nakon obavljenog posla javili su mi da me je tražila Nijaza mnogo puta. Nazvat ću je kad se vratim. - odlučio sam. Odvezao sam saradnike sa Fehimom

u Hotel Vrbak. Sjeli smo u hol predivne recepcije hotela sa ogromnom fontanom i visećim vrtovima te zakazali pozive u Sarajevo. Dugo je operator birao, ali nije uspijevao da dobije nijedan broj. Napokon je Narcisa dobila svoju sestru koja joj je javila da su Srbi postavili ultimatum: da se puste snajperisti iz hotela Holiday In ili će početi bombardovati Sarajevo.

To nam je zazvučalo vrlo ozbiljno. Zebnja se uvukla u kosti. Nervozno smo iščekivali da dobijemo vezu sa našima i šutke hodali po holu. Niko nije imao niti jedne riječi da ohrabri one druge. Da li je moguće da se to nama dogodi. Rat!? A rat je bio nepun sahat daleko. Mislio sam na Nijazu i djecu. Kakav oni strah i zebnju preživljavaju. Osjećaj užasa da četnici mogu doći u bilo koje vrijeme, sa bilo koje strane i početi klati i ubijati, ledio je krv u žilama. Te smo slike već mnogo puta gledali ili takve priče slušali. Sarajevo je bilo potpuno opkoljeno i bespomoćno.

Kad sam odlazio iz Sarajeva, razgovarao sam sa Nijazom da u slučaju opasnosti ide kod svojih na Alipašino. Zapravo, nismo znali gdje je sigurno, a gdje nije. Za Dobrinju smo znali da će biti odmah opkoljena. To su pokazale barikade. Na Vratniku kod majke je postojala opasnost da bude bombardovanja, jer je čisto muslimanski kvart. Na Alipašinom kod Nijazinih je također bilo rizično, jer je zgrada vrlo blizu zgrade Radio-televizije, a televizija je uvijek bila najvažnija meta napada ili bombardovanja. Ipak se negdje moralo ostati. Na insistiranje Nijazinih, Nijaza je ostala sa njima. Bilo je to mudra odluka. Enis je tog dana bio na Vratniku.

Ako je išta spasilo Sarajevo onda su to bile prve barikade u Sarajevu. One su pokazale gdje su četnici, šta namjeravaju, koliko su hrabri i ko stoji iza njih. One su probudile mnoge "muslimane" a mnogi su se tek tada i naoružali. Barikade su bile generalna proba Srba, ali i rashavizavanje muslimana. Da nije bilo barikada, Srbi su mogli ušetati u

Sarajevo - bez otpora. Mogli su i kasnije, ali to nisu znali. Ili nisu smjeli. U fazi podizanja masa na krvavi pohod, Karadžić je morao uliti strah u kosti Srba, običnih građana, da su muslimani naoružani do zuba, da im prijeti pokolj od strane sugrađana, te da moraju izaći iz Sarajeva i naoružati se. Skloni hipnotičkom vjerovanju novom „vođi," Srbi, dojučerašnji direktori, inžinjeri, pravnici, ljekari, radnici, službenici i drugi građani koji su do juče bili ili izgledali isto kao i sve druge Sarajlije, izašli su iz toplih domova na brda i okrenuli puščane cijevi na svoj grad. Bolesno, ali je tako. No, njihov ugrađeni strah od „naoružanih muslimana" Karadžić nije mogao resetovati tek tako, preko noći. Mislim da je ta činjenica imala značajan uticaj da Sarajevo nije zauzeto na juriš. Strah paralizira, ako ne postoji snažan motiv. A oni ga nisu imali.

Iznenada me je trgnuo poziv operatora. Uspostavio je vezu sa Nijazom. Skočio sam i zgrabio slušalicu. Bilo je tačno pet minuta poslije ponoći.

- Šta ima!!? - uzbuđeno sam pitao napeto iščekujući svakakav odgovor, pa i najcrnji.

- Beko, bombarduju nas!!!- vrisnula je užasnuto.

- Šta!? Kako? Kad!? - pitanje, neshvatanje, očaj i bijes kao bujica su protutnjali mojim tijelom. Noge su mi poklekle. Lice mi je odrazilo sva moja osjećanja.

- Granate padaju svuda okolo, počelo je tačno u ponoć. Bježimo sa djecom u podrum.

- Bježite!!! Brzo!!! - kriknuo sam i spustio slušalicu.

Bojao sam se da zbog jedne izgovorene riječi više, mogla bi se zadržati trenutak duže i taj trenutak bi mogao da bude koban. Zato sam htio da smanjim rizik i za taj jedan jedini trenutak. Koliko su kasnije takvih trenutaka preživjeli?

Bio sam blijed i slomljen. Sva unutrašnja osjećanja su se projektovala na moje lice kao na filmsko platno. Svi su se zgledali. Šok je bio ogroman. Sjedeli smo bez riječi oko okruglog šadrvana. U dušama džehenem, a okolo umirujući žubor mlazova vode po bijelom mermeru dok je iz sale treštala muzika. U nama je prvu konfuziju počela zamjenjivati neizvjesnost i silan strah za sudbinu porodica. Jadna dječica, kakav imaju osjećaj straha dok im granate šište iznad glava. Oni nisu navikli na to; niko nije. Ali oni nisu stigli niti naučiti šta je to. Iz toplih sigurnih postelja gomila divljaka sa brda ih je satjerala u memljive podrume, utjerala im strah u kosti bez ikakvog povoda.

U sali hotela se pilo, igralo i pjevalo. Oni pojma nemaju. Neka, saznat će. Za njih ima vremena. Mogli bismo im reći i sada. Muzika bi stala, svi bi se rastužili, zabrinuli i razišli. Nećemo im reći. Neka ih još noćas. Sutra ujutru će saznati. Opet će se rastužiti i zabrinuti, diskutovati po kućama i hodnicima, ali će do naveče ponovo doći sebi i nastaviti kao da ništa nije bilo. Znamo mi to.

Sjeo sam sa Fehimom u auto i odjurili smo kući. Nisam znao kako i kuda sam vozio. Nisam vozio ja, vozio je zapravo moj instikt. Kada smo stigli rekli smo Džemili i nazvali Šefku. Briznule su preplašene u plač. Nervoza i napetost su se pojačali. Zvali smo na Vratnik i Džemo nam je rekao da se stalno bombarduje. Kaže da nebo svijetli od rafala, svjetlećih raketa i raznih projektila. Okrenuo je slušalicu prema prozoru. Čule su se eksplozije granata. Na radiju izvještavaju o bombardovanju i počinju kao neki pregovori.

Laknulo mi je. Shvatio sam da nema i neće biti opšteg pješačkog napada. Granate se mogu nekako izbjeći. Cijelu noć sam zvao Nijazu ali se nisu javljali. Bio sam i zabrinut i nisam. Podrumi petnaestospratnice su vrlo duboki i sigurni. Tamo su bezbjedni. Oko šest ujutro najzad je neko podigao slušalicu. Dugotrajan trenutak iščekivanja i konačno sam začuo Nijazin, dosta smiren glas.

- Molim?

- Jeste li živi? - uzviknuo sam.

- Živi smo i zdravo. Kako si ti? - pitala je gotovo mirno.

- Pusti mene. Gdje su djeca?

- Dolje su kod komšinke na prvom spratu. Spavali su na krevetu. Došli smo po hljeb i namirnice, pa idemo nazad.

Ispričala mi je kako je bilo. Bilo je zastrašujuće. Oni nenaviknuti i preplašeni. Neposredne opasnosti, međutim, nije bilo. Nijaza nije imala broj telefona od komšinke. Donijet će ga drugi put. Spustio sam slušalicu, potpuno malaksao. Malo sam još razgovarao sa Džemilom i Fehimom, a onda me savladao san.

POVRATAK U SUMRAK

Tog dana smo se češće čuli sa Sarajevom. Bombe su padale cijeli dan. Prvi šok, strah i razočarenje su se počeli topiti. Bijes je, međutim, rastao. JNA je, kao, počela neke pregovore, a mi smo počeli da očekujemo da Ujedinjene nacije bombarduju Beograd i Srbiju - za kaznu. Čak smo se i čudili šta više čekaju. Na radiju i televiziji se uveliko pričalo o tome da su se u UN donosile slične odluke.

Koliko čovjek može biti naivan! Koliko smo bili naivni pokazuje i činjenica da UN čak i nakon tri i po godine srpskog davljenja Sarajeva, Srebrenice, Goražda i Bosne, nakon tri i po godine pucanja po UN, po konvojima, blokadama, kršenjima svih rezolucija te iste UN i NATO nisu htjele, ili nisu smjele, bombardovati ništa više od jedne srpske napuštene prage i jednog zahrđalog tenka iz Drugog svjetskog rata. Koliko smo bili naivni da smo mislili da treba da nas JNA štiti, a JNA je bila skoro 100% srpska i pod njenim okriljem se i odigralo sve ovo. A Bega, rahmet mu duši, čitavo vrijeme do smrti nas je upozoravao:

- Pričajte vi što hoćete, ali mene je, bogomi, najviše strah JNA.

Tu smo lekciju više puta čuli od Bega, ali ćemo je tek kasnije lijepo naučiti nakon što je gorko platimo.

Riješio sam da se odmah vratim u Sarajevo i to sam rekao Nijazi. Ona je užasnuta molila da to ne činim, jer nema nikakve šanse da prođem. Oni su u Sarajevu imali više informacija nego mi u Srbiji. Sve je blokirano i svaki pokušaj bi se završio kobno. Nisam, međutim, imao drugog izbora i nisam je htio poslušati. Rekla mi je da je tunel na Bentbaši srušen i zatrpan. Nemoguće je proći kolima. To me je malo obeshrabrilo. Saznala je da jedan avion PALER-a treba da dovede fudbalere Crvene Zvezde iz Sarajeva u Beograd te da će ići prazan za Sarajevo. To je bila dobra prilika i riješio sam da sačekam.

Dani su počeli da prolaze a u Sarajevu se stanje nije mijenjalo. Mi smo odlučili da odemo na neku intervenciju u Rožaje i odveo sam saradnike u Hotel Bogaje. Bogaje je jedino crnogorsko selo u okolini Rožaja, ali je hotel bio uredan i sa grijanjem. Kad sam smjestio saradnike gazda hotela, mlad Crnogorac, pitao me je šta se događa u Bosni. Rekli smo mu da se zakuhalo i da se ne možemo vratiti u Sarajevo. On mi je ponudio da saradnici ostanu tu dokle god bude potrebno. Hotel, hrana čak i novac, ako je potrebno, bit će im obezbijeđeni i ništa im ne smije faliti. Bio sam vrlo prijatno iznenađen tom iskazanom ljudskošću. Izgledala je vrlo iskrena, a da li je i koliko iskren to u našim pomućenim mozgovima nije bilo moguće dokučiti. Ja sam prenoćio u Rožaje kod Suljka i Emine Dacić. Emina je Juskova sestra, a Suljko zet. Meni je kod njih bilo isto kao i kod svojih sestara.

Sutradan smo večerali u restoranu Hotela Rožaje i diskutovali o situaciju u Bosni. Bili su tu rukovodioci Dekora Meša, Skendo i Idriz, Ešref Husić iz Opštinskog Fonda te Direktor Kulturnog Centra Adem Fetić. Bila je to jedna sumorna večera.

Nešto kasnije došla je neka, nama nepoznata, žena sa djetetom i sjela da večera za stolom u jednom uglu restorana.

- Ko je ona žena? - pitali smo konobara.

- Izbjeglica iz Sarajeva. - odgovorio je.

- Je li muslimanka?

- Nije, Srpkinja je. Poslali su je iz Beograda da se ovdje smjesti kao izbjeglica.

Nelagodnost i neprijatne slutnje su bili zajednički osjećaj svih nas. Dogovorili smo se da ja, kao izbjeglica iz Sarajeva, popričam sa njom i saznam nešto više o njoj i cilju njenog dolaska. Prišao sam i pozdravio je kao neki zemljak i prognani sapatnik. Prihvatila je razgovor.

- Dali su mi ovaj papir u Beogradu i rekli mi da dođem u Rožaje, jer tu ima dosta kapaciteta da se smjesti. Tražila sam Beograd ili okolinu, ali su mi rekli da je sve puno od izbjeglica iz Hrvatske. - rekla je.

Na papiru je pisalo da donosiocu - izbjeglici treba pružiti sve neophodne uslove, stan i hranu, a da će refundiranje troškova biti regulisano posebnim zakonom Republike Srbije itd.

Pogladio sam joj sinčića po glavi, kiselo se nasmiješio, zahvalio se na razgovoru i priključio svom društvu. Društvo je bilo ogorčeno kada sam im objasnio situaciju. Mudre Rožajce nije lahko nadmudriti. Uskoro se može očekivati talas srpskih izbjeglica u Rožaje. Ovo je samo prethodnica ili možda izvidnica mase koja bi trebala da zatrpa ovo mjesto i razbije muslimansku koheziju. Mogao se očekivati i smještaj srpskih izbjeglica po muslimanskim kućama. Takva politika je već vođena i ranije, posebno na Kosovu.

Adem je dugo šutio i oporo, kao poslije donošenja veoma teške odluke, predložio:

- Ljudi, ne miriše na dobro. Moramo spriječiti njihove namjere i sve hotelske kapacitete moramo popuniti našim izbjeglicama. Ko god ima musafire kod kuća treba ih smjestiti u hotele. Naše izbjeglice će se patiti, a njihove će se širiti po hotelima o našem trošku, ako šta ne uradimo.

To veče smo se razišli rano. Uveče su telefoni radili punom parom. Ujutru je čitavo Rožaje znalo za Srpkinju, izbjeglicu iz Sarajeva.

Sutradan sam otišao u Gornji Ibar. Razgovarao sam sa direktorom, Isom Kalačom, i ispričao mu jučerašnji događaj. Nakon razgovora pozvao je finansijskog direktora, Džeka Kožara:

- Idi u Hotel Turijak i rezerviši sve slobodne postelje na račun Gornjeg Ibra. Mi moramo biti spremni da dočekamo izbjeglice iz Bosne. Nemoj da ti naplaćuju punu cijenu. Samo troškove neka pokrivaju.

Bilo je divno slušati toga čovjeka koji smjesta preduzima akciju za prihvat prognanih koji još to nisu ni postali. Zahvalio sam mu se, ne znam u ime koga, jer je to njegov narod kao i moj. Zahvalio sam mu se što jeste takav, što ima i mozak i srce i dušu.

Rožaje je uvijek bilo sigurno utočište za prognane. Rožajci su prihvatili nekoliko hiljada izbjeglica u maju 1992. godine iz istočne Bosne i u februaru 1993. godine iz Trebinja. Dijelili su sa musafirima, kako su ih zvali, i svoje tople domove i hranu koju su imali kao da su članovi porodice. I ranije su, tokom burne historije ovih krajeva okrepljivali iznurene i gladne. Prilikom povlačenja srpske vojske 1916. godine, za vrijema napada Austro-Ugarske, oko 10.000 srpskih vojnika se oporavilo u Rožajama i nastavilo put prema Braču. Ta je osobina Rožajaca postala legendarna i najbolji primjer planetarnim, takozvanim humanitarcima koji su svoj humanitarni rad pretvorili u dobar biznis, a humanitarnu pomoć dijelili prema boji kože, vjeri ili političkom ubjeđenju gladnih.

Kada sam otišao u fabriku papira Dekor, Aljo Bećiragić, direktor, već je pravio planove da se obezbijede rezerve hrane i odjeće za izbjeglice kao i za same Rožajce, za svaki slučaj.

Obišao sam i ostale prijatelje i korisnike. Svi su me zabrinuto pitali kako je stanje, kako su moji, šta je sa Jusufom i šta ću ja učiniti. Divno je biti sa tim ljudima koji su zaista iskreni prijatelji, veliki ljudi, velikog srca. Preživljavali su sve strahote Sarajeva kao svoje sopstvene. Saučestvovali su u našim brigama i imali su razumijevanja za naše probleme.

Kasnije u toku rata u Bosni, ovi će ljudi odigrati najveću ulogu u zbrinjavanju protjeranih iz Trebinja i Gacka. Ogroman broj izbjeglica je smješten po privatnim kućama i hotelima. Dom kulture je pretvoren u smještaj za izbjeglice, a Rožaje više nije ličilo na sebe.

Obišao sam momke u Dekoru koji su puštali Softver za praćenje proizvodnje. Kasnije sam otišao u Bisernicu gdje je bio neki problem sa padom računarske mreže. U Kristalu nisam zatekao Direktora Halila Kalača kome smo trebali da isporučimo Računarski Sistem. Sve je bilo spremno u Sarajevu, samo je falilo da ga dopremimo i instaliramo.

Sljedećeg dana smo se vratili u Novi Pazar. Bombardovanje Sarajeva traje već nekoliko dana. U naše glave ne može da nađe mjesto logika da će sve ovo da traje i da će se pretvoriti u krvavi rat. Kako je to moguće zamisliti? Sve se nadamo da će prestati ta srpska osionost, ali se oteglo. Nisam više smio rizikovati da držim saradnike u hotelu. Troškovi su veliki, a pitanje je šta će se dogoditi. Htio sam da nađem stan za njih, međutim, Džemila i Sefka su mi predložile da saradnici pređu kod njih dok se nešto ne riješi. Tako smo i uradili.

Prolazila je prva sedmica. Naveče mi je Nijaza javila da će sutra poletjeti onaj PALER-ov avion za Sarajevo te da se odmah vraća nazad. Provjerili smo tu informaciju preko Cace. Darko, sin Džemiline prijateljice Nade, koji radi u Beogradu je preuzeo na sebe da mi obezbijedi karte za Sarajevo. Sutra polazimo kolima za Beograd.

Okupio sam saradnike i rekao:

- Došlo je vrijeme da se odlučuje. Vi ste svi odrasli i zreli ljudi, te treba da odlučite svaki za sebe. Ko želi da ide u Sarajevo, može poći sa mnom; ko ne želi, može ostati. Sada odlučujete o vlastitoj sudbini i ja niti jednim gestom ne želim da utičem na vašu odluku. Bilo koja

moja sugestija može biti pogrešna. U ovom trenutku niko nije dovoljno pametan.

Ispričao sam im jednu priču. Kada su dvojica u pustinji naišla na pećinu u njoj je bio mrkli mrak, samo su pod nogama osjećali neko kamenje. U jednom trenutku se začuo mističan glas iz pećine:

- Ako uzmete ovog kamenja – kajat ćete se. Ako ne uzmete - kajat ćete se.

Prvi je pomislio: "Ako ne uzmem kamenje, možda ću se kajati manje.", i nije uzeo. Drugi je pomislio: "Svakako ću se kajati, pa je bolje da uzmem jedan kamen da bar vidim zašto."

Izašli su iz pećine i pećina je nestala. Pogledali su kamen i vidjeli da je to ustvari dragi kamen. Tako se prvi kajao što nije uzeo, a drugi se kajao što nije uzeo više. I zaista su se obojica kajali.

I oni, ma šta odlučili, pokajat će se. Ja se, međutim, nisam mogao kajati. Ja nisam imao izbora.

Davor i Vlado su se odlučili da pođu sa mnom. Narcisa nije smjela poći. Nju su u međuvremenu tražili i Miljenko Karišik, njen bivši momak, sada komandant Srpske milicije i Dragan Vikić, komandant Specijalnih snaga milicije BiH. Prvi ne znam zašto, a drugi da pomoću nje dođe do Miljenka i uhvati ga. Za nju je, dakle, bilo previše rizično. Iako je, družeći se sa specijalcima bila vješta u pucanju, ronjenju i drugim vještinama, nije imala hrabrosti da to iskoristi u presudnim momentima, a za korist svoje jedine domovine. Neka je, ima pravo da odlučuje o svom životu.

Ujutru smo krenuli za Beograd. Pozdravio sam se sa svima, kao da idem na strijeljanje. Sestre su plakale. Da li ćemo se ikada više vidjeti? Idem u opkoljeno Sarajevo zasipano granatama. Tamo su im sva braća i njihove porodice, a sada im tamo odlazi i posljednji brat. Tada mi to nije izgledalo tako strašno koliko strašno zvuči.

Kiša je sve vrijeme padala dok smo išli kroz srce Srbije prema Beogradu. Vlado je usput pokušavao da razvedri sumornu atmosferu. Psovao je djetetu srpsku majku kad bi pored puta vidio mladu lijepu majku sa djetetom u naručju ili kad nam se prepriječi koji konj na putu.

- Skloni se, konju jedan srpski! - vikao je. (a čiji će biti nego srpski).

Vozio sam sporo, pa nam se moglo desiti da zakasnimo na avion. Srećom nismo, te smo na brzinu uzeli karte kod Darka u Sava centru. Davor se pozdravio sa svojom majkom koja je već stigla u Beograd i odjurili smo na aerodrom. Na aerodromu su nas čekali Caca, Lejla i Ediz da se pozdrave i da preuzmu moje auto.

Ubrzo smo se ukrcali u avion. Motori su zabrujali, avion je rulao pistom i poletjeli smo u neizvjesnost.

Da li postoji način da ljudski um u tom trenutku dokuči šta ga čeka, na primjer, gdje će biti nakon godinu ili dvije, ili dan ili dva. To je isto kao kada biste pokušali da pogodite šta je napisano u ovim memoarima prije nego što ih pročitate. Znate sigurno da ću ostati živ, ali ja tada ni to nisam znao. Ako baš želite da saznate nešto unaprijed, dovoljno je da okrenete nekoliko stranica i saznat ćete. Ali šta vas zaista čeka sutra ili za godinu, to ne možete saznati jednostavnim okretanjem stranica. Kažu da je to kader, nešto što je zapisano u knjizi naše sudbine, na čelu, ali je to nama nedostupno. Ko je u trenutku polijetanja aviona mogao pretpostaviti da ću nakon nekoliko godina sjediti tu gdje sjedim u Istanbulu i pisati ovu knjigu. Bože, koliko je sudbina skrivena od ljudskih čula?

Sarajevo se prostrlo ispod nas. Ovako, sa visine, ne izgleda da je ranjeno. Ne vidi se njegova agonija. Ne čuju se ni granate ni rafali ni jauci. Ne vide se ni oni koji životinjskim bjesnilom kidaju tkivo ovoga prelijepog grada, niti se čuju krici ranjenih ili plač ucvijeljenih. Ne možete osjetiti glad i strah onih koje ne vidite a koji žive u malehnim kućicama

veličine kutije šibice. Da li ste čuli jauk ptice slomljenog krila. Ona samo leži i šuti. Kad joj pridete, preplašena proba da poleti, ali samo zatetura i stane. Vi ne možete osjetiti oštrinu njene boli i nemate osjećaj koliko ona pati. Takvo mi je Sarajevo bilo tog trenutka, sa te visine, dok smo ponirali iznad Ilidže i doticali aerodromsku pistu lagano i nježno kao da gladimo krilo te ranjene ptice.

Pogledom sam uhvatio našu zgradu i stan dok smo pistom prilazili aerodromskoj zgradi. Djelovala je prazno i pusto. Oko aerodroma i same zgrade mitraljeska gnijezda od džakova sa pijeskom. Tenkovi poredani oko aerodroma i puno vojnika JNA.

- „Ovo je sigurno scena za neki film.“ – ubjeđujem samog sebe. - Ovo je toliko stvarno da ne može biti istina.

Izašli smo, a sumrak je već počeo da pada. Nigdje vozila. Morali smo pješke kući. Ja sam trebao do Radio-televizije na Alipašinom polju, a Davor i Vlado do Marin Dvora. Predugo i preopasno. Nismo znali gdje su linije razdvajanja. Tada se to nije ni znalo i nije ni bilo fiksirano. Izgleda da im nije bilo ni važno da li drže pod kontrolom blok više ili manje, važno je da se vrši razgraničenje, a poslije će te sitnice riješiti puškom. Krenuli smo napamet po sred srijede široke ulice kroz Dobrinju, a zatim preko Mojmila do Nedžarića.

Imali smo dobra imena. Vlado nam je zvučalo srpski, ali mu je prezime hrvatsko. Davor je zvučalo hrvatski, ali mu je prezime bilo čisto srpsko. Obojica su bili iz mješovitih brakova. Jedino kod mene nije moglo biti zabune. Bilo nas je samo trojica koji hodaju praznim ulicama Bosne, ali smo izgledali kao Bosna: multi-etnički, multi-nacionalno i multi-kulturno. Ako budu pucali bez proveravanja ličnih karata, ova nam “multi-septička jama” neće pomoći.

Gledali smo samo da izbjegnemo mjesta gdje su bile prve barikade. Pričali smo namjerno glasno da ne pokažemo strah i ne ostavljamo sumnju. Na ulicama nigdje niko-

ga. Okolo također. U zgradama se niko ne primjećuje. Kao da idemo avetinjskim gradom opustošenim nekom opakom bolešću. Samo nam nedostaju još vampiri, ali će i oni doći sa prvim mrakom.

Iznenada se prolomio rafal sa strane. Stali smo kao ukopani, sagnuli instiktivno glave i ščućurili se na otvorenom, nasred široke ulice na Dobrinji koja vodi od aerodromskog naselja do Mojmila. Osjećali smo se kao zečevi uhvaćeni farom automobila. Nikad mi ta ulica nije bila toliko nepregledno široka i nepregledno dugačka. Ujutru, kad sam išao na posao sa kolima, uvijek mi je bila pretijesna u onoj gužvi i uvijek mi je falila još jedna traka.

Zgledali smo se. Svi su bili na broju i na nogama. Dobro je - ne pucaju po nama. Nismo čak čuli ni fijuk metaka.

Sjetio sam se ljeta 1972. na Manjači. Bio sam pitomac Vojno-tehničke Akademije u Zagrebu. Imali smo vojne vježbe. Probudili su moj vod - raketni smjer, da ujutru postavimo zasjedu ostalima iz klase na nekih 3-4 km od logora. Njima će kasnije dati uzbunu i navesti ih na našu zasjedu. Mi smo išli po mraku kroz šumu vođeni iskusnim kapetanom Hilmijom Radončićem. Planina Manjača iznad Banja Luke je bila čuveno četničko leglo za vrijeme Drugog svjetskog rata. Bili smo upozoreni da se pazimo.

Odjednom se sa strane prolomilo. Snažna puščana paljba i rafali iz mitraljeza su zagrmjeli u dolini. Po obodu kose iznad nas odbljesci od puščane vatre u nizu. Rakete su pretvorile noć u dan. Mi smo zastali za trenutak iznenađeni, a zatim se bacili niz kosinu ispod puta. Neki su pretrčali cestu i zalegli na padinu poviše puta. Svi smo bili naoružani poluautomatskim puškama. Imali smo i mitraljeze, ali municija je bila manevarska. Samo je kapetan Radončić imao pištolj sa bojevim mecima. Instinktivno smo, bez komande, počeli pucati u pravcu linije rovova iz kojih je bljuvala vatra.

- Ima li mrtvih, ranjenih? - pitao je kapetan, nakon što je uzeo zaklon i izvadio pištolj.

Zaista niko nije bio ni po prstu ogreben. Bilo je dosta ugruhanih od pada ili izbodenih trnjem, ali ranjenih ili mrtvih nije bilo.

Mi smo zapravo htjeli postaviti zasjedu našima, ali smo upali u zasjedu koju je druga jedinica postavila svojim jedinicama. Manjača je bila veliki vojni poligon i više jedinica je istovremeno izvodilo vježbe. Greška u komunikaciji i nailazak našeg voda je upropastio njihovu vježbu. I dalje je treštalo na sve strane. Vidjeli smo na drugom kraju doline ogroman plamen. Nas se to više nije ticalo, otresli smo prašinu, stali u stroj i krenuli dalje.

Ovo, međutim, nisu bile vježbe, ovo je stvarnost. Meci su bojevi, a namjere zločinačke. Međutim, ne pucaju na nas. Idemo dalje.

Prolazili smo ispod brda Mojmila na kojem su stajali tenkovi JNA. Željezne grdosije na brdu iznad nas u sumraku su izgledale još zastrašujuće. Duge cijevi su zloslutno bile uperene u grad, u zgrade, u narod. Kada bih pokušao da odgonetnem: zašto? Glava bi mi prsla od napora i prije bih poludio nego da nađem odgovor. Odustao sam.

To je kao kada biste riješili da odgonetnete tajnu beskrajnosti svemira. Poludjeli biste svakako, ali rješenje ne biste našli. A rješenje postoji sigurno. Samo je nama nerazumljivo i uzalud pokušavamo da ga razumijemo. Možda jednom.

Jedna cijev je bila uperena na raskrsnicu kojom smo prolazili. Teška mračna utroba te cijevi je imala samo jedan cilj svog postojanja na ovoj planeti - DA UBIJE. No, za tu svrhu nije imala ubicu na svom drugom kraju. A sada ima i to. Znamo da nas vide i prate, ali se više nismo bojali. JNA tada još nije bila skinula masku i otkrila svoje pravo lice. Tada im je takvo ponašanje bilo mnogo unosnije. Samo je taj faktor falio, pa da se obarač povuče, bez razloga, bez najave, bez osjećaja - TEK ONAKO.

Raskrsnica na Mojmilu je bila demolirana. Trolejbuske trole su visile pokidane, stubovi oštećeni. Tragovi granata na asfaltu. Neki stari kamion poluizgorio. Automobilske gume razbacane kao i betonski blokovi koji su bili u funkciji zaklona. Međutim, nigdje žive duše nismo vidjeli dok smo prolazili tim "parčetom" nedavnog bojišta.

Mrak je već pao, a mi smo hodali dok su se povremeno oglašavali rafali na različitim mjestima. Rasplamsavala se borba, a zatim se stišavala. Šta se dogodilo? Ko je koga napao i gdje? Ko je pobijedio? Šta ako su probili neku odbrambenu liniju? Opet pitanja bez odgovora. Bože, koliko nam fali čula. Naših šest je svakako premalo za ono što bismo htjeli da znamo. Elektronika i komunikacije će svakako jednom nadoknaditi ljudska čula koja mu nedostaju, ali je to nama u ovom trenutku bila slaba utjeha. Osjećali smo se bespomoćnima i potpuno zavisnima kao dijete u kolijevci. Vodio nas je instikt.

Konačno smo stigli u Nedžariće. Tu smo se već osjećali sigurnijim. Ne znam zašto. Možda što smo se mogli zaklanjati visokim nizom zgrada te se konačno skloniti sa čistine. Kasnije smo saznali da smo prošli tačno između linija razdvajanja, a da toga uopšte nismo bili svjesni. Mogao nas je "skinuti" ko je god htio i niko ne bi polagao račune. Imali smo ludu sreću.

Stigli smo do televizije. Pozdravio sam se sa Vladom i Davorom. Zamolio sam ih da se čuvaju i da mi se odmah jave kad stignu. Kada sam ušao u zgradu Nijazinih vidjeh da na vratima stoje naoružani ljudi. Naoružani puškom iz Drugog svjetskog rata. Zaustavili su me i pitali gdje ću, ali me je neko od njih prepoznao i prošao sam. U zgradi nije radio lift pa sam se morao popeti na 15. sprat pješke. Pojavio sam se na vratima stana koja je otvorila Nijaza.

Grč plača, zagrljaji sa porodicom i jecaji olakšanja za sve. Konačno smo svi zajedno...

RAT UŽIVO

Mnogo je toga imalo da pričamo jedni drugima. Nijaza se šalila da sam ja jedini otac kome će djeca pričati kako je bilo u ratu. Te večeri bombardovanja nije bilo. U kući su počeli da "sumnjaju" da je to možda zbog mene. Ja sam ih sa svoje strane, tobože, prekorijevao da bez veze paniče i da su sve izmislili, jer bombardovanja nema. Četnici su se malo šalili. Iznenada mi je tresak granate zaledio osmijeh na licu. Moj Bože, bilo je toliko blizu. Djeca su, već naviknuta, potrčala prema vratima, a žene su na brzinu pokupile nešto hrane i ćebad i požurile za njima.

Ja sam zvao Nijazinog oca, Azema, da siđe, ali je on glatko odbio. Kaže jednostavno i hladno:

- Šta ću, bolan, Beko?

Nije to bilo pitanje već konstatacija. Način na koji to on kaže ne ostavlja nimalo prostora za bilo kakve argumente. Priča da može pasti granata, da ovo, da ono, nema nikakvog smisla ni težine u poređenju sa tim njegovim jednostavnim: "Šta ću, bolan, Beko?"

Odustao sam i sišao u , a dolje već gužva od naroda. Neka djeca se igraju, a neka plaču, neke žene uzele pa heklaju. Šokiran sam. One su nerazumljivo hladno ignorisale sve ono što se događa napolju. Napolju neko pokušava da ih ubije, da ubije baš njih, a one - HEKLAJU. Na eksplozije granata koje su padale oko zgrada, s vremena na vrijeme bi prokomentarisale:

- Uf, ova je pala blizu. - i nastavile da heklaju.

Na vratima je stajala grupa ljudi koja "čuva stražu." Šta čuvaju, sa čim i kako misle da sačuvaju, ni oni sami ne znaju, ali znaju da trebaju nešto da čuvaju. Priključio sam im se, a nešto kasnije granatiranje je prestalo.

Sutradan sam pozvao Juska i neke saradnike da dođu u firmu da vidimo šta ćemo dalje. Šta se stvarno događa i šta će biti niko nije mogao da prognozira. Da li je sve ovo krvoproliće i rušenje samo pritisak na bosansku vladu da se iznude ustavne promjene, ili je početak teškog i krvavog rata sa uništenjem muslimana kao krajnjim ciljem, to nismo znali. Htjeli smo da vjerujemo da je ovo prvo, a po svemu je ličilo na ovo drugo.

Saglasili smo se da je preopasno dolaziti na posao. Odlučili smo da sve računare i računarsku opremu podijelimo saradnicima po kućama. Oni će tako raditi kod kuće dok se ne vidi kraj ovom haosu. Ja sam pokupio nekoliko računara. Vlado je odvezao ostale računare kolima te ih razdijelio saradnicima. Kasnije ćemo integrisati napravljene programe kada bude prilika. Razišli smo se. To nam je bio i posljednji sastanak i viđenje.

Bombardovanje se s vremena na vrijeme ponavljalo. Rafali i puščana paljba su, međutim, bili uobičajeni. Gledao sam sa prozora sa petnaestog sprata Sarajevo ispred sebe. Odnekud iza brda, iz Lukavice, dolijetali su projektili i gubili se tiho negdje u masi zgrada. Ne vidi se tačno gdje, kod koje zgrade. Mnogo kasnije čuje se samo prasak. Suviše je daleko, ali je tamo neko umro, neko je ranjen, a mnogi su sigurno prestrašeni. U Lukavici je vojska. Vojska puca na Sarajevo, ali se oni i dalje prave ludi. Oni će kao ispitati slučaj - ko to puca!

Granate počeše da padaju na zgradu Radio-televizije. Udaljena je ispred nas samo 100 metara vazdušne linije. Bila nam je kao na dlanu. Zgrada Nijazinih, zgrada Opštine Novi grad, zgrada škole sa našom firmom Real Time, te zgrada RTV su oivičavale pravougaoni zeleni plato širok stotinjak i dug oko 200 metara. Ulica šeste proleterske brigade, žila kucavica Sarajeva je, prolazeći pored RTV, presijecala ovaj plato. Od RTV okomito prema naselju Pavla

Goranina (Švrakino selo) je vodila kratka široka cesta koja se račvala na uzvišenju ispod Real Time-a i tako ga zaobilazila. Iza zgrade skupštine Novi Grad je bila velika zelena površina koju je presijecala rijeka Miljacka. Na uglu između Opštine i RTV-a, malo dalje je Tramvajska garaža - remiza. Sve se to, kao i Sarajevo po cijeloj njegovoj dužini i širini, sa visine petnaestog sprata vidjelo kao morska pučina sa visokog jarbola nekog prekookeanskog jedrenjaka.

Kad je granata ponovo pogodila RTV, djeca i žene su strčali u podrume. Ja sam posmatrao efekte granate. Udarivši u čvrsti betonski zid, eksplodirala je. Na zidu se malo zapušilo i to je sve. Nije ostalo nikakvih vidljivih tragova. Uzeo sam durbin da bolje vidim. Ponovo tresak i bljesak. Ponovo nema efekta. Zgrada je građena od veoma čvrstog materijala, a za potrebe Sarajevskih Zimskih Olimpijskih igara 1984. Pravili su je po starom socijalističkom principu, sposobnu da odoli razaranjima čak i u slučaju atomske bombe. Sa podzemno instaliranom glavninom opreme te vlastitim izvorima vode i energije, mogla je preživjeti i raditi tokom rata ma koliko dugo trajao. To će odigrati ogromnu ulogu u spašavanju Bosne. Nisu joj mogli ništa, a kasnije su čak i odustali od daljeg, besmislenog granatiranja.

Brzo sam shvatio sam da Srbi imaju cilj: RTV. Vrlo precizno gađaju i granate padaju blizu jedna drugoj. Nisam se više bojao i nisam više strčavao u podrume. Shvatio sam ono Azemovo: “Šta ću, bolan, Beko?” Bio je u pravu. Granatiranje je prestalo isto kao što je i počelo te se život ponovo počeo vraćati u stan.

Nijaza i Džemila, njena snaha, počele su da prave hurmašice. Nijazina mama Šerifa ih je vidjela i pitala šta to prave.

- Hurmašice. - rekle su.

- La illahe ilallah. - rekla je Šerifa zabezeknuto. - Ove dvije se ponašaju kao da je bajram, a ne rat.

Ponovo granate. Ovoga puta gađaju tramvajsku garažu. Pogađaju. Vidim bljesak na limenom boku jednog tramvaja, pa zatim strahovitu eksploziju. Komadi lima su se razletjeli, a tramvaj se zapušio. Svake minute po jedna granata pada između tramvaja u ograđeni prostor remize. Dim se počeo dizati, a zatim plamen. Remiza je gorjela. Očigledno, radilo se o „legitimnom“ vojnom cilju.

Na ulici Šeste proleterske brigade koja prolazi tik pored remize idu automobili. Vidim i neke pješake kako lagano hodaju trotoarom pored remize. Samo malo dalje, iza ograde od dasaka, padaju granate, tramvaji se pretvaraju u željezo, a ljudi umiru. Pješaci i dalje mirno hodaju, a automobili voze. Kao da je ova strana taraba potpuno drugi svijet i da ih se onaj tamo svijet iza taraba nimalo ne tiče. Može li ljudski um da shvati taj apsurd?

Ja sam se zblažnjavao zbog pasivnosti ljudi kada je gorjela Bijeljina, Bosanski brod, Višegrad i Foča. Svi su to komentarisali, ali su se ponašali kao da je to suviše daleko, kao da se to njih ne tiče i kao da njih neće zadesiti ista sudbina. A sada sa užasom vidim da se im se ne tiče ni druga strana taraba, a kamoli Foča, Bijeljina i Višegrad. Sve dok ne pada u njihovu avliju, na njihov ćepenak ili komad asfalta kuda oni prolaze – dobro je. Njihov rahatluk nije ugrožen i oni nemaju razloga da vjeruju da njihovi kumovi, komšije i kućni prijatelji sada pucaju na njih.

Da li ste gledali kad kasapin dere tek zaklanu ovcu obješenu na šljivi. Ostale ovce mirno pasu travu kao da se to njih ni malo ne tiče i kao da njih neće zadesiti ista sudbina. Kasapin ih ne kolje samo zato, jer je zuzet klanjem drugih ovaca, a svaka će doći na red. Možda ovo poređenje ljudi sa ovcama nije lijepo, ali je nažalost tačno.

Bili smo uljuljkani u misao da je Sarajevo previše važno i da se neće usuditi da ga razaraju. A šta je bilo sa Dubrovnikom? Zar on nije važan, pa su ga počeli razarati? Svijet se

bunio, osuđivao, potpisivao peticije i ostale gluposti i ništa. Srbi su svoje otćejfili. A ćejife u razaranju svega što je lijepo i vrijedno, sve što njihov um i kultura nisu u stanju da dosegnu ili razumiju. Sarajevo je za Srbe oduvijek bilo baš takvo.

Govorilo se kako su nekad davno na četiri ćoška Sarajeva zaklana četiri kurbana i da oni brane Sarajevo od svake nedaće. Pita se čovjek: pa zašto ga onda ne brane sada kada ga razaraju dušmani? Gotovo se može posumnjati i u tu priču i u zaštitnu moć kurbana. Ali čovjek opet pomisli: “Pa zar nije već zaštićeno od potpunog uništenja?” Tolika tehnička nadmoć, dugogodišnje planiranje i organizovanje, pa ni efekat iznenađenja nisu uspjeli da unište Sarajevo. Sada sasvim vjerujem u tu priču. Da li su Sarajlije zaslužile da budu odbranjene? Da li je ovo samo Božja opomena?

Moji na Vratniku su živi, dobro su i čujemo se često telefonom. Stalno slušamo vijesti na radiju i TV. Uživo se prenosi kako Višegrad gori. Bombarduje ga i razara JNA. Murat Šabanović, radnik hidroelektrane Višegrad, postavio je eksploziv na branu i prijeti da će je dići u vazduh ako Srbi i JNA ne prestanu da bombarduju Višegrad. Ta lijepa i topla kasaba Višegrad je potpuno nezaštićena. Koliko smo je puta prošli i zaobišli, a koliko smo puta uživali u lukovima ćuprije na Drini u njenoj vjekovnoj snazi da drži obale Drine da se ne razdvoje. Ono što su majstori s ljubavlju i namjenom pravili, sada se sa mržnjom bespoštedno ruši i nasumice razgrađuje. Koliko nepojmljiv jaz između uzvišenog i varvarskog. Murat vrišti da će dići branu i podaviti Srbe nizvodno od Drine. Kukanjac, general JNA, ga kao moli da to ne čini. Kao nije vojska kriva, a predsjednik Izedbegović ga savjetuje da sačeka pogodan trenutak. Veliko uzbuđenje. Nijaz, Nijazin brat viče:

- Udri Murate, majku im njihovu! Uh, da je meni, pa da je ja zavrtim!

Svi se slažu. Neko reče:

- Nisu djeca i žene krive, neka bolan.

- Ma šta neka bolan?!

I tako se diskusija nastavi, te hoće, te neće, te treba, te ne treba. U tome zavlada i noć. Pored otvorenih televizora i radija napeto iščekujemo dalji razvoj događaja. Sutradan saznasmo da se Murat povukao sa brane, brana je zauzeta od strane JNA, a Murat je čitavo vrijeme blefirao. Šta će, jadan, pokušao je bar.

Otišao sam u firmu. Otvorio vrata i video razbacane stvari po prostorijama. Vrata od magacina su bila razvaljena sjekirom. Ušao sam u magacin i vidio da je razvaljen pregradni zid između naših prostorija i školskih stepenica. Prošao sam kroz rupu i popeo se na sprat u školu. Gore su bili naoružani pripadnici Zelenih beretki i HVO (muslimanske i hrvatske jedinice). Potražio sam im komandanta. Objasnio sam da sam vlasnik firme iz prizemlja i da su mi prostorije opljačkane. Rekao mi je da su vidjeli neku djecu da se vrzmaju i da će povesti računa o tome. Rekao sam da od naših ne očekujem da nas pljačkaju kao četnici. Ako im nešto treba, sa zadovoljstvom ću im dati. Ukraden je bio telefaks. Telefaks je pronađen i vraćen. Kasnije je došao i Jusko.

Pozvali smo momke dolje na piće. Imao sam viski i ponudio im. Oni su međutim odbili, kažu ako budu ranjeni pod alkoholom mogu da iskrvare. Nisam to znao. Sjedeli smo i lagano razgovarali. Momci u maskiranim odijelima su mi obećali da će paziti na poslovni prostor, a ja sam im obećao da ću ih svakako nagraditi.

To nisu bile nikakve regularne jedinice. To je bila raja koja se okupila i stala u odbranu Sarajeva. Teritorijalna odbrana, kao. Da ih je neko pozivao da kao teritorijalci dođu da se bore, ne bi došli, nema šanse. Ovako, to njima čini zadovoljstvo. Oni postaju važni. Čitavog života su imali

problema sa zakonom. Sada im je palo da malo budu zakon. Mogu slobodno da nose oružje i noževe. Mogu da se kinđure naočarima i maskirnim odijelima. Mogu da zaustavljaju ljude i legitimišu. Osjećaju slobodu da ispune svoje snove, da budu jaki i jači od drugih. Ti momci su došli pravo sa ulice, ali su prvi stali u odbranu grada i spasili grad.

Za to isto vrijeme su službenici, stručnjaci i rukovodioci ratovali samo preko TV-a. Oni ni za mira nisu željeli da uzmu u ruke ni ključ za odvijanje šarafa, a kamo li pušku i da zalegnu u blato i prašinu. Njima je to bilo ispod časti. Morat će svi izaći iz podruma i potrošiti svoje salo na odbranu grada. Oni nisu imali ni oružje, a mogli su ga imati samo ako ga kupe. Njih je bilo nemoguće nagovoriti da to učine. Nisu oni kabadahije, neće oni uperiti pušku pritiv svojeg susjeda i prijatelja Srbina, nisu oni u životu ni vrapca ubili, a ne daj Bože čovjeka. Kao da su ovi momci čitavog života samo ubijali. Oni su se možda samo malo prije navikli na oružje i nasilje, i to je sve.

Motorolom su javili da je došlo do borbi na raskršću kod Mojmila kuda smo prekjuče prošli kad smo stigli u Sarajevo. Momci su istrčali, sjeli u land-rower i odjurili u pravcu odakle se čula rafalna paljba. Da li ću ove momke više vidjeti? Neki će možda ostati sa licem zarivenim u zemlju, neki ranjeni, a neki možda zarobljeni. Otišli su u borbu. Srećno!

Sjedili smo zamišljeni pijuckajući viski, a oni odoše. Kako to da mi pijemo, a oni idu da brane Sarajevo i ginu? Po čemu oni imaju više obaveza da brane grad u kome su moja majka, moja braća, žena, djeca, u kome je moja imovina, moja prošlost i budućnost? Oni su se prihvatili toga posla „pa neka ih, ko im je kriv“ reći će oni koji sada sjede u gradu i zamišljeno pijuckaju?

Mislim da nije dovoljno htjeti. Potrebno je da neko organizuje narod, pozove, obuči i naoruža. Pa zašto ja to ne uči-

nim bar u svojoj okolini? - dobro je pitanje. To da ja nemam iskustva u samoorganizovanju mase, da to pripada onima koji su došli na vlast i koji imaju već svoje strukture, jeste dobar izgovor za mene, ali nije i objektivan.

Prenu nas zvuk motora snažnog land-rowera. Momci su se vratili vrlo brzo. Svi živi i zdravi. Laknulo nam je.

- Šta je bilo? - pitao sam.

- J..i ga, nestalo nam je municije. Svi imamo samo po 30 metaka. Eto Vikićevih specijalaca pa, ili neka nam daju municije, ili neka se sami bore. - odgovorili su razočarano i posjedali po podu moje kancelarije.

Eto nam vojske i zaštite. Ima i srca i volje, a nema se čime. Ostavljeni sami sebi. A dužnost im je bila da iz škole, sa uzvišice, brane RTV. Čime?

Odmah do škole, bila je stanica milicije. Oni su imali dosta oružja, ali su se kao još držali po strani. U njoj su još bili Srbi milicioneri, koji će tek kasnije otići. Tu su ostali po zadatku srpskog vođstva ne bi li se kasnije uključili sa tako fine pozicije. Međutim, bivalo ih je sve manje.

Zakovali smo daskama rupu na zidu iako smo znali da niti je to neka pomoć niti je roba zaštićena, ali eto. Otišli smo do stanice milicije i našli jednog milicionera Rožajca. On nam je rekao da će pripaziti na firmu. Rekao nam je da uglavnom oni momci u uniformama uzimaju i iznose stvari iz naših prostorija.

Došao je i Esko. I njemu su obili prostorije i iznijeli mnogo obuće. Njemu to često rade i u ratu i u miru. Meni je bilo drago što mi je poslovni prostor bio uz njegov. Kad lopovi dođu da kradu, uvijek obiju njegove prostorije. Više im je unosno da uzmu cipele nego računare. Računari su kabasti i rizično ih je prodavati. On je dao momcima po par cipela da bi ih odobrovoljio, da kao paze na naše prostorije.

Uzeo sam telefax i tel. centralu sa 8 telefona. Kasnije smo odnijeli ručno rezbarene kineske komode, stočice i stalke za cvijeće od ružinog drveta. Bili su prelijepi da bi se ostavili. Odnijeli smo i cvijeće da se ne osuši. Firma se polako počela razgrađivati.

Sa robom u magacinu nismo znali šta da radimo, gdje da je smjestimo. Gdje god da se smjesti, nije bila sigurna. Uvijek se mogla opljačkati. Šleper različitih predmeta od rožajskog kristala je čekao svog kupca. Šleper svesaka iz Dekora iz Rožaja je čekao povoljnu cijenu. Higijenske rukavice iz Tajvana smo uglavnom krčmili u kompenzaciji. Tako su imale najveću vrijednost. Imalo je mnogo kancelarijskog i kompjuterskog repromaterijala za potrebe korisnika naših računarskih sistema. Sve je to kasnije raznio - narod. Naš narod.

Razišli smo se kućama u sumrak. Izlazio sam iz firme i iznio neku dokumentaciju i diskete sa softverom. Izlazeći, pored vrata zakačih saksiju sa stablom “drvo života”. Palo je na pod i prosulo zemlju po plavom tepisonu. Oboreno “drvo života” na podu probudilo je u meni zlokobne slutnje.

“To je samo sujeverje.”, rekoh u sebi, ne vjerujući svojim riječima

Ispravih cvijet i nastavih da zaključavam ulazna vrata. To sujeverje se, međutim, obistinilo.

Esko me je preklinjao da pošaljem porodicu van Sarajeva. Kaže da je formirana neka dječja ambasada koja avionom evakuiše majke sa djecom. On će svakako poslati Jasnu sa djecom. Mi smo razmišljali šta da uradimo. Kada bismo bili dovoljno pametni, znali bismo šta da uradimo. Međutim, u ovoj situaciji niko nije bio dovoljno pametan. Ovaj haos će možda uskoro prestati i zašto da maltretiramo porodicu. A šta ako ne prestane?

Ako bih ipak odlučio negdje slati porodicu, gdje da je pošaljem? Izvan Bosne imam samo sestre u Novom Pazaru. A tamo se priča da može biti svašta. Izvan Jugoslavije nema gdje. Bilo gdje da odu potrebno je izdržavanje. U to vrijeme nismo znali šta znači biti "izbjeglica", a o tome je već trebalo razmišljati. Nisam želio poslati porodicu u izbjeglištvo i neizvjesnost.

Nekoliko mjeseci prije rata došli su neki Narcisini rođaci iz Dubrovnika, izbjeglice. Ismet, vlasnik divnog restorana, sklonio se u Sarajevo kod rodbine nakon što su mu srpske granate uništile restoran. Sa ženom pred porodom, iz bogatstva i rahatluka, bez ikakve vlastite krivice, morao je da pođe trbuhom za kruhom. Tražio je posao kod mene. Ponudio sam mu odmah posao akvizitera i on je počeo. Žalio sam ga žestoko, ali tada naravno nisam mogao osjećati to što je on osjećao ili što sam ja osjetio kasnije na vlastitoj koži i to mnogo teže!

Tada su nam dolazili mnogi misionari za pomoć Dubrovniku. Dao sam nalog Narcisi da sa Nijazom napune pakete robe i hrane i da odmah pošalju. Već smo tada pomišljali da bi se taj "film" mogao ponoviti samo sa nekim drugim akterima u glavnoj ulozi: sa našim familijama. Sada tek potpuno razumijem položaj Ismeta i njegove supruge. Očima kojima sam ja gledao njih, sada drugi gledaju mene. Vrlo bolno i vrlo poznato!

Dogovaramo se sa Juskom šta da radimo. Poslovi u Sandžaku ne bi smjeli da stanu. Treba jedan od nas da ide tamo da se poslovi održavaju. Također treba izvesti porodice bar privremeneo dok se u Sandžaku ništa ne događa. Jusko je neodlučan. Ako ode, boji se da će mu se neko useliti u stan. Porodica ne bi htjela da se odvaja od njega. Možda je u pravu. U ovom trenutku svako može biti u pravu ili svako može napraviti tešku grešku misleći da je u pravu.

Esko me je ponovo zvao gotovo izbezumljeno tražeći od

mene da pošaljem porodicu vani. Odlučio sam da ih pošaljem. Ali gdje? Seno se spremao da sa porodicom ide u Travnik. Tada je voz radio, a u Travniku se miris rata još nije osjećao. Bosna je loš provodnik tuđih osjećaja. Dok na jednom kraju gori, to sporo i oslabljeno stiže na drugu stranu. Oni na drugoj strani ne osjećaju oštrinu bola ovih prvih.

Kod Srba je to drugačije. Ako srpskoj babi muslimani polome jaja na pijaci, pola Srbije odmah skoči kao popareno kao da su jaja njihova. To se prihvata kao neoborivi dokaz srpske ugroženosti i muslimanskog fundamentalizma koji se prikazuju Evropi kao neposredna opasnost. E, pošto su to muslimanski fundamentalisti u srcu Evrope, mudre evropske glave klimaju sa odobravanjem kako je u redu da se to po svaku cijenu zaustavi. Naravno, sva su sredstva dozvoljena za zaustavljanje opasnog muslimanskog fundamentalizma, pa i ravnanje gradova. Sjetimo se samo koliko je prašine podignuto kada je ubijen neki Nikola na svadbi na Baščarsiji. Koliko su Srbi podigli buke oko toga, čak i prve barikade u Sarajevu su bile povod za to, ko bajagi. Trebalo je da bude poklano, silovano i protjerano na desetine hiljada muslimana, pa da muslimani podignu isto toliko buke ili preduzmu slične korake.

Odlazak u Travnik je mogla biti loša odluka. Iako je tamo imalo dovoljno hrane, vode, ogrijeva, prostora i ostalih uslova, to je mogao biti varljiv mamac. Ako JNA i Srbi odluče da prošetaju tamo, ništa ih nije moglo zaustaviti na otvorenom prostoru. Biti u velikom gradu, u fokusu javnosti, moglo je imati bolju zaštitu. Sve su to bile pretpostavke, a Sarajevo je stvarnost: bombarduje se sada! Odlučili smo se za Travnik.

Jedna druga mogućnost je postojala. Već duže vremena Real Time je namjeravao da otvori poslovnicu ili u Azerbejdžanu ili u Turskoj. Ja sam već obezbijedio predstavnika u

Azerbejdžanu, a Jusko je išao u Tursku da ispita svrsishodnost i mogućnost otvaranja predstavništva. Mogao sam otići da osnujem poslovnicu u Azerbejdžanu i na taj način izbjegnemo da stagniramo dok se sve ovo ne završi. Također bi se na taj način mogle skloniti i izdržavati naše porodice. Odlučio sam da za svaki slučaj izvadim vize za Rusiju, pa ćemo vidjeti.

Otišao sam u grad tramvajem. Tada se nije pucalo. Pucalo se sve manje. U SUP-u su mi rekli da trebamo po dvije fotografije. Međutim, niti je bilo fotografija niti su fotografi radili. Tako sam se vratio neobavljena posla. Ova epizoda naizgled nije važna, ali je važna činjenica da sam se zadržao duže u gradu i da Seno nije mogao više čekati, te je otišao vozom za Travnik. To će svakako promijeniti našu sudbinu, jer je Travnik otpao kao mogućnost, nije imao ko više da nas nagovara.

NE OKREĆI SE SINE

Odlučili smo da budemo kod Nijazinih iz sigurnosnih razloga. Otišao sam istog dana sa Nijazom u stan na Dobrinji. Zvao sam Juska koji je odmah došao. Satima smo razgovarali šta da se radi. Popili smo više kahvi, grickali keks i jeli voće. Razgovarali smo o ideji da jedan od nas ode za Sandžak i da tamo održava relacije te da se osnuje drugo preduzeće. Također da se pokuša osnovati poslovnica vani. Jusko nije želio ići. Dogovorili smo se da ja idem.

Jusko je obezbijedio prodaju jednog šlepera armature koji je prodat neposredno prije bombardovanja za keš. To je bilo veoma velika sreća, jer smo bili bukvalno bez keša. Dogovorili smo se da svim radnicima ostavimo po dvije plate unaprijed kako bi mogli da premoste ovaj košmar za koji smo uvijek računali da će nekako prestati.

Slabljenje bombardovanja i stalni pregovori su nam davali nadu. Podijelili smo ostatak novca i pozdravili se tako kao da ćemo se, naravno, uskoro opet vidjeti.

Da li će nam to biti posljednje viđenje. Čudno da nikakav predosjećaj nismo imali, iako smo bili izuzetno vezani.

Pokupili smo neophodne stvari, dokumenta i nešto hrane. Nijaza je htjela da ponese slike. Nisam joj dao. Rekao sam:

- Ako bude belaja, slike nam neće trebat', a ako ne bude ništa, i onako ćemo ih naći.

Kasnije će mi biti jako žao što ih nijesmo ponijeli. Otišli smo kod Nijazinih taksijem. Skupljene komšije ispred zgrade su nas pogledom upitno ispratile.

Avioni su ponovo počeli da lete. Organizovana je i Dječja ambasada koja je imala za cilj da evakuiše žene i djecu. Stalno su se pravili spiskovi. Esko je poslao Jasnu i djecu za Skoplje. Ponovo smo se čuli i rekao mi je da ima avio-

na. Krenuli smo na aerodrom taksijem jer se situacija dosta smirila, ali su pojedini dijelovi grada povremeno bombardovani. Na aerodromu je bilo krcato od naroda. Kažu može imati i redovni civilni let PALER-a. Na šalterima smo stalno pitali da li ima karata i letova. Rekli su da letova ima, ali da karata nema. Morali smo čekati.

Vidjeli smo mnogo poznatog svijeta - i Srba i Muslimana. Nije mi ličilo da bježe. Ti ljudi se samo privremeno sklanjaju. Nema ni panike ni užurbanosti. Čini se kao da nestrpljivo čekaju voz koji kasni, i to je sve. Niko nije svjestan užasne sudbine koja će zadesiti one koji ostanu. Vidio sam se sa Hamzom Čekićem i Bisom Koca. Hamza mi je bio prijatelj kojeg sam upoznao preko Narcise Medunjanin. On mi je ponudio dvije karte do Skoplja pošto je neko odustao. Međutim, od aviona nije bilo ni traga.

S vremena na vrijeme bi stigao po neki vojni avion. Prozivali su putnike sa spiska i to su uglavnom bile porodice vojnih lica, političara i drugih "zaslužnih". Naravno, ući u takve avione se nije moglo očekivati. Pada u oči da se prozivaju uglavnom Srbi i po koji musliman. Mnogo prozvanih nije bilo i mogao bi se prijaviti neko naš kao prozvan, ako se prozvani ne pojavi. I dalje smo strpljivo čekali.

Ponovo sam otišao da se informišem. Prošao sam jedva kroz gužvu. Opet nema ništa, a kažu neće ni biti. Dok sam se vraćao nazad groz gužvu, iznenada me Hamza uhvati za ruku i kaže:

- Požuri, djeca ti idu u avion dječje ambasade!

- Gdje su?

- Otišli su naprijed.

Potrčao sam kroz gomilu razbacujući ljude oko sebe. Istrčao sam iz aerodromske zgrade. Video sam Nijazu i djecu kako žure prema kapiji u žičanoj aerodromskoj ogradi. Nijaza se stalno okretala. Mahnuo sam joj i jedva ih stigao pred kapijom. Nije bilo vremena za pozdrav.

- Požurite! - rekao sam zadihano.

- A ti?! - pitala je Nijaza panično.

- Ja ću vidjeti nekako. - odgovorio sam i ugurao ih preko kapije na pistu na kojoj je bio parkiran avion.

Kad su prošli, kapija se za njima zatvorila. Stigli su u posljednjem trenutku. Ostao sam zakačen prstima za žicu na ogradi, dok je vojnik JNA sa maskirnim šljemom spustio automat između mojih grudi i ograde.

- Odbij! – naredio je oštro.

Nisam reagovao, gledao sam djecu kako trčeći ševrljaju preko piste. Nijaza se plačnih očiju okreće. Mašem pokušavajući da se smiješim. Rukom dajem znak da trče prema avionu.

Slike rata sa filmova protutnjale su mojim sjećanjem. Sve je tu. Sve je kao na filmu samo smo ovaj put mi akteri. I zbjegovi i tenkovi i naoružana vojska i pucanje po okolnim brdima, sve je tu tako surovo realno da i ne očekujem da ću se probuditi ili da će režiser reći "rez - snimanje scene je završeno". Kako su oni koji su snimali ratne filmove uspjeli da vjerno prikažu atmosferu rata koju sada taka jasno prepoznajem? Samo je gledanje toga rata bilo iz udobnih fotelja.

Trčeći prema slobodi okrenuo se i Enis pogledom me tražeći u masi. Vrisnuo sam:

- Ne okreći se, sine!!!

Nije me mogao čuti od galame mase i urlanja aviona. Urlik ranjenog oca, koji tjera sina da bježi, iz ratnog filma "Daleko je sunce" je zvonio u mojim ušima. Pisac ovog divnog romana iz mog detinjstva, Dobrica Ćosić, je jedan od kreatora scenarija za razaranje mnogih detinjstava, pa i detinjstva moje djece koja hitaju prema avionu. Naši stari nisu znali reći veću kletvu za takvu ljudsku spodobu do:

- Da Bog da mu zemlja kosti izbacila, ko što će mu izbaciti.

I talas nade, i gorčina nasilnog kidanja porodice, i neizvjesnost, i olakšanje su se sudarili u mojim grudima kada su dotrčali i uhvatili se za držače stepenica aviona. Nijaza i Enis su se ponovo okrenuli, mahnuli i nestali u utrobi letjelice.

Motori su upaljeni, stepenice će se svaki čas podignuti. Strah me hvata da se vrata ne zatvore prije nego što stignu. Taj avion im znači život. Život bez rata, život bez trauma, život u slobodi. On će ih odvesti daleko od svega ovog ružnog i ogavnog, ali će im donijeti gorčinu tuđine i samoće. On će nam promijeniti budućnost. Raširio je krila kao kakva dobra roda čekajući moju porodicu u svoje toplo perje da ih odvede daleko u sigurnost. Bio sam mu beskarajno zahvalan.

Da li je to naše posljednje viđenje? Da li sam ja to posljednji put vidio svoju porodicu? Kad bih znao da jesam, poludio bih. Zato nam i nije dato da znamo. Iznenada otrgnuti, nisam ih uspio ni poljubiti, otrčali su u svoju neizvjesnu i tešku budućnost.

Ostao sam sam. Nemoćan da promijenim bilo šta. Sva gorčina mi se skupila u grlu, hoće da uguši. Ipak sam srećan da ih sklanjam ispod sjekire koja možda neće nikada pasti. Ali šta ako? Čekam da polete. Motori su zagrmjeli. DC-9 je rulao dugo pistom, a zatim se odlijepio i kliznuo u visine. Koliko sam puta posmatrao sa balkona našeg stana uzlijetanje aviona. Divio sam se svaki put toj metalnoj grdosiji i dostignuću koje je tehnički objašnjivo, ali prostom čovjeku ipak neshvatljivo. Danas je ta grdosija iznosila u visine dio moje utrobe kidajući mi tijelo. Kao da predstavlja dio života koji napušta umiruće tijelo da bi samo i dalje živjelo. Posmatrao sam ga kao pticu koja je pobjegla iz kaveza i prhnula u visine, u slobodu.

U slobodu? Ali kuda? Niti sam ja to znao niti je to znala Nijaza, niti je to bilo važno. Važno je da su odletjeli. A šta ako se ne snađu? Nijaza nikada nije morala da se snalazi sama sa djecom. Hoće li se snaći?

Mnogo pitanja mi je sada dolazilo na pamet, ali niti sam pokušavao da nađem odgovor niti bih ga sada našao čak i da pokušavam. Javit će se gdje god da ide, važno je da stigne.

Opet sam osjetio hladnoću čelične cijevi automata na mojim grudima i snažan ljutit glas vojnika:

- Odbij kad ti kažem!!

Pogledao sam ga blijedo, otpustio prste sa žičane ograde i lagano se utopio u masu ljudi. Svaki od njih sa svojom sudbinom, sa svojom nadom i zebnjom. Koliko god mi teško padalo sve ovo, shvatam, niti mi je lakše ni teže nego drugima. Ovako u masi se to ne vidi i manje se osjeća.

NA KRILIMA KIKAĆA

Lutao sam kroz masu svijeta bez stvarnog cilja. Prenuo me Amerov glas. On je bio ušao u isti avion kojim su otišli Nijaza i djeca, ali su ga izbacili jer su primali samo žene i djecu. Mimoišao se sa Nijazom na pisti do aviona. Ja, za koga su u tom trenutku postojali samo porodica, avion i dio piste do njega nisam ni mogao opažati događaje sa strane niti sam mogao prepoznavati lica drugih. Ušli smo zajedno u zgradu. Tamo smo našli Bisu Koca. Ona je bila neodlučna da li da pokuša da izađe iz Sarajeva. Amer je u priči rekao:

- Kako nećeš?! Ja bih sad dao svoj stan za avionsku kartu!

Izvadio sam jednu kartu koju mi je dao prijatelj Hamza Čekić i dao mu je, rekavši:

- Eto to je biznis. Dobio sam stan za samo 100 maraka. - pokušao sam da se našalim.

Naravno, u ovom trenutku se nije moglo znati šta je skuplje: avionska karta ili stan. Ako bude rata, karta može značiti život, a stan samo gomilu armiranog razrušenog betona. Ako ne bude rata, karta je samo parče papira, a stan je bogatstvo i komfor. Međutim, njemu nije bila od koristi ni karta ni stan. Rat je bio i stan mu je potpuno razrušen. Bio je u pravu što ga je davao za kartu kao Šekspirov kralj koji je davao kraljevstvo za konja. Ali i karta mu je isto toliko vrijedila: civilnih letova više nije bilo.

Dogovorili smo se da čekamo. Spiker je stalno obavještavao da letova više nema te pozivao narod da se raziđe kućama. Narod se zaista počeo razilaziti, ali su vojni avioni ipak stalno dolazili i odnosili sve - po spisku. Mi smo hodali okolo. Jedan agilni poručnik nas je tjerao dalje od žice. U jednom trenutku mu se obratio neki vojnik u stavu mirno:

- Poručniče Begović, dozvolite da vam se obratim.

Trznuo sam se i prišao poručniku.

- Oprostite, vi se prezivate Begović? - pitao sam.

- Da, zašto?

- Onako, i ja sam Begović. – rekoh.

- Sad su svi Begovići, kad im treba nešto. - kaže ironično.

- Možda svi kažu, ali ja sam stvarno Begović.

Izvadio sam ličnu kartu i pokazao mu. Nisam od njega ništa očekivao. Zaista sam bi znatiželjan da saznam da li smo rođaci. Znam, i kad bi htio da nam pomogne, ne bi smio. Prije bi pomogao Srbima, jer je morao tako. Ja sam ga, ustvari, žalio. On je strogoćom pokušavao da pokaže kako je korektan oficir JNA. Ali to ni jednom muslimanskom oficiru, pa ni njemu, nije moglo pomoći. Mislim da je i on to znao, ali je bio u klopci i bit će srećan ako izvuče živu glavu iz svega ovoga.

- Odakle ste?

- Iz Bijelog Polja. - odgovorio je malo raskravljeno.

- I ja sam. - rekoh.

- Eto ti sad.

- Jesi li iz Bijelog Polja ili Rasova?

- Živim u Somboru sa majkom, ali sam rodom iz Bijelog Polja. Davno smo odselili.

Rekao mi je ime oca, ali mi to nije ništa značilo. Ako smo rođaci, znao bih mu oca. Možda je od druge loze sa kule, zaključih. Neko ga pozva, on se pozdravi i othita.

Šta mi je sa porodicom? Negdje su stigli, to znam. Ali, da li su se smjestili i gdje? Kako se osjećaju? To ću saznati tek kad se vratim u stan.

Sretoh Jovu Bulatovića, kolegu sa fakulteta, predsjednika "STELEKS"-a i Nenada, predsjednika šahovske sekcije iz mojih Steleksovih dana. Bili smo kao jedna familija. Pozdravih se. Oni otpozdraviše hladno. Znam da rade u Vazduhoplovnoj vojnoj akademiji u Rajlovcu kao civili. Isprećali su svoje porodice, jer su im bile na - spisku.

- Idete li vi? - pitao sam.

- Mi ostajemo da branimo domovinu. - odgovoriše kroz sarkastičan smijeh.

Shvatio sam značenje ovih riječi. Šta će to oni braniti i na koga će oni to pucati? Na mene, na moje i na njihove bivše prijatelje. Oni su ti koji pucaju na ovaj grad i na naš nekada zajednički "Steleks". Pucaju u naše prijateljstvo za koje smo samo mi mislili da je iskreno. Njihova lica su, u trenutku dok su se smijali, ličila na lica bolesnika u koje su se uselili zli duhovi iz filma "Istjerivač duhova". Nisam ih mogao prepoznati zbog nekog čudnog, natprirodnog sjaja u očima i izopačenih crta lica. Da li će ih ti duhovi napustiti, ili im je potreban neki savremeni istjerivač duhova? Nemam iskustva u tom poslu, ne mogu da povjerujem svojim očima, ali se čini da su ipak debelo zaglibili. Oni su već godinama drogirani fabrikovanim informacijama iz Beograda i čini se da ta informativna mašinerija apsolutno djeluje i uzima ih pod potpunu kontrolu. Oni će dugo, kao zombiji, hodati brdima i slušati naređenja svojih gospodara rata. Kao iz naučno-fantastičnih filmova. Mislio sam da ljudima treba dati neku injekciju da bi im se kontrolisao um. Izgleda da su televizija i novine dovoljni. Ovi će se ljudi, moji bivši prijatelji i kolege, jednog dana osvijestiti, ako budu živi. Buđenje će za njih biti bolno, a normalan život nemoguć, kada shvate.

Oni sada tonu u bunilo. Ja se, međutim, sve više budim. Sve više shvatam ono što nisam mogao i što nisam želio da shvatim. Ovo sve može biti gorka i surova stvarnost. Uda-

ljio sam se bez riječi i pozdrava kao od bolesnika koji je u komi. Makar ti bio i najdraži, udaljiš se bez riječi i pozdrava, jer on ne čuje i ne osjeća.

Ponovo sretoh poručnika Begovića. On me pozdravi i nasmija se. Bi mi drago. Pitao sam ga za adresu u Somboru. Javit ću se ako ikad bude bilo prilike. Ne želim da izgubim kontakt. Rekao mi je šapatom da dođem i sutra i da nikako ne odustajem. Iako stalno objavljuju da letova više nema – bit će. To mi je dalo snagu i upornost, inače se moglo desiti da odustanem. Mrak je već uveliko pao. Poručnik mi je mahnuo rukom i izgubio se u tami.

Ja i Amer smo uporno čekali. Vojni autobusi su došli, pokupili preostale pitomce i vratili ih u kasarne. Tada smo shvatili da vojnih aviona, te večeri, više neće biti. Krenuli smo u moj stan koji je svega 300m udaljen. Izgledalo nam je kao 300km. Gluha tišina između zgrada na Aerodromskom naselju. Naši koraci su jezivo odzvanjali u tišini. Prošli smo do glavne ulice u Dobrinju i tek odahnuli. Odatle, kroz naše zgrade, nije bilo rizično. Odmah sam nazvao kod Nijazinih. Rekli su mi da su Nijaza i djeca stigli u Skoplje i dali su mi broj. Odahnuo sam.

Nazvao sam smjesta i čuo se sa Nijazom. Rekla mi je da su dobro doputovali i da je smještaj i prijevoz bio obezbijeđen. U avionu je srela djecu od Emire, Narcisine tetke. Oni su je tješili da ne plače i da će je povesti svojoj kući. Djeca da tješe odrasle?! Strašno!!

Tako je i bilo. Otišli su besplatnim taksijem kod njih, a onda su došli Narcisini i odveli ih svojoj kući. Ja sam joj rekao da ću pokušati da izađem ponovo sutra. U Sarajevu je bilo mirno. Nije se pucalo i činilo se da je situacija počela da se stabilizuje. Pregovori su se intenzivirali i bilo je nade da će sve biti ponovo u redu.

Prenoćili smo i ujutru oko devet smo ponovo krenuli na aerodrom. Danju nije bilo toliko opasno. Izlazeći iz stana obišao sam sve prostorije. Topla tišina porodičnog doma

djeluje na mene umirujuće. Sve je na mjestu, raspremno, tiho i čisto. Da li posljednji put vidim to tako kako jeste? Ne mogu da zamislim da će nečija ruka potegnuti obarač i u jednom trenutku ovu oazu mira pretvoritit u ruševine i nered. Teško mi je da zamislim, kad neko ubaci zapaljenu šibicu i sve ove stvari, jednu po jednu bude lizao, a zatim gutao užareni plamen. Svaka ova stvar je sa toliko pažnje odabirana. Ovo je naš prvi vlastiti stan i stvari smo birali pažljivo, tako da se u stanu osjećamo prijatno. Mnogo sitnica je bilo u vitrinama i po zidovima koje sam donosio sa puta ili sa odmora. Mnoge tek nabavljene knjige će ostati nepročitane iza tamnog prozirnog stakla vitrine. U plakaru iza zavjese smo čuvali svu našu staru dokumentaciju, sve račune od kako smo uselili u stan, pa i prije. Sve članske karte, izviđačka, ferijalna, planinarska, steleksova i svi ostali papirići koji su značili uspomene su ostali čekajući svoju sudbinu, svoju kišu, vjetar ili plamen da se istope ili pretvore u pepeo. Ostao je i album sa slikama i puna kutija neklasiranih slika koje su nas vraćale u prošlost svaki put kada bi ih prelistali. Ako ovo nestane, iščeznut će i naša sjećanja.

Izlazeći, sjetio sam se hamajlije koju smo držali iznad ulaznih vrata. Možda će ova hamajlija sačuvati ovu harmoniju, ovakvu kakva jeste. Hamajliju nam je napisao neki čuveni hodža iz Fojnice. U vrijeme našeg najvećeg i najsnažnijeg uspona u Real Time-u, ja sam stalno imao osjećaj da nas ipak nešto koči. Činilo mi se da su neki ugovori dolazili presporo, da su uvijek naplate kasnile i da je inflacija gutala nenaplaćeno, da su se instalacije presporo realizovale i da je uvijek bilo nekih grešaka koje treba popraviti.To me je grizlo, ustajao sam u tri sata noću i razmišljao: zašto se koči i kako da se otkoči to što se koči. Govorio sam to Nijazi. Ona je također osjećala neki pritisak, plakala bi povremeno bez ikakvog razloga, tek tako da odguši. Osjećala je vrtoglavice i malaksalost iako su joj svi nalazi bili uredni.

Odlučili smo da odemo kod tog čuvenog hodže iz Fojnice, da nam piše, pa da vidimo i to čudo. Safko, Alma i Šefka su već išli i kažu da čovjek zna. Otišli smo jednog vrlo hladnog februarskog dana. Nakon dužeg čekanja na red, ušli smo. Hodža je pitao Nijazu šta je problem. Ona je ispričala. Rekao joj je da ima u njenoj okolini dosta zavisti i da joj to stvara tegobe. Dao joj je neki zapis i objasnio šta da radi. Nakon toga se obratio meni:

- A što si ti došao?

Ja sam pokušao da objasnim problem.

- Ti si rođen pod sretnom zvijezdom Sulejman pejgambera. - rekao mi je. - Ti ovdje nema šta da tražiš i tebi će u životu biti sve najbolje. U starosti nećeš znati šta ćeš imati. Zakolji kurban mimo Kurban-bajrama i podijeli ga cijelog sirotinji. Ništa ne smiješ ostaviti kući.

Pao mi je na pamet, Seno kad bi uvijek govorio:

- Da mi je da se samo provučem ispod Bekine zvijezde.

Toliko je bio ubijeđen da sam sretan.

Hodža nam je dao onaj zapis i rekao da ga stavimo iznad ulaznih vrata. Ostavili smo nešto novca, zahvalili se i otišli zadovoljni. Možda je sve ovo samo sujevjerje, ali pomaže i rasterećuje psihu. Ipak smo samo ljudi, zar ne? Shvatio sam zapravo da su moje “tegobe” ustvari apsolutno normalni radni slučajevi koje treba rješavati. Ja ih osjećam kao tegobe, jer moje ambicije premašuju realno moguć tempo razvoja firme.

Zaključao sam vrata. Zastao za trenutak, ponovo otključao i ušao u stan da još jednom bacim pogled i što snažnije upijem sjećanja, ako je to zaista zadnji put da ga vidim. Ponovo sam zaključao, gušio sam se od unutrašnjeg pritiska, da prepuknem. Uputio sam se sa Amerom na aerodrom, još jednom se osvrnuvši na zgradu u kojoj smo imali kratku, ali istinsku sreću.

Na aerodromu ponovo užasna gužva. Meško Medunjanin, Narcisin otac, Lidija, njena sestra i nekoliko djece su odustali od daljeg čekanja, te nisu ni htjeli doći na aerodrom.

Čekali smo cijeli dan. Nekoliko aviona je odletjelo za Beograd i svaki put su spikeri objavljivali da nema više aviona. Ipak ih je bilo. Poručnik nam je dobro savjetovao. Ponovo je pao mrak, a mi smo još uvijek čekali. Međutim, nije ostalo još previše ljudi. Moglo je da se diše. Milicija i vojska su tjerali ljude da idu kućama. Ipak su mnogi ostali.

Počeli su prozivati ponovo. Znači, ima još aviona. Ljudi su sa olakšanjem ulazili u prostoriju za čekanje. Počinjali su da se smiju i šale. S druge strane stakla stajali su ljudi, žene i djeca sa zebnjom da li će uspjeti da promijene čitav svoj život. Do toga ih je dijelilo samo pet milimetara staklenog zida. Koliko malo, a koliko nedostupno? Ušli su polahko gotovo svi. Ostalo je samo nekoliko studenata iz Titograda, Amer i ja. Dugo su vijećali da li da puste i nas ili ne. Na kraju je jedan oficir mahnuo rukom da uđemo. Ušli smo!!

Prvi osjećaj zadovoljstva zamijenio je osjećaj praznine. Majka, porodice moje braće, prijatelji - svi su ostali. Možda je mogao još neko da iskoristi priliku. Džemo je na Vratniku - ne može stići i da hoće, a znam da neće. Safko je isto tako daleko. Esko je htio ostati još samo jedan dan da bi sredio neke račune, pa da se pridruži Jasni i djeci. Nijazini neće sigurno. Jusko također. Međutim, Narcisini su htjeli da idu svojoj kući u Skoplje. Treba ih nazvati, ali ne znam kako. U prostoru gdje se nalazimo nema telefona. Treba izaći ponovo u glavni hol i nazvati. To je, međutim, izuzetno velik rizik. Mogu me i ne pustiti da uđem ponovo. Odlučio sam da rizikujem. Pitao sam milicionera na kontroli da li bih mogao da telefoniram. Ponašao sam se savršeno prirodno. Odobrio mi je.

Tek kad sam izašao u hol, shvatio sam da sam možda napravio tešku grešku jer sam opet tamo gdje sam i bio. Šta ako me ne puste ponovo, a mogli su? Ipak mi nije bilo žao. Mnogo bi mi bilo teže da nisam pokušao. Nazvao sam Narcisu jer su oni bili blizu i mogli su da stignu. Rekao sam im da što je moguće prije dođu i spustio slusalicu.

Vratio sam se nazad do milicionera, prošao mirno pored njega i ležerno mahnuo rukom. Odmahnuo mi je i meni laknu. Vrata fingera su se otvrila i počeli smo se trpati u ogromni trup aviona. U njemu nije bilo sjedišta jer je to bio transportni avion, tako su ljudi sjedali po patosu, zbijeni jedan uz drugoga. Moglo je stati oko 600 ljudi. Taj avion koga su zvali "Kikać", zaplijenila je JNA na zagrebačkom aerodromu. Prevozio je oružje iz Irana preko Hrvatske za Bosnu. Sada su ga koristili za evakuaciju ljudi iz Sarajeva, grada čiji je fitilj dogorijevao.

Na moju veliku žalost, nisam mogao vidjeti Narcisine da su stigli, nisu uspjeli, izgleda. Hodao sam kroz masu koja sjedi čvrsto se držeći za neke letve pričvršćene na podu. Odjednom me je neko uhvatio za rukav i ja se okrenuh. Bio je to Meško, Narcisin otac i njegovi. Ipak su stigli, ali su ušli na sporedni ulaz. Bio sam srećan.

Snažna mašina je zagrmjela i mi smo ponovo poletjeli u neizvjesnost. Let do Beograda kratko traje. Gotovo odmah nakon uzlijetanja, počela je procedura slijetanja. Stigli smo na Batajnicu. Tamo su nas preuzeli organizovani autobusi i odvezli do Beograda. Ja sam sa Amerom otišao kod Cace i prenoćio. Javio sam Nijazi i svojima da sam stigao. Bili su srećni.

Auto mi je bilo kod Cace. Sutradan sam uzeo Meškovu porodicu, djevojke i djecu i otišli smo za Skoplje. Muški će doći vozom kasnije. U putu nismo imali nikakvih problema. Na granici sa Makedonijom nas je zaustavio srpski milicioner:

- Jesi li iz Sarajeva? - pitao je.

- Da. - rekao sam iako je bilo besmisleno i pitanje i odgovor. To je jasno pisalo u mojoj ličnoj karti, a i na registarskoj tablici.

- Ja sam imao jednog prijatelja muslimana u Sarajevu. Sada je otišao u balije sa Alijom. Šta mu je to htjelo? - reče to i ostade živ.

Slegnuh ramenom, šta da mu kažem. Produžili smo dok nas je kiša pratila.

Stigli smo kasno uveče kod Meškove kuće. Ponovo smo bili u zagrljaju svi zajedno i na početku neke nove sudbine koju nismo mogli da nazremo.

Djeca su htjela da spavaju obučena. Kad smo ih pitali: "Zašto?", rekli su da mogu bježati ako nas budu bombardovali. U blizini su bili manevri. Pucalo se. Ado je izbezumljen utrčao u kuću:

- Mama, i ovdje je rat!! - djeca su već bila načeta traumama.

U Skoplju smo ostali heftu dana. Ja sam sa Meškom obilazio firme da ispitam mogućnost ugovaranja poslova. Obišli smo desetak velikih preduzeća gdje Meško ima svoje poznanike. Poslova je bilo, ali je Makedonska privreda bila isuviše slaba da bismo mogli očekivati neke rezultate.

Odlučili smo da idemo za Novi Pazar. Tamo imamo preduzeće, ugovore koje treba održavati i raditi na novim ugovorima. Vidjet ćemo dok se situacija izbistri: ili rat ili mir. U međuvremenu je trebalo raditi i pripremati se za opstanak i mir.

OD NADE DO NEIZVJESNOSTI

Čim smo stigli u Novi Pazar, sa velikim elanom sam zasukao rukave i krenuo na oživljavanje firme, ugovaranje novih poslova i održavanje postojećih ugovora. Šta će se dogoditi u Bosni je bilo potpuno neizvjesno: rat ili mir.

Ja sam često išao u Preduzeće za puteve da bih progurao našu ponudu za Informacioni sistem koji bi povezivao pet gradova, a iznosila je 750.000 DEM od čega se veći dio odnosio na softver. Direktor Izet Ljajić i tehnički direktor Ibro Škrijelj su bili na prekretnici: da li da posao daju Real Time-u ili beogradskoj firmi EnergoData. Bilo je veoma teško donijeti odluku, jer su tu bili umiješani i politički faktori. Izet je također izražavao bojazan da li je moguće izvući saradnike iz Sarajeva za tu svrhu.

Predložio sam da nam Preduzeće za puteve ustupi prostorije Real Time-u koji je tek registrovan u Novom Pazaru. Na taj način bi bili stalno u bliskoj saradnji sa svim saradnicima Preduzeća za puteve koje nam je potrebno za prikupljanje informacija za realizaciju projekta. To bi ujedno nama pružilo šansu da lagano prebacimo i administraciju i organizaciju i saradnike iz Sarajeva u Novi Pazar. Izet se u principu složio sa takvom idejom, ali je do početka realizacije trebalo da prođe još dosta vremena.

U Sandžaktransu smo imali aktivnu ponudu na 800.000 DEM za međugradski informacioni sistem koji bi obuhvatao svih pet preduzeća Sandžaktransa. Tu smo, međutim, bili na početku i postojala je šansa da odradimo za početak "Putnički saobraćaj". S vremena na vrijeme sam obilazio i njih, polahko pripremajući teren za ugovor.

Ugovor sa Minelom za "Praćenje proizvodnje" je trebalo već davno da se potpiše, a iznosio je oko 40.000 DEM. Minel je kasnije proširio zahtjev, jer su htjeli cijeli Informacioni Sistem uključujući Praćenje proizvodnje. Aktivna

ponuda kod Minela je bila 130.000 DEM. Direktor Hido Mušović je znao moje kapacitete jer smo se često viđali u Moskvi gdje je on bio predstavnik beogradskog Minela a ja sam dolazio u predstavništvo Energoinvesta u vezi realizacije projekata automatizacije naftnih postrojenja po SSSR-u. Hido nam je uvijek bio od pomoći u organizaciji boravka iako to nije bio njegov posao. On je, također često organizovao šahovske simultanke sa najvećim šahovskim imenima kao što su Sujetin, Kasparov i mnogi drugi na kojima sam i sam imao prilike da učestvujem.

Postojala je velika mogućnost da potpišemo ugovora u vrijednosti od preko 1.600.000 njemačkih maraka samo u Novom Pazaru. Da rat nije počeo, tako bi i bilo, ali sada je poljuljana vjera u budućnost jer se osjećao nedostatak naših saradnika u Novom Pazaru a firma u Sarajevu praktično više ne postoji.

Dolazili su nam mnogi na hošgeldiju. Pričali smo o haosu u Bosni, o situaciji koja liči više na srpsko divljanje nego na rat. Rođaci, prijatelji i komšije su bili više nego zabrinuti. Došla nam je u posjetu i Rada, Džemilina i Fehimova bliska kućna prijateljica. Veoma obrazovana i kulturna žena. Rezonovala je izuzetno logično i činilo se da se može sa njom diskutovati otvoreno i objektivno o svemu, pa i o pitanju Bosne. Nakon što sam joj ispričao kako je stanje u Sarajevu, ona me je vrlo zabrinuta ozbiljno upitala:

- Beko, a ko to bombarduje Sarajevo?

Ja sam je pogledao zabezeknut. Je li se ona pravi luda, da li stvarno ne zna ko drži u okruženje Sarajevo i ko ga bombarduje? Da li ne želi da zna istinu ili gola činjenica nije u stanju da prodre do njenog, putem televizije i štampe modifikovanog mozga? Da misli da je ovaj ili onaj kriv, to bi bilo u redu. Ali da suha činjenica vidljiva golim okom i prostim mozgom uopšte ne pobuđuje senzore istine ove inače inteligentne žene, to je zaista poražavajuća činjenica. Šta možemo onda da očekujemo od nepismenog srbijanskog seljaka ili čobana koji misli mozgom Miloševića, vidi televizijom Srbije i čuje radijom Beograda. On se više ne služi svojim mozgom, svojim očima i ušima. On je telerobot daljinski upravljan iz Beograda.

Htio sam da joj kažem da muslimani sa Pala potpomognuti sa muslimanima iz Kragujevca bombarduju čisto srpsko Sarajevo, ali sam se uzdržao tako zajedljive opaske. Koliko god da je ova žena zastranila, nemam pravo da imalo dodirnem višegodišnje prijateljstvo Fehima i Džemile sa Radom i njenom porodicom. Progutao sam svoje misli i skrenuo temu razgovora.

Obišao sam Fabriku namještaja, Pekaru i Iskru gdje smo imali instalacije. Nije se mnogo pričalo o poslu. Pričalo se sa zebnjom o situaciji u Bosni. Ja sam, međutim, pokušavao da organizujem poslove i da nastavim sa ugovaranjima i realizacijom. Narcisa Jonuzović je bila tu i nije bilo nekih problema za sve potrebne izmjene koje su korisnici tražili.

Grčevito sam pokušavao da realizujem bar nešto tako da stvorim okosnicu za dalji rad. Također smo se trudili da što više pružimo podrške našim korisnicima.

U Rožaje smo išli često. Tamo smo trebali održavati naše instalacije kao i pokušavati pokrenuti nove ugovore. Također je trebalo izvršiti naplatu potraživanja od naših korisnika.

Dekor nam je trebao isplatiti oko 43.000 DEM. Sada izgleda da nije imao namjeru da to učini. Ja sam često pokušavao preko ljudi da napravimo korektnu računicu. Tražili smo da nam bar za hardwer isplate preračunato u markama, a softver prema kliznoj skali. Međutim, nije išlo. Na kraju su nam priznali samo 1.500 DEM. Ja sam, naravno, to odbio. Tražio sam da mi daju opremu nazad, a da mi njima isplatimo sve njihove uplate preračunate u marke. Novac za softver bi propao. I to bi nam se bolje isplatilo. Neplaćanje

računa od strane Dekora je potpuno obezvrijedilo naša potraživanja. Kod Dekora smo išli na povjerenje, a ne na ugovor i to nam se žestoko osvetilo. Mi smo ipak odlučili da ćemo održavati sistem uredno koliko god to bude u našoj moći.

U Bisernici smo reinstalisali mrežu. Ta uplata nam također nije nikada izvršena. Također sam zvao Jugopetrol iz Kotora. Oni su nam bili dužni oko 10.000 DEM. I oni su se pravili nevješti. Mogao sam uzeti tepihe iz Petnjice na ime ugovora o kompenzaciji, ali je za njih trebalo naći kupca.

Bio sam razočaran. Sada, kada nam je najpotrebnije, mi nemamo razumijevanja od naših korisnika i čak ne izvršavaju ni svoje obaveze. Da su nam te uplate izvršene, mogli bismo organizovati firmu u Novom Pazaru. Tako bi izvukli saradnike, a i Jusuf bi izašao, pa bi sve bilo daleko lakše.

Imali smo ukupno oko 60.000 DEM potraživanja u Rožajama plus jedan potpisan ugovor. Međutim, ruke su mi bile svezane, jer u ovoj situaciji niko nije želio da izdvaja novac.

U Pazaru se moglo vidjeti sve više i više dobrovoljaca. Sa licima zaklonjenim neurednim bradama prolazili su trijumfalno na kamionima vraćajući se sa bojišta iz Bosne i podizali tri prsta. Atmosfera je bila sve mučnija. Svakog dana oko podne u brišućem letu je prolijetao nadzvučni avion i ledio krv u žilama bespomoćnom narodu Novog Pazara. Otišli smo jednom svi na izlet u Vučiniće i bezbrižno igrali lopte i šaha. S druge strane rijeke Ljudske prolazio je konvoj sa dobrovoljcima. Dizali su u vis automate i tri prsta gledajući prema nama. Znali su da smo muslimani. U jednom trenutku je Enis njima pokazao dva prsta. Mi smo se prestravili i brzo zaklonili Enisa. Ne znam da li su mu prebrojali prste, ali je moglo biti svašta sa tim ostrvljenim bradatim spodobama.

Jednom, vraćajući se iz Rožaja sa Narcisom kasno u noć, vidjeli smo kako gori šuma na prilazu Pazaru. Pomislio sam da: ili je "počelo" ili su Srbi namjerno poturili požar da bi dobili povod za akciju. Nije bilo ništa od toga, ali to pokazuje da su nam se živci počeli tanjiti. Narcisa je, nakon ovog događaja, uplašena, brzo donijela odluku da ide za Švedsku. Otišla je dva dana kasnije. Tako sam ostao i bez posljednjeg saradnika.

Moj elan da u Novom Pazaru održavam Real Time u životu, počeo je bivati besmislen. Počeo sam da razmišljam o drugim rješenjima. Povratak u Bosnu je bio neizvodiljv, ostanak u Srbiji neodrživ, a bilo gdje drugdje neizvjestan.

Više se nije moglo čekati. Ostanak i čekanje u Novom Pazaru nije više imalo nikakvog smisla. Real Time u Novom Pazaru objektivno više nije mogao profunkcionisati. Potrebni su kadrovi kojih u Pazaru nije bilo. Nada da će pritisak popustiti i da će naši momci iz Sarajeva doći, polako se gasila. Privreda je zbog rata i pokidanih veza sa bivšim republikama počela da srlja u propast. Investicije su potpuno stale. Nekada vitalni sandžački direktori su postajali bezvoljni zbog političke i materijalne neizvjesnosti. Najteže mi je padalo to što neću biti više u mogućnosti da održavam već isporučene instalacije i što ću dovesti firme-korisnike, a i moje prijatelje u tešku i neugodnu poziciju. Vjerujem da će ipak razumjeti - nije do nas.

Situacija u Bosni se nije bistrila. Pokušava se pregovorima i prijetnjama Ujedinjenih nacija da će bombardovati čak Beograd. Naša vlada, vjerovatno svjesna položaja i odbrambenih snaga, pokušava da taktizira. Rat još nije objavljen i nije imenovan agresor. JNA je, k'o biva, još uvijek neutralna, ali je k'o biva nepoželjna u muslimanskim dijelovima. Mobilizacija još nije izvršena. Sve je to ostavljalo utisak zbunjenosti i još uvijek varljive nade, da ipak sve ovo neće predugo trajati.

Muslimani, Srbi, Hrvati su još uvijek bili uglavnom pomiješani po gradovima, ulicama, zgradama i posteljama. Ali ipak ovo je sada već počelo da liči na rat. BiH još nema organizovanu odbranu. Ljudi se samoorganizuju. Moja braća na Vratniku i već pristigli momci, Emir, Amel i Nane izlaze na ćošak i kao čuvaju stražu. Imaju onu jednu ručno rađenu lovačku pušku, pa se mijenjaju. Niti ih ko poziva niti oni znaju šta da rade, ali eto rade nešto: dežuraju na ćošku. Da nije okrutno žalosno, bilo bi smiješno.

Čujemo se sa svojima u Sarajevu svakodnevno. Oni su dobro. Stalno se puca ali nije baš strašno. Dobijamo informacije da nam četnici stalno razaraju stan mitraljeskim rafalima i granatama iz tenkova koji prolaze cestom pored aerodroma. Osjećamo se kao ptica koja sa susjedne grančice bespomoćno posmatra grabežljivca dok joj razara tek svijeno gnijezdo. Iz firme balije iznose sve što je pokretno i nepokretno. Ostalo je u skladištima puno robe u vrijednosti od 500.000 maraka: računara, kineskog namještaja od ružinog drveta, servisa od kristala, školskog pribora i druge robe. Kada je sve razneseno, počeli su skidati prozore i vrata, demontirati sanitarije i guliti kablove. Ogroman trud i uspjeh se raspadao kao šećer u vodi. Real Time je polako umirao.

Ostanak u Novom Pazaru je postajao sve opasniji iz dana u dan. Dodatnu psihozu su pojačavale priče da srpska milicija kupi izbjeglice, Muslimane, i odvodi ih u Bosnu u logore. Kasnije ih mijenjaju kao ratne zarobljenike za četnike uhvaćene u borbi ili prosto strijeljaju.

Odluka je morala pasti. Morali smo napustiti Srbiju.

Povratak u Sarajevo je bio nemoguć. Niti se znalo kuda bi došli sve i da bi htjeli niti smo znali šta ćemo tamo. Stan nam je izgorio. Posla nema. Treba biti na teretu drugih. Petero usta za hranu i vodu i petero tijela više za oblačiti i grijati. To ne treba nikom. Doći pod bombe samo zato da

bi nas bilo više, nema nikakvog smisla, tako sam tada razmišljao.

Trebalo je ići vani...

Ali kuda?! To nismo znali. Odlučili smo da idemo za Beograd. Odatle putevi vode na sve strane. Tamo ćemo ispitati situaciju i donijeti konačnu odluku. Spakovali smo stvari i potrpali u UNO. Ujutru ponovo polazimo - u neizvjesnost.

Rano smo pošli. Na polasku sam htio da dam Džemili 100 DM za troškove telefona, jer sam znao da su u teškoj situaciji. Odbila je i rasplakala se žalosna što ne može da ona nama pomogne. Sestre su plakale kad smo odlazili, Fehim, djeca i neizbježni prijatelj i prijateljica, Refika i Hazir Ličina, Fehimov otac, su nas ispratili. Nebo se splakalo. Kiša je rominjala cijelim putem do Beograda. Tužan i izvjestan put u neizvjesnost.

Prolazili smo kroz Rašku. Stalno smo strepeli da nas ne zaustavi milicija i izloži neugodnosti. Usput smo mimoilazili srpske rezerviste sa puškama, prljave, raspojasane i bez kapa koji su se vraćali sa ratišta. Stopirali su i nas a kad bi vidjeli sarajevsku registraciju odskočili bi kao opareni i odmahnuli rukom. Nisam mogao da protumačim taj njihov gest, ali znam da je Sarajevo u tom vremenu bilo žrtva ne samo za nas već i za njih koji su ubijali tu žrtvu. Simbol Sarajeva, pa makar i na registarskim tablicama, je izazivao u njima reakcije ubice koji nesvjesno bježi od upravo ubijene žrtve.

NA RASKRŠĆU ŽIVOTA

Stigli smo u Beograd i smjestili se kod Cace. Ediza sam ovaj put, po drugi put sreo - namjerno. Do sada smo se sretali nekoliko puta i uvijek slučajno upoznavali.

Jednom sam, poslije veoma dugo vremena, iz Sarajeva pošao u Beograd da ih posjetim. Sa JAT-ovog terminala u Beogradu sam potražio trolejbus za Konjarnik. Nakon kratke vožnje sam pitao jednu ženu:

- Molim Vas, možete li mi reći gdje je stanica Braće Jerković?

- To je deveta stanica odavde. - odgovori žena.

- Ja idem tamo, pa ću vam pokazati. - reče ljubazno jedan dečko koji je stajao do mene.

- Hvala! - rekoh kratko i nastavismo se voziti beogradskim ulicama dok je trolejbus zujao.

Kad smo došli do kraja, dečko mi je rekao da treba da izađem. Izašao sam i zahvalio se, ali je i dečko izašao. Ja sam pošao naprijed, pa pošto nije bilo nikog da pitam za ulicu, vratih se nazad i sretoh opet onog dečka.

- Gdje idete? - upita me.

- Tražim ulicu Danice Marković.

- Ja idem u tom pravcu, pokazat ću vam. - reče opet ljubazno.

- Trebaju li vam parni ili neparni brojevi? - dodade dečko.

- Neparni!

- I ja idem tamo. A koji je broj?

Već mi je postao sumnjiv, ali ipak odgovorih suho.

- Devet.

- Koji sprat? - nastavi dečko.

- Drugi. - odgovorih mu, a već sam gledao da li ima kakva taraba za svaki slučaj, jer mi je dečko već postao žestoko sumnjiv.

Šta se ovaj ovoliko kvarta? U Beogradu se događa svašta i treba biti oprezan da me negdje ne zavuče. Uvijek on ide baš tamo gdje i ja.

- Oprostite, a kod koga idete? - pomalo začuđeno upita.

E sad je previše. Šta ga, uostalom, briga. Počeh da se ljutim, ali ipak odgovorih.

- Kod Paripovića.

- Pa gde si, brate Beko! - oduševljeno će dečko.

- Edize! - rekoh sav ozaren.

Jedva prepoznah brata, sina daja Muharema.

Drugi put smo se upoznali na dženazi daja Ramiza. Pružili smo ruku jedan drugom. On je od mene očekivao izjavu saučešća, a ja od njega. Obojica smo rekli hvala. Nismo se prepoznali. Tek kasnije.

Po dolasku u Beograd počeo sam se raspitivati za odlazak na zapad. Otišao sam u Njemačku ambasadu da tražim vizu. Pošto sam specijalizirao AEG-ovu telemetriju i znao njemački jezik, lahko bih dobio odgovarajući posao. Naravno, nisu mi dali. Tražio sam tranzitnu vizu za prolazak kroz Njemačku. Htio sam ići za Holandiju, jer sam odlično poznavao telemetriju Microlect. Osim toga, dobro sam poznavao sovjetsko tržište i ruski jezik. Naravno, opet mi nisu dali.

Razmišljao sam o odlasku u Švedsku, ali je također trebalo proći kroz Njemačku. Odlazak u Finsku ili Norvešku je također bio privlačan. Međutim, suviše dalek put i nije bilo razumno za pokušaj u ovakvom trenutku. Razmišljao sam

o zemljama gdje sam već imao poznate poslovne partnere i mogućnost dobijanja posla. Nisam želio biti izbjeglica i živjeti na tuđim leđima. Izbjeglištvo blokira čovjeka, a ja sam želio da stvorim uslove za normalan život, takav da mogu svojim radom pomoći i sebi i svojima i Bosni.

Ranija razmišljanja o odlasku u Baku i formiranju firme su i dalje stajala, ali sam želio da prije toga ispitam druge opcije. Tada u Azerbajdžanu nije bilo rata, a imao sam dobre uslove za pokretanje firme. Turska je bila naša posljednja, ali sigurna opcija. Tamo smo, također, namjeravali ranije otvoriti poslovnicu. Sada se, međutim, stvari mijenjaju. U Turskoj nemamo poznanika, ali imamo dosta rođaka za koje znamo i ne znamo, koji će svakako pomoći da se snađemo. Prikupili smo neke adrese i telefone od majke.

Caca nas je povela kod beogradskog Muftije Jusufspahića u jedinu preostalu beogradsku džamiju. Caca mu je s vrata opsovala majku, nazvala ga lopovom sa bradom i onda smo sjeli da pijemo kahvu. Veoma otvorena i neposredna žena, na taj način je iskazivala svoje iskreno prijateljstvo prema ljudima i oni su to znali. Muftija, također otvoren čovjek, smijao se srdačno. Dao mi je neke adrese svojih prijatelja u Istanbulu i mogu mi pomoći ako se budem odlučio za Tursku.

Nije bilo lahko odlučiti na koju stranu svijeta ići. Svaka strana može da mi ponudi potpuno drugačiji život, od prosjaka i mučenika do rahatluka i bogatstva. Ali ponude takve vrste su kovertirane. Ja ne mogu znati u kojoj je koverti ono proročanstvo hodže iz Fojnice. Sudbina i srećna zvijezda me trebaju navesti na taj put. Ovo mi izgleda kao kada vam neko da da birate između dvije ruke dok je samo u jednoj sakriven bombon. Ako pogodite ruku, osladit ćete se, ako ne pogodite - ništa.

Nakon nekoliko dana sam odveo porodicu, Lejlu i Ediza na Kalemegdan da prošetamo. Pošli smo u zološki vrt i razgovarao sam sa Edizom. Odjednom me je Ediz upitao:

- Beko, što ne pođete u Kuvajt? Sa tvojim znanjem i iskustvom siguran sam da ćeš uspjeti.

Zaista u ovom trenutku nisam imao ni jednog razloga da ne odem baš tamo. U ovom trenutku nema razlog da ne odem bilo gdje. Doduše, nema razloga ni da odem, ali mi je ideja zazvučala mogućom. Zašto ne bih pokušao u zemlji koja obećava? Jednom sam prije nekoliko godina namjeravao da odem u Kuvajt i bio se prijavio na konkurs, ali oni nisu tražili profil stručnjaka koji sam ja nudio.

- Nijaza, hoćemo li za Kuvajt? - pitao sam smijući se.

- Pa hajmo. - odgovorila je sa istim dilemama koje muče i mene.

- Idemo onda! - Rekoh. Odluka je pala u nepunih dva minuta.

- Vi idite u zološki vrt, a ja i Ediz idemo da kupimo avio karte za sutra.

Smijali smo se. Lejla je zabezeknuto pitala:

- Je'l vi to ozbiljno? - čudila se lahkoći donošenja odluke.

- Najozbiljnije. – odgovorih. - Idemo Edize.

Sjeli smo u auto i odjurili na Slaviju na JAT-ov terminal. Bila je subota oko pet po podne.

- Imate li karata za sutra za Kuvajt? - pitali smo službenika.

- Ima. - odgovorio je.

- Imate li pet?

- Ima.

- Koliko košta?

To je bilo oko 3.000 DM ukupno. Imali smo svega nešto malo više. Sada je pitanje: rizikovati ili ne. Rizikovat ću, odlučio sam. U ovim trenucima logika ne pomaže. Mora se odlučiti brzo i ići odlučno. Zamolio sam ga da mi sačuva rezervacije dok ne donesemo novac od kuće i razmijenimo ga.

- U redu je. Mi radimo do šest. Ako ne stignete do šest, šalter na aerodromu radi do sedam. Samo pazite, danas morate uzeti karte, jer od sutra je nova cijena, poskupljenje od 50 %.

Nastala je trka sa vremenom. Najbrže što smo mogli odjurili smo do stana, uzeli novac i vratili se do Zelenog vijenca. Tri hiljade maraka nije malo i nismo ga mogli zamijeniti na jednom mjestu. Ediz se još počeo i cjenjkati, a vrijeme je prolazilo. Požurivao sam ga. Vrijeme mi je mnogo važnije od simbolične razlike u cijeni. Počeo sam čak i da se ljutim. Najzad smo zamijenili novac i požurili na Slaviju. Međutim, stigli smo deset minuta poslije šest. Prekasno!

Bio sam razočaran. Pojurili smo na aerodrom i stigli oko pola sedam. Međutim, na šalteru za prodaju karata za međunarodne letove, nigdje nikog. Čekali smo. Nervozno sam se, po ko zna koji put raspitivao na drugim šalterima. Rekli su mi da službenik treba da dođe. Konačno, malo prije sedam, pojavio se službenik - mrtav pijan!

- Šta je, burrrazeru?! - pitao je tepajući.

- Molim vas, pet karata za Kuvajt za sutra uveče. - hitro sam odgovorio.

- Dođi, burazeru, sutra. Vidiš da sam sad u ćejifu. - lijeno je odbalavio.

- Ali sutra karte poskupljuju za 50%. - rekao sam.

- Burazeru, sutra je nedelja, a nedeljom ti karte nema ko poskupiti. Poskupljenje važi od ponedeljka.

- U redu, onda ću doći ujutru. Kad otvarate?

- Dođi naveče, sat pre poletanja aviona.

- Šta ako ne bude karata?

- Slušaj, burazeru, - rekao je već nervozno - do sutra ko živ, ko mrtav. Dođi sutra kako sam ti rekao, čika Mića ti garantuje da će za tebe biti karata. - reče mi i navuče plastični kapak na šalter.

Dok je pijani čika Mića išao ka pisoaru da se izbljuje što je popio i pojeo to veče, ja sam procijedio nešto kao "hvala" i neodređeno slegnuo ramenima. Otišli smo po Nijazu, Lejlu i djecu i vratili se kući.

Sutradan se uveliko pričalo da može da se donese odluka da se zbog umiješanosti Srbije i Crne Gore u rat u Bosni uvede embargo na sve međunarodne letove. Cijeli smo dan slušali i iščekivali šta će se dogoditi. Pričalo se da će odluka važiti od prvog juna. Tada je, međutim, bio 30. maj. Dakle, imali smo šansu. Čekali smo dugi dan do predveče.

Lejla i Ediz su pošli da nas isprate na aerodrom. Pošli smo sa dvoje kola a Ediz će vratiti moja kola nazad u Beograd. Došli smo na šalter i tražili karte za Kuvajt. Međutim, rekli sa nam da je odluka o embargu na međunarodne letove donesena, te da se ne može izdati karta za Kuvajt.

- Pa odluka stupa na snagu 1. Juna! - rekao sam.

- Da, svi letovi za Evropu, danas idu. Avioni se mogu vratiti sutra, 31.maja. Međutim, duže linije su otkazane, jer se avioni ne mogu vratiti prije utorka 1. juna kada zabrana stupa na snagu.

Ne može se zamisliti moje razočarenje. Taman kad sam donio odluku i preuzeo rizik za takav korak, dogodi mi se embargo i to za samo jedan jedini dan.

S druge strane sam bio srećan. Da sam kojim slučajem kupio karte, nikad ih ne bih iskoristio, a ostao bih bez novca. JAT nije imao prebijene pare da vrati. Karte bi mi važile, ali šta mi to vrijedi. To bi bila katastrofa. Samo 10 minuta zakašnjenja i splet okolnosti koje kao da su pažljivo smišljene i namještene učinile su da nisam bacio novac uludo. Čak i onaj pijani, simpatični čika Mića je učinio sve da ne pogriješim.

Imao sam gomilu dinara u rukama i trebalo je hitno ponovo kupiti marke. Znao sam da ću na ovoj inflaciji izgubiti najmanje 10%, ali šta je tu je. Djeca i Nijaza su sa Lejlom otišli kući, a ja sam sa Edizom požurio na Zeleni vijenac da kupim marke. Bili smo prijatno iznenađeni jer je marka pala za 10%, tako da sam zaradio 300DM umjesto da ih izgubim. Smijali smo se malo oraspoloženi ovom srećom u "nesreći".

Odlučio sam da sutradan po svaku cijenu idemo iz Beograda. Riješio sam da idemo ipak za Tursku jer, u svakom slučaju, iz Turske avioni lete na sve strane pa i za Kuvajt. Tamo ćemo, također, procijeniti situaciju pa ćemo na osnovu toga odlučivati dalje.

Riješio sam da, od iznenada zarađenog novca na razlici u kursu, izvedem sve na večeru. Taj novac ionako nisam smatrao svojim. Od toga sam kupio neke poklone za Cacu, Ediza i Lejlu. Sjeli smo u kola, devet osoba, i odvezli se u lijep restoran. Bio je sa nama i Cacin brat u čija smo se kola svi nagurali. Bilo nam je lijepo za naš rastanak, za naše posljednje veče zajedno u Beogradu.

Ujutro smo se spakovali, pozdravili i krenuli ponovo - u neizvjesnost.

POD ZASTAVOM MJESECA SA ZVIJEZDOM

Na putu kroz Srbiju nas je pratilo lijepo vrijeme. Putovanje je bilo ugodno. Strepeli smo samo da nam ne nestane goriva, jer je bila nestašica. Na granici, srpska graničarka nas je pitala:

- Imate li deviza?

- Imam. - rekao sam hladno.

- Imate li potvrdu iz banke?

- Ja sam iz BiH, a tamo mi ne traže nikakve potvrde. - rekoh bezobrazno.

- Kad vam odgovara, vi ste iz druge države, a kad vam treba vi ste Jugosloveni. - reče mahajući glavom i pusti nas da idemo.

Konačno smo na slobodi, pa smo odahnuli. Ne postoji više nikakva opasnost od neugodnosti. Išli smo sporo i stigli predveče u Sofiju gdje smo i prenoćili u hotelu. Znali smo da je u Bugarskoj bilo jako opasno ostaviti vani auto sa stranim registracijama bez nadzora, pa smo tražili hotel sa garažom. Ujutru smo odmorni nastavili za Tursku te nakon nekoliko sati vožnje konačno ugledasmo ogromne crvene zastave sa mjesecom i zvijezdom. Plesale su na povjetarcu lagano i snažno kao da su nam nudile dobrodošlicu i sigurnost. Granicu smo prošli bez problema, gotovo kao da ulazimo u vlastitu zemlju.

Tu, na granici, vidjesmo jedan golf i jedan kombi beogradskih registracija. Stresao sam se od same pomisli odakle dolaze. Oni su ovjeravali pasoše kao i mi. Nešto su me pitali, a ja sam ignorisao. Tokom puta smo ih nekoliko puta preticali i oni nas. Bili su mi jako sumnjivi, i želio sam da ih se što prije otarasim.

Na putu prema Istanbulu auto je odjednom počelo da vuče sve lošije i na kraju više nije moglo dalje. Morao sam svratiti kod mehaničara. Čim sam ušao u servis, nekoliko momaka su skočili na auto kao poludjeli i počeli da mijenjaju i što treba i što ne treba. Jedva sam ih spriječio da popravljaju ono što im nisam rekao. Oni su mi pričali kako im je mnogo žao Bosne itd. Kad je trebalo da platim račun, tražio mi je za štelovanje paljenja mnogo i previše. Posvađao sam se i htio da im zovem policiju. Rekao sam im da sve vrati nazad ili da smanji cijenu. Na kraju smo se ipak dogovorili: u pola cijene. Tu sam naučio prvu lekciju da u Turskoj postoje ljudi koji su, kad ufursate, u stanju da oderu kožu. Priprema za guljenje kože je duga i lijepa priča uz obavezni ponuđeni čaj. Ali, to je trgovina, pa ako prođe prođe. No, u ovoj situaciji je trgovina bila jako neumjesna.

Bilo je već jedanaest sati naveče. Izgubili smo puno vremena i riješio sam da prespavamo u hotelu u Silivriju, nedaleko od Istanbula. Preko noći ionako ne možemo ništa učiniti. Novi dan , nova nafaka.

Sutradan smo produžili. Pratio sam putokaze i svuda je pisalo „Istanbul.“ Na jednom raskršću je pisalo „Istanbul“ i lijevo i desno. Gdje je sada pravi put za Istanbul, nisam znao jer sam prvi put u Turskoj. Dakle, opet životno raskršće i opet je bila potrebna odluka. Ova odluka, čini se, ne može puno uticati na našu dalju sudbinu, ali ipak žestoko može da promijeni njen tok. Dovoljno je samo da sretneš druge ljude ako kreneš desno, i oni će uticati na tvoju sudbinu. Nekada je dovoljno da samo malo zakasniš ili stigneš prije, pa da ne nađeš ili uhvatiš nekoga ko ti može promijeniti životni tok, pa čak da izbjegneš ili susretneš smrt. Osjećao sam se kao otkinuta sjemenka na vjetru, i svaka prepreka, svaka i najmanja promjena snage ili pravca vjetra može baciti sjemenku na plodno ili neplodno tlo, na tlo gdje će posijati novi život ili na neplodno gdje će se sasušiti i postati samo hrana za ptice.

Stao sam na zebru ispred odvajanja puteva. Lijevo je bila zelena tabla koja označava široki autoput, a desno plava koja označava regionalni put. Odlučio sam da idem lijevo, širokom autocestom, ako ništa drugo ono bar zbog simbolike jer ionako nisam imao nikakav bolji razlog. Ni sada ne znam da li je bilo bolje. Pitam se gdje bismo sada bili da sam skrenuo desno? No ipak, sada mi je jasno, da ja drugačiju odluku nisam ni mogao donijeti.

Gdje je centar Istanbula, nisam znao, odnosno, da li je u Evropi ili Aziji. Vozili smo se dalje autoputem sve dok nismo ušli među zgrade. Zgrade su bivale sve gušće i gušće i sve su više stiskali cestu kojom smo prolazili. Po tome sam znao da smo na pravom putu.

Stigli smo na Vatan Cadesi, trgovačku arteriju Istanbula. Tada to, naravno, nismo znali. Vidio sam sa strane lijep hotel sa pet zvjezdica - AKGÜN (bijeli dan). Riješio sam da stanem na kratko te da pokušam da nazovem onih par telefona, naše jedine nade.

- Da počnemo sa nivoa - našalih se suho - radi berićeta, neka sluti na dobro.

Uđosmo u hladovinu hotelskog lobija. Djeca su se odmah popela na crne kožne fotelje u holu, srećna što konačno mogu da protegnu noge. Nijaza je skočila da im ne da sa prljavim cipelama. Zaustavio sam je:

- Neka ih, neka gaze, bolje će nas cijeniti!

Ja sam pošao do recepcije i odlučno, na engleskom, zatražio telefon. Da sam molio ucvijeljeno i objašnjavao da sam izbjeglica, vjerovatno bi me poslali na obližnju govornicu. Nisam mogao dobiti ni jedan broj koji sam birao, pa sam odustao. To me je jako obeshrabrilo, ali nisam smio to da pokažem porodici.

Izašli smo ponovo na sunce, prašinu i gužvu. Izašli smo iz hladovine u realnost koja nas je strpljivo čekala vani. Ule-

tjeli smo u nezamislivu gužvu autombila, kao na parkingu. Sve smo se sporije kretali i na kraju smo gotovo hmiljeli. Konačno sam odlučio da stanem i da se malo raspitamo. Ustvari, bili smo stigli do Lalelija, trgovačkog srca Istanbula. Jako ljetnje sunce nas je neumoljivo pržilo i svi smo bili u goloj vodi kao kuhani.

Pokušao sam da se parkiram na trotoar. Koliko je to bio besmislen pokušaj saznao sam tek kasnije kada sam naučio nešto o gužvama u Istanbulu. Odmah je jedan Turčin skočio prema autu i počeo da galami kao lud, gestikulirajući rukama nešto kao da se sklonim. Kada sam potpuno obeshrabren krenuo u rikverc, priđe nam jedan momak i pokuca na prozor.

- Odakle si, zemljače? - pita na bosanskom.

- Iz Sarajeva. – rekoh.

- Je li baš sada dolaziš?

- Upravo sam stigao u Tursku. – rekoh.

- Hajde, parkiraj slobodno ovdje. - reče.

Onaj se Turčin bucao, galamio, ali mu momak reče nešto ljutito i ja parkirah auto na trotoar.

Izašli smo iz auta.

- Imaš li nekog ovdje od rodbine? – upita.

- Imam neke rođake, ali ih ne znam. – odgovorih.

- Imaš li telefone?

- Imam neke telefone.

- Hajte dolje u radnju, pa ćemo probati da telefoniramo.

Samo ga je melajće poslalo da izađe iz podrumske radnje baš u ovo vrijeme kad mi nailazimo i da nam se nađe pri ruci. On inače vrlo rijetko izađe vani, jer mu posao ne dozvoljava. To je onaj trenutak o kojem sam govorio: ako stigneš malo ranije ili kasnije, tokovi događaja se mogu stra-

hobalno promijeniti. U prostranoj, lijepo i bogato uređenoj prodavnici kože u podrumu, debela hladovina razgalila nam je dušu. Vreli znoj se počeo hladiti na nama.

Reče da se zove Mithat Curić, da je porijeklom iz Pazara i da je studirao u Sarajevu. Inače su odavno u Turskoj. Pokazao sam mu brojeve telefona i adrese koje sam imao. Bitni su mi bili bilo kakvi kontakti odakle mogu da pođem. Treba mi neko ko će mi pokazati gdje su strane svijeta i gdje je centar Istanbula. I to je velika pomoć, ako ne znaš ništa.

Nakon što nam je ponudio hladno piće, Mithat je uzeo telefon i počeo da okreće brojeve sa mog skromnog imenika. Irfana Durana, majkinog prvog bratučeda, nismo našli kući. Javila se njegova žena. Mnogo kasnije mi je Mithat rekao da je bila vrlo odbojna i da se puno raspitivala da možda mi to nećemo kod njih. Kod Mustafe Kurtoglu (Kurtagić), Grlinog, javio se njegov sin i rekao da mu babo nije kod kuće. Ostavili smo broj da nas nazove kad dođe. Adžo Mustafu sam znao od ranije jer je dolazio u Sarajevo kod Bega, a svraćao je i kod nas u stan na Dobrinji. Na jedan telefon, koji mi je dao beogradski Muftija, javlja se neki drugi čovjek - pogrešan broj. Uzimamo adresu drugog čovjeka koji je bio tu blizu, na Laleliju. Međutim, hotel na toj adresi je već odavno srušen. Treća adresa je također blizu i Mithat mi dade jednog dečka da me povede.

- Žena i djeca neka ostanu ovdje. - reče.

Bio sam mu neizmjerno zahvalan. Šta znači kad ti neko bez ikakvih zadnjih misli ili interesa ponudi jednu običnu Coca-colu i nazove par brojeva! Kad nisi u nuždi, to ne znači gotovo ništa. Kad si u nuždi, znači ti ogromnu pomoć kao da ti je dao ključeve od svojih vila i gradova. Kad pokaže razumijevanje, saosjećanje i želju da pomogne nekom ko je u nevolji. A imao je i on preča posla. Mi smo tada bili u velikoj nevolji, ali to nismo znali ili nismo mogli znati.

Brzo smo našli Muhameda Ersoja, Muftijinog trećeg poznanika. Ušao sam, predstavio se i prenio mu selam od beogradskog Muftije. Muhamed je prihvatio selam i ponudio mi da sjednem. Poručio je kahvu i počeli smo da razgovaramo. To je jedan veseljak i dobričina. Otvoren kao i njegov prijatelj Muftija.

- Evo i ovaj je od Muftije. - reče i pokaza na jednog čovjeka što sjedi.

Prepoznao sam čovjeka, zvao se Jusuf, vozač golfa beogradskih registracija sa kojim smo se cijelo vrijeme preticali od turske granice. Nije bio Srbin kako sam mislio. Još nekoliko puta smo se kasnije slučajno sretali na raznim mjestima. Ostao sam dugo kod Muhameda. On mi je rekao da se uopšte ne razumije u tehniku o kojoj ja govorim, ali će me svakako upoznati sa ljudima koji to razumiju. To mi je bilo jedino i važno. Zanimljivo je da ću Muhamedovo ime, adresu i telefon kasnije naći u svom starom rokovniku iz Sarajeva. Neko mi je to nekada dao, ali ne znam ni ko, ni kada, ni zašto.

Zahvalio sam se i vratio se porodici koja je ostala kod Mithata. Usput sam rezervisao sobu u hotelu. Zatekao sam ih kako ručaju. Mithat im je donio i ručak u radnju. Bio sam zaista dirnut pažnjom tog čovjeka. Dok smo ručali, zazvonio je telefon. Zvao je adžo Mustafa. Pitali smo se i on mi je rekao da dam slušalicu Mithatu da mu objasni gdje smo. Kad mu je Mithat objasnio gdje smo rekao je da će stići maksimalno za jedan sat da nas uzme.

Mi smo se malo prošetali da ne bismo smetali u radnji. Mithat nas je zaustavljao da sjedimo i čekamo, ali mi nismo htjeli. Vratili smo se u radnju nakon sat vremena. U radnju je već stigao adžo Mustafa i njegov sin Ibo. Zagrlili smo se i on je onako krupan, po Rasovski, sitkile sa objema rukama zamahnuo kao da nas tjera:

- Hajdemote kući! – reče kratko i sa širokim osmjehom, sa čehrom, kako bismo mi rekli.

Zahvalili smo se Mithatu neizmjerno, razmijenili telefone i otišli. Dugo smo se vozili do adžove kuće, ili se meni tako činilo. Imao je veliku kuću na šest spratova, ukupno dvanaest stanova, poslovni prostor i podrumske prostorije. Ušli smo u kuću i osjetili onu domaćinsku, rasovsku atmosferu. Strina je odmah prinijela sok, kahvu, slatko i voće.

Počeli smo razgovarati. Ispričao sam mu šta je i kako je bilo, otkud ja ovamo i šta su mi planovi.

- Vidjet ćemo nešto. – reče kratko.

Kad je strina htjela da prinese večeru mi smo već htjeli da idemo.

- Gdje ćete?! – reče.

- Mi smo rezervisali sobu u hotelu. Nismo znali hoćemo li koga naći ili ne.

- Nećete odavde ni mrdnut. – reče. - Kako nama tako i vama. Ima se gdje spavat, fala Bogu. Jedino ako ne begenišete.

Naravno da mu nismo htjeli biti na teretu, ako smo. Nismo znali ni da li ima dovoljno prostora ili ne. Svakako, ako se zaista ima gdje, od velike bi nam bilo važnosti da se imamo gdje skloniti i da nismo opterećeni bar smještajem. Njegova sitkile ponuda nam je bila dobrodošla. On nam je rod i nekako, ta njegova plemenita ponuda, učinila nam se sasvim prirodnom. Prihvatili smo i ostali.

Sutradan ujutru, nije bilo vremena za odmora. Riješio sam da te sedmice pokušam da vidim kakve su šanse za posao u Turskoj ili da pokušam da nađem nekog investitora da ortački napravimo firmu. Ako za sedam dana ne osjetim takvu mogućnost, odlučio sam da produžim za Kuvajt. Ukoliko ostanem duže od sedam dana, ne bih bez određenih

papira mogao ući u Kuvajt, jer se gubi status tranzitnog putovanja.

Međutim, sudbina je ponovo umiješala prste. Tačno te sedmice je bio Kurban-bajram i skoro cijela sedmica se nije radila. Moja šansa da u roku od sedam dana ispitam situaciju je otpala. Bilo bi, međutim, glupo otići iz Turske, a da ne pokušam nešto kad smo već tu.

Izgleda, sudbina mi je da dođem i ostanem u Istanbulu. Džaba sam pokušavao proći do Njemačke, Holandije, Švedske ili Finske. Džaba sam vadio vize za Rusiju. Džaba sam se koprcao oko karata za Kuvajt. Sudbina mi nije dozvolila da odem bilo gdje drugdje. Usmjerila me ovamo i sada me zakovala da tu tražim dermana. Tek sada se sjetih da smo prošli kroz Sofiju, odakle smo mogli bez problema odletjeti u bilo kojem pravcu. No, moja su čula bila slijepa za takvu mogućnost, toliko logičnu ako smo već prethodno imali nijet ići za Kuvajt. Naprosto, nije nam se dalo. Morali smo popiti istanbulsku vodu i to je jedina istina.

Bega nam je govorio:

- Sreću ne možeš stići, ako te ne sretne.

Shvatio sam da se ne mogu i ne trebam boriti protiv svoje vlastite sudbine. Ostali smo u Istanbulu. To je bio naša a sudbina i naš derman.

U GRČU OPSTANKA

Trebalo je početi iz početka. Od nule. Kao kad pravite kulu od karata. Taman stavljate posljednju kartu, a ono se uruši sve što ste do tada napravili. Razočarani i kroz smijeh počinjete ponovo od prve karte. Ali, ovo nije bilo smiješno. Ovo je bilo mnogo ozbiljnije od igre.

Jedno razmišljanje iz pitomačkih dana mi je spasilo razum. Tada, na drugoj godini Vojno-tehničke akademije u Zagrebu, imao sam osjećaj zatočenosti. Imali smo sve što nam treba: spavanje, hranu, odjeću, knjige, sport... sve. Izlazili smo u grad u civilnom odijelu kad god smo htjeli, ali smo uvijek nekog morali pitati za dozvolu. Ta činjenica je bolno podsjećala da je naša sloboda samo prividna i da nas spremaju za posebnu ulogu. Kao u cirkusu kada treniraju životinje da skaču kroz krugove. Životinje ne znaju svrhu skakanja kroz obruče, ali znaju da će ukrotitelji njima biti zadovoljni i da će za to dobiti kocku šećera. Osjećao sam se kao goveče za tov koje ima svoju kolibu, iće i piće, ali mu sve to obezbeđuju za nešto što njima treba i što ima mnogo višu cijenu nego što je samo iće i piće, a to je život. Osjećao sam to sve više i više i podnosio sve teže i teže. Znao sam da ću Akademiju morati napustiti kad tad. Psihički sam se spremao za taj trenutak. Trebalo je donijeti odluku i izgubiti to tovljeničko blagostanje. Izgubiti - šta? Ja u stvari nisam imao ništa. Ništa svoje. Nikakvu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu. I to što sam imao, nije pripadalo meni, jer ako napustim Akademiju i to sam trebao da razdužim, do poslednjeg para čarapa.

Dakle, bio sam na nuli. Sjećam se da sam tada zapisao u svoj rokovnik:

“Sada nemam ništa, apsolutno ništa od imovine i novca. U životu ću valjda nešto steći, ne znam ni koliko ni kada. Ako ikad izgubim to što ikad steknem, zasigurno neću moći

pasti niže od ovoga što sada „imam“, a to je - ništa. Ali, tada ću sigurno imati nešto što mi niko neće moći oduzeti, a to je znanje i iskustvo. To znanje i iskustvo će mi pomoći da ponovo stvaram i ponovo stvorim.”

Kao da sam znao da ću nekad doći baš u takvu situaciju. Ovo sam razmišljanje ponovio mnogo puta prije, tješeći druge kad su bili u nevolji. Sada sam time tješio sebe.

Trebalo je ponovo zariti kramp u golu travnatu ledinu i početi temelje novog života. Trebalo se pripremiti za užasan napor, strpljenje, znoj, žuljeve i upale mišića. Trebat će dugo da se temelji iskopaju. Dugo se neće poznavati napredak dok se temelji ne izliju. Onda će naglo krenuti zidanje uvis. Još mnogo će vremena trebati dok se ne završe fini radovi da se uselimo u svoj novi život i da možemo osjetiti da smo ponovo na suhom i čvrstom tlu. Sada smo još uvijek bili na ledini.

Bili smo kod Adža. On nam je ustupio dnevnu sobu. Bilo je to lijepo od njega, ali smo se mi osjećali neprijatno što ih stiskamo. Nadali smo se ipak da će to trajati kratko i da ćemo neko rješenje brzo naći.

Komšije su dolazile na hošgeldiju. Brzo se pročulo da je kod Mustafe došao “musafir”, što ovdje nije bilo ništa novo. Mnogo je musafira dolazilo iz Bosne i Sandžaka i prije i poslije nas. Svi su iščekivali svakodnevno nove musafire. Adžo se i sam spremao za to. Čak je počeo i da sprema potkrovlje da, kako kaže, ima gdje smjestiti musafire.

Pitali su nas i pričali smo kako je tamo, šta je i kako bilo. Bili su ljuti na Bošnjake što nisu htjeli uzimati oružje i kad im se nudilo. Oni su znali Srbe od ranije i zato su se i iselili. Meni je ta kritika padala dosta teško, jer sam znao da smo bili apsolutno nemoćni. Nisam mogao, iz pristojnosti, da im kažem da su generacije muslimana bježale od srpskog noža. Da su 1912. bježali poslije ulaska Crne Gore, zatim pred kolačima iz Šahovića 1924., za vrijeme rata 1941. i sada ova generacija bježi pred paljevinom i nožem nemajući čime da se brani. Jedino je njihova generacija šezdesetih godina otišla i bez puške i bez noža. Da oni nisu otišli, da nas je bilo više, sada bi bilo puno lakše.

Kad god sam im počinjao objašnjavati kako smo živjeli, šta smo imali i šta nam je propalo, nikada nam nisu dozvoljavali da i završimo. Uvijek su nas prekidali riječima:

- Važno je da ste vi zdravo i dobro, dat će Bog.

- Bit će dobro, inšallah.

- Geçmiş olsun.

Na to smo im odgovarali da je svakako najvažnije da smo svi na broju, ali im onako pričamo šta je bilo. Ono “geçmiş olsun” smo shvatali kao najdublji osjećaj saučešća (bukvalno znači: “neka to prođe” - odnosi se na tegobu ili bolest, ali i na služenje vojske, izdržavanje kazne i td.).

Sutradan je bio Kurban-bajram i adžo Mustafa me je poveo da uzme kurban i da ja malo izađem među svijet. Začudilo me je što su se svuda po ulicama i trotoarima klali kurbani. Krv je potocima lila niz strme ulice Güngörena, a iznutrice su odbacivane na trotoar. Nisam nikoga vidio da to kupi i nije mi bilo jasno kako se to sve ne usmrdi. Vrelo ljetnje sunce i suh vazduh to nije dozvoljavao. Adžo mi objašnjava da uvijek poslije Kurban-bajrama padne velika kiša i spere svu krv. Hajde da vidimo i to čudo.

Nakon klanja kurbana Adžo me je poveo od bajrama kod svih komšija. Išli smo od kuće do kuće. On me je predstavljao i svi su nas srdačno dočekivali i ispraćali. Bomboni, kolonija, kahva, slatko i sok, a nakon toga ono neizbježno:

- Geçmiş olsun i

- Inšallah.

i mi bi išli dalje kod sljedećeg komšije.

Sutradan je pala žestoka kiša kakvu ja, do tada, nisam vidio. Ulicama su tekle bujice, prale kurbansku krv i odnosile iznutricu. Bio sam zaista začuđen, a njima je to bilo savršeno normalno.

Čujemo se sa svojima telefonom. Telefon je užasno skup u Turskoj, a mi nismo u situaciji da puno trošimo. To međutim nismo smjeli da kažemo našima. Oni su se i onako brinuli da li imamo šta da jedemo i gdje da spavamo. Mi smo, međutim, brinuli za njih. Jesu li živi i zdravi? Imaju li struje i vode? Imaju li šta da jedu? Svaki put kad nazovemo, sa zebnjom očekujemo da se nije šta kome desilo. Dobro su i zdravo i to nas smiruje.

Ostali smo nekoliko dana zajedno sa Adžom u stanu. On nam je ponudio da pređemo preko puta u njegov stan. Tamo je u jednoj sobi bio jedan student, Kadir iz Sarajya. Vrlo uljudan dečko koji rijetko kad dolazi. Jedna soba je sa njihovim stvarima, a mi možemo koristiti veliku sobu, kuhinju i kupatilo. Pitali su da li kabulimo. To je svakako bilo dobro rješenje. Oni su nam donijeli jedan kauč i posteljinu. U kuhinji je bilo svo suđe, a kasnije su nam nabavili i frižider. Sada sam već mogao mirnije da razmišljam i tražim posao i trajno rješenje. Čekao sam prvi radni dan.

Odmah sam počeo skupljati novine i telefonske imenike. Tražio sam adrese firmi koje mogu imati veze sa automatizacijom. Objašnjavao sam svoj posao i mogućnosti koje je taj posao nudio. Pokušavao sam da objasnim da bi bilo najbolje ako bih našao nekog ko bi uložio sredstva u posao koji nudim. Bilo je to, međutim, naivno s moje strane. Kasnije sam to shvatio kad sam naučio nešto o njima. Oni nisu imali dodirnih tačaka sa krugovima koji meni mogu značiti kontakt. Oni nisu mogli razumjeti o čemu ja to pričam, a zaista su željeli pomoći. Činili su što su mogli.

Adžo me je poveo kod nekog Bošnjaka, komšije za koga kaže da je mnogo jak. Tračak nade se probudio u meni. Otišli smo u njegovu fabriku. Ovdje fabrika ne znači isto što i

kod nas. Ovdje fabrika može biti i jedan-dva tokarska stoja sa neophodnim alatom po zidu. Pa ipak, ti ljudi su zaista imućni. Imaju ogromne zgrade za naše pojmove, poslovne prostore, zemlju i vikendicu. Ušli smo u kancelariju i on nas srdačno dočeka sa:

- Hoşgeldiniz! (dobro došli)

Mislim da u turskom rječniku i inače vrlo toplom i srdačnom ophođenju nema toplije riječi nego to "hoşgeldiniz". Popijemo kahvu ili čaj, ispričam svoju priču i čujem ono obavezno:

- Geçmiş olsun i

- Inšallah.

Na kraju kažu da oni nisu za te velike poslove i da imaju nekog prijatelja koji je mnogo jači od njega. Možda će on ući u kombinaciju da se izfinansira otvaranje firme za automatizaciju.

Opet iskra nade i jedva čekam sljedeće jutro da vidim tog velikog gazdu koji će me razumjeti. Odemo ujutro kod njega, a gazda odmah nakon:

- Hoşgeldiniz!

Obavezno počinje priču sa tim šta sve ima: koliko kuća, poslovnog prostora, dućana. Pokaže mi kola i izvede na ručak. Ja mu ispričam svoju priču, a on meni:

- Geçmiş olsun i

- Inšallah.

Nakon toga mi ispriča kako on ima prijatelja koji je jači i od njega i on može biti zainteresovan za tako nešto. I, da ne zamaram onog koji čita: svi, apsolutno svi sustreti se završavaju na isti način.

- Geçmiş olsun i

- Inšallah.

Ova vrsta ljudi je srednji stalež Turske. Oni zarađuju dosta, mnogo više nego što troše. U poslu, međutim, razvijaju se taman onoliko, koliko sami mogu da kontrolišu i direktno upravljaju. Sav višak novca ulažu u nešto što je sigurno. U ovom trenutku to je kupovina zemlje i gradnja zgrada. Oni ne ulažu u proširenje postojećih kapaciteta, jer to zahtijeva i dodatne napore ili angažovanje drugih ljudi koji bi direktno vodili poslove. To je, međutim, njima nezamislivo jer oni ne vjeruju nikom. I tu su u pravu. Oni će radije tapkati u mjestu nego da prepuste kontrolu nekom drugom, sposobnom menadžeru.

Kada ulažu novac, ulažu na sigurno. Nikakvog rizika ne može da bude. I kada ulažu, ulažu samo ako se novac brzo i lahko vraća. Prije će uložiti milion da dobije sutra milion i što hiljada, nego prekosutra dva miliona.

Polahko sam ovu lekciju učio gubeći vrijeme u nadi da ću među ovim slojem ljudi naći investitora ili ortaka. Mnogi su mi nudili svoju firmu, prostorije, fax i telefon. Kažu da mogu da radim šta hoću i koliko hoću. Ja njima nisam mogao objasniti da meni trebaju kompjuteri, Softverski paketi, PLC i ljudi. Meni treba infrastruktura za veće poslove, a za to trebaju sredstva. To je kao kad bi vam neko ponudio svoju kancelariju i telefon i rekao da slobodno možete raditi i proizvesti koliko god hoćete automobila.

Iako sam znao ishode ovakvih posjeta, ipak nisam izbjegavao niti jednu ponuđenu. To mi je bila jedina obaveza i nisam želio da, možda slučajno, ispustim neku šansu. Nadalje sam se više oslanjao na adrese firmi koje sam skupljao iz novinskih oglasa. Tu sam imao problem, jer nisam bio u stanju da razumijem tekst, a niko drugi nije bio u stanju da izvrši selekciju firmi koje meni odgovaraju, jer objektivno nisu mogli razumjeti suštinu.

Javio sam se i Muhamedu Čengiću koji je tada bio u Istanbulu. On je u Sarajevu bio predložen i prihvatio da bude

član upravnog odbora Real Time-a. Tada je bio predsjednik vlade Bosne i Hercegovine. Njegov ofis je bio u Dolmabaşçe saraju, carskoj palati. Ja sam ga proganjao dva mjeseca da mi dogovori sastanak. Ja sam od njega tražio da mi uspostavi kontakt sa Şarik Tarom, tada najuspješnijim bošnjačkim privrednikom u Turskoj, što mi je glatko obećao.

Počeo sam da obilazim firme po Istanbulu, dnevno dvije do tri. Prelazio sam prosječno 120 km dnevno. Adžo je u početku bio stalno sa mnom. Poznavao je izvanredno Istanbul i svaki njegov kutak i to mi je mnogo pomagalo. Kasnije mi je uvijek davao nekog od sinova ili Iba ili Adnana ili Kenana sa mnom i zbog snalaženja i zbog prevođenja. Oni su mi bili kao braća. Išli bi samnom bez pogovora, gdje god i kad god je trebalo.

Kasnije sam prilično upoznao Istanbul i išao sam. Naučio sam čak i nekoliko turskih riječi. Prva gramatička pravila mi je pokazao Kadir, naš cimer. Kasnije smo pronašli neke priručnike i rječnik. Nevjerovatno mnogo turskih riječi se koristilo u bosanskom jeziku. Mi smo se smijali kad bi majka upotrijebila neku od njih. Mislili smo da je to neka starinska riječ koju bi ona izvadila "iz naftalina". Ona je, ustvari, upotrebljavala originalne turske riječi. Sada smo se, međutim, smijali kad bi sreli neku "majkinu" riječ u turskom govoru. Te "majkine" riječi su nam sada bile od velike pomoći. Kažu da u bosanskom jeziku ima oko 8.000 turskih riječi i siguran sam da ih je majka koristila sve do jedne.

Ujutru bih ustajao i krenuo isto kao na posao, a vraćao se uveče kao sa posla. Mnoge su firme bile čisto računarske i nisu imale namjeru uvoditi djelatnost koju sam ja mogao voditi. Te firme su mi, također, nudile prostor i sve ostale uslove. Kažu, ovo je kao tvoja firma i možeš da radiš šta želiš. Njima je moja struka izgledala zaista neshvatljivo i suviše daleko, i to je bio moj najveći problem.

Ja sam i dalje tragao za poslom. Nalazio sam neke prilike. Znao sam da ću neku od tih prilika morati prihvatiti ako ne nađem odgovarajući posao. Znao sam da ću morati prihvatiti i kopanje kanala, ako treba, ali sam čvrsto vjerovao da ću, uz božju pomoć, naći svoj posao.

Sve smo dalje od informacija šta se događa u Sarajevu. Jedva dočekam vrijeme večernjeg dnevnika. Namjestimo se, upalimo televizor i Dnevnik počne.Ređaju se krvave slike iz Sarajeva i Bosne.

- Šta kažu?! - sav napet pitam Adža, jer ne razumijem ama baš ništa.

- Stani! Stani!- upozorava me i dalje napeto sluša.

- Aha, nego šta. Neće vlah na vlaha. - nastavlja Adžo svoje komentare na govor spikera koji priča nešto nerazumljivo.

- Šta kažu? - pitam ga nestrpljivo čekajući važne vijesti.

- Pusti govna, šta kažu. A bogomi ništa. Sve ti je to ista sorta.

I tako ja ostanem bez objašnjenja i bez vijesti, a on sav razočaran i dalje nastavlja da psuje ne shvatajući koliko je za mene važna svaka prevedena riječ. Kasnije sam shvatio da je on zaista u pravu. Dugo pričaju, ali ama baš ništa ne kažu.

Dobili smo i nove cimere umjesto Kadira. Dvije djevojke izbjeglice iz Pančeva, Enisa i Halida, su potražile spas od mogućeg divljanja Srba u Pančevu. Roditelji su im ostali u Pančevu, nisu imali gdje. Adžo ih je uzeo i smjestio u jednu sobu u našem stanu. Pitao je prije toga nas, da li će nam smetati. Lijepo je od njega i to što čini i što nas pita. Ne mora, ali čini. Bilo nam je žao djevojaka. Radile su krvavo i teško su izdržavale sve to. Kasnije su se jako namučile da organizuju sebi pristojan život. Naše druženje će se nastavititi i kasnije, kada smo se svi skućili.

Vremenom me je nada sve više napuštala. Počeo sam da se brinem za posao. Mjesec dana je već prolazio, a ja nisam našao ništa, ni blizu. Možda bih pao u očaj da mi nisu Begove riječi ostale duboko u sjećanju.

- A bogomi, Beko, sve će se to zvati lanjske godine.

Kad smo na povratku iz Njemačke 1983. trebali useliti u svoj stan na Dobrinji, useljenje se odlagalo heftu po heftu. Tada smo stanovali nekoliko mjeseci kod roditelja na Vratniku. Prepuna kuća. U Stambenoj zadruzi Energoinvesta kažu da je problem sa trafostanicom, te sa kablom, te sa putom i tako redom u nedogled. Neizvjesnost me je toliko preokupirala da sam se počeo povlačiti u sebe i satima zabrinuto razmišljati. Počeo sam da sumnjam da će ikada biti gotovo, te da će nas Zadruga možda i prevariti.

Jednog dana, sjedio sam na minderu sa rukama naslonjenim na šake, i šutio. Bega je uobičajeno prekrstio noge na minderu pored mene i mirno pušio svoju Opatiju na kratkoj muštikli. Majka je nešto plela na kauču. Snaha je uredno donosila kahve i pripremala ručak dok je Nijaza sterala veš napolju. Mačak Garo je preo sklupčan pored šporeta. Toplina sobe i pucketanje vatre, dok u zamagljeni prozor udaraju rijetke pahuljice zakašnjelog snijega, trabalo bi da stvaraju idiličnu atmosferu. Ali meni nije. Meni je sve bilo crno pred očima. Bega me je posmatrao sa strane. Znao je da sam preopterećen razmišljanjem i želio je da mi pomogne:

- Džavide, šta god da misliš, kakav god problem da imaš, ada bogomi će se sve to zvati “lanjske godine.” - rekao je malo povišenim tonom kao da želi da njegove riječi prodru do moje svijesti.

Ove su mi riječi žestoko prostrujale kroz tijelo i prenuo sam se. I zaista je tako. Stan će se kad-tad završiti, mi ćemo se kad-tad useliti. Vrijeme će prolaziti i mi ćemo kad-tad zaista reći “eto, uselili smo se lanjske godine.” I bit će tako.

Toliko logična misao me je probudila iz bunila i rastjerala mrak koji je obavijao moje misli. Podigao sam glavu i pogledao Bega zahvalan za olakšanje. Kako može blaga i mudra riječ da ima tako žestok efekat na ljudsko biće.

- Hajde, jadan, hajde. - dodao je tek toliko da utvrdi učinak svojih riječi.

- Snaho, nađi nam te karte da ga jednu partiju prebijem, - rekoh našu uobičajenu šalu, - i turider tu kahvu.

Te mi Begove riječi, tada žestoko urezane u moju memoriju, i danas spašavaju razum. Koliko god da osjećam neizvjesnosti, tereta i problema uvijek se sjetim divne i sigurne činjenice da će se sve to, što god da je, zvati "lanjske godine".

JUSUF

- Šta je bilo?! – viknuo sam u slušalicu nestrpljivo, očekujući najgore.

- Vala, ne znam kako da ti kažem, ali moram. Poginuo je Jusko, Allah rahmetejle. - Jedva je procijedila Džemila.

- Šta?!! - kao grom pogođen, sjeo sam na patos ne vjerujući svojim ušima.

- Istina je, - kaže - pogodila ga je granata što je napravila masakr u Titovoj.

Spustio sam slušalicu bez riječi. Grudi su mi se napunile olovom i bolom, oči mi se ispuniše žarom. Ja sam Juska uvijek smatrao petim bratom.

Prošlo je bilo tek 15-tak dana mog boravka u Turskoj, kad me je to jutro probudio Adžo. Zvala me je Džemila iz Pazara. Ona je imala običaj da zove ujutru, pa se i nisam iznenadio. Bila je, međutim, tog jutra jako uzbuđena i teško je govorila. Moje crne slutnje su se obistinile.

Adžo je skočio kad je vidio da nešto nije u redu.

- Polako, polako... - tješio me je. - Šta je bilo?

Počeo sam da mu pričam, i izgubio kontrolu nad sobom. Jecaji se nisu mogli više zaustaviti.

- Bože, kad uzimaš, što probereš one najbolje?

Takvo gušenje od žalosti i provalu jecaja sam imao nekoliko puta u životu. Kad nam je Bega umro, kad je u devetnaestoj godini poginuo Redžo Hajrov, naš bliski rođak iz Rasova,, kad mi je umro dajo Ramiz, i kad sam posljednji put vidio Mikestaru, našu drugu majku, dok me je ispraćala na raskrsnici u Rasovu. Osjetio sam da je više nikad neću vidjeti. Umrli su mi i bika i dajo Muharem koji su bili divna

stvorenja i koje sam izuzetno volio. Oni su, međutim, umrli u starosti i poslije duže bolesti, pa se čovjek na vrijeme pripremi za ono najgore.

Dugo poslije ovoga nisam mogao doći sebi. Toliko sam bio potresen da su komšije shvatile da mi je umro najbliži rod ili brat pa su mi počele dolaziti na hatar. Džemila mi je rekla, ako se čujem sa majkom, da joj ne kažem. Ona ne zna i ne treba joj reći da se ne sekira.

Jedno jutro me zove Adžo.

- Hočeš mi dat' muštuluk? – reče.

- Hoću, bogami, šta je bilo?

- Jusuf nije poginuo nego je ranjen i u bolnici je.

Vrisnuo sam od radosti i zagrlio Adža. Obećao sam mu dobar muštuluk i poletio da ispričam Nijazi. Nijaza je Juska jako poštovala.

- Ko ti je rekao? – pitam.

- Javila mi je tvoja majka iz Sarajeva.

Ta se vijest brzo pročula po komšiluku i svi su dolazili na slatku.

Prošlo je par dana i ja sam nazvao na Vratnik. Pitao sam majku:

- Kako je Jusko?

- U bolnici je i bit će dobro ako Bog da.

- Pa u šta je ranjen i je li teško?

- Bogomi ja ne znam, nisu mi pričali.

Nakon toga sam pričao sa Džemom. Pitam ga kako je Jusko, je li teško ranjen.

- Beko, glava da ti je zdravo, Jusko je poginuo. Majki smo rekli da je ranjen i da je u bolnici. Prekjuče je ukopan i ja sam mu bio na dženazi.

Ponovo šok. Opet onaj užasni osjećaj da je život često okrutno stvaran. Težak osjećaj da se ta gola, užasna činjenica ne može promijeniti i da jedino što ti ostaje jeste da se na nju navikneš.

Moralo se dalje. Četnički obarač je grubo prekinulo našu tradiciju ponovnog sastavljanja. U mome životu će ostati praznina koju niko neće moći da popuni. Možda Juskova djeca, Rifko i Fikreta. Možda kad odrastu, kad shvate.

Možda će ta djeca naučiti da je samo prirodan prijatelj - istinski prijatelj. A prirodan i pouzdan prijatelj je rodbina bez obzira da li je sa majčine ili očeve strane. Trebalo bi da ih o tome nauči njihova majka Nusreta. Bolje je to nego da ih nauči život. Životna škola je pouzdana, ali žestoko surova i bolna.

Nusreta je obrazovana i staložena žena. Svu pažnju je posvećivala porodici, vaspitanju djece, čistoći kuće. Umjela je da dobro dočeka i ugosti. Uvijek je vodila računa da Jusko izgleda uredno i čisto. Čak i kada je radila, kao nastavnik u školi, nimalo nije zapostavljala porodicu i kuću. Ona je bila vrlo energična, dostojanstvena, samostalna, ali i čudno bojažljiva žena. Pribojavala se da joj se ne naruši porodična harmonija i ljubav. Pribojavala se da joj Juskova porodica i rodbina ne oduzmu dio dječje ljubavi. Nesvjesno je držala na distanci čak i Juskove sestre Eminu i Halimu, čuvala je svu ljubav za sebe. Njena hladnoća u ponašanju prema Juskovoj rodbini je sve više otuđivala i djecu i Juska. To je uticalo i na nas, pa smo sve rjeđe odlazili kod njih iako smo bili prve komšije.

Mene i Juska je život nekoliko puta rastavljao, a sudbina uvijek sastavljala. Rahmetli Rifo i teta Dževa, Juskovi otac i majka, su nam bili svojte. Stanovali su u Pazaru blizu nas, u Šutenovcu preko Jošanice. Ljeti smo često išli kod njih na njivu, a oni nikad ne bi prošli u čaršiju, a da ne svrate kod nas.

Volio sam ljeti otići u Šutenovac. Pregazim preko Jošanice ili Trnavice i prođem širokim kolskim putem obraslim žbunjem i zaklonjenim raznim pitomim voćem do Rifove njive. Uvijek me uzbuđivao izlazak iz tog zelenog tunela. Slika njihovog imanja, voćnjaka i bašče sa kućom i kolibom obasjanih ljetnim suncem ispod Bilalovače, doimala se kao iz bajke. Potrčao bih ushićen i bosonog po prašnjavom putu pokrivenim tu i tamo krupnim kamenjem uglačanim od prolaska volujskih kola i konjskih kopita. Potrčao bih da što prije vidim široko nasmijano lice teta Dževe. Nisam se obazirao na razbijeni nožni palac, navikao sam na to.

Popnem se na prepuni zreli bijeli dud ispred kuće kraj bunara i usput sa punim ustima slatkog duda objašnjavam Rifu i teta Dževi da su moji zdravo i dobro i da su mahsus selam.

Ako imamo sreće, pa Jusko nema nekog neodložnog posla, odigram malo lopte u bašti. Jusko je bio jako vješt. Napravimo golove u dubokoj pitomoj travi i šutaj. Rifo kad vidi, otkine pritku iz plota i za nama što mu ugazismo travu.

- Ah, edepsuzi jedni, što ne okopate paprike! - vikao bi ko bajagi ljut.

Mi smo dobro znali njegovu čistu, toplu ljudsku dušu, dušu jednog iskrenog mumina. Rifo Fetahović, iz poznate, gospodske, rožajske porodice izgledao je ljut, ali je u suštini bio izuzetno blaga osoba. Mi bismo pobjegli iza štale i tamo napravili druge golove. A kad nas i tamo stigne njegova pritka, onda mi nevoljko uzmemo motike i okopamo dva reda paprika ili bostana.

Zajednički ručak za sofrom na travi u debeloj hladovini vrbe kod bunara. Teta Dževa bi iznijela pogaču koju bi prethodno zapekla na ringli šporeta fijakera. Tako bi pogača izgledala kao da je ispod crepulje. Rifo bi izlomio vrelu pogaču sa tvrdom korom. Oblak pare iz prelomljene pogače bi

nam donio opojan miris. Dao bih sve tartufe, jastoge, kavijare svijeta da još jednom mogu osjetiti taj topli miris iz žute šupljikave teta Dževine pogače. Tek zaklana piletina, tek ubrane paprike i paradajz iz bašče, mlijeko tek pomužene krave, sir, kajmak, sve zdravo i čisto. Uvijek ću se sjećati ogrlice od krupnog žutog ćilibara koja bi se objesila kad bi teta Dževa redala tanjire po sofri.

Emina i Halima su bile male. Pomagale su da se sve to servira i skloni. Eminu pamtim po dugoj talasatoj kosi kao djevojčurka. Rano se udala za Suljka Dacića iz Rožaja. Halima je bila premala te sam potpuno izgubio njen tadašnji lik. Ona se kasnije udala za Muzafera Međedovića iz Harema. Obje su ušle u vrlo fine, gospodske porodice te i danas sretno žive u Rožajama.

Teta Dževa je držala kuću uvijek čistu i uštirkanu. Kad krenem kući pred akšam, obavezno bi mi napunila bronzin sira ili turšije zimi da ponesem Begu.

Jednom sam dotrčao u Šutenovac da se halalim sa svima. Tada je trebao da prođe meteorit IKARUS blizu Zemlje te je navodno postojala opasnost da se sudari sa Zemljom. Ljudi su po Pazaru već klali volove da provedu zadnje ostatke života u izobilju. Halaljivali su se i vraćali dugove. Zavladala je panika kao pred Kijametski dan. Svi smo se kasnije tome smijali, ali je to ostalo da se priča.

Juskovi su prodali imanje i odselili za Rožaje, a Jusko je ostao u Pazaru da završi Gimnaziju. Mi smo završili istu Osnovnu školu i išli u istu Gimnaziju. Ja sam nakon Gimnazije otišao u Zagreb na Vojno-tehničku akademiju, a on je otišao u Sarajevo na Elektrotehnički fakultet.

Kad sam napustio Vojnu akademiju prebacio sam se na Elektrotehniku u Sarajevu. Tako smo se opet sreli na istom mjestu, na istom fakultetu. Moji su u međuvremenu doselili

u Sarajevo. Jusko je nakon završetka studija otišao u Rožaje i tamo se zaposlio, a ja sam se zaposlio u Energoinvest-IRIS u Sarajevu.

Nakon godinu dana, Jusko sa zapošljava u Energoinvest-IRCA i dolazi u istu zgradu gdje i ja radim. Opet smo se sastavili.

Nakon nekog vremena moja firma se dijeli na nekoliko OOUR-a, a moj OOUR Energoinvest-SDU se seli u drugu zgradu. Uskoro Jusko prelazi u Energoinvest-SDU i tako se ponovo sastajemo.

Prošlo je samo godinu dana i obojica kupujemo stanove na Dobrinji te postajemo komšije na pedeset metara udaljenosti.

Moja se firma seli na drugu lokaciju, a Jusko prelazi u moju firmu, na istom spratu. Opet se sastavljamo.

Ja sam napustio Energoinvest i osnivam privatnu firmu Real Time. Jusko prihvata moju ponudu da dođe u Real Time i ponovo se, po ko zna koji put sastavljamo.

Kada sam, početkom rata, otišao za Pazar i kasnije za Tursku, bili smo sigurani da ćemo se opet sastati.

Jusko ovog puta to nije mogao da učini.

U OSVIT ZORE

U toku traženju posla, išao sam povremeno kod Muhameda i Mithata na Laleli da ih poselamim. Jednom mi je Muhamed rekao da odemo kod njegovog prijatelja koji je direktor u Preduzeću za distribuciju gasa. To mi je po prvi put zazvučalu "pravo". Odveo me je kolima i upoznao me sa gosp. Leventom. Oni su zaista imali potrebu, ali tada nisu imali novca da startuju projekat. Muhamed mi je onda predložio da porazgovaram sa jednim njegovim komšijom.

- Ne znam šta radi, samo znam da je nešto u vezi računara. - kaže.

Dogovorio mi je sastanak i ja sam otišao u njegovu firmu "Kalibre" na Mecidijeköy. Fikret, Muhamedov komšija, divan momak, saslušao me je i ispričao mi čime se bavi. Bavio se pripremom štampe i stonim izdavaštvom. Istina radi sa kompjuterom, ali nema nikakve veze sa mojim poslom. To smo obojica odmah shvatili i on mi je predložio:

- Imam jednog prijatelja koji je otvorio novu firmu za rad sa robotima. Možda ćete naći zajednički interes. - reče mi Fikret.

- Ja sa robotima ne radim i to je potpuno drugačiji posao. - odgovorih mu.

- Ipak bi možda bilo dobro da se vidite i porazgovarate. To je Ülkerova firma, a Ülker je najveći proizvođač slatkiša u Turskoj. - kaže on.

- Možemo se vidjeti. – rekoh.

Nazvao je tog prijatelja telefonom. Dogovorili smo se da se vidimo sutra u 10 u Fikretovoj kancelariji.

Došli smo sutradan u zakazano vrijeme. Zvao se Oral Avci i bio je također izbjeglica, iz Kerkuka, iz Iraka. On je sa Ülkerom napravio zajedničku firmu PiOMAK koja bi trebalo da se bavi robotima, inžinjeringom i prodajom. Ja

sam, po ko zna koji put, ispričao istu priču o mom poslu i mojim mogućnostima.

Dodirnih tačaka sa ovim čovjekom je bilo vrlo malo, ali ih je bilo. Posebno mi se učinilo primamljivim činjenica da je u vezi sa Ülkerom, a Ülker ima dvadesetak fabrika. Svakoj od njih je mogla zatrebati automatizacija. Predložio mi je da sutradan posjetim njegovu firmu na Taksimu. Pristao sam, jer ionako nisam imao drugog posla. Nisam doduše imao ni nade.

Počela me je polahko hvatati zebnja. Nisam se nikada bojao izazova da budem bačen na suho i probam da se snađem. Da sam se bojao, trebao bih se bojati na početku. Sada, kada vrijeme sve više odmiče, a novac se polahko topi, postajalo je suviše opasno. Porodica je velika odgovornost i nisam smio da pomislim da bi mogao doći trenutak da kažem djeci da danas nemaju šta da jedu. Užasne misli koje sam uspješno odagonio.

Slao sam prijave na neke konkurse i u neke firme. Čekao sam odgovore i u međuvremenu posjećivao druge firme. Poznanici su me i dalje vodali od jednog do drugog, ali ja u to više nisam polagao nikakvu nadu, iako i dalje nisam propuštao ni jednu priliku.

Počeo sam da razmišljam o organizovanju nekog svog posla. Napravio sam koncept informacionog sistema koji bi nudio trgovačke uslužne informacije. Ta mreža je trebalo da uključuje veći broj firmi proizvođača koje bi zajednički nudile proizvode na strano tržište. Ideja je razrađena i čekala svoje članove. Splet događaja i moja zauzetost traženjem posla je uticala da se ova, mislim dobra ideja, odloži za mirnija vremena. Potrebno je da se za sprovođenje ove ideje odvoji dosta vremene i snage, ali i novca.

Otišao sam sa Nijazom da posjetim PiOMAK. Tamo sam zatekao Oral Beya, sekretara i jednu djevojku koja je, kaže, direktor marketinga. Vrlo lijepe prostorije, lijepo dizajnirane i potpuno tehnički opremljene. Primili sa nas fino.

PiOMAK je bio osnovan prije šest mjeseci, ali do sada nije napravljen ni jedan ugovor. Oral mi je rekao:

- Molim vas da prihvatite ovu firmu kao svoju. Kad god želite možete da dođete i da koristite sve, telefon, telefaks, računare i drugo. Radite kao da ste u svojoj firmi. Imate ovdje sokova, kahve i drugo.

Mudro rečeno. On nije ni prvi ni posljednji koji mi je to ponudio. Mogu da radim koliko hoću. On nema nikakvih obaveza ni rizika, a ako napravim posao, e onda ćemo da dijelimo. Mnogi ovdje imaju isti karakter kao da su jednojajčani blizanci ili da su završili škole kod istog učitelja. Ja sam, na sreću, to brzo naučio i nisam nasjeo. Ipak sam se uljudno zahvalio na ponudi i gostoprimstvu.

Kad smo izašli, nismo našli auto. Odšlepali su ga zbog pogrešnog parkiranja. Nazdravlje, dobar nastavak.

Vratili smo se kući a ja nisam imao više snage da tog dana bilo šta drugo učinim. Teško, olovno breme brige me je pritiskalo. Vreli, blještavo sunčani istambulski dani su mi počinjali bivati sve tamniji i sve teži. Osjećao sam da gubim tlo pod nogama. Drugi mjesec je već počeo da prolazi. Ja sam sračunao da možemo sa novcem koji imamo izdržati oko dva mjeseca. Nešto sam morao hitno da napravim, ali šta?

Počeo sam se buditi noću. Sav u znoju, ustajao bih i šetao u mraku. Grozničavo sam razmišljao. Znao sam da ne smijem posustati. Nijazi nisam smio da ispoljim svoje crne slutnje. Ona je, međutim to osjećala, ali me nije pitala. To je bilo mudro.

Sjetio sam se jedne od najtežih kletvi koju čovjek čovjeku može da kaže:

- Dabogda im'o, pa nem'o.

I tada sam shvatao užasnu težinu te kletve. Čovjek naviknut da nema, živi normalno sa tom nemaštinom i njemu

ništa ne fali. Ali onaj koji nije navikao, to mora da je užasan osjećaj, pogotovu kada bude morao objašnjavati djeci koja nisu u stanju da shvate - kako to da nema?

U momentu najtežeg osjećaja nemoći i bezizlaznosti, kao melajće koje donosi razvedravanje duši, padne mi uvijek na pamet ona spasonosna rečenica koju mi je Bega davno rekao i izvukao me, iz tada velike depresije:

- Džavide, što god da misliš, koliko god da ti je teško, ada bogomi će se sve to zvat' "lanjske godine."

Kad pomislim, dočekat ćemo ako Bog da iduću godinu živi i zdravi. Do tada će se već nešto riješiti. Tada će se ovo što mi se događa sada, zvati "lanjske godine". Svanulo mi je ponovo. Bega, čak i mrtav, svojim duhom razvedrava i odagoni moje teške misli. Bit će dobro ako Bog da. Sutradan sam ponovo bio spreman za "borbu za opstanak."

Ujutro, prije nego ću poći u obilazak, nazvao me je Oral Bey. Pitao me je da li imam vremena da dođem do njega da porazgovaramo. Bio sam dosljedan principu da nijednu priliku, pa makar i potpuno bezizglednu, ne propuštam. Ova mi je već izgledala jalova, ali ionako nikakvu drugu neodložnu obavezu nisam imao. Ovog puta, međutim, poštovanje tog principa će mi usmjeriti život za sljedećih nekoliko godina.

Otišao sam u Piomak. Oral Bey mi je predložio da u okviru Piomaka osnujem odjeljenje koje bi se bavilo Automatizacijom tehnoloških procesa.

- Da li biste mogli napisati vrstu poslova i tehnologije koje bi mogli pokriti automatizacijom?

- Naravno. - rekao sam.

- Ja ću s tim papirom otići kod Murat-beya i predložiti mu da se proširi djelatnost kompanije. - rekao je značajno.

Murat Ülker je mlađi vlasnik ÜLKER grupe koja je tada brojala 17 kompanija. Već tada je držao 75% tržišta Turske kada su u pitanju slatkiši. Nije mi bilo jasno šta će se to Piomak proširiti, jer on nije ništa ni počeo, ali sam prihvatio. Ostao sam to prije podne i napisao to što je od mene traženo.

Prošlo je nekoliko dana i mi se nismo više čuli. Ja sam počeo i zaboravljati na ovu mogućnost. Jedno jutro me je Oral-bey ponovo nazvao. Ljutio se, kao, što me nema da ga posjetim. Ja nisam želio da mu pokažem da sam zaista zainteresovan. To svakako ne bi bilo mudro. Ako mu je stalo do mene, nazvat će, ako mu nije stalo, džaba bi bilo moje interesovanje. Dogovorili smo se da se nađemo tog dana da vidimo šta se može učiniti.

Tražio je da mu napravim specifikaciju troškova za proširenje djelatnosti. Ja sam znao tačno kakve ljude, kakvu opremu i uslove trebamo. Također sam znao koliko maksimalno treba da prođe vremena do ugovaranja prvih poslova. Oral-bey će ovu procjenu podnijeti na uvid Murat-beyu, pa će dalje vidjeti.

Nisam imao ništa protiv procedure koja treba da se odradi, a ova stvar mi je počela bivati ozbiljna ako se uključio direktno i vlasnik multinacionalne kompanije.

Pozvali su me iz Digital Corporation, američke kompanije, na razgovor u vezi zaposlenja. Oni su htjeli da preuzmem tržište novih turskih zemalja koje su se izdvojile iz Sovjetskog saveza. Trebalo je da tamo organizujem predstavništva i Sistem integratore, odnosno prodajnu mrežu. Ja sam za njih bio prava prilika. Deset godina sam radio sa Digitalovom opremom, imam organizacione sposobnosti, govorim engleski, njemački i ruski, te poznajem to tržište i ljude direktno. Jedna stvar mi je padala užasno. Ili bismo u tom slučaju morali da se ponovo selimo u neku od tih zemalja, ili bih morao da budem uglavnom odvojen od porodice. Obje mogućnosti su mi bile teško prihvatljive. Porodica mi

je dovoljno istraumirana i treba me sada više nego ikad. Naravno da bih pristao kad bih morao.

Još na nekoliko mjesta se počinju javljati ozbiljnije prilike. Odjednom kao da se pokrenula neka lavina interesa za mene i to me je ohrabrilo.

Oral-bey me je sve učestalije zvao telefonom ili da dođem u firmu na razgovor. Išao sam i uvijek bismo satima ostajali i razgovarali razmatrajući sve mogućnosti. Ja sam, naravno, u međuvremenu, išao na razgovore i sa drugim firmama.

Dani su prolazili, nade je bilo sve više, ali ipak ništa još konkretno nisam napravio. Oral-bey me je ponovo pozvao da dođem u PiOMAK, da popričamo o tome kako ja to zamišljam realizaciju ugovora. Crtali smo po papiru razne kombinacije. Na kraju našeg razgovora, pitao me je:

- A sad ono najvažnije: šta ste mislili za platu?

- Plata u ovom poslu nije najvažniji faktor. - odgovorio sam mirno. - Ja neću donositi odluke na osnovu male ili velike plate. Meni je važan posao i kvalitet posla, a plata treba da bude posljedica mog doprinosa kompaniji.

- To je u redu, ali ipak neki dogovor treba da postoji.

- Ja vam neću postavljati nikakve uslove, niti ću se sa vama pogađati. Vi ćete sami odrediti platu i ostale uslove, onoliko koliko mislite da možete i trebate da date. Sve to treba da stavite na papir i napišete prijedlog ugovora. Ja ću taj ugovor potpisati ili odbiti. Ako ga odbijem, to će biti definitivno i neću prihvatiti nikakvu naknadnu korekciju.

- Nemojte tako, možemo se dogovoriti. Ja ću vam ponudu napisati, a onda o svemu možemo razgovarati. - pokušao je da omekša moj stav.

- Ne. - rekao sam kategorično. - Ako vam tražim više nego što ste mi ponudili, vi ćete mi možda i dati. U tom slučaju vi nećete biti zadovoljni, jer mi dajete više nego što ste mislili. A ja ne bih mogao da radim relaksirano ukoliko svi nisu zadovoljni.

- Pa dobro, možete li mi dati neku ideju ili orijentir?

- Ja ne znam koliko je neophodno u Turskoj za normalan život. Pod normalnim životom smatram onaj život na koji sam ja navikao. To znači da ne smijem doći u situaciju da razmišljam da li ću moći da nabavim stvar u kuću ili izvedem porodicu u restoran. Ja treba da stavim pitanje plate na stranu i posvetim se samo poslu, da bih ga obavljao korektno i efikasno. Navedite i ostale uslove kao što su auto, stan, privatno osiguranje, pravna zaštita, privatna škola za djecu i drugo.

Time sam postavljao nivo za razmišljanje Oral-beya i indirektno sugerirao uslove.

- O.K. - rekao je zamišljeno. - Razmislit ću i pozvati vas. Molim vas da, ako ne budete zadovoljni, ne odbijate uslove. Još možemo razgovarati. - dodao je.

- Ovaj posao ne trpi pogađanje. Učinit ćemo kao što sam rekao. Ako prihvatim uslove lošije nego što bi trebali biti, može se desiti da ovaj posao prihvatim samo privremeno. To bi meni oduzelo vrijeme, a vama izazvalo nepotreban trošak.

Sve što sam govorio, bilo je po meni potpuno ispravno. Međutim, ja sam te činjenice koristio da suzim njegov prostor za pogađanje. Tačno je da nisam znao kako se kreću plate u Istanbulu, niti sam znao koliko mi zaista treba da obezbijedim normalan život za porodicu, pomognem našima u Sarajevo i stvorim uslove za samostalan rad. Na ovaj način sam bio siguran da ću iznuditi približno maksimalno što mi Oral-bey u tom trenutku objektivno može ponuditi.

Nakon par dana, ponovo me je pozvao u hotel Ber. Konsultovao se sa Murat-beyom i Sabri-beyom. Sabri-bey je otac Murat-beya, stari dedo koji je pravi vlasnik i osnivač ÜLKER-a. Sada je, međutim, poslove prepustio sinu, a on obavlja samo ulogu savjetnika.

Sabri-bey je počeo bukvalno od nule. Kao dijete je prodavao šarene bombone u fišeke na Eminonyu. Dječak se sjetio i počeo zamotavati bombone u papir i stavljati u fišeke. Tako su bomboni bili prikladniji za poklona, a u fišek je moglo stati manje bombona, pa je njegova zarada bila puno veća. Sada ima carstvo i nalazi se u prvih deset najjačih firmi u Turskoj.

Oral-bey mi je dao prijedlog ugovora u kojem su bili uslovi. Dah mi je zastao od cifre koju sam vidio. Oral-bey je naveo i sve uslove koje sam usput pomenuo. Moj najveći životni blef je uspio. Oral nije mogao znati da bih pristao i na dio toga što je ponudio, jer je moja snaga bila na izmaku.

Trudio sam se da budem hladan i nezainteresovan. Nije bilo lahko. Teško disanje me je odavalo. Gotovo sam se gušio. Znao sam da, ako glatko pristanem, može pomisliti da je pretjerao pa će početi da se izvlači, što bi vjerovatno izazvalo moju reakciju i da prekinem svaki razgovor. Međutim, Oral-bey je bio uzbuđen više nego ja. Njemu je moj pristanak značio opstanak firme. Njegov strah da ću možda odbiti ponudu učinio je da ne primjeti moje uzbuđenje.

- Prihvataš li uslove? - pitao je napeto sa očiglednom zebnjom.

Nisam odgovorio odmah da bih uzeo zraka. On je to protumačio kao da nisam zadovoljan. Nervozno je kuckao prstima po stolu očekujući moj odgovor.

- Nije to baš ono što sam očekivao, ali želim da pokažem šta mogu, pa ćemo se kasnije ponovo dogovarati. - odgovorio sam gotovo hladno.

Iako nisam bio u poziciji da previše rizikujem, znajući sebe, nisam smio dozvoliti da se cjenjkam. Da bih unaprijed zategao uže, tražio sam da se pojasne neke stavke u vezi socijanlnog osiguranja, troškova oko auta, troškova službenog puta.

- Doradit ću i to u finalnom ugovoru. - rekao je izuzetno zadovoljno.

Obojica smo imali razlog da budemo zadovoljni. Oral-bey tokom pola godine nije napravio ništa osim lijepog ofisa i lijepe priče. Ja sam mu došao kao spas. Ako bude pametan, može izvući strahovitu korist. Ja sam konačno, izgleda, obezbijedio posao i to posao koji je po mojoj mjeri. Ponuđena plata jeste bila visoka za moje teške prilike u kojima sam se nalazio, ali će se pokazati da je bila veoma mala u odnosu na moj stvarni doprinos. Posebno zadovoljstvo mi je bilo što ovdje, izgleda, mogu biti potpuno slobodan u implementiranju svog vlastitog koncepta automatizacije procesa. Ovo će mi biti kao da ponovo pravim Real Time, ali za drugoga.

Otišao sam kući, zapravo letio. No, poslije tolikog broja obećanja, „inšallah i mašallah“, ipak sam imao dozu opreza.

Nakon dva dana, ponovo sam došao u Piomak. Ugovor je zaista bio izmijenjen.

- U redu, želim da se vežem za vrijednost deviza. - rekoh.

- U ÜLKERU se ne može raditi na osnovu deviza, ali ti obećavam da ću ti na kraju godine kompenzirati sve što izgubiš po osnovu inflacije. - lagao je, što se kasnije pokazalo.

- Kako? - insistirao sam.

- Nekako ćemo vidjeti.

- Meni je dovoljna i vaša riječ. U obostranom je interesu da se držimo dogovora. Ugovor je samo parče papira, ako krene naopakao.

Nije mi bilo jasno zašto ovaj čovjek, odmah nakon pristanka, mijenja neke, u suštini bitne stvari iz našeg dogovora. To njemu ne donosi nikakvu korist, ali stvara loš utisak i mešusobne odnose. Tada sam već shvatio da sa ovim čovjekom treba da budem jako oprezan i eksplicitan. Sad, šta je tu je. Kasnije sam utvrdio i tu lekciju. Oral-bey nije bio jedini koji počne da razmišlja tek nakon što postigne dogovor. To sam kasnije mnogo puta iskusio i žestoko platio.

Rekao mi je da čeka da djevojka, marketing mendžer, ode iz Piomaka, jer je dobila otkaz. U međuvremenu sam dolazio da razgovaramo o budućim poslovima koji nas čekaju. Međutim, službeno još nisam počinjao. Pitao sam ga:

- Kad ste mislili da zvanično počnem da radim?

- Kad god želite. - rekao mi je.

- Pa, ipak, neki datum da postavimo.

- Može.

- Od ponedeljka?

- U redu je, dobro došao u Piomak. - reče i pruži mi ruku.

Došao sam u ponedjeljak i sjeo u udobnu stolicu svog novog ofisa na Beyoğlu. Beyoğlu u prijevodu znači begov sin ili begović. Slučajnost ili išaret? Pogled mi se odmarao na talasima Zlatnog roga ili Golden horna na engleskom, ili Halići na turskom. To je dugački historijski zaljev koji se u obliku roga od kozoroga doboko urezuje na jednu stranu u kopno opasujući s jedne strane stari dio Istanbula. Na drugoj strani se širi i uliva u Mramorno more na mjestu gdje se spaja sa Bosforom. Tri mosta preko Zlatnog roga su, kao pertla na džinovskoj cipeli, spajali i zatezali ono što je Zlatni rog razdvajao. Dobio je naziv "Zlatni," jer je sunce u predvečerje pravilo zlatan odsjaj u vodi zaljeva. To se sa ove visine, iz mog ofisa, čini mi se najljepše vidjelo.

Istanbul mi je ležao kao na dlanu. Njegova prelijepa mnogobrojna minareta parala su nebo duž oboda uzvišenja na drugoj strani Zlatnog roga. Iz ofisa sam vidio sve najčuvenije džamije: Sultan Ahmet, Aja Sofiju, Sulejmaniju, Fatih Mehmet, pa skoro i Ejup Sultan. Na brežuljku u trouglu gdje se spaja Zlatni rog, Bosfor i Mramorno more, nalegao je Topkapi Saraj, carski dvorci sa svojim džamijama, haremima i riznicama.

Kad zadnji dio ohlađenog, plamenog sunca zađe iza leđa brežuljaka, sve se ovo pretvori u čarobno lijepu sliku gradova iz Simbadovih putovanja. Tamne konture zgrada, kubeta i minareta ispunjenih sjenkom dobiju iskričavi vatreni oreol na zlatnoj pozadini. Ova se pozadina utapa lagahno u tminu nebeske kupole, koja se zaštitnički i lagahno spušta na Istanbul, kao kada mati pokriva svoje tek usnulo čedo. Površina Zlatnog roga još jednom, kao u ogledalu, udvostruči ovu neponovljivu sliku i ovaj, već ionako izuzetan doživljaj, pretvara u uzbuđenje od kojeg zastaje dah. Zlatni rog je namjerno talasao svoju površinu vode na kojoj se prelamaju tek upaljena gradska svjetla, prirodna svjetla sumraka i odsjaj carskog velegrada. Zlatni rog, sa svojom čarolijom od igre svjetla i vode, izgleda kao plesačica na podijumu koja kod posmatrača izaziva vrhunac uzbuđenja i opijenosti.

Ova slika, koju ću dugo svakodnevno upijati svojim očima, smirivala je i obećavala mi blještavu budućnost.

Prvi radni dan u Pimak-u. Počeo sam da radim žestoko. Potrebno je bilo uraditi toliko mnogo. Počeo sam skupljati adrese, kataloge, programe, opremu. Sa sobom nisam ništa ponio. Sve što sam imao, bilo mi je u glavi. Istovremeno je trebalo stvarati organizaciju firme, zapošljavati ljude, pripremati materijale za ponude i prezentacije, razne obrasce i mnogo toga. Mnogo sastanaka i upoznavanja. Posla je bilo preko glave a telefon i faks su počeli da rade punom parom.

S druge strane, trebalo se boriti da se organizuje porodični život. Treba naći stan, upisati djecu u školu, dobiti radnu dozvolu i dozvolu boravka, registrovati auto, stotinu drugih sitnih stvari.

Kad se sve to sredi, tek ćemo biti na ledini. Mi nismo imali ni kašike od suđa, ni stolice od nameštaja, ni jednog rezervnog odijela ili cipela. Sve to treba početi od nule. Uskoro dolaze hladni dani i trebaju topla odijela, mantili i kaputi. Djeci će u školi trebati uniforme, knjige i tašne. Za stan, kad ga nađemo, trebat će nam mnogo toga. Ako i uđemo u potpuno namješten stan da ne fali ni kašika ni pepeljara, treba odjedanput nabaviti toliko mnogo stvari za početak počev od soli i bibera.

Užasavala me sama pomisao na izdatke koji se moraju napraviti u prvih mjesec dana, a prvu platu tek treba da zaradim.

Sada ipak sve ove probleme posmatram iz potpuno drugog ugla. Ranije sam imao brigu, a sada ću imati napor, a to je velika razlika. Ovakav se napor, ma koliki bio, lahko podnosi i gotovo da čini zadovoljstvo.

Hiljade puta sam se zahvaljivao Allahu, dž.š., na pomoći i lahkom putu koji mi otvara. Riješio sam da od prve plate, u znak zahvalnosti zakoljem kurban.

Čovjeku je dato da ima i da dijeli drugima, ali je jedna od najčešćih ljudskih osobina škrtost. Ponaša se kao dijete: kada mu date čokoladu, ono je više ne da ni drugima, pa čak ni vama. Takvom djetetu ćete drugi put teže dati drugu čokoladu.

Sadaku, halal olsun, nikada nisam prestajao davati. Idući sa Mertera u čaršiju na istom mjestu sam sretao jednog prosjaka koji je hodao između dva smjera autopute E5 i kao svirao na jednoj maloj plastičnoj gitari bez žica i pjevao. Ja sam se, prolazeći to mjesto, namjerno prestrojavao prelazeći svih pet traka da bih prošao pored njega i dao mu

nešto. Znao sam da sirotinja koristi razne trikove da izvuče milostinju, ali nam je Bega mnogo puta govorio:

- Ako je pružio ruku, podaj mu nešto. Ti si svoj dug odužio i nije tvoje da gledaš da li on ima ili nema.

Jedno jutro mi se desilo da nemam ništa kod sebe. Tražio sam po autu i našao "samo" 500 lira (hljeb je bio 750 lira). Dao sam mu kroz prozor. On je pogledao žutu novčanicu, bacio je nezadovoljno pored sebe i nastavio da svira. Bilo mi je žestoko krivo. Otada mu više nisam dao ništa jer ovaj čovjek nije bio muftač, neka mi Allah oprosti. Nastavio sam da dajem drugoj sirotinji koju sam sretao uvijek na istom mjestu i u isto vrijeme. Mnogo kasnije sam klanjao bajram-namaz u čuvenoj Fatih Mehmet Sultan džamiji. Izlazeći, krenuo sam niz stepenice kad me zaustavi jedan sijedi starac koji se jedva držao na nogama. Brada i lice su mu bili bijeli kao snijeg i presijavali se na jutarnjem suncu. Odjeća čista i uredna. Mirom miriše. Izgledao mi je gotovo kao dobri.

- Selam alejkum, sine.

- Alejkumu selam, amidža. – otpozdravih srčano.

- Možeš li mi pomoć da siđem, sine, ne mogu sam?

- Mogu, amidža. - rekoh obradovan što se baš meni obratio, i uzeh ga pod ruku.

Duge stepenice su bile naporne za silazak starcu koji je teško stenjao, ali smo polahko nekako prevalili tih 15-tak stepenica. Kad smo sišli, on se zahvali, reče da me Allah sačuva, a onda tiho upita:

- Oprosti, sine, i meni je danas Bajram. Trebao bih i ja nešto ponijeti kući, ali nemam. Možeš li mi dati što god za hljeba?

Ovaj dedo mi je izgledao kao dobri. "Ovo mi je iskušenje." - pomislih. Dadoh mu podosta. Može mu biti za heftu. On ostade blagosiljajući. Ja sam se udaljio i onda osvrnuo

da još jednom vidim tog lijepog dedu. Pomislih - ako je dobri neću ga više vidjeti, bit će gajb. I zaista je bio gajb, nije bio iza mene. Potražih ga okolo začuđen.

Uskoro ga vidjeh kako kao jelen s noge na nogu hitro ustrčava nazad uza stepenice. Stade na vrh stepenica da čeka novu žrtvu. Ostah zabezeknut, a onda se slatko nasmijah tom starom mangupu. On je prosjački zanat doveo do savršenstva. Prevario me je sa nevjerovatnom lahkoćom. Svejedno, halal olsun!

U to vrijeme su nam u posjetu došli Caca, Ediz i Lejla. Bili smo presretni. To nam je bila prva posjeta naše rodbine iz bivše Jugoslavije. Osjećali smo se sigurnijim. Imali smo samo jednu sobu na raspolaganju. Oni su inače spavali kod Adžovice. Caca je htjela da bude bar jednu noć kod nas, pa kako god im bilo. Skupili smo se i spavali po podu i krevetu, ali mi je to bilo izuzetno drago od Cace. Lijep gest, ona zna za red. Išli smo i kod Adžovice, Cacine bratučede. Oni su prema nama bili tako bliski kao najbliža rodbina. Izuzetno fina i pažljiva porodica sa aristokratskim odgojem. Sa njima smo se kasnije često posjećivali.

Najzad, klatno života se počelo kretati u drugom, svjetlijem smjeru. Valjda tako treba. Zato treba biti svjestan činjenice da će tegobe, ma koliko velike i dugotrajne bile, stati i prestati te da se moramo oduprijeti šejtanu u teškim vremenima kada vam sugerira da je sve gotovo, da nema izlaza. Radite kao da su sretna vremena, okrenuti leđima beznađu, mrtvoj tački klatna koja je na vrhuncu tegobe. Mirno sačekajte kraj pada, okrenuti licem boljoj, svjetlijoj budućnosti. I bit će bolje.

Ja sam se u ovom trenutku svog života osjećao baš tako.

SVIJANJE NOVOG GNIJEZDA

Odlučio sam da tražim stan. Kod Adža mi je bilo lijepo i osjećali smo se slobodno, ali to rješenje nije bilo trajno. Trebao sam naći stan blizu posla. Djeca, jednom kad se upišu u školu, ne mogu se više pomjerati. Jedan drugi razlog je dosta uticao što sam insistirao da odem sa Mertera. Nismo znali turski jezik, a to nam je bilo preče nego hljeb. U okruženju, gdje su bili uglavnom Bošnjaci i družili se isključivo međusobno, nije bilo šanse da se brzo nauči jezik. Trebalo je otići u sredinu gdje ćemo biti prisiljeni da ga naučimo. Počelo je ponovo. Ovo nam je, mašallah, peti jubilarni put kako se kućimo od nule.

Prvi put smo se kućili kad smo se tek uzeli. Iznajmili smo lijep dvosoban stan u Boljakovom Potoku i imali para da platimo samo jednu kiriju. Nismo radili ni ja ni Nijaza, nismo imali ništa ni od stvari ni od suđa. Goli podovi i goli zidovi. Ništa, baš kao sada. Samo smo tada bili sa svojima, u svojoj zemlji i mnogo mlađi. Tada nismo imali djece i mogli smo spavati na patosu, ako treba. No, počeli smo radili šta smo znali i umjeli. Počeli smo raditi konfekciju kod kuće i dobro zarađivati. Tamam smo se skućili i počelo se živjeti lijepo, ali došlo je vrijeme da moram raditi na diplomskom najmanje tri mjeseca, jer sam u međuvremenu ispolagao sve ispite na fakultetu. Morao sam prestati da radim i preselili smo se kod mojih na Vratnik. Nešto smo stvari dali Nijazinima, nešto mojima, uglavnom smo sve “razdužili”.

Nakon što sam zavrsio fakultet i zaposlio se, ponovo smo našli lijepu garsonjeru u Švrakinom i ponovo smo morali da se kućimo od nule. Gazdarica je insistirala da kupimo stvari kao uslov da nam izda stan. Prihvatili smo i pozajmili pare za stvari kod rahmetli Metka Begovića, našeg rođaka. Kasnije smo se gadno namučili da taj novac na vrijeme vratimo. Opet smo se skućili i obrahatili. Međutim, nakon što me je Energoinvest poslao u Njemačku-Frankfurt na speci-

jalizaciju u AEG, ponovo smo morali raskrčmiti stvari i dati što na Vratnik što Nijazinima.

U Njemačkoj uzimamo vrlo lijep i udoban apartman. U apartmanu ima namještaj, ali ostalo sve smo morali ponovo nabavljati od nule. U Frankfurt smo došli avionom samo sa jednim koferom. Opet smo se lijepo sredili i obrahatili. Nisu nam falile ni čačkalice. Čak sam kupio i kola. Ali, trebalo se vratiti nazad nakon završene specijalizacije. Trebali smo se zapravo useliti odmah u naš novi stan koji je bio u izgradnji. Ali stan još nije bio gotov i mi smo se morali privremeno smjestiti na Vratnik. Opet smo stvari koje smo donijeli iz Njemačke podijelili.

Nakon što smo se uselili u naš vlastiti stan, opet smo sve morali nabavljati od nule. Za ovu priliku smo se, međutim, duže pripremali i prvog dana nakon useljenja imali gotovo sve. Sve to je sada spržio rat i mi smo ponovo na nuli.

Allah, dž.š., želi tako. I pored svega toga se nikada nismo napatili, čak vrlo rijetko i stiskali. Kažu da čovjek u životu treba da tri puta pada i da se tri puta uzdiže. Ne znam šta se u to ubraja, ali mi smo već imali četiri uspona i četiri pada.

Oral-bey se nije odvajao od mene. Išao je okolo i pomagao mi da nađem stan. Insistirao je da uzmem stan blizu njega na Fatihu. Adžo mi je, također, pomagao.

Nalazili smo neke stanove koji su bili pogodni i lokacijski i finansijski. Tamam se dogovorimo i pripremimo ugovore, a gazda se predomisli i traži da ugovor sklopim ja, a ne firma ili pokušava da promijeni neke uslove. Traži, na primjer, veći depozit. Ako to prihvatim, onda traži da mu dam unaprijed i neku kiriju. Ako i to pristanem, onda mi traži da se vežem za devize itd. Na kraju ljut, od tog navlačenja, odustajem. Oni poslije tog popuštaju, ali je meni već pukao film i ne bih pristao čak i da mi ga da džabe. Odem

kod drugog, dogovorimo se lijepo i tamam kad ja pristanem on počne ples naknadne pameti. Počne dodatno postavljanje uslova, mic po mic. Već počinjem osjećati to, ne kao slučaj, već kao mentalitet ovih ljudi i odmah mu dajem do znanja da odustajem i od igre i od stana.

Vrijeme je prolazilo, mnoge smo stanove već vidjeli, nikako da se uhvatimo za nešto. Počela je i školska godina, moramo se hitno smjestiti i upisati djecu u školu. Već mi puca film. Zar je moguće da ovom narodu ne možemo stati ni na vrat ni na rep! Spopada me užasno bjesnilo.

Ovde se lahko nalaze stanovi jer postoje emlakdžije koji posreduju u pronalaženju stanova i drugih nekretnina. Preko jednog emlakdžije sam došao do stana u koji smo se kasnije i uselili. Vlasnik stana Džengiz-bey, stari dedo, nije bio siguran da li da izda ili proda stan. Najradije bi i da ga proda i da ga izda, činilo se. Imao je namjeru da se seli u Jalovu obzirom da mu je žena nedavno umrla te nije imao razloga da se više zadržava u Istanbulu. Vidjeli smo stan na trgu ulice Vatan Cadesi koja je žila kucavica Istanbula. Svidio se i meni i Nijazi. Bio je u strogom centru i sa centralnim grijanjem. Ova ulica vodi od Edirna do Kapali čaršije ako se nigdje ne skreće. Mi smo sasvim slučajno došli baš ovom ulicom kad smo prvi put dolazili u Istanbul. Imalo je dosta buke, ali je stan bio prijatan, a zgrada vrlo mirna. Džengiz je izdavao stan sa namještajem starinskog tipa i vrlo lijep. Bilo je izuzetno skupo, ali činjenica da ga mi ne plaćamo i da ne moramo izdvajati ogroman novac za namještaj, sada u ovom trenutku, bila je odlučujuća. Odlučili smo se za taj stan. Međutim, Džengiz je htio da još razmisli. Pustili smo ga da razmisli, ali se morao brzo odlučiti. Džengiz je, međutim, odlučio da proda stan, a ne da ga izda. Pretpostavljam da nam je opipavao puls, ali smo, svejedno, bili razočarani. Ispričao sam to Oral-beyu.

Međutim, Oral-bey je poznavao Džengiz bey-a od ranije jer mu je to komšija. Otišli smo zajedno da ga pitamo ponovo. Džengiz je pristao da izda stan, ali je rekao da traži veću kiriju. Bili smo svi siti pogađanja. Ja sam se pobunio, a Oral-bey je rekao:

- Platit ćemo to!

Pogledao sam ga upitno, ali mi je on namignuo da će biti u redu. Slegnuo sam ramenima. Rekli smo mu da će Piomak da potpiše ugovor.

- E onda tražim još 50 dolara više. - rekao je Džengiz.

Već sam bio riješio da odustanem, kad me Oral-bey prekide i reče:

- Platit ćemo i to!

Da vidimo na šta će izaći. Nisam čačkao dalje. Prihvatili smo sve uslove i on više nije imao kud.

- Ovaj erkondišer mi treba. Ja sam star čovjek. - reče kao da se probudi.

Pogledah Orala.

- Nosi ga!

- Znate, ja idem u Jalovu i uzeo sam prazan stan, pa mi je trebao ovaj sto sa stolicama iz predsoblja.

- Nosi i to!

- I ovaj ležaj iz dječje sobe mi treba.

- I to nosi.

- Ovaj mali televizor vam ne mogu ostaviti. Treba meni, a vi imate veliki. - išao je stari sve dalje i dalje.

- Nosi i njega. - bio sam pun svega.

- Tepihe sam već pokupio, imate tepisone. - ide stari dalje i ne zaustavlja se.

"Neka ti Allah oprosti!" – pomislih.

- Znaš, ja tamo nemam šporeta...

"Nemam ga ni ja." – pomislih, ali sam se već predao iznuren od drugih, isto takvih karaktera koji fursate, kad ufursate, i ne zaustavljaju se sve dok im to dozvoljavaš. Mogu da skratim i ovom starcu, ali sam opet na početku svega i opet ću naletjeti na njemu sličnog.

- Treba mi i frižider. - ide mirno čova dalje.

- Džengiz-amidža, uzmi još to i obustavi malo, mi smo uzeli namješten, a ne prazan stan! - provali iz mene.

- Šta ću, meni ove stvari trebaju... - reče kao da je to sasvim prirodno.

Sutradan je donio ugovor sa listom stvari koje ostavlja sa cijenama u slučaju oštećenja ili uništenja. Dnevna soba je procijenjena na 6.000 maraka, a sve skupa je bilo procijenjeno na 35.000 maraka. Basnoslovna suma, pa da je sve bilo na mjestu i sve novo! Stan se u to vrijeme mogao kupiti za 20.000 maraka. Nije me to uzbuđivalo, jer sam znao da ću stvari čuvati. Međutim, na listi nije bilo velikog televizora. Kad sam ga pitao gdje je, rekao je:

- A ne, ja ne mogu to da ostavljam, to se kvari, đanum.

"Lanet olsun!" - pomislih riješen da ovu stvar po svaku cijenu završim.

Potpisali smo ugovor, Piomak je dao i depozit i kirije unaprijed i tu smo stvar završili. U roku od dva dana smo se preselili. Džengiz je ponovo došao i počeo da iznosi cvijeće.

- E, nećeš više iznijeti ništa! Dosta je bilo! - uzviknuo sam preneražen njegovim potezom. Kad bih ga pustio, ispraznio bi mi stan potpuno, skinuo utičnice i odlijepio tapete.

Odustao je kad mi je vidio izraz lica i zaustavio se u uzimanju stvari.

- Hoćeš li da ti prodam ovaj šporet? - rekao je tako prirodno, kao da smo se tek sreli negdje u kahvi.

Ovo je već bio bezobrazluk najviše vrste. Prvo mi iznajmi stan sa svim stvarima, onda mi uzima stvar po stvar za koje plaćamo kiriju, kao treba mu, a na kraju mi te iste stvari počinje prodavati. To je dovoljno bilo da ga izbacim niz stepenice. Naravno da to nisam učinio iz poštovanja prema starijima, a i nisam bio u situaciji da provodim svoju pravdu. Državi, koja me je prihvatila sa dobrodošlicom, ne mogu vraćati uslugu na taj način.

Allah, dž.š., zna gdje će mu duša. Džengiz-bey je uzeo fursat u svoje ruke. Shvatio je da moram pristati na sve. To što sam bio u teškoj situaciji, što sam izgubio sve i sada mukotrpno počinjem iz početka njemu nije značilo apsolutno ništa. Stekao sam utisak da zapravo to i koristi vrlo hladno i bezobzirno. Toliko star čovjek, s jednom nogom u grobu, a toliko pohlepan!

- Džengiz-bey, - rekao sam mirno, - ja od tebe neću ništa da kupim. Dobijat ćeš svoju mjesečnu kiriju i ja te molim da, kad god imaš vremena, svratiš na kahvu kao kod svoje kuće.

- Onda, u redu, neka ti ostane šporet, pa se služi. - rekao mi je kao da mi čini veliku uslugu.

- Džengiz-bey, nisi me razumio. Molim te, ljudski, da izneseš ovaj šporet i radi s njim šta god hoćeš. - odgovorio sam suzdržavajući se.

Taj veoma star šporet nije uopšte radio. Samo je jedna ringla radila i to slabo. On ga je, međutim, zacijenio na 1.400 maraka (6.000.000 lira). Nov, najbolji šporet je koštao 800 maraka u prodavnici.

Ta stvar se ipak konačno završila i mi smo počeli da se kućimo.

Zašto trošim ovoliko vremena i zadržavam pažnju čitaocu na jedan mali događaj i jednog malog starog čovjeka?

Prvo, kasnije ću sresti mnogo ljudi sa istim karakterom. On je bio tipičan primjer čovjeka koji fursati. Ovo mi je bila dobra lekcija koju sam skupo platio i dobro zapamtio. Kasnije će mi jako mnogo koristiti. Ako znaju da imaš, duboko se klanjaju i spuštaju cijenu srazmjerno tvojoj moći. Ako znaju da nemaš, postaju jaki i uzet će ti i ono što nemaš.

Drugo, ozlojeđen ponašanjem tih ljudi, a u nemogućnosti da bilo šta učinim ili promijenim, sav ovaj jad i razočarenje mogu mirno istresti samo u memoriju kompjutera, a da ne rizikujem da će mi zamjeriti. Tek sada, dvije godine nakon tih događaja (kad pišem ovaj dio teksta) mi je zaista lakše.

Trebalo je odmah nabaviti stvari. Bijelu tehniku, koju je Džengiz-bey odnio, krevete za dječju sobu također, posteljinu, suđe... Oral-bey me je poveo kod svojih poznanika u komšiluk i obezbijedio mi kredit za sve to. Također mi je dao novac za učešće. Zadužili smo se puno, ali smo obezbijedili gotovo sve što nam je potrebno.

Trebalo je da se preslimo u stan i pozvao sam Adža i strinu. Razgovarali smo i ja sam Adžu rekao:

- Mi smo planirali, ako Bog da, da se večeras preselimo.

- Hajirli bilo. – reče.

- Uz pomoć Allaha i vašu pomoć, mi smo prebrodili one najteže trenutke dok se ne snađemo. To su stvari za koju se mi vama ne možemo nikad niti odužiti niti zaboraviti. Pomogli ste nam kad nam je bilo najteže u životu. Ovdje smo stanovali, ali smo i trošili i struju i vodu. Molim te, Adžo, da se ne ljutiš, kaži nam koliko je bilo troškova? Red je da mi to platimo. Sad ćemo, ako Bog da, moći.

- Nema govora! Nek ste mi vi živi i zdravi - rekao je odlučno i nije htio ni da čuje moje insistiranje.

U ovoj situaciji je besmisleno zahvaljivati se. Ne može čovjek reći samo „hvala“ na sve što ljudi u ovakvim trenucima čine.

Pričao mi je Bega, kad se poslije rata 1945. vratio u Rasovo sa majkom i Mikestarom, napravili su katafu od pruća i lišća i smjestili se. Nakon nekoliko dana vratio se i komšija iz Rasova Ćamil Brčvak sa svojom porodicom. On nije imao ni katafu. Bega ih je tada uveo u katafu i bili su tu nekoliko dana. Mogli su spavati samo naizmenice na postelji od granja i lišća. Pa ipak, Bega je imao više od Ćamila i dijelili su to što su imali. Nije rekao, „Bogomi nemmo gdje ni mi“ i sl. Ljudi znaju i u dobru i u zlu biti veliki - kad su ljudi. Mi smo, međutim, bili u daleko povoljnijoj poziciji.

Uselili smo u novi stan. To je bio veliki dan za nas. Naše novo praskozorje, naš novi početak. Rekao sam Nijazi:

- Bujrum, sada ponovo imaš dom.

- Eh, nije to to. Poludjela bih kad bih znala da se neću više vratiti i da ću zaista morati da ostanem ovdje.

- Ako bude suđeno da se vratimo, vratit ćemo se, a ako ne, Allah je tako htio?

Počeli smo razmještati stvari i sređivati stan i to veče smo prespavali u svom stanu. Ujutru me je probudilo mnoštvo ezana koji su odjekivali sa mnogih minareta u okolini. Melodični glasovi mujezina su odlijegali u tišini još usnulog Istanbula. Najjači i naumilniji je bio onaj sa Fatih Sultan džamije. Taj veličanstveni osjećaju nikada neću zaboraviti. Shvatio sam te ezane kao moju ličnu molitvu Allahu, dž.š. Ustao sam i stao pored otvorenog prozora. Moja porodica je mirno i bezbrižno spavala, zbrinuta. Obavijen zvucima ezana u praskozorju čovjek se mora osjetiti zahvalnim Stvoritelju, Spasitelju.

Otada sam svaki put ustajao kad god čujem ezan na sabahu. Nekada mi se učini teško ustati, umoran i slomljen

poslom i borbom za opstanak. Tada mi padne na pamet besmislena sitnica. Samo jedan jedini komarac, zalutao u našoj sobi, kad mi zazuji pored uha, nema te sile da zaspem dok ga se ne riješim. Probudim se, ustanem, upalim svjetlo i nađem “katila”. Šta je sićušan komarac u poređenju sa silom koja nas je provela bez ogrebotine kroz sve ove strahote rata, a da te jezive scene nismo čak ni vidjeli u najgorem obliku? Zar je moguće da me taj sićušni Božji stvor može podići, a poziv Allahu, dž.š., na molitvu ne? U mene je, poslije duge apstinencije, počela ulaziti potreba i želja za bezrezervno poštovanje i obraćanje Stvoritelju.

Prvi dan nakon useljenja, dok sam otključavao vrata, jedna komšinka prođe pored mene, pozdravi me i upita nešto. Nisam joj znao odgovoriti. Pitao sam je da li zna engleski. Ponovila je pitanje na engleskom:

- Odakle ste?

- Iz Bosne. – rekoh.

- Ja sam Meysem. Mi smo komšije iznad vašeg stana. Moj muž je također Bošnjak.

- Baš mi je drago. - rekoh.

- Doći ćemo ovih dana. - reče i produži.

Nakon dva dana su nam došli na posedak Izet i Meysem. Meysem je rodom iz Sirije, a radi u Sirijskom konzulatu.

- Odakle si Izete?

- Ja sam iz Novog Pazara.

- Pa i ja sam odrastao u Pazaru. Odakle iz Pazara?

- Mi smo stanovali u Jošaničkom Keju.

- Pa i ja sam odrastao u Jošaničkom Keju. A čiji si?

- Omerov, Omčov.

Bože, sudbine. Bio mi je to komšija preko puta naše kuće u Pazaru udaljen nepunih 50 metara. Sada smo, u tolikom

Istanbulu, došli u komšiluk gdje nas dijeli svega 20 cm (vertikalno). On se naravno mene nije sjećao, jer je bio suviše mali. Ja sam se sjećao njegove porodice i nekih događaja vezanih za njih.

- Ti si sada došao iz Sarajeva? - pitao me je čistim pazarskim naglaskom.

- Pa, prije dva mjeseca.

- Ja imam jednog prijatelja u Sarajevu na Baščaršiji.

- Šta radi?

- On je krojač, jedan brko.

- Kako mu je ime?

- Džemal.

- Pa znaš li da mi je to rođeni brat? - rekoh smijući se igri slučaja koju život može da nametne. Kasnije nam je Izet pokazivao zajedničke slike sa Džemalom.

Od tada smo prirodno postali prijatelji i Izet mi je kasnije bio od krupne i sitne pomoći za mnoge stvari i lakše prebolijevanje krize dolaskom u nepoznatu, ali ne i sasvim tuđu zemlju.

Meni su se već druge obaveze vrzmale po glavi. U ponedjeljak sam otišao u Ministarstvo za obrazovanje da se raspitam za upis djece u školu. Direktor centra za osnovno obrazovanje je bila Džengiz-beyova ćerka. Ona mi je dala izvod iz zakona da se bosanskoj djeci omogući normalan upis u tursku školu te smo u ponedjeljak otišao sa Oralombeyom u najbližu školu da upišemo Adisa i Elmu i ponio im izvod iz zakona. Upisali smo ih bez problema. Tako smo i taj problem riješili.

Sada je trebalo upisati Enisa. Otišao sam sa Oralom u Fatih koledž, jedan od najboljih privatnih koledža na engleskom u Turskoj. Taj koledž finansiraju donatori, ali se za

upis plaća oko 3.500 maraka godišnje. S obzirom da je Ülker bio jedan od glavnih donatora, za Enisov upis nije bilo problema, jer je Ülker preuzeo troškove, što je i bio dogovor sa Piomakom.

Sada se trebalo rastrčati i kupovati knjige i uniforme za djecu. Meni je to, zaista, teško padalo s obzirom da sam bio preko glave opterećen poslovima u firmi. Zasukao sam rukave svojski i gurao da firmu što prije postavim na prave i čvrste oslonce. Oral-bey mi je sve vrijeme bio pri ruci i strahovito mi pomagao u svemu što mi treba.

Enis niti je znao ni turski niti engleski. Za start je trebao pohađati jednu godinu pripreme engleskog jezika. Progledali su mu kroz prste. Međutim, upao je u užasno tešku situaciju, jer se nije znao sporazumjeti ni sa svojim kolegama ni sa nastavnicima. Nakon mjesec dana, stanje se nije promijenilo. Na prijedlog direktora, odlučili smo da ostane u internatu, koji je na samo sedam minuta pješke od našeg stana. Tamo se morao družiti sa djecom i morao je progovoriti. Osim toga, tamo se odvijala intenzivna nastava i kontrola učenja u popodnevnim i večernjim satima. Mogao je dolaziti kući samo jedan vikend u petnaest dana. Bilo nam ga je žao, ali se moralo. Enis je shvatao situaciju i uključivao se polahko u nastavu. Teško mu je padala jedino njihova premasna i začinjena hrana na koju on nije navikao. Nakon kratkog vremena iznenada je progovorio i turski i engleski. Već smo bili zadovoljni, ali smo odlučili da tu godinu ipak ostane u internatu.

Ado i Elma su, također, pošli u školu. Oni su, međutim, mnogo duže morali da uče jezik s obzirom da ih ništa nije prisiljavalo na to.

Ülker je predao za moju radnu dozvolu odmah na početku avgusta. Ja sam bio, ustvari, registrovan u Ülker-u, a ne u Piomaku. Početkom septembra dobio sam iz Ankare radnu dozvolu. Na osnovu toga sam trebao da izvadim boraviš-

nu dozvolu. Tu proceduru vam neću pričati. Potrebno je da u Direkciji za bezbjednost idete na osam šaltera i ukupno čekate 24 puta u red da bi ste dobili nešto što je savršeno regularno. Naravno, sve to i te kako košta, no i to smo preživjeli.

Trebalo je registrovati auto. Opet hiljadu papira, potpisa i dosta para. Opet Oral-bey uskače i organizaciono i finansijski. Gledao je da me zaštiti sa svake strane kako bih mogao da neometano obavljam poslove te sam konačno dobio plave tablice kao stranac.

Užasni troškovi, sve ono što sam i predvidio da će doći i došlo je. Sve su ovo, međutim, bili samo normalni troškovi. Zadužio sam se do grla, ali se moralo.

Uslovno rečeno, mogli smo reći da smo počeli da živimo normalno.

Da li čovjek može izraziti dovoljno zahvalnosti Allahu, dž.š., za dobro što nam čini i za zlo koje nam ne nanosi? To se može učiniti samo iskrenim namazom, otvorenog srca stati pred Njega, predati Mu se i pasti na sedždu. Tada imate veličanstven osjećaj i duša vam se relaksira znajući da vraćate dug. Ja sam imao i previše razloga da svoj dug odužim. Svi u PiOMAK-u su išli redovno na džumu, a i klanjali su dnevne namaze. Mene niko niti je zvao niti opominjao. Samo bi se diskretno izgubili i vratili nakon obavljene džume.

Ja sam imao želju da odem, ali sam trebao da budem psihički spreman. U gimnaziji smo redovno klanjali teravije, bajram-namaze, ali nikad nismo išli na džumu, pa mi je to bilo malo nepoznato.

Htio sam da prvu džumu i Istanbulu klanjam u Sultan Ejup Džamiji. Ejup je bio lični prijatelj Muhameda, a.s. Kada je Muhamed, a.s., prešao iz Mekke u Medinu, njegova deva se zaustavila i klekla pred kućom Sultan Ejupa gdje je Muhamed, a.s., ostao kao musafir. Sultan Ejup je kao misionar krenuo do Istanbula sa ciljem širenja islama. Došao je do zidina Istanbula i tu umro. Rekao je:

- Blago onome ko zauzme ovaj grad. On će biti sa Vjerovjesnikom u Džennetu.

Njegova posljednja želja je bila da se ukopa što bliže zidinama Istanbula. Njegovo turbe i džamija su na nekih dvjesta metara izvan starih zidina.

Dugo vremena je prošlo dok Sultan Mehmed Fatih nije zauzeo Istanbul. Kasnije je potražio mezar Sultan Ejupa koji je bio zaravnjen. Neki učeni hodža je pronašao njegov grob. Prema legendi, znak je bio dio livade, površine groba, kojeg su ovce zaobilazile i ostajao je uvijek zelen i travnat.

Sada se odatle polazi na hadž, sunete djeca i udaju nevjeste. Otišao sam sa Osman-beyom. On je doktor tehničkih nauka, izuzetno fin gospodin, obrazovan i poslovan. Njegov duh je čist, a vjera iskrena. Htio sam da izbjegnem komercijalne vjernike koji upražnjavaju vjeru da bi zavarali druge. To što nisam pozvao Orala, jako ga je uvrijedilo, ali mislim da sam bio u pravu.

Nije moguće opisati taj uzvišeni osjećaj. Prepuna Sultan Ejup džamija i džamijsko dvorište. Čovjek je ushićen dok stoji pred takvom veličinom, pred tolikom historijom. Masa naroda je jednoglasno učila tekbire koji su se razlijegali dolinom Zlatnog roga. Bio sam ispražnjen i sretan. Sljedeći put ću klanjati u Sultan Fatih Mehmed džamiji, džamiji osvajača Istanbula. Sultan Ejup je govorio da bi trebali obilaziti mezar osvajača Istanbula prije njegovog mezara. Ja sam učinio obrnuto.

Riješio sam da zakoljem kurban. Rekao sam Oralu da čekam platu od Ülkera, pa da zakoljem kurban.

- Zašto od Ülkera? - pitao je začuđeno.

- Zato što vjerujem da je to halal para.

- Pare od Piomaka ti nisu halal? - pitao je uvrijeđeno.

- Piomak još nije zaradio novac. Ovo što ima je još uvijek samo uloženi kapital. Ülker je provjeren. Vodi računa da svi poslovi budu po šerijatu. Nemoj se ljutiti. - rekao sam.

Svejedno, bio je s razlogom ljut. Pomislio sam da sam možda pretjerao, ali nisam ništa loše mislio. Kada mi je dao prvu platu, reče mi smijući se kiselo:

- Evo ti plata od Piomaka, što nije halal.

Opet sam ga pokušao razuvjeriti da nije bilo nikakve zle namjere.

Kad sam primio prvu platu od Ülkera, otišao sam sa Oralom i kupio kurban (kurban na turskom znači - žrtva). Zaklali smo ga pod stare zidine koje su nekada opasavale Konstantinopolj. Imao sam uzvišen osjećaj da se na neki način zahvaljujem Allahu, dž.š., za sve što mi je učinio kolajlukom u ova zaista teška vremena. Neko natprirodno osjećanje me je obuzelo dok su se učili tekbiri i obavljala ceremonija klanja kurbana. Takvo natprirodno osjećanje me je obuzelo još jedanput kada je umro Nijazin dajidža Šefkija. Za vrijeme dženaze sam se izmakao malo uz brdo i čučnuo gledajući dok se se učili Kur'anski ajeti. Kad su se počeli donositi tekbiri iz stotine grla, obuzeo me je čudan osjećaj. Osjećao sam da se odjednom uspostavio neki nevidljivi, zvučni, mističan most između neba i zemlje, gotovo kao stub sačinjen od prozirne guste plazme. I sada, dok ovo pišem, obuzima me ona ista jeza.

Dali smo kurbane jednom Oralovom poznaniku da ih podijeli sirotinji. Mi ovdje nismo znali ni komšije iz zgrade, a kamoli siromašne komšije iz ulice i dalje. Ispunio sam bar jedan svoj zavjet.

NAVIKAVANJE NA ŽIVOT

Dani su počeli prolaziti i mi smo se počeli privikavati na život u Istanbulu. Jednog dana, djeca su došla plačući.

- Šta je bilo? - prepala se Nijaza.

- Učiteljica nas je vratila u prvi razred! - kroz suze su govorili.

- Šta!?

- Kaže da ne znamo da pišemo i da treba da se vratimo u prvi razred da naučimo da pišemo.

- ?

- Prebacila nas je u prvi razred i počeli smo da pišemo kose i uspravne linije. Šta će to nama? – kroz plač su se žalila djeca.

Nijaza me je nazvala na posao i ispričala mi. Ja sam pobjesnio. Sutradan sam otišao sa Oralom-beyom kod direktora škole. Pozvali smo učiteljicu i pitali je šta je bilo.

- Ne znaju da pišu. – kaže hladno.

- Kako znate? - pitao sam je. Oral-bey je preveo na turski.

- Ja im tražim da napišu na tablu "Ataturk,", a oni nisu znali da to napišu.

Bilo mi je muka od "logike" ove kratkoumne, kratkokose. U trenutku sam shvatio u čemu je bio problem i pitao je na engleskom:

- Would you be so kind to write down "Ataturk", please?

Ona me zblenuto pogledala nekim uvrnutim, više kravljim pogledom.

- Would you be so kind to write down "Ataturk", please? - ponovio sam iščekujući reakciju.

Ona se bespomoćno okrenula ka Oralu i rekla:

- Ja ga ne razumijem šta mi govori.

- Traži od vas da napišete "Ataturk", isto to što ste i vi tražili od djece. Vidite, djeca razumiju da pominjete Ataturka, ali ne razumiju šta da rade sa njim. - rekao je Oral.

- Gospođo, ova djeca znaju dva pisma, i ćirilicu i latinicu, mnogo više nego što vi znate i što vama treba. Molimo vas da djecu odmah vratite gdje su i bila. - zahtijevao sam odlučno.

Tako se i ta glupost završila. Na naše već istanjene osjećaje ovo je ipak dodalo još jednu duboku psihološku brazgotinu. To je naročito pogodilo Adisa.

Dva dana kasnije, zove me Nijaza jako uspaničena:

- Beko, hitno dođi, Ado je teško bolestan!

- Šta je bilo?!

- Ne znam, našla sam ga u kupatilu kako leži. Bio je u nesvijesti!

- Ima li temperaturu?

- Nema.

- Pa gdje je sada?

- Eto ga leži, žut je u licu.

- Eto me dolazim!

Odjurio sam do stana koliko je bilo moguće brže kroz podnevnu istanbulsku vrevu. Ado je bio mlitav i blijed. Povraćalo mu se i djelovao je da će svakog časa izgubiti svijest. Niti u svijesti niti u nesvijesti. Nijaza je bila u šoku. Preplašena je bila do te mjere da me je bilo strah i za nju. Nakon svega što se izdogađalo, nije trebalo puno pa da dobije slom živaca. Našla ga je kako leži u nesvijesti u kupatilu. Unijela

ga je u sobu, otvorila prozore i dozivala ga. On se dugo nije odazivao. Nijaza kaže da se u životu nije nikada toliko uplašila. Imala je osjećaj kao da ne dodiruje zemlju.

Kad sam polazio kući, Oral je poslao sekretara Ahmeta sa mnom da mi se nađe pri ruci. Rekao mi je da se javim u Haseki hastane Sadetinom bratu, njegovom šuraku. On je ljekar, a radi u računskom centru. Oral će mu javiti telefonom da nas čeka.

Iznio sam Adu na rukama, sjeli smo u auto i krenuli. Ulice su, međutim, bile blokirane. Trebala je početi neka parada, i poilicija je zaustavila saobraćaj preko glavne džade gdje smo mi trebali da prođemo. Histerično sam molio policajca da nas pusti i pokazao mu na Adu. Nije razumio šta mu govorim, ali je shvatio situaciju i pustio nas. Odjurili smo.

Bilo, ne ponovilo se. Treba mi daha da bih nastavio sa pričom. U bolnici, jednoj od najvećih u Istanbulu, dočekao nas je Sadetin brat. Otišli smo kod jednog specijaliste. On je prepipao Adu i ništa ne rekavši poslao kod drugog specijaliste. Nosio sam Adu čitavo vrijeme na rukama i trčao kroz hodnike zadihan kupajući se u znoju. Ovaj drugi nije bio tu. Ado je potpuno klonuo, rekao bih izgubio svijest. Čučnuo sam nasred hodnika sa njim u krilu i pokušavao da ga dozovem. Nijaza bespomoćna, oduzeta psihički, nije mi mogla pomoći. Tražio sam od nekog vode. Sestre su prolazile pored nas kao pored kakvog pobljuvanog pijanice koji se okrvavilo u tuči. Pružao sam ruku ka svakoj od njih, kao ranjenik na bojnom polju, i molio da mi da vode ili nađe neki krevet da spustim dijete. One blijedo zure u dijete izmaknu se i odu. Nisu me mogle razumjeti, jer ni ja ni Nijaza nismo govorili turski. Ahmet mi je možda mogao pomoći, ali ni sa njim se nisam mogao sporazumjeti.

Adis povraća, prekida se. Tražim ljekara. Nigdje. Sadetin brat k'o demek pomaže, ode da traži ljekara, pa ga nikad da se vrati. Uđoh u jednu prostoriju ne pitajući nikog i spustih

ga na krevet. Uskoro dođe neki ljekar i poče da mu snima EEG. Ja sam blenuo u čovjeka šta radi. Oni su time valjda htjeli da primjene najveću tehniku pošto ih je pozvao njihov kolega preko veze. Šta je problem sa djetetom, to nema veze. EEG nije mogao biti snimljen iz razumljivih razloga. Adis se i dalje prekidao povraćajući i onesvešćivao se.

Shvatio sam koliko je sati i poslao Ahmeta da hitno telefonira Oralu, neka smjesta dođe da nas vodi u neku privatnu bolnicu. Djetetu je visio život o koncu. Oral je došao u rekordnom vremenu. Sjeli smo u kola i Oral je vozio kao kamikaza. Sa non-stop upaljenim sirenom golfa i stalnim ablendovanjem provlačio se na milimetar kroz jezivu istanbulsku gužvu. Vozači su ipak shvatali i sklanjali se koliko su mogli. Često je jurio trotoarom. Stalno sam pratio Adino stanje. Nisam smio pogledati Nijazu da joj ne bih otkrio svoju zebnju. Nakon vječnosti, stigli smo u Vatan hastane, čuvenu privatnu kliniku, nedaleko od našeg stana.

Primili sa nas na prijemnom i tražili odmah da uplatimo neku svotu. O.K. privatna je klinika, samo nek požure. Uzeli su Adu i stavili u kolica. Ispričali smo problem. Kao dobri roditelji, smatrali smo da treba da ispričamo historiju Adinih bolesti. Za đavola pomenusmo da je sa dvije i po godine imao jednu konvulziju. Oni su se uhvatili toga kao pijan plota. Poslali su ga odmah na EEG i rekli su da će rezultati biti sutra.

Bio sam šokiran. To što dijete povraća, što se žali stalno na jake bolove u stomaku, ništa. Oni će njemu snimati EEG, a rezultati - sutra. Dali smo i nalaze iz Novog Pazara gdje je pisalo da ima čir veličine zrna kukuruza. Enće, moj prijatelj iz gimnazijskih i studentskih dana koji je radio kao radiolog u novopazarskoj bolnici, u sekundi je shvatio da Ado ima čir, preporučio terapiju i dao nam za svaki slučaj nalaze. Ljekari u Vatan hastanesi na to nisu trzali, a bila je to privatna bolnica.

Nejse, smjestili su Ada u sobu.Tražio sam da i Nijaza ostane. Uključili su mu infuziju i on je malo progledao. Dali su mu i test na tuberkulozu, međutim nikakvu terapiju mu još nisu uključivali. Pošto reakcija nije bila po njihovom dovoljna, počeli su mu davati lijekove protiv tuberkuloze. Ado se i dalje žalio na bolove u stomaku.

Tražio sam da razgovaram sa ljekarom i dovodio razne terdžumane (prevodioce). E to je jedno od najgadnijih iskustava koje sam imao. Zamoliš nekoga da ti prevodi i on to rado prihvati. Kažeš mu nešto da prevede i on to učini. Ovaj mu odgovori, i umjesto da ti prevede to što ovaj reče, on nastavi diskusiju sa njim. Ti niti znaš šta pričaju niti znaš šta da radiš. Vučem ga za rukav i molim da prevodi što ja kažem, a ne šta on misli, ali džaba. Pobudalim, pokušam sam da objasnim, ali ne ide. Ponovo ga zamolim da je važno ono što ja kažem i što onaj kaže. Složi se, kao da je to najnormalnija stvar na svijetu, i nastavi po istom. Ne možete zamisliti moj bijes, razočarenje i nemoć. Sve je to, konačno, moglo da utiče na zdravlje, pogrešno liječenje i opstanak djeteta - taj njihov mentalitet. Da je to jedan slučaj, ja ga ne bih ni spominjao, ali to je pravilo!! A naučio sam ga u jednom od najtežih trenutaka.

Nijaza mi se žalila, da svaki put kad mu daju infuziju, dijete se isprekida od povraćanja, iznuri se i požuti. Pošto je imao krvavu stolicu, i za mene laika je sve to ukazivalo da je došlo do perforacije čira koji je Enće još u Pazaru otkrio.

Baš u vrijeme dok je Adis bio u bolnici, došli su iz Ajvalika dajo Hasan, dajnica Marica, njihova kćerka Mekica i Mekicin sin Arif. Došli su iz Švajcarske da pokušaju da se snađu u Turskoj. Bilo mi je drago što su došli, jer ću imati najbliže pored sebe. Istovremeno sam ih žalio kako će se naviknuti poslije Švajcarske i Krans Montane. Oni su bili u vrlo teškoj situaciji i morali su tražiti ovakvo rješenje.

Razumio sam ih. Bili su u Ajvaliku kod daja Ruždije Akın, prvo bratučeda moje Bike. Tamo se, međutim, neće dugo zadržati. Nakon par mjeseci se ponovo vraćaju za Švajcarsku i u povratku su svratili kod nas.

Da nije šta nije, bilo bi divno u tuđini ponovo biti sa svojima. Jako mi je bilo žao što im nisam mogao posvetiti više pažnje dok su bili kod nas u Istanbulu. Ja nisam znao gdje mi je glava, a Nijaza je sve vrijeme bila u bolnici. Otišao sam sa Mekicom i Maricom u bolnicu.

Mekica se raspitivala o Adinoj bolesti. Pogledala je karton na Adinom krevetu. Gotovo je vrisnula od iznenađenja i bijesa.

- Pa oni njega liječe od tuberkuloze i konvulzija, a dijete ima perforaciju čira. Strašno! Zovite mi hitno doktora i prevodioca.

Zvali smo doktoricu i Kimetu, kćerku Cacine Adžovice, koja je stanovala blizu, a radila je na drugoj klinici kao laborant. Ona je odmah dotrčala. Mekica je vrištala na doktoricu.

- Ne znam šta ste po zanimanju, ali ja sam ljekar u Švajcarskoj. Ovo što mu dajete je izvan svake pameti. To su konjske doze protiv tuberkuloze. Zašto ga liječite od tuberkuloze i konvulzija?

- Pa reakcija na ruci kod testa tuberkuloze je pokazao da ima tuberkulozu, a dijete se bilo onesvijestilo.

- Vi niste normalni, bez pouzdane dijagnoze liječite dijete od nečega što nema. Odmah da ste obustavili sve lijekove koje mu dajete i počnite odmah sa liječenjem čira na dvanestopalačnom crijevu! - energično je zahtjevala Mekica.

- To što imate namjeru da nabijate cijenu "liječeći" bolesti koje dijete nema, neće proći. Ja ću razgovarati sa

direktorom o ovom slučaju i kontaktirati nekoliko novinskih kuća. Bit će im interesantno čuti moju priču. - dodao sam i ja sav bijesan.

Obustavili su sve i počeli ga liječiti od čira. Mekica mu je spasila život.

Adis se odmah počeo osjećati bolje, ali je i dalje krvario. Ja sam svako veče sa posla išao kod njih u sobu i sjedio do kasno. Imali su televiziju i dobru hranu. Ado je, međutim, bio vrlo slab. Trebala mu je hitno krv. Naravno, jer su u bolnici dozvolili da izgubi toliko krvi.

Otišao sam u Ülker na sastanak. Na sastanku je bio i Ahmet Emirdar, direktor za investicije. U priči sam pomenuo da mi treba krv za dijete. Skočio je i rekao mi da sačekam, obezbijedit će mi. Sačekao sam i on je ubrzo doveo dvojicu radnika dobrovoljaca. Uzeo sam ljude u kola i poveo ih u bolnicu. Ljudi, koje nikad nisam vidio, legli su na krevet i davali krv mom djetetu. Ko su ti ljudi, zašto daju, zašto pomažu? Divna i veličanstvena stvar. Dali su dvije doze krvi. Ponudio sam im da odemo negdje na večeru, jer su posle davanja krvi iscrpljeni ali nisu pristali. Htio sam da ih odbacim kućama, ni to nisu htjeli. Oni su tek tako pomogli i - kvit. Sada, upravo dok ovo pišem, dvije godine nakon tog događaja, vadim iz novčanika njihova imena koja brižljivo čuvam da im kad tad učinim bilo šta. Vratiti im uslugu ne mogu. Taj se dug ne vraća, ne može se vratiti. Zovu se Tuncay Čolak i Ergin Kılıç. Nikada neću moći zaboraviti ni Ahmetu Emirdaru za ono što je učinio u trenutku kad mi je tako trebala pomoć.

Nakon primljene krvi, Ado se naglo počeo oporavljati. Valjda je počeo i osjećati glad. Kad su Nijazi donijeli da jede, a njemu nisu, on je zovnuo sestru:

- A hasta, jemek? (A bolesnik, jelo?) - prvi put da je progovorio turski kad mu je zatrebalo.

Sestra se nasmijala i donijela mu laganu hranu. Adis je bio van opasnosti. U bolnici je ostao deset dana. Izašao je iz bolnice i svi smo bili ponovo zajedno. Da smo mogli dozvoliti da budemo srećni, bili bismo, ali imajući svoje najbliže u obruču, pod bombama, nismo to mogli biti. Sve što smo mogli učiniti je bilo:

- Idemo dalje!

Otišao sam da vidim račune iz bolnice. Zavrtjelo mi se u glavi. Trebalo je platiti 3.500 maraka. Obračunali su sve i snimanje glave i liječenje od tuberkuloze i sve što je trebalo i nije trebalo. Svađao sam se žestoko, ali nije pomoglo. Praviti biznis je u redu, ali praviti ga na ovaj način je više nego necivilizovano. Mogli su ubiti dijete zbog njihove zarade, ali hvala Bogu da se sve završilo najbolje. Oral je opet uskočio i platio račun.

Ado i Elma su, već hvatali ponešto iz turskog. Sjedeli su zajedno u klupi i nisu se družili sa ostalom djecom. Pokušavali smo da im pomognemo, razgovarali sa učiteljicom i tražili da ih razmjeste. Svaki dan su imali jako puno za domaći, ali niti su djeca razumjela domaći zadatak niti smo ja i Nijaza mogli da im pomognemo. Svaki put su zvali Ifetu, Adžovu kćerku, i diktirali joj zadatke telefonom. Ona je odgovarala na pitanja ili im kazivala gdje da to nađu. Nekada bi nazvala Ilknur, adžo Mustafinu sinovicu, adžo Jusufovu kćerku. Ona je isto tako bila jedna divna žena. Njen sin Džihan je bio sa Adom vrsnik pa su se ubrzo i sprijateljili.

Ponekad bi djeca uhvatila po neku „žrtvu“ kada dođe kod nas u goste, da im pomogne da urade zadaću. Elma bi ponekad išla kod Sadete, Oral-beyove žene, ponekad kod komšinke Meysam, Izetove žene. Snalazili su se kako su znali. Međutim, njihov turski je ipak jako napredovao. Već su se navikli na školu. Ja sam ih tjerao da uče turski i nagovarao da između sebe govore turski.

Jednog dana sam čuo da nešto čavrljaju dok se igraju na podu.

- Kako to vi razgovarate? – pitah ih začuđeno.

- Na turskom. Što?

- A što na turskom?

- Pa lakše nam je kad se svađamo. – odgovoriše mirno.

- U redu. – rekoh. – Od sada u kući nemojte razgovarati na turskom. Turski ćete slušati na TV-u, govoriti u školi, na ulici, ali ako budete razgovarali i u kući na turskom, zaboravit ćete bosanski i to sebi ne smijete dozvoliti.

Od tada je upotreba turskog u kući između nas bila „zabranjana“.

Jedne nedjelje naveče pozva me Elma.

- Brzo dođi da čuješ!

- Šta da čujem dijete?

- Brzo, brzo!

Gotovo uplašen uletjeh kod nje u sobu. Tamo radio upaljen i ide neka lijepa muzika.

- Slušaj.

Pretvorih se u uho.

„Sada ću pročitati pjesmu koju nam je poslala Bosanka, Begović Elma.“ – spiker nekog omladinskog programa pročita pjesmicu na turskom.

Zastadoh zapanjen.

- Otkud ti na radiju?

- Pa ja im šaljem svake noći po jednu pjesmu. – reče mirno.

- A kako im šalješ?
- Pa sa tvog faksa.
- I oni ih čitaju?
- Pa čitaju. Ali imam ja i kontakt emisiju svake nedjelje, cijeli dan.

Ostadoh zabezeknut. Slušao sam nedjeljni program, naravno za djecu. Spiker je najavljivao Bosanku Elmu Begović i njena pitanja na koja je, za nagradu, trebalo dati tačan odgovor. Jedno od pitanja sam zapamtio: „Šta misli čovjek kad ne misli ništa?“

Ne poznajem svoje dijete niti njene vrijednosti. Smatrao sam je samo djetetom, a ona se probila, bez ičije pomoći, na radio u Turskoj.

Sa našima u Sarajevu se ne čujemo telefonom već nekoliko mjeseci od kako je izgorjela pošta u Sarajevu. Džemila i Šefka se čuju telefonom samo preko radio-amatera. Mi od njih dobijemo informaciju da su zdravo i dobro i to nas umiruje.

Jednom sam se samo čuo sa Džemom preko radio-amatera iz Novog Pazara. Ja nazovem u Novi Pazar radio-amatere, oni se spoje sa radio-amaterima iz Sarajeva, a ovi nazovu telefonom na Vratnik. Radio-amateri spoje slušalice telefona na mikrofon radio-stanice i obratno. Kada se uspostavi veza, oba radio-amatera pritiskaju naizmjenično prijem i predaju prateći naš razgovor i pokušavajući da nam obezbijede solidnu komunikaciju. Divni ljudi čine velika djela. I sve to bez ikakvog interesa. To nam je prvi put da se čujemo sa Džemom “uživo” nakon nekoliko mjeseci.

UZLET PiOMAKA

Idemo dalje.

Od poslovnih adresa sam imao slučajno samo adresu In-Data iz Ljubljane. Nazvao sam direktora Mihu i zamolio ga da mi pošalje InTouch demo disk i njihove kataloge za PLC. Odmah mi je poslao.

Za sistemski softver koji nisam imao, počev od Windows-a, najbrži način mi je bio da zamolim Ediza iz Beograda da mi pošalje to što mi treba. Oni su inače namjeravali da dođu. Ediz mi je ubrzo donio softver koji mi je trebao.

Trebalo je kompletirati opremu u ofisu. Trebalo mi je par jakih kompjutera, laserski štampač i neki PLC. To smo poručili. Ja sam slučajno imao Novel mrežu u Novom Pazaru, jer smo je nosili na instaliranje u Rožaje. Predložio sam Oralu da dobavim mrežu iz Pazara umjesto da je kupujemo ovdje po većoj cijeni. Složio se i mrežu smo uračunali za 1.500 USD. Bilo mi je lakše.

Sada je trebalo napraviti organizaciju firme. Napravio sam strukturu neophodnih ljudi i opise radnih mjesta.

Na oglas koji smo raspisali, prijavilo se stotinjak ljudi. Mnoge sam eliminisao na osnovu C.V. -a. Sa ostalima smo obavili razgovore, a bilo je tu svega. Počev od čuđenja kad mu se pomene riječ PLC, pa do tvrdnji da zna sve raditi. Kada ga provjerim na par sitnih stvari, ustanovi se brzo da on ima samo predstavu o tome, ali ne i stvarno znanje ili iskustvo. Najčudnije mi je bilo što mnogi kandidati kažu da znaju raditi sve. U tom slučaju sam siguran da on ne zna ništa zaista dobro, jer to prosto nije moguće. Izabrao sam jednog dečka, Enesa Sarača, za mjesto Sistem inžinjera. Student koji ne zna ništa o automatizaciji, ali pravi samostalno elektronske sklopove, čita stalno kompjuterske časopise i obilazi sajmove. Njegova inteligentna faca, radne navike i namjere su mi davale garanciju da je dobar “materijal”.

Trebalo je napraviti budžet za osnivanje Odjeljenja za automatizaciju procesa gdje sam ja trebao biti šef. Oral je trebao ostati da vodi Odjeljenje za robote i transport materijala. Ja sam napravio kalkulaciju cijena opreme, softvera, kirije, troškova ofisa, opremanja dodatnog prostora, marketinga, plata radnicima, troškova kurseva, putovanja i ostalih parametara za sljedećih šest mjeseci koliko je potrebno da se Odjeljenje za automatizaciju procesa osloni čvrsto na svoje noge i sigurno dobije svoj prvi veći ugovor. Računica je pokazala da je potrebno uložiti još dodatnih 83.000 USD. Ako se uzme u obzir da je već uloženo 60.000 USD, ponovo dolazimo do ukupne cifre od oko 150.000 USD za osnivanje ovakve djelatnosti. Tu sam cifru već pominjao mnogima, ali se do sada nije niko usudio da uloži. Oral se usudio, jer on nije imao izbora. Također sam napravio plan obrta za sljedeće tri godine. U 1993. godini smo planirali prodaju od 1.500.000 USD, u 1994. 2.500.000 USD i u 1995. 5.000.000 USD. Podnijeli smo plan Upravnom odboru Ülkera i oni su odobrili sredstva kredita od 83.000 USD. Dobro je krenulo.

Trebalo je poručiti časopise, literaturu, obilaziti sajmove i upoznati okolinu.

Sljedeći korak je bio da se obave razgovori sa predstavništvima svjetskih firmi koje plasiraju proizvode u Tursku kao što su PLC, SCADA, instrumenti i ostala neohodna elektronika. To je bio mukotrpan i dugotrajan proces. Dolazili su predstavnici najvećih svjetskih firmi i snadbijevali nas dokumentacijom i informacijama. Mi smo trebali odabrati stalne snadbjevače: iz svake oblasti dva do tri. U firmi je postalo neobično živo.

Iznajmili smo još jedan sprat niže. Počelo je opremanje tog sprata koji je trebao biti za Odjeljenje automatizacije procesa. Ja sam odabrao svoj ofis na mjestu sa pogledom na nezaboravni čarobni Golden horn. Sada smo već mogli primiti još saradnika i popuniti zamišljenu strukturu. Opet su bili oglasi, intervjui i prijemi novih saradnika.

Počeo sam i sa obukom i vođenjem novih saradnika. Prestao sam da tražim ljude sa iskustvom iz ove oblasti, zapravo, prestao sam da se nadam da ću ih naći. Odlučio sam se da uzmem ljude sa dobrim preddispozicijama, a ostalo ćemo nadoknaditi obukom i radom. To smo uostalom radili uvijek u Energoinvestu. Bilo je naporno, nije se imalo vremena, ali je bilo zadovoljstvo posmatrati te momke kako „grizu“, motivirani novim, dinamičnim poslom, koji obećava dobru stručnu karijeru.

Dokumantacija firme nije postojala. I ovdje je bilo potrebno uložiti veliki napor i vrijeme. Marketinški materijal, počev od vizit-karti do brošura i kataloga je trebalo napraviti pod hitno.

Potrebno je napraviti šprance ponuda, ugovora, kalkulacije cijena i automatskog planiranja. Užasno naporno je bilo to sve raditi iz glave bez ikakvih materijala. Oral je našao neke materijale od ABB-a i to mi je dosta pomoglo da stvari brže dovedem u red. Oral je sve vrijeme bio uz mene i stalno smo se konsultovali oko forme, obima i sadržaja tih dokumenata. Išlo je dosta dobro.

Pisani prospektni materijali, makar bili i ilustrovani na najbolji mogući način, nisu mogli izazvati silno interesovanje potencijalnog kupca kao živa slika na ekranu kompjutera. Morao sam pod hitno napraviti neki demo u InTouch-u da bih pokazao šta se sve može postići sa sistemom koji mi predlažemo za automatizaciju procesa proizvodnje.

Na kraju je trebalo razviti vlastite programe za automatsku obradu podataka, biblioteku simbola itd. Posao je trebalo da odrade saradnici, ali je sve moralo biti strogo kontrolisano.

Ogroman posao i previše za moje pleća. Ako se tome doda sve što mi se u isto vrijeme događalo na privatnom planu, opisano u prethodnom poglavlju, onda je to zaista bilo previše. Znao sam, međutim, da što više navalim sada,

brže ću isplivati iz ovog silnog tereta i zaploviti mirnije. Imao sam nevjerovatnu snagu i volju i vjerovao sam da ću uspjeti. Imao sam punu podršku sa svih strana. Taj osjećaj mi je davao snagu i posao je išao. Sada se trebalo baciti na ponude i ugovaranja.

Ülker je trebao da pravi novu fabriku ulja. Prirodno je bilo da mi odradimo automatizaciju. Međutim, nismo imali nikakvih ulaznih informacija. Nismo znali veličinu fabrike i sve je to bilo dosta nedefinisano - tek početak. Ja sam ipak trebao pripremiti budžetnu ponudu da bi se mogli orijentisati. Pripremio sam ponudu na 750.000 DEM. Dao sam jedinične cijene kako bi se primjenjivale u slučaju većih razlika.

Murat-bey je došao u Piomak i mi smo mu pokazali ponudu. Tražio je da se neke stvari isprave. Također je tražio da mu napravim demo onog što mu nudimo. Sutradan me je zvao telefonom i pitao da li mogu da mu napravim demo u roku od tri dana. Rekao sam da mogu i bacio se na posao. Uzeo sam jedan pogon fabrike ulja i počeo da radim. Napravio sam dobru simulaciju procesa i vrlo uvjerljivo pokazao mogućnosti sistema za automatizaciju.

Murat-bey je došao u zakazano vrijeme sa njegovim sestrićem Ali-beyom koji je i član upravnog odbora Ülkera. Ja sam u međuvremenu nagovarao Orala da napravimo ugovor. Ako prihvati sve uslove ugovora da nakon prezentacije odmah i potpiše. Nema nikakvog razloga za otezanje i razvodnjavanje. Oral je rekao da to nije potrebno i da će on potpisati ponudu. Odustao sam od daljeg nagovaranja.

Nakon prezentacije, Murat-bey i Ali-bey su bili impresionirani. Oral-bey je također prvi put vidio to što sam napravio.

- Hvala, Džavid-bey. – reče Murat-bey zadovoljno.

Bio je uvjeren da ono što sam do tada samo govorio zaista mogu i da ostvarim. Naravno, to nije bilo u početku

lahko prihvatiti. Ja sam bio stranac. Svakako da nije bilo nikakve garancije da ono što pričam ima zaista realne i čvrste osnove. Sada je, međutim, bio ubijeđen.

Pružio sam mu ponudu da je pročita.

- Je li sve O.K.?

- Da, sad je u redu. - rekao je.

- Hoćete li, onda, potpisati? - rekoh lukavo.

Nasmijao se. Bio je uhvaćen. Oral je bio srećan kad je vidio potpis na papiru. Ja sam to prihvatio mnogo mirnije. Dobar uspjeh, ali normalna posljedica onoga što smo radili. Nakon samo dva mjeseca rada, legao je ugovor od 750.000 DEM. Zaista impresivno.

Sutradan je Oral išao u Ülker. Vidio je Sabri-beya, Murat-beyovog oca. Razgovarali su o meni.

- Čuvaj dobro tog momka. - rekao mu je Sabri-bey. Oral mi je to prenio.

Sada smo imali ugovor i treba kompletirati ekipu. Oral je počeo otezati sa inžinjerom za instrumente kao i sa inžinjerom za elektro-dizajn.

- To može sačekati dok ne počne stvarni posao.

- Oral-bey, treba nam neko vrijeme da nađemo prave ljude, neko vrijeme je potrebno da se uhodamo kao tim, i bojim se da ne okasnimo sa realizacijom. Mi ne smijemo kasniti. Možda ćemo dati dvije plate više, ali su koristi višestruke.

- Ne brini, nije to toliko hitno. - rekao je.

Nisam dijelio njegovo mišljenje. Postoje dva pristupa poslu kada se počinje. Može se tražiti i naći posao, a onda okupljati ekipa. U tom slučaju nema samopouzdanja u firmi, jer nema kadrova. Također, mušterija ne može da stekne poverenje u firmu koja nema radne snage i obećava da će ih pokupiti čim potpiše ugovor. To mislim da ne ide.

Ako se pripremi i kompletira tim, stvara se solidna konstrukcija firme koja odmah može snažno da nastupi na tržištu. To je jako važno za snažan start-up. Također se mnogo kvalitetnije pripremaju ponude, analizira proces i uigrava tim. To može koštati nekoliko plata više, ali se takve stvari uzimaju u kalkulaciju i mi smo ih već ukalkulisali. Trebalo je odmah zaposliti ljude. Ta činjenica da u startu nismo imali čovjeka koji bi fizički odradio projektovanje i odabir instrumentacije će nas kasnije koštati jako mnogo. A sve se čini - mogli smo uštedjeti još po jednu platu. To je tačno, ali izgubimo po jedan mjesec u rokovima, što je neuporedivo veća šteta.

Radili smo dalje. Pripremali smo ponudu za modernizaciju i automatizaciju fabrike čokolade. Napravili smo ponudu za izradu preliminarnog projekta i potpisali ugovor na 36.000 USD. Bacili smo se na posao. Nedostajao nam je inžinjer za instrumente. Taj sam posao trebao da uradim ili ja, za šta nisam imao vremena, ili da zaposlimo nekog, ili da damo nekom izvana. Na moje insistiranje, počeli smo tragati za inženjerom za instrumente. Javilo ih se nekoliko, ali su tražili previsoku cijenu. Oral je bio šokiran.

- Nikad im neću dati toliko. - rekao je.

- Zašto?

- Ne možemo zaraditi toliko koliko on traži.

- Sa onim koji zna, a on je skup, možemo zaraditi mnogo više nego što mu dajemo; sa onim što ne zna, niti njemu niti nama. To je kao dobra krav koja dosta jede, ali i dosta daje. Od slabe krave slabo fajde ma koliko malo jela. To je prirodni zakon i mi ga ne možemo promijeniti.

Odustao je od zapošljavanja inžinjera za instrumente. Umjesto toga, razmišljao je da taj posao da jednom profesoru sa univerziteta. Profesor Šakir-bey nije tražio nikakvu

naknadu, samo kompjuter. Ja sam porazgovarao sa tim profesorom. Bio je divan čovjek i musliman, vrlo obrazovan i stručan, ali potpuno teorijski orijentisan i neće moći uraditi ovaj posao. Čak je i sam to priznao. Oral mu je posao ipak dao bez obzira na moje protivljenje. Profesor je to radio, otezao, pisao neke dokumente koje je on znao, ali nama nisu trebali. Saopštio sam to Oralu i predložio da nađemo neko drugo rješenje.

Tada je Oral pozvao jednog prijatelja Osmana Kılıça (sa kojim sam klanjao prvu džumu u Istanbulu), koji je također radio na univerzitetu, ali je imao praktično iskustvo. Vrlo obrazovan, izuzetno lijepo vaspitan, korektan i pedantan sa sjajnim znanjem engleskog jezika. Vjerovao sam da on može odraditi taj posao i složili smo se da on dođe u Piomak u moje odjeljenje. Izuzetno smo dobro sarađivali i on je malo sporo, ali valjano odrađivao svoj posao. Zaposlili smo i tehničkog crtača, Ragipa Ayana, nevjerovatnog radnika, fine naravi, inteligentnog i samoinicijativnog. Krtica. Ekipa se polahko kompletirala.

U istom mjesecu smo otišli u Hanover na najveći sajam instrumenata u Evropi. Išlo nas je deveterica. Avionom smo prelazili preko Beograda i Hrvatske. Tamo dolje ispod nas je bjesnio rat. Vidjeli smo kućice, zgradice i gradiće, polja, šume i ceste. U tim majušnim kućicama su živjeli ljudi. Između tih ljudi i onih drugih ljudi u onim drugim kućicama se odvijao rat. Ljudi su, naravno, bili toliko sićušni da se nisu mogli ni vidjeti, ali su jedni druge klali. Ubijali se nekakvim sićušnim mecima koji su sa ove visine bili još sićušniji. Jedan drugom su otimali novac, koji iz ove perspektive ne postoji.

Bože, koje besmislice! Koliko to izgleda užasno beznačajno iz ove makro-perspektive. A ipak oni to dole rade. Kakav je smisao, gledano odavde, što dole jedni ubijaju druge, što se bore za nekakvu vlast i prevlast? Odavde sve to ama

baš ništa ne znači. Tamo negdje lijevo je Bosna. I tamo se odvija ista besmislica. Kad će to ljudi shvatiti?

- Coffe, tee? - trgnu me glas stjuardese i vrati u stvarnost koja dobija svoj smisao.

To ja tako mislim. A oni odozdo možda gledaju naš avion kao sićušnu igračku sa nevidljivim ljudima. Kakvog smisla ima što neko sićušan u toj igrački pije nevidljivu kahvu i osvježava se? Popio - ne popio to na ovaj njihov rat nikako ne utiče. Možda bi ipak željeli da budu nevidljivi, ali na našem mjestu.

Nakon urađenog projektnog zadatka, krenuli smo na ugovaranje automatizacije za fabriku čokolade. Napisao sam tehnički dio ponude na 450.000 USD. Također je trebalo po automatizmu još 200.000 USD za instrumente. Ukupno 650.000 USD. Oral je napisao generalne uslove koristeći dokumentaciju ABB-a. Kad je sve bilo spremno, otišli smo na razgovor sa Ülkerom. Napravili smo ponovo simulaciju za osoblje iz fabrike čokolade. Sve je bilo u redu i svi su bili zadovoljni ponuđenim.

Kad se sve završilo, vratili smo se u Piomak. Prošlo je nekoliko dana.

- Šta si uradio sa Fabrikom čoklade? - pitao sam. - Jesi li uzeo potpis?

- Nisam.

- Zašto? - bio sam začuđen.

- Ne znam, možda nije vrijeme sada. Sljedeći put.

Prvi put sam primjetio njegovu neodlučnost. Kasnije sam ga još nekoliko puta priupitao i uvijek dobio isti odgovor. Žalio se da Murat-bey uvijek prihvati, ali nikako da ostvari. Ustvari, on nije znao sljedeći korak. To se kasnije mnogo puta ponavljalo. Kad dobije posao, nije znao šta dalje. Malo sam se ljutio i riješio da to završim sam.

Pripremili smo ugovor i ponovo tražili sastanak sa Murat-beyom. On se začudio šta ćemo. Pokazali smo mu ugovor.

- To smo završili, to je u redu. - reče.

- Hoćete li onda potpisati? - pitao sam i dodao mu hemijsku olovku.

Interesantno je da su sve naše ponude, ugovori i komunikacija sa Ülkerom bili na engleskom jeziku. Svi sastanci su se također vodili na engleskom iako sam u grupi bio samo ja stranac.

Potpisao je, naravno, i Oral je mogao da uzme avans što je značilo i stvarni početak posla.

Slično se ponovilo i kod sljedećeg ugovora za automatizaciju transportnih traka i skladišta. Taj posao je trebala da dobije jedna francuska firma zajedno sa Telemecanique. Mi smo krv propljuvali da uvedemo Švedsku firmu MOVING da uzme posao, mehanički dio, jer bismo u tom slučaju mi dobili automatizaciju. Bilo je vrlo tijesno, ali smo uspjeli ugurati MOVING i dobiti posao. Oral je odigrao veliku ulogu u dobijanju posla za MOVING. Međutim, kada smo dobili sve saglasnosti, opet je zapelo za potpisivanje ugovora. Opet sam uradio istu stvar i stvari su krenule. Ugovor je bio 215.000 DEM.

Sada smo imali pune ruke posla. Trebao nam je hitno inžinjer za el. dizajn. Sada više nije bilo odlaganja. Također su nam bili hitno potrebni programeri za PLC i SCADA. Zaposlili smo i dva dobra programera.

Počeli su radovi na transporterima. Grupa Šveđana je bila stalno prisutna zbog nadzora montaže. Ja sam ih povremeno vodio na ručak i kahvu izvan tvornice.

Jedanput smo sjedeli u jednoj običnoj kafečajnici u blizini. Na stolovima nije bilo stolnjaka, a momak koji je služio izgledao je jako neuredno.

- Kako su ovi Turci prljavi! – prezrivo reče jedan od Šveđana.

Meni to podiže pritisak i ne mogadoh se suzdržati.

- Prvo, gospodine, mi smo ušli u jednu kafečajnicu najnižeg nivoa. Ako želiš da vidiš drugu stranu Turske, idemo na Floriyu ili Ataköy. Drugo, ova zemlja je prije stotonjak godina bila ekonomski, vojno, obrazovno i kulturološki najveća sila u Evropi. U to vrijeme Šveđani nisu znali za kupatila niti pranje ruku ili zadnjice. Turska je pretrpjela ogromne gubitke inteligencije u Prvom svjetskom ratu, jer su na bojišta slati đaci, studenti i profesori koji se uglavnom nisu vraćali. Nadalje, Turska je imala tragediju da joj se preko noći promijeni pismo i zabrani čak i učenje čitanja osmančice. Tako, budući stručnjaci, na primjer arhitekte, nisu mogli čitati projekte i danas najvećeg arhitekte svih vremena, mimara Sinana. Da se to dogodilo Švedskoj, vi bi ste danas živjeli u pećinama i ne biste nama prodavali tehnologiju.

Bili su zbunjeni mojom reakcijom, počeli su srkati čaj, a da li su šta shvatili, ne znam.

Oral je već mjesecima pregovarao sa Ali Ihsan Selametom, koji je radio u ABB-u, najjačoj svjetskoj kompaniji iz oblasti elektro-energetike i robotike. Jak stručnjak za el. dizajn i instalacije i specijalista za motore, a to nam je u ovom trenutku bilo veoma potrebno. Ali Ihsan-bey je izuzetno fino vaspitan, poštenjačina sa izvanrednim engleskim jezikom. Ima vrlo tihu i finu narav. Zaista se sa njim moglo sarađivati. Oral-bey je, međutim, napravio jednu organizacijsku grešku, ali Ihsan je tražio da dobije poziciju. Oral je osnovao za njega odjeljenje za el. dizajn i instalacije i postavio ga za šefa tog odjeljenja. To je bilo neko rješenje, ali u suštini vrlo rogobatno. Ihsan nije imao ljudi u tom odjeljenju, jer su svi bili, prirodno, u mom odjeljenju. Također, po

prirodi stvari, inžinjer za dizajn je dio tima za automatizaciju i mora biti pod kontrolom menadžera projekta. Čitav tim je bio u mom odjeljenju. Oral je, međutim, pokušavao neku gimnastiku koja nije radila. Čak je to i publikovao kroz kataloge i prezentaciju. Meni i Ali Ihsanu sve to nije smetalo, jer smo radili svoj posao korektno, ali je na papiru bilo rogobatno i vrlo nefunkcionalno.

Definisali smo i dva razvojna projekta za softver koji nam je trebao, a nije se mogao naći na tržištu. Jedan je bio za automatsku obradu podataka i automatski električni dizajn, a drugi je bio za simulaciju procesa (potpuno novi pristup i nova filozofija za oba projekta).

Sada smo imali jak tim, organizaciju, opremu i softver. Moglo se raditi. Za nepunih šest mjeseci ugovoreno je 1,700.000 DM kroz četiri ugovora. Broj zaposlenih je prešao deset. Briljantan početak. Dovoljno ugovora, formirana ekipa, sređen poslovni prostor, administrativno uhodana firma, razvoj. Sada je trebalo svu snagu baciti na realizaciju ugovora.

Dok smo sve ovo radili i tehnički i organizaciono izgrađivali firmu, ja i Oral se nismo razdvajali. Često smo išli u posjetu jedan kod drugog sa ili bez porodica. Stanovali smo blizu na nekih 50m. Oralova žena, Sadeta, je često pomagala Elmi da uradi zadaću. Također su nam pomagali kad bi nam trebalo nešto kod ljekara. Sadeta je stomatolog i radila je preko puta naše zgrade u privatnoj klinici.

Oral je svakodnevno bio u mojoj kancelariji i satima smo diskutovali o mnogim stvarima. Ja sam mu prenosio svoja iskustva iz Real Time-a i insistirao da se čvrsto držimo nekoliko poslovnih principa. Slušao me je pažljivo i držao se tih principa.

Govorio sam mu da PiOMAK, kao Sistem integrator, nikada i nikada ne bi smio pasti u zamku da zastupa neku

inostranu firmu. Tada prestaje biti sistem integrator, jer se veže za određeni proizvod i postaje predstavništvo, zapravo tuđa prodavnica.

Morali bismo se opredijelitit za najmanje dva standardna proizvođača po svakoj vrsti opreme. To moramo činiti radi naše fleksibilnosti i radi njihove međusobne konkurencije i obaranja cijena. Također smo odmah morali nabaviti od svakog proizvoda po uzorak, igrati se sa tim i integrisati sve to prije nego što zatreba. Ne možemo se kleti da koristimo u našim sistemima naprimer SIEMENS, ako ga nikada nismo ni imali u svojim prostorijama. Također moramo biti spremni da radimo sa svom vrstom opreme koju naručilac traži.

U tom smislu smo dobro pretresli tržište. Ispitali smo oko dvadeset SCADA demo paketa, a osam razvojnih paketa smo imali u PiOMAK-u. Također smo posudili na neko vrijeme nekoliko PLC-ja i obučavali naše saradnike. Testirali smo osam najvećih svjetskih proizvođača PLC-a. Proizvođači su nam davali besplatno programe, obuku i dokumentaciju. Neki, koji nisu to učinili, izgubili su kasnije šansu da budu u konkurenciji kao OMRON, Telemekanique i drugi.

U vezi odnosa prema ljudima mnogo puta sam mu ponavljao neke stvari. Pokušavao sam da držim ljudima definisane granice prava i obaveza. Tada se ne ulazi u konflikt, svak zna svoj posao i zna se ko, kako i koliko radi i uradi.

Ne smijemo nikada tražiti od ljudi da dođu tačno do devet na posao. Onog trenutka kad to zahtjevamo i kada se naljutimo na njih, gubimo pravo da od njih tražimo da ostanu prekovremeno, ako nam zatreba. Ovo su mentalni poslovi i traže osobe koje su zadovoljne i neopterećene. Govorio sam mu da u mojoj firmi nije bilo radnog vremena i da je dolazio kad ko hoće i radio koliko ko hoće. Ono što je važno je - uraditi posao i to je sve.

Molio sam ga da saradniku uvijek da jednu liru više. Ne smije nikada dati jednu liru manje nego što je zaradio. To stvara negativnu atmosferu, ne zbog novca već zbog ponašanja. Pričao sam mu da sam u svom preduzeću, nakon što primim novog saradnika, potpisivao ugovor, a zatim ga dao saradniku da upiše sebi platu koju želi i zatim potpiše.

Nažalost, kako je vrijeme prolazilo, Oral je sve više i više zaboravljao i narušavao ove principe. Stigli smo do kraja januara 1993. Prošlo je samo šest mjeseci.

Telefoni sa Sarajevom još uvijek ne rade. Čulo se da rade neki telefoni preko Italije i satelita. Nijaza je sjedela i satima vrtjela brojeve, ali bez uspjeha. Neki su, kažu, dobijali. Mi smo pokušavali na mnogo raznih brojeva, ali nije išlo. Ako je iko mogao dobiti vezu, onda je to Nijaza, jer je neprestano pokušavala.

Uspijevamo da nešto paketa pošaljemo preko Šefke i Džemile u Sarajevo. One to šalju preko humanitarnih organizacija Dobrotvor, Adra, Humanus itd. Nešto od toga stigne do naših u Sarajevu, a dosta toga i propadne. U zadnje vrijeme ništa nije išlo već mjesecima. Kod Džemile i Šefke se skupilo oko osam tona hrane i sitnog veša koji se nije mogao poslati. Čekat će se ponovo prilika.

USPON TURSKE

Iako su nas Bošnjaci u Turskoj često kritikovali što nismo ranije doselili nego smo čekali da nas kolju, ipak nam je strina, Mustafina žena, jedanput priznala da deset godina nije obraza sušila od plača kada su došli u Istanbul. Izašli su iz autobusa na Laleli i upali u prašinu do koljena. Takva je Turska bila tada. Niti je imalo šta da se kupi, niti su imali za šta da kupe. Tada se za jedan frižider mogla kupiti kuća, toliko je bio vrijedan.

A zašto je to bilo tako?

Turska je bila izmrcvarena balkanskim i odbrambenim ratovima. U odbrani na Čanakalama izginula je mladost Turske, ali ono što je bilo mnogo pogubnije - izgunula je njena inteligencija. Tursku nije imao ko da gradi i razvija. Drugi problem je bio i zabrana učenja osmančice. U silnoj želji da se izvrši modernizacija Turske i približavanje Zapadu, donešene su radikalne mjere koje su zaustavile razvoj Turske. Cjelokupna bogata kultura je potiskivana i zabranjivana uključujući i učenje pisanja, pa čak i čitanja osmančice. Kako je svo akumulirano znanje Turske bilo pisano uglavnom osmančicom, to su turski intelektualci preko noći postali nepismeni. Još jedan težak udarac na Tursku privredu su izazvali zakoni koji su imali za cilj njenu zaštitu. Turska je bila hermetički zatvorena, uvoz i izvoz strogo restriktivni. Nije bila dozvoljena nikakva privatna inicijativa. Ako ste u džepu imali dolar ili cigarete stranog porijekla, rizikovali ste da dobijete teške batine ili zatvor.

Zato i nije čudo što se Turska našla na dnu evopskog, pa i svjetskog razvoja. To je bilo vrijeme teškog siromaštva kada je Turska bila poznata uglavnom po tome da auta umjesto fara imaju konzerve.

No, to nije moglo trajati vječno. Morao se pojaviti lider Turske koji će otvoriti put razvoja, a ne put blokada i izo-

lacije. I pojavio se. Turgut Özal je jednostavno objavio da ga ne zanima ko šta drži u džepu i šta ko puši. Otvorio je granice i pustio narod da radi. Vrlo inteligentan i vrlo radan narod Turske se brzo snašao. Prve stvari koje su proizveli su bile loše kopije dobrih zapadnih proizvoda, ali se to brzo pretvorilo u snažan yan sanayi (prateću industriju). Odjednom je posla imalo za sve, a proizvodi su imali svoje kupce na gladnom turskom tržištu bez obzira na kvalitet koji je u tom periodu bio najmanje važan.

Još jedan faktor je igrao značajnu ulogu u snažnom zamahu Turske. Turska je prećutno dozvolila svima da rade šta žele. Niti je insistirala da ljudi imaju registrovana preduzeća, niti da imaju prijavljene radnike, niti da imaju ispunjene određene standarde, niti bilo kakve druge uslove. Izaberi šta želiš i radi. To je bila opšta poruka. Naravno da je to dovelo do eksplozivnog razvoja privrede koji sam ja zatekao kada sam stigao u Tursku 1992. Tada sam zatekao i predsjednika Turguta Özala kojeg sam viđao na paradama sa balkona svog stana u Vatan Caddesi. Nažalost, ubrzo je umro pod sumnjivim okolnostima.

Šta znači kada se napusti jalova politika, politika koja ima za cilj formu a ne suštinu i praktične rezultate! Naravno, svi su se počeli baviti svačim, ali su se ubrzo počeli izdvajati oni koji su bili bolji i jači. Oni su razvijali poslove, zapošljavali ljude, razvijali tržište. Tada su sami, tjerani vlastitim potrebama, počeli raditi u skladu sa propisima i izvršavati obaveze prema državi. Kao naš Ahmet-bey Kılıç koji je od proizvodnje u podrumu došao do visoko-sofisticirane tvornice sa ISO certifikatima.

Kada je Esko počeo trgovati sa escajzima i slati ih Fehimu u Pazar, escajge mu je donosio vlasnik i direktor Kılıçlar Ahmet-bey Kılıç. Escajge je donosio meni u stan a odatle su slati za Pazar.

Ahmet –bey bi sav u znoju iznosio teške kutije sa escajgom do mog stana. Jednom me je pozvao da posjetim njegovu fabriku i da vidim može li se šta automatizovati. Pristao sam i otišao na Bajrampašu. Njegova „fabrika“ je, ustvari, bila podrum sa zemljanim podom. Prozori su bili široki desetak centimetara u nivou asfalta. Unutra je bilo nekoliko mašina u polumraku. Za svakom mašinom je bio po jedan radnik, mršav, garav, ispijen. Iz kurtoazije sam nešto rekao, ali tu nije bilo mjesta za bilo kakav posao.

Nakon jedne godine, zove me opet Ahmet-bey da vidim njegovu fabriku. Rekoh mu da ću navratiti kad budem išao na Bajrampaşu.

- Ne, ne, moja nova fabrika je na Dudulu u industrijskoj zoni.

Obećah da ću doći, ali negdje usput, samo na kahvu. Međutim, kad sam jednom svratio kod njega zastao sam zapanjen. Bila je to ogromna fabrika i sve one stare mašine su bile samo prebačene u proizvodnu halu. Napredak je bio očigledan. Nakon nekoliko godina Kılıçlar je postao prestižna firma sa ISO certifikatom i učešćem na međunarodnim sajmovima.

To je tajna uspjeha turske privrede. Niti ih ko dira dok su slabi, niti se vlasnici razbacuju komforom i parama kad ojačaju.

To je recept za nerazvijene da se razviju. Pusti ljude da ojačaju, a onda traži standard, poreze i odgovornost. Naši u Bosni su još uvijek daleko, daleko od toga da to shvate. Dok neko želi da otvori privatni biznis, nametnu mu se standardi, obaveze, inspekcije pet puta jače nego što može da izdrži. Pa ko preživi, preživi. Kao mladunci kornjače koji u jatima jure prema moru. Od milijuna kornjačica, jedva da njih nekoliko uspije da odraste. Baš kao firme u našoj bosanskoj privredi.

BEGOVIĆI MUHADŽIRI

U porodičnom stablu Begovića bile su praznine koje su se odnosile na rođake koji su se odselili za Tursku. Kad bi god došao do nekog takvog, Bega bi samo rekao:

- On je odselio za Tursku.-

i nastavio bi dalje.

Kada sam došao u Tursku, prirodno je bilo moje interesovanje da kompletiram porodično stablo Begovića i upoznam ostalu rodbinu. Takođe, ako Bog da, imam namjeru da posjetim istanbulsku arhivu i da povežem konce mojih dalekih predaka. Vjerujem da ću to uspjeti pronaći s obzirom da su Turci cijelo vrijeme vodili veoma uredne popise i čuvali u svojoj arhivi. U tom cilju počeo sam učiti osmančicu.

Ispostavilo se da u Turskoj ima oko 270 duša porijeklom Begovića i oko 70 kuća. Bio sam i iznenađen i zadovoljan tom činjenicom. Ja sam ih u međuvremenu uspio upoznati gotovo sve. Adžo je potomak Mulabegana i majka mu je Grla, Begovka. Kasnije sam potražio i rođake sa majčine strane. I njih ovdje ima u velikom broju.

Prve rođake koje sam upoznao poslije Adža su bili tetka Havka i njena porodica. Stara tetka je ćerka Dželilbega Begovića koji je doselio davne 1912. god. u Tursku sa svojom porodicom. Prodali su svoje veliko imanje u Rasovu i doselili u Karadžabej kod Burse. Tetka je tada imala tri godine. Kupili su imanje i šest mjeseci nakon toga, Dželilbeg je umro. Ostala je Dželilbegovica sa šestoro sitne djece da se bori za opstanak.

Prodavac zemlje je prevario nezaštićenu majku i nejaku djecu i nije im dao tapiju na kupljenu zemlju. Dao im je tek nešto zakrčene močvare između dvije rijeke. Taj nezajažljivi čovjek je preorao i staro tursko groblje u blizini da bi povećao imetak. Beddova, teške suze napaćene majke i

haram imetak su stigli prodavca. Žena, sinovi i ćerke su mu umirali jedno po jedno, svi osim jednog sina bogalja, sa kim je živio dugo u bijedi i bolesti.

Dželilbegova djeca su rasla, a hrabra Dželilbegovica je uspijevala da otima zemlju od močvare, parče po parče. Malo po malo i već su stali na noge. Zaimali su i stekli lijepo krdo krava.

Ali je sudbina prema njima bila zaista okrutna. Naišla je poplava i podavila krave, uništila ljetinu i donijela bolesti. Počeli su ponovo iz početka. Hrabro se boreći za opstanak, već otfrkla djeca su ipak ponovo stvarala i stvorila lijepi veliki posjed između dvije rijeke.

Išao sam sa Nijazom u Karadžabej da ih obiđemo. Velikobrojna porodica nas je srdačno dočekala. Otišli smo na njihovo imanje. Bilo je prelijepo sa starom kućom u kojoj niko ne stanuje stalno. Pored kuće je bio grob Dželilbega sa natpisom: "Dželil Begović - Akova" i datumi rođenja i smrti. Sa velikim poštovanjem sam stajao pored njegovog mezara i vraćao se u davna vremena njegovog postojanja (Ko bi tada mogao pomisliti da će sada, nakon dvadesetjednu godinu kada konačno pripremam ovu knjigu za štampu, jedna druga žena u svojoj utrobi nositi još jednog mog sina kome smo planirali dati ime Dželil. O tom kaderu ću pisati u sljedećoj knjizi.)

Proučio sam Fatihu i slikao njegove preostale potomke pored mezara. Stara tetka Hafka je oličenje proste dobrodušnosti i mirnoće. Stari adžo Mahmut sijede brade je, mislim, jedina ličnost koja je potpuno zadržala i lice i ponašanje i duh naših predaka koje sam ja zamišljao da su bili upravo takvi. On je tako lijepo umio da priča i znao je sve o našoj prošlosti. Bio je veliki kad su se iz Rasova doselili u Tursku. Najmlađi među njima, adžo Sulejman, još uvijek u snazi, vodi računa o njivi i kući zajedno sa svojim sinovima Šabanom i Švaipom. Svi oni zajedno sa strinom i

ćerkom Nedžlom (druge dvije kćerke Remzije i Semiha su već bile udate u Bursi) su bili za mene onaj dio silom otkinutog stabla Begovića čije sam grane ipak uspio pronaći i pokupiti.

Svi su oni imali tešku prošlost, ali su se izvukli i postali imućni. Tetka Hafka je, međutim, imala zlu sudbinu. Izgubila je muža koji je, prevaren od ortaka, ostao bez ičega. Mladi sinovi Tahsim i Rasim su rano morali u teret i samostalan život.

Tetka Havka je bila starija žena kojoj je, zbog raznih bolesti nekoliko puta život visio o koncu. Ja sam joj govorio da se ništa ne brine, jer ona i moja majka imaju po devet života, te da joj je ostalo još četiri, a majki još pet. Ali, ova životom i zdravljem urušena žena doživljava i moždani udar. Ljekari su joj se borili za život i nekako su je povratili iz kome. Mi smo je sutradan posjetili i ja sam joj saopštio tužnu vijest da joj je ostalo još samo tri života, te da se mora pripaziti. Nasmijala se blago toj šali sa malo iskrivljenom usnom. Sutradan smo sunetili Adu. Bio je to sunet u bolnici, bez ceremonije, jer nam nije bilo do toga. Narod je ipak dolazio da ga obiđe. Kad je jednom zazvonilo zvono, Nijaza pohita da otvori vrata.

- Beko, kuku mene, tetka! – zavika iznenađeno i uplašeno.

Ja skočih, također uplašen, i vidjeh tetku Hafku kako sa ćerkom Semrom jedva stoji na vratima. Izašla je dan prije iz bolnice i njena želja joj nije dala da se odmori već je odmah „dotrčala" da što prije vidi Ada. Gotovo se zagrcnuh i sada dok ovo pišem od siline svojtljivosti i prijateljstva koje nam je tetka Havka pokazala.

Tetka Hafkina kćerka, Semra, nakon nesretnog braka, podupire porodicu šijući po cijeli dan za male pare da bi zadržali koliko-toliko pristojan nivo. Njen sin Ersen i kćerka

Elif, iako mali, svjesni su žrtve svoje majke koja sve to čini samo zbog njih. Mi idemo često kod njih i oni nam dolaze. Osjećamo se kao kod svoje kuće.

Svi ovi ljudi, ma koliko imali ili nemali ponašaju se dostojanstveno i ponosno. Tu je razlika između balija i gospode. Gospoda se ponaša isto - imao ili nemao. Ta osobina nije nešto što se kupuje ili stekne preko noći. Ta osobina se stvara generacijama i ostaje u genima. Baliju ćete prepoznati i kad ima i kad nema. Kad nema, skruši se ponizno i puzi pred gazdama, ali kad ima, pa makar i na kratko, niko od njegovog bogatstva i hvale ne može smirom ostati.

Sto puta nam je Bega ponavljao:

- Kad imaš - ne visi se, kad nemaš - ne nizi se!

Kao djeci, nikada nam nije dao da sa hljebom izađemo na ulicu. Možda neko dijete nema ni hljeba, pa će da čezne, a to je grehota.

Sretan sam što imam ovakvu i ovako velikobrojnu rodbinu. Osjećam toplinu i znam da nisam sam.

Potražio sam i rodbinu sa majčine strane. Jedan od Dželilbegovih sinova, Adžo Murat, se oženio jednom Paripovićkom iz susjedng sela kod Karadžabeja. To mi je rođaka sa majčine strane i nju sam upoznao u Karadžabeju. Otišli smo u selo kod njenog brata i tamo se upoznali sa ostatkom porodice. Njen brat, Jašar, je muftar u selu i veoma je imućan.

Dvije godine poslije dolaska u Tursku otišli smo u Ajvalik. Tamo smo upoznali veliku rodbinu sa majčine strane (bikinu rodbinu). Dajo Ruždija Akın je glava te porodice. Sa svoja dva brata i mnogo potomaka, postali su vrlo uticajni u Kuçuköyu (Sarımsaklı), jednom od najljepših turističkih mjesta na Egejskoj obali Turske. Oni su tu već treća generacija porodice Akın otkako su doselili iz okoline Kolašina. Tamo se se prezivali Mican. Dajo Ruždija i moja Bika su od dva brata djeca.

Dajo Ruždija je bio predsjednik opštine Kućukoy do prije nekoliko godina. Mjesto Kuçuköy je udaljeno od obale mora 2-3 kilometra. To je staro grčko naselje sa kamenim kućama koje su dodijeljene doseljenicima Bošnjacima. Bošnjaci su živjeli od stočarstva i ogromnih maslinjaka. Kad se počeo razvijati morski turizam i zemlja počela dobijati na vrijednosti, polahko su počeli prodavati zemlju komad po komad, napuštati naselje i preseljavati se uz obalu mora. Tako je nastao Sarımsaklı. U Kuçuköyu su ostale zidine od čardaka Elmazbega, Bikinog oca.

Kad smo došli u Sarmsakli, stigi smo u najtežem trenutku za cijelu porodicu. Dajo Ruždijin sin, Šenol, ljepotan, poginuo je u obijesnoj momačkj borbi da dokaze herojstvo. Šenol je imao veliko srce, ali nažalst obolio od šećerne bolest. Razočaran, prestao je da se pazi. Bio je bekrija i šenlučio dan-noć. Jedne noći je bio sa društvom. Nakon lijepog provoda posvađao se sa drugom oko Bešiktaša i Fenrebahčea: koji je tim bolji. Kako nisu mogli da ubijede jedan drugog, dogovorili su se da to rasprave pištoljima na pijaci koja je u to doba bila prazna. Potegli su pištolje i Šenol je pao mrtav, a drug mu je ostao invalid bez bubrega, u kolicima, i jedva je preživio. Naizgled bezazlena igra, pretvorila se u tragediju Ayvaličkih obijesnih momaka. Šenol je poginuo u svojoj 22. godini. Mi smo slučajno stigli na dan njegove dženaze.

Nekoliko godina kasnije upoznali smo i ostalu rodbinu u najljepšem trenutku. Prelijepa dajo Ruždijina ćerka Belkız se udala u Istanbulu, pa su i nas zvali na svadbu. Belkiz je divno stvorenje, vesela, umiljata i svojatljiva. Sva rodbina, pa i snahe su pokazale izuzetnu pažnju prema nama i izuzetnu svojtljivost. Divan je to osjećaj.

Tako je jedan dio nas, otcijepljen od matice bošnjačke, doplovio do obala Egejskog, Marmornog i Crnog mora. Ni-

jaza mi je pričala da su ih njihove majke znale kleti najtežom kletvom kad bi nešto skrivile:

- Dabogda mi, kćeri, Crno more takla!!

Ne znam šta je toliko Nijaza skrivila majci pa je Crno more takla i mimoišla.

Malo je falilo da svi Begovići dosele u Tursku. Za vrijeme Kemal-paše Ataturka, naš rođak, ugledni Begović Mustajbeg iz Rasova, je dolazio ispred Begovića da zatraži od Ataturka zemlju i da se svi dosele u Tursku. Ataturk mu je dao zemlju i tapiju nedaleko od Saraya i Vize u Trakiji.

U Saraju adžo Mustafa i adžo Jusuf njegov brat imaju velika lijepa imanja između šume i rijeka. Pored imanja prolazi put od Istanbula do Crnog mora. Izuzetno lijepa i plodna zemlja, ali i veoma vrijedna po položaju. Mi često idemo kod Adža preko vikenda. Adžo Mustafa me je poveo na jedno uzvišenje i pokazao mi nepreglednu, prostranu dolinu ispod nas. Mustajbeg je dobio tapiju na tu plodnu zelenu ravnicu ispresijecanu rijekama koja je bila nama namijenjena.

Sudbina nije htjela da se to tako dogodi. Mustajbega su ubili Crnogorci, komšije, svega dva dana nakon njegovog povratka iz Turske. Na dan prije, vlast mu je oduzela pištolj pod izgovorom da treba da se izvrši kontrola. Mustajbeg je u to doba bio predsjednik opštine Rasovo. Kada su mu uzeli pištolj, on je znao da će biti ubijen. I ubili su ga. Ostale su mu pet kćerki. Najmlađa ćerka nije preboljela očevu smrt. Našli su je mrtvu, prepukla srca, na očevom grobu. Tapija se, kažu, još uvijek nalazi kod Ahmeta Međedovića. Kako je do njega došla i zašto je on nije uručio Begovićima, to je još uvijek tajna.

Gledali smo na televiziji reportažu Teksoy gorevde (Teksoy na dužnosti) poznatog turskog voditelja Teksoya. Njegove reportaže su istinite i provjerene. U jednoj reportaži

prikazano je mjesto Demirköy (Željezno selo) u blizini Saraja. Tu se nalazi jedno čudno brdo gdje auta idu uzbrdo sama, bez pogona. Jedanput, kada smo išli u posjetu adžo Mustafi, odlučismo da skoknemo i vidimo to čudo. Velikih čuda ima svuda po Turskoj, ali nam je ovo bilo na dohvat ruke.

Peli smo se uz suprotnu stranu tog brda i sretosmo jednog seljaka koji je nosio kosu na ramenu. Priupitasmo ga gdje je to brdo. Reče nam da smo na njemu, samo sa druge strane. Dok krenemo niz brdo, tu smo. Priupitasmo ga, ne znam zašto, šta je tu tajna. Seljak mirno pogleda prema nebu i uprije prstom dva puta. Sve nam je bilo jasno: Allahova volja.

Popesmo se na vrh brda i krenusmo niz brdo. Međutim, morao sam dodavati gas. Dok popustim gas, auto se počne zaustavljati. Na kraju izbacih iz brzine i ugasih motor. Auto se polahko zaustavljalo i zaustavi se u samom podnožju. Nakon sekundu-dvije, poče se kretati nazad. Obuze nas neki haufluk, kao da nas neka nevidljiva sila čupa nazad uzbrdo. Okrenuo sam glavu i upravljao volanom. Auto je ubrzavalo sve više i više - uzbrdo. Sa čuđenjem smo se pogledivali i smijali. Auto je dostiglo brzinu od 26 km/sat da bi pri vrhu brda počelo usporavati i na kraju se zaustavilo.

Čovjek da ne povjeruje svojim očima. Ali, svi su znali za taj fenomen. Gledali smo kamione sa prikolicom natovarene drvima koji na početku brda ugase motore i puste da se kamion sam popenje uzbrdo. Od škripe karoserije se ježi koža i diže kosa na glavi.

Naravno, nisam želio progutati neku varku. Prvo što čovjeku padne na pamet je da se radi o optičkoj varci. Otišao sam sa strane brda cestom koja zavija i vraća se nazad pored ovog brda. Lijepo se vidi nagib od 7-8%. Kao orijetir sam uzeo šumu i bandere koje su svakako bile u vertikalnom položaju.

Puštali smo konzerve od pive i one su se kotrljale uzbrdo. Visak na kome je visio kamen je bio okomit na strminu, dakle i njega nešto privlači iako nije željezo. Voda prosuta po sredini brda se jednostavno razlije, kao po ravnom. Misteriozno, svakako, a objašnjenje ne znam ni sada. Kasnije sam dovodio musafire iz Bosne da vide to čudo. Svaki put sam pravio novi eksperiment, ali zaključak je redovno izostajao.

Ipak je seljak u pravu, trebao sam pogledati prema gore.

U Tursku je šesdesetih godina otselila i porodica snahe Ifete (Džemalove žene). Svi osim Ismeta, njenog najstarijeg brata koji je ostao u Pazaru. Potražio sam ih na Esenleru. Hankija, njena sestra iznenadila me je i svojim izgledom i svojim ponašanjem. Nevjerovatno je ličila na snahu, ali se i odnosila prema nama isto tako kao snaha, više kao sestra. Jednog dana sam pošao da obiđem snahinog oca Šefka sa njenim bratom Baketom. Ušli smo u stan u prizemlju jedne zgrade na Esenleru. Bake je otvorio vrata i imali smo šta vidjeti. Šefko je sjedio na kauču i spavao sjedeći. Bio je obučen u ispeglano odijelo sa snježno bijelom košuljom. Onako sa bradicom ličio je na dobrog. Nevjerovatna pedantnost kod čovjeka koji je samac i u poodmaklim godinama.

Porodice koje sam opisao su nam zamjenjivale naše porodice u Bosni i Sandžaku. Često smo ih obilazili i često su nam dolazili. Bilo je lakše u tuđini koja ima toplo srce, koja je naša.

POTRAGA ZA POBRATIMOM

Već nekoliko mjeseci smo u Istanbulu. Malo smo se sredili i ja sam riješio da potražim Rifka, svog pobratima iz djetinjstva. On je je otišao za Tursku prije 30 godina i nikada se nismo više ni čuli ni vidjeli. Kao djeca smo bili nerazdvojni. Pravili smo maketu grada Skoplja u rakiću njegove bašte. To je bila velika lijepa maketa sa zgradama, automobilima, trotoarima i svemu drugom što čini jedan grad i to sve od mermera. Ulice su bile osvijetljene, a Skopljem je tekla i prava rijeka. No o tome je riječ u prvoj knjizi Hidžra.

Znao sam da je u Rifko Pendiku, ali nisam imao nikakav drugi podatak. Nisam mu znao novo tursko prezime, a staro, ono iz Jugoslavije, sam zaboravio. Da problem bude veći, on je u Turskoj koristio svoje drugo ime sa ezana - Ešref. Nisam znao čak ni šta radi.

Sada, kada sam u Istanbulu, tragao sam za Rifkom. Pitao sam sve one koji bi ga morali znati. Kažu da je negdje u Pendiku. On je blizu Ramiza "Guska", a Ramiz Gusak boji čamce u Pendiku. Dobra informacija, nema šta. Ramiz je bio naš komšija iz ulice u Pazaru, ali je i on odselio za Tursku nekoliko godina poslije Rifka. Ja, međutim, nisam znao ni Ramizovo prezime, ni bivše ni sadašnje. Ali, odlučio sam se da pođem u Pendik i da ga tražim. Rekao sam to Nijazi i jedne nedelje smo se potrpali u Uno i otišli u Pendik.

Vozili smo se 40-tak klometara do Pendika koji je u Azijskom dijelu Istanbula. Kad smo skrenuli sa autoputa i popeli se na uzvišenje iznad Pendika, a koji se sav vidi u dolini do mora, rekao sam Nijazi:

- Eto, to je Pendik. - prešao sam rukom u širokom luku preko ogromnog naselja od nekih pola miliona stanovnika, koje se prostiralo ispod nas.

- Šta!!? - začuđeno i sa nevjericom je uzviknula. - I ti hoćeš da nađeš Ramiza Guska ovdje!! Bože me sačuvaj!

- Ništa ti ne brini, naći ćemo ga! - rekoh mirno i sa puno sigurnosti u glasu, iako nisam baš bio siguran.

Sišli smo do mora, jer ako Gusak boji brodove, onda mora da je negdje u pristaništu. Pitao sam jednog ribara za Ramiza Guska. Tada je moje znanje turskog bilo limitirano na nekoliko riječi, ali me je amidža ipak razumio.

- Nema takvog ovdje. Da ima, ja bih ga znao sigurno. Ovdje boje brodove Yilmaz i Şener, a taj Ramiz ne boji brodove. - vrtio je glavom starina.

Sad smo manje znali nego prije dolaska. Sada nismo znali ama baš ništa.

- Pitajte na zelježničku stanicu. Tu ima jedna bošnjačka kahva pa možda oni znaju. - dodao je ribar.

Otišli smo u tu kahvu i osjetili atmosferu kao u kahvi kod Smaja Pulića u Pazaru. Svi su tu bili pazarci ili otud odnekud. Kahvedžija mi je rekao da ne zna toga Guska, ali da odem do Kardeş Turizma u dio Pendika gdje su većina Bošnjaci. Tamo će znati. Našli smo brzo, po opisu, Kardeş turizam i raspitali smo se:

- Vala, mene je on brat od amidže. Znam da su ga prije zvali nekako tako. Neka ptica jeste, čini mi se.

- Je li iz Pazara? - upitah da budem siguran.

- O'de su ti, burazeru, svi iz Pazara.

Sjeo je sa nama u kola i mi smo se odvezli do Ramizove kuće. U kuću sam otišao sam i pitao za Ramiza.

- Vala nije tu, sad će doć' s posla, hajde bujrum. - reče mlada žena pokazujući svoj pazarski odgoj. Musafir sam, prijatelj Ramizov, i nije red da čekam pred vratima.

Skuhala je kahvu i dok se kahva hladila, ja se počeh raspitivati. Bi mi sumnjivo što reče da nisu doselili iz Pazara već iz nekog sela kod Pazara. A Ramiz mi je bio komšija iz ulice. Shvatih da sam našao nekog drugog Ramiza koji ima nadimak neke ptice. Izvinio sam se na brzinu, ostavio vruću kahvu na stolu da me ne bi zatekao Ramiz. Šta znaš, moraš objašnjavati. Zahvalili smo se domaćici i vratili do Kardeş turizma.

- A Ramiz Gusak, jel? - pitao je drugi neki momak.

- Jeste. - rekoh obradovan.

- Pa on mi je halin sin. - reče.

Poveo me je 50-tak metara dalje u neku ulicu i uskoro se niz stepenice dogegao pravi Ramiz Gusak, naš komšija iz djetinjstva, krupne žute glave. Vidjeli smo se nakon tridesetak godina, sada već zreli ljudi, fizički jako izmijenjeni, ali me je ipak prepoznao iz prve.

Iz tri-četiri poteza sam našao Ramiza Guska u Pendiku. A kažu da je Istanbul veliki.

Ja sam već bio na tragu Rifku. Ramiz je znao Rifka i sve o njemu. Oni su čak i bili ortaci. Nešto su se, međutim, razišli i sada slabo kontaktiraju. Rifko nije bio kući već negdje na terenu. Tako je naše viđenje bilo odloženo.

Prošlo je možda i godina i mi smo povremeno išli u Pendik kod Ramiza, ali nikako da stupim u kontakt sa Rifkom. Imao sam osjećaj da Ramiz izbjegava da nas poveže. Valjda su imali nekih nesuglasica.

Kad sam jednom došao kući kasno, kuća je bila puna gostiju do za vrata. Bila je tu Izetova majka, komšije poviše nas, sa dosta musafira Bošnjaka. Izet nije bio trenutno kući, pa je ona dovela musafire iz Pendika kod nas, po slobodi.

Razgovarali smo o svemu i upoznavali se. Ja sam im na kraju ispričao priču o Rifku, te da ga nisam još uspio naći.

- Pa ja sam mu dajidža. - reče jedan. - On stanuje u istoj kući sa nama, u prizemlju.

Opet sam mu ušao u trag, sasvim slučajno. A kažu da je Istanbul veliki. Razmijenili smo brojeve telefona i Rifko me je nazvao čim je došao s puta. Tako smo se čuli, a uskoro i vidjeli prvi put poslije 30 godina. Bio je oženjen Zinkom, jednom divnom hanumom koja će nam biti kao sestra. Imao je sina Berkana i kćerku Bahar. Brzo su se sprijateljili sa mojom djecom jer su bili približnog uzrasta.

CONVOY OF MERCY

U Sarajevu je užasno teška situacija. Zima je stezala obruč jači nego četnički. Bez hrane, struje, vode i izlaza, naši su čekali smrtni udarac. Svakodnevo su bombardovani. Mi smo bili bespomoćni da bilo što uradimo.

Porodično smo se stabilizovali i, koliko bi u ovim trenucima bilo moguće, normalizovali život. Naravno da nama nema normalnog života dok god su naši najmiliji u smrtnoj opasnosti, bez struje, vode, hrane i bez nade, a mi daleko i od Bosne i od njih.

Također su poslovi u PiOMAK-u ušli u standardniju kolotečinu.

Sada sam već mogao da pomognem i sebi i drugima. Odlučio sam da se uključim aktivno u postojeće organizacije i ponudim im svoju pomoć.

Išao sam i ranije u Dernek, klub Bošnjaka izbjeglica iz Jugoslavije koji je osnovan prije nekoliko godina. Adžo Mustafa me je poveo tamo i upoznao sa rukovodstvom, našim ljudima koji su doselili u Tursku prije tridesetak godina. Ovaj je klub odigrao nevjerovatno veliku ulogu u prihvatu i zbrinjavanju izbjeglica iz Bosne i Sandžaka.

Kasnije sam potražio Husejina Kansua. On je potpredsjednik Refah partije Istanbula i tri puta bio člana parlamenta Turske. Čovjek koji je zaista mnogo pomogao našim ljudima i svakog prihvatio i pokušao da mu pomogne. On je također stari Bošnjak. Ja sam mu ispričao svoju namjeru i on je sa odobravanjem prihvatio moju ponudu. Rekao mi je da isto veče ima sastanak Bosna Dayanişma Grubu u Sultan Ahmet džamiji pa možemo otići zajedno. Bosna Dayanişma Grubu je učinila najviše da se u Turskoj pročuje tragedija Bosne i da se podigne narod Turske da javno protestuje i javno iskaže svoju podršku Bosanskom narodu.

Turski narod nije trebalo mnogo podgrijavati. Turci zaista pate za Bosnom i spremni su da daju i sve od sebe, pa čak i život za nju. Ogromna pomoć je skupljena od naroda i poslata u Bosnu. Bio sam na skupovu gdje se prikuplja pomoć za Bosnu na Taksimu, gdje se skupilo preko sto hiljada ljudi. Na svakom izlazu su bili postavljeni veliki džakovi u koje je narod ubacivao pare šakama, a žene su skidale sa ruku zlatne belezuke i sa grudi zlatne dukate i bacale ih u džakove. Gdje je to sve završilo, Bog zna, ali su oni učinili što su mogli.

Bosna Dayanişma Grubu snima audio i video kasete o stradanjima u Bosni, štampa materijale i organizuje skupove. Druga je stvar što je službena vlast Turske primorana da smiruje narod i da vodi diplomatsku igru kako ne bi došlo do nekontrolisanih akcija i negativnih reakcija svijeta. A svijet je spreman da negativno reaguje čak i ako Turska ne učini ništa. Krstaški rat je u toku i Zapad ne želi da ih iko ometa u temeljitom i tihom uništavanju svega što miriše na islam.

Krenuli smo u Sultan Ahmet džamiju.

- Džavide, svratit ćemo na momenat u jednu našu podružnicu, treba da se vidim sa nekim ljudima, pa ćemo onda ići na sastanak. - predloži Huseyin-bey.

- Tamam. - složih se prirodno.

Odvezli smo se na Levent i svratili u neku "Mjesnu zajednicu". Na ulazu nas je dočekao špalir ljudi koji su sa poštovanjem pozdravljali i prilazili k ruci Huseyin-beyu. Velika sala je bila prepuna ljudi. Kada smo ušli ja sam htio da sjednem u zadnji red, u ćošak, da ne smetam.

- Ne, ne! - rekoše mi energično. - Ti si naš musafir i idi u pročelje.

Otišao sam tamo i pokušao da sjednem u prvi red.

- Ne, ne! - rekoše i pokazaše mi mjesto da sjednem do Huseyin-beya i predsjednika za govornicom.

"Hajde, nejse..." - pomislih i čekam dalji razvoj događaja. Huseyin-bey je održao energičan govor. Ja ga ništa nisam razumio, ali su ga ljudi u sali pažljivo slušali i odobravali njegove riječi. Na kraju čuh da pomenu moje ime i Bosnu i shvatih da on mene predstavlja publici. Klimnuh glavom i nasmijah se blago.

Huseyin-bey mi poturi mikrofon pod nos, i reče:

- Hajde, pričaj.

Pogledah ga začuđeno, ali nit mogu da ga šta pitam nit znam šta treba da pričam. Da mi je ranije rekao, pa hajd da malo razmislim. Ovako uperiše kameru i svjetla u mene, turiše mi mikrofon, a narod se namjesti bolje u stolice da me pažljivo sluša. Šta ću, moram nešto pričati!

- Selam alejkum, braćo.

- Alejkumu selam. - odgovoriše uglas.

- Lijepo je biti večeras sa vama, među braćom, među istinskim prijateljima. - nastavio sam dok je Huseyin-bey prevodio. - Ne mogu vam reći koliko smo vam zahvalni za sve što ste činili i činite za Bosnu, za moj i svoj narod tamo.

- Mi znamo da vi pomažete manje nego što želite, a više nego što možete. Samo Allah, dž.š., može da vam nadoknadi sve ono što činite. Ne uništavaju muslimane u Bosni Srbi. Srbi su samo dželati. Nas danas ubijaju isti oni koji ubijaju muslimane u Azerbejdžanu, na Kipru, u Palestini. Nas danas ubijaju isti oni koji se vijekovima muče da nas iskorijene i da stvore imperiju na ruševinama islamskih zemalja. Bosnu danas - Tursku sutra. Zato je danas Bosna tvrđava gdje će pasti ili zapadni apetiti ili Turska nezavisnost. Danas su sve

muslimanske zemlje stale na stranu Bosne. Ako je Bosna cijena da se muslimanske zemlje ujedine i postanu snaga, onda naša žrtva ima smisla. Ako nas Bosna ne nauči ničemu, sve su žrtve, sva vaša briga i sva vaša pomoć, uzaludne.

Prolomio se gromoglasan aplauz. Bi mi drago što im se svidjelo. Ali, Huseyin-bey je sve prevodio na turski. On je mogao prevoditi kako misli da je bolje. Zato se i usudio poturiti mi mikrofon pod bradu, iako me nije pripremio.

Nakon završenog sastanka, srdačno su nas ispratili i mi smo otišli na sastanak u Sultan Ahmet džamiju. Na sastanku se govorilo o izbjeglicama iz Hrvatske koje je neophodno dovesti u Tursku i smjestitit u izbjeglički kamp. Dogovoreno je da četiri autobusa krenu za Hrvatsku i dovedu izbjeglice. Bosna dayanişma grubu će finansirati dio, a dio će finansirati prevoznici sami (Bošnjaci porijeklom iz Sandžaka). Podijelili su dužnosti i razišli se.

Nakon toga sam počeo obilaziti druge skupove i udruženja kao što je udruženje ljekara "Hayat" u Istanbulu.

Jednog dana nazvao me je vicekonzul BiH u Istanbulu dr. Hasan Hamzagić. Izuzetno jaka ličnost, gospodin u svakom pogledu sa izgrađenim manirima, porijeklom iz Tutina. Pitao me je može li doći kod mene kući sa Mensurom Silajdžić, sestrom Harisa Silajdžića, u vezi neke akcije. Naravno, dobro su došli.

Ispričali su mi da pokušavaju da obezbijede stipendiju za djecu šehida u Sarajevu, te da li bih mogao da im obezbijedim susret sa Murat-beyom, vlasnikom Ülkera. Rado sam prihvatio da to učinim, ali je za tu vrstu aktivnosti odgovoran njegov otac, Sabri-bey. Sutradan sam otišao u ÜLKER i ugovorio sastanak. Sabri-bey je jedan divan čovjek, već oronuo, ali se trudi da svaki dan dođe u svoj ofis. Njegovo je srce krvarilo za Bosnom.

Hasan i Mensura su iznijeli razlog posjete, iako je on to već znao, i zatražili da učini što može za tu djecu. Sabri-bey je lagahno klimnuo glavom i rekao da će to završiti Murat-bey. Sutradan me nazvao Murat-bey i pitao koliko treba. Naravno, to je neutvrđena suma i zavisi od njegove volje. Donio sam kopiju spiska od 120 učenika. Izračunao sam otprilike da je to po 100 maraka mjesečno po učeniku, što je oko 600.000 maraka za četiri godine njihovog školovanja.

Murat-bey je klimnuo glavom i tražio da mu dostavimo način kako da direktno vrši uplatu učenicima. Prenio sam to gosp. Hamzagiću i tu je moj posao bio završen.

Već nakon nekoliko dana nazvao me Murat-bey:

- Džavid-bey, zvali su me iz konzulata BiH i traže sastanak sa mnom. Možete li provjeriti o čemu se radi, zbog čega?

Nazvao sam konzulat i prenio poruku, tražio sam da mi kažu razlog posjete.

- Razlog posjete ćemo reći samo gospodinu Ülkeru. – odbrusili su oholo.

- U redu. – nasmijah se i prenijeh poruku Murat-beyu.

- Neka onda čekaju. – mirno prokomentarisa Murat-bey.

Ponovo su pokušali ugovoriti sastanak direktno, i sekretar ih je uputio da samo preko mene mogu tražiti sastanak. Ubrzo sam dobio poziv iz konzulata:

- Gospodine Begović, gospodin konzul je želio razgovarati sa Vama.

- U redu, spojite ga. – odgovorih.

- Šta ima Džavide, kako si? – čuh glas konzula kao da je rastao sa mnom i kao da nije nikada bio ohol (njegovo

ime ne želim pominjati jer nije bitno, bitno je istaći ponašanje našeg konzulata u tim vremenima).

- Dobro sam, hvala. Kako mogu pomoći?
- Ma htio sam sastanak sa Murat Ülkerom.
- Možete li mi reći šta je predmet razgovora? – pokušavao sam biti maksimalno ljubazan.
- Htio sam se zahvaliti zbog donacije koju je odobrio za djecu šehida.
- Pa to je učinio gosp. Hamzagić.
- Ma znam, ali ja sam ipak konzul i treba da se ja zahvalim.
- U redu, prenijet ću. – završih razgovor.
- Murat-bey, gdin konzul vam se želi zahvaliti i traži sastanak.
- Pa zahvalio se vicekonzul!
- To sam mu i rekao, ali insistira.

Nasmijao se i dogovorismo sastanak.

Javio sam konzulu da dođe kod mene pola sahata prije dogovorenog sastanka. Kada je došao, imao sam žestoku želju da kažem sekretaru da ga ne pušta pola sahata, neka čeka. Njegova oholost mi je bila toliko odvratna da sam imao strašan nagon da ga spustim na zemlju. Naime, kada sam tek počeo raditi za Ülker, trebalo je da idem u Grčku u vezi neke fabrike kolača. Tada sam još imao jugoslovenski pasoš. Otišao sam u konzulat i zatražio bosanski pasoš sa molbom da mi ga izdaju u skraćenom roku. Nisu mi dali, i trebala je saglasnost konzula. Sačekao sam ga. Prošao je pored mene, kao da me ne primjećuje. Popeo se na dva stepenika, onako malehan, da izgleda visočije i onda zastao da me upita šta želim. Objasnio sam mu hitnost situacije i prenio molbu Murata Ülkera.

- Ja primam naređenja od vlade Bosne i Hercegovine, a ne od Murata Ülkera! - odbrusio je oholo i nastavio uz stepenice.

Naravno, predao sam dokumenta, ali sam otišao u jugoslovensku ambasadu da se raspitam. Tamo su mi rekli da bez ikakvih problema mogu dobiti grčku vizu na jugoslovenski pasoš koji je bio još uvijek važeći. To sam i učinio, ali mi je ostao gorak ukus od naših predstavnika koji su trebali da budu naša podrška, a ne smetnja. Sada se taj isti oholi čovjek dodvorava onome prema kome nije pokazao poštovanje i volju da pomogne.

Iapk sam ga pustio da uđe, a on se ponašao kao da smo raja sto godina.

- Šta ima? - pitao me čaršijski. - nešto me stislo u leđa itd...

Čovjek koji nije sposoban da se ponaša ni kao gospodin, a kamoli kao konzul jedne države. Na kraju sam ga odveo kod Sabri-beya. Sabri-bey je slušao njegove komplimente i zahvale i kad je ovaj završio, samo je ustao i rekao:

- U redu je. Hvala što ste došli.

Šta je bilo dalje sa realizacijom ove donacije? Neko je očigledno zaustavio to iskrenu namjeru gosp. Hamzagića i gospođe Silajdžić, jer nije išlo preko razrađenih šema. A Sabri-bey je insistirao da se stipendije uručuju direktno djeci šehida.

Za ovu aktivnost saznao je i dopisnik „Oslobođenja“ iz Istanbula, novinar Jusko Bojadžić. Smiješno mi je bilo da je tražio jaku vezu kako da dođe do mene. Tražio je intervju sa mnom i sa Sabri-beyom. On je to slučajno pomenuo mom prijatelju Ernestu Vrciću – Erku koji je tada bio u Istanbulu i sa kojim smo se često posjećivali i igrali bilijara. Čovjek koji zna samo za šalu i provod, pa Jusko, koji mu je bio zvanji pašonog, nije ni u malom mozgu mogao očekivati da se mi znamo.

- Džavida Begovića, jel? Ja ću ti to odmah završiti! – rekao mu je kroz smijeh.

- Ko? Ti da znaš Džavida? Nemoj me zezat? – čudio se Jusko ne vjerujući svom „neozbiljnom“ badži.

Vrca me je nazvao, prosuo neku svoju uobičajenu zezalicu i rekao mi za intervju. Jusko je došao već sljedeće veče. Sabri-bey i ja smo dali poduži intervju. Međutim, intervju sa mnom nije objavljen, jer je centrala „Oslobođenja“ u Ljubljani tražila od mene kamion papira kao donaciju, da bi objavili kompletan intervju. Ja, naravno, niti sam imao, niti mi je padalo na pamet da tome pridajem značaj. Jusku je bilo jako krivo zbog takvog ponašanja njegove novine, ali nije mogao ništa uraditi. Svakako smo ostali dobri prijatelji.

Jednog dana Huseyin-bey Kansu me je obavijestio da naveče dolazi prvi avion sa bosanskim ranjenicima iz Hrvatske i pozvao me da prisustvujem i pomognem pri dočeku i smještaju. Otišli smo i čekali avion koji je bio najavljen za 11 naveče. U međuvremenu sam se upoznao sa mnogim ljudima iz raznih humanitarnih organizacija. Tu su bile prisutne sve televizijske kuće kao i naš generalni konzul u Istanbulu, gosp. Mustafa Džonlagić. Stotinjak ambulatnih kola sa upaljenim plavim i crvenim rotacionim svjetlima, čekalo je naše ranjenike.

Avion je stigao oko tri ujutro. Pohitali smo na pistu dok je avion polahko prilazio aerodromskoj zgradi. Stvorila se gužva oko aviona. Ambulantna kola su napravila široki polukrug. Reporteri i kamermani su se zbili uz pokretne stepenice Boinga 737 koje su se prislonile uz prednja vrata aviona.

Uzbuđenje je raslo. Dolaze ranjenici, dolaze heroji. Dolaze oni koji su iskreno, čista srca i bez kalkulacija stali na branik domovine i svojim tijelima zadržali prvi, drugi i

mnoge ostale talase pokušaja raskomadavanja Bosne i pretvaranja u pepeo. Tu su, na njenom braniku, krvoloci komadali njihova tijela, mučki i topovima sa sigurne daljine, ali nisu prošli. Ti heroji, koji su ostavili svoje raskomadane dijelove po brdima Bosne, sada su tu na našu brigu i našu savjest.

Prošlo je dugo dok se nisu otvorila vrata. Napeto smo zurili u utrobu aviona. Nakon dužeg vremena su se pojavila prva nosila. Zazujale su kamere i zasljepljivali blicevi. Nosila su se polahko prenosila iz ruke u ruku kao da se nosi mejt na dženazi. Pljuvačka mi je zastala u grlu od bola za sudbinom tih mladih ljudi. Nosila su prolazila pored mene. Prihvatio sam jedan kraj i dopratio do ambulantnih kola. Gledao sam lice ranjenika. Bio je izuzetno mlad, korpulentan i lijep, ali nepokretan. Njegovo lice je odražavalo zbunjenost publicitetom, ali i očit ponos.

- Kako si, gazijo? - pitao sam.

- Bit će dobro... - odgovorio je samouvjereno.

- Bar ste sada na sigurnom i među prijateljima. - pokušao sam da ga ohrabrim.

Smjestili su ga u ambulantna kola, upalili sirene, i rotaciona svjetla su se izgubila među milionima svjetala carskog grada. “Kakva će biti njegova sudbina?” - zapitah se.

Nosila su se sporo nizala niz stepenice. Prvo su iznosili teške ranjenike. Mnogi su imali grč na licu od bolova. Mučnina mi se gomilala u stomaku gledajući tu prekinutu lijepu mladost i započetu doživotnu patnju. Ambulantna kola su prilazila, preuzimala ranjenike i uz zavijanje sirena nestajala sa blještavo osvijetljene aerodromske piste.

Kasnije su počeli izlaziti pokretni ranjenici na štakama, bez noge ili ruke. Silazili su sa teškom mukom niz stepenice uzdignute glave i nisu dozvoljavali da im se pomogne. Silazili su u svoju vlastitu neizvjesnost, a okupljeni svijet je u

tom trenutku mogao samo da im da riječi ohrabrenja i ništa više. Oni su ipak imali puno nade, sretni da su se izvukli iz zagrebačkih bolnica. Otuda su jedva izvukli žive glave nakon podmetnutog požara. Jednom je ranjeniku izgorjela i proteza za kojom će dugo kasnije žaliti.

Čitava operacija je trajala oko tri sata. Umorni i ražalošćeni smo se razišli kućama.

No, Husein-bey Kansu ni tada nije ništa prepuštao slučaju.Vještinom dobrog organizatora uspio je da svakog ko nema prevoz smjesti u auto nekog ko stanuje u istom pravcu. Divio sam se tom čovjeku. Svakom ko mu se obrati, učini što može, ali zato je od svakog tražio da učini za druge ono što može. Činio je ljudima maksimalno, ali je istvremeno i obavezivao ljude da vrate uslugu, ne njemu, već drugima kojima je pomoć potrebna. To je bila efikasna tehnika uvezivanja ljudi u zajedničkom uspjehu.

Te noći sa mnom je pošao i Zahid Bešović kojeg sam upoznao te večeri. Zahid je prije rata bio direktor hotela Moskva u Beogradu, hotela Maršal na Bjelašnici i drugih hotela na Jadranu. On je poslat iz Logističkog centra Ilidža da u Turskoj uspostavi kontakte i obezbijedi pomoć za Ilidžu. Njemu je bilo neprijatno da dođe i prespava kod nas, jer se nismo ranije poznavali.

- Hajde, nema veze, rat je. - utješi samog sebe se i prihvati ponudu.

Nekoliko dana kasnije, Zahid me nazvao i obavijestio da je dobio fax iz Londona od humanitarne organizacije Convoy of Mercy. Tražili su osobu ili organizaciju koja bi predstavljala Convoy u Turskoj. Pitao me je šta mislim o tome i predložio da ja preuzmem tu obavezu. Prihvatio sam i poslao fax gospodinu Asadu Khanu koji je bio predsjednik te internacionalne humanitarne organizacije. Želio sam da saznam ko su, šta su i šta su im namjere. Nisam želio da se

uvučemo u neku avanturu sa sumnjivim svijetom ili postanem posrednik za nečiju zloupotrebu tragedije mog vlastitog naroda. Ovo je, naizgled, zvučalo veoma ozbiljno i želio sam da to prihvatim.

Asad je, nakon mog faxa, odmah preuzeo inicijativu i najavio dolazak u Istanbul. Mi smo počeli organizaciju njegovog dočeka i boravka. Počeli smo sa obilascima svih relevantnih organizacija u cilju organizovanja sastanaka. Ja sam posao shvatio ozbiljno i želio da profesionalno organizujem Convoy u Istanbulu.

Zatražili smo pomoć od Halila Balkana i Ahmeta Gultaşa. Oni imaju privatnu transportnu organizaciju Tempo Turizam. Obećali su svu finansijsku i tehničku pomoć.

Napravio sam program boravka za Asada i uručili mu ga kada je stigao na aerodrom. Ahmet, Zahid i ja smo ga dočekali sa Halilovim audijem. Te večeri smo razgovarali i Asad nam je ispričao razloge interesovanja za otvaranje branch-office u Istanbulu.

Convoy of Mercy je aktivan od samog početka agresije na RBiH. Odmah su se organizovali, počeli skupljati pomoć u Engleskoj te je svojim konvojima transportovati za Bosnu. Do tada su ubacili trideset pet konvoja sa hranom, lijekovima i odjećom. Asad Khan je lično pratio Convoye u Bosnu. Jednom je bio uhvaćen od strane Hrvata i 14 dana bio zatvoren kao špijun. Zatvoren je bio u Kiseljaku gdje su ga užasno mučili i tukli.

U zatvoru je bio sa jednim Turčinom, Necatinom, koji je bio volonter dnevnog lista DUNYA. Asad me je prije dolaska zamolio da nazovem Necatina i javim mu za njegov dolazak. Međutim, meni se nešto nije dalo, pa danas, pa sutra i to se malo oduži. Jedan dan sam poslovno otišao na Mecidiyeköy u Ülkerovu firmu “Besler” za koju sam radio automatizaciju. Imao sam malo više vremena i pade mi na

pamet da nazovem Necatina. Predstavio sam mu se i ispričao mu razlog mog poziva.

- Volio bih da se upoznamo. - reče.

- I ja bih volio. Gdje se nalaziš?

- Na Mecidiyeköyu.

- Odlično, ja sam trenutno također na Mecidiyeköyu. Gdje si tačno?

- Ako znate gdje je zgrada Mecidiyeköy poslovnog centra?

- Pa ja se upravo nalazim u toj zgradi. - rekoh začuđeno. - Na kojem si spratu?

- Na četrnaestom. - reče

- Prijatelju, ja sam također na tom spratu. – odgovorih. - A u kojoj si firmi?

- U Datateknik.

- E ja sam u Besleru! - rekoh smijući se.

Na tom spratu su bile samo dvije firme i to Ülkerove: Besler u kojoj sam ja sjedio i računarska firma Datateknik u kojoj je sjedio Necatin. Sudbina se simpatično našalila, u trenutku dok sam telefonirao, Necatin je sjedio sa druge strane zida na koji sam bio naslonjen: nepunih pola metra od mene. A kažu Istanbul je veliki!

Doprinos Convoya je bio ogroman u propagandi u Engleskoj, a u cilju iznošenja istine o Bosni i bosanskom stradanju. Veliki broj članaka u Engleskim dnevnim listovima i časopisima je to potvrđivao. Također su štampali veliki broj brošura i letaka, majica, naljepnica, kapa sa oznakama Convoya te ostalog propagandnog materijala.

Convoy je organizovao i rehabilitacioni centar za bosanske ranjenike u Nemili kod Splita kao i školu za bosansku

djecu. Oboje je radilo sve do početka sukoba između Hrvata i Bošnjaka. U rehabilitacionom centru kao i u školi su radili volonteri Convoya.

Asad nam je obrazložio da je Convoy of Mersy zabrinut za sudbinu izbjeglica u Turskoj i da žele pomoći iz Londona. Također su svjesni činjenice da je prostor Sandžaka, Kosova i Makedonije veoma rizičan te da postoji mogućnost da se u Tursku iz ovih područja uskoro slije veliki broj izbjeglica. Također će u slučaja rata na ovim područjima biti neophodno pomagati stanovništvu koje bi ostalo u svojim zemljama.

Convoy, zbog velike daljine, ne bi bio u stanju da adekvatno pokriva ovo područje te je došao na ideju da se sva pomoć kanališe preko branch-office-a u Istanbulu.

Zahvalili smo se na pomoći koju Convoy pruža bošnjačkom narodu kao i brizi za muslimanski narod sa ostalih prostora.

Mi smo izložili situaciju sa izbjeglicama u Istanbulu i Turskoj. Njima je pomoć bila zaista prijeko potrebna. Napomenuo sam da za dodatno skupljanje pomoći u Turskoj preko Convoya nije baš prihvatljiva ideja, jer u Turskoj ima dosta organizacija preko kojih se može skupljati pomoć te slati u Bosnu ili dijeliti izbjeglicama u Turskoj. Svakako da je pomoć iz Londona dobro došla i mi ćemo raditi na organizaciji njene distribucije u Turskoj. Obzirom da u Turskoj postoje ovlašteni organi RBiH, Turske, kao i udruženja i humanitarne organizacije, mi bismo svakako svu pristiglu pomoć kanalisali preko ovih subjekata. Također bismo od izbjeglica prikupljali potrebe te ih upućivali Convoyu.

Sutradan smo počeli sastanke i obilaske državnih i humanitarnih organizacija kao i udruženja koja su radila za Bosnu i Hercegovinu. Otišli smo u Bosansku bolnicu koja je u međuvremenu bila otvorena i većina ranjenika smještena.

Bolnica je zaista lijepo uređena i čista. Problem je ovdje bio što niti ima ljekara niti tehničkih pomagala da se pomogne ranjenicima u rehabilitaciji. Veliki problem je bio što borci nisu dobijali mjesečni džeparac koji im je bio neophodan za razne sitnice kao i cigarete. Asad je obećao da će dopremiti neka tehnička pomagala kao i da će se zauzeti da se neki ljudi odvedu na liječenje u Englesku.

Tu je došlo i do dirljivih susreta. Sulejman, ranjenik sa amputiranom nogom koji se liječio u Rehabilitacionom centru Convoya u Nemili, bio je šokiran kada je vidio Asada. Suze su mu potekle i bratski je zagrlio svog dobrotvora.

Nakon saslušanih problema ranjenika iz bolnice, odvezli smo se u Kırklaleli. Kırklaleli je kamp za Bosanske izbjeglice koji je smješten na 50-tak kilometara od Bugarske granice odnosno 200km od Istanbula. Tamo je, u montažnim kućicama UNESCO-a, smješteno oko 2.000 izbjeglica. Oni imaju sve, ali svega po malo. Život u kampu im je dosadan, ne rade ništa i osjećaju se beskorisno. Škola im ne radi, nemaju knjiga na bosanskom jeziku, nemaju adekvatnu odjeću, nemaju džeparac i zbog svega toga dolazi do psihičkih kriza i teškog podnošenja ovog beznađa. Naprosto, nisu imali novca da kupe sredstva za higijenu.

Kako god kome da je, treba da shvati jednu prostu stvar: rat je! Ne možemo očekivati da nam bude isto kao i prije. Sada je najvažnije sačuvati zdravlje i zdrav razum za neka bolja vremena. Moraju se ponašati kao muha u zidu koja se instiktivno začahuri i zamrzne svoje funkcije i prohtjeve samo da bi prezimila zimu. Oni su u poziciji da ne mogu da odigraju bolju ulogu. Nemoćni da iskoriste svoje potencijale zbog okoline u kojoj su i zbog situacije u kojoj su, to je još i jedino preostalo rješenje koje imaju.

Nije važno šta ko ima i ko je u kakvoj poziciji. Svi smo u istoj septičkoj jami: bez poštovanja, sigurnosti i budućnosti. Samo je neko pri kraju, a neko u sredini. Govorio sam

to ljudima iz kampa kao i ljudima koji su smješteni preko Refah partije u stanove i potpuno su zavisni kao dijete od pupčane vrpce u majčinoj utrobi.

Ljudi koji su dobili neki posao i stanuju privatno morali bi biti zadovoljni kada se sjete ljudi u kampu. Oni ipak imaju svoju samostalnost. Oni iz kampa su očajni, žale se na hranu, na novac, na odnose. Oni bi također morali biti sretni kada se sjete onih iz Bosne koji niti imaju to što ovi imaju, niti imaju životnu sigurnost. Pa i oni bi morali biti sretni kada se sjete drugih iz Bosne koji su pored svega toga izgubili nekog najbližeg: sina, oca, majku, brata, sestru. I ta se sudbina može podnijeti ako nemate nikog u porodici obeščašćenog, u logoru ili doživotno osakaćenog. Sve ima gore od gorega i čovjek mora šućur Allahu činiti i uvijek reći: "Ne daj Bože gorega." Uostalom, rat je!! Treba učiniti što je moguće da se pomogne drugima, a sebi je dovoljno sačuvati zdravu pamet i čitavo zdravlje.

Tu smo opet sreli jednog ranjenika koji se liječio u Nemili. Srdačan dug zagrljaj sa Asadom. Zvao se Hilmija.

Ja sam preuzeo obavezu da prikupim potrebe u lijekovima, knjigama i odjeći te da ih proslijedim Asadu. Ovdje je izgleda najveći problem zloupotrebe položaja, pravilne raspodjele pomoći kao i potkradanja od strane onih koji su zaduženi da pomoć podijele.

Vraćajući se, usput smo posjetili kamp u Čerkezkoyu gdje ljudi žive i pokušavaju da prežive iste probleme i isto beznađe. Kamp u Tekirdagu je u međuvremenu bio zatvoren.

Sljedeći dan smo posjetili Refah partiju i našeg neumornog Huseyin-beya. U kratkom sastanku smo ispričali ideju o formiranju Convoy-a u Turskoj te oblike aktivnosti. Huseyin-bey je obećao da će sarađivati i zahvalio se Asadu na brizi za bošnjački narod.

U narednih četiri dana smo obavili susrete sa Bosna Dayanişma Grubu, sa Udruženjem Izbjeglica iz Jugoslavije, Udruženjem Sandžaklija, Udruženjem Albanaca te imali sastanak sa Generalnim konzulom.

Konzula smo upoznali sa programom Convoya te mu iznijeli ideju da se iz Hrvatske u Tursku prebace izbjeglice koje su tamo u očajnim uslovima nakon izbijanja rata između Hrvata i muslimana. Convoy bi preuzeo kompletno finansiranje transporta.

Na kraju smo posjetili Turkiye gazetesi, dnevni list koji snazno podržava Bosanski narod u borbi za slobodu. Nedžmetin Ozfatura, vrlo ugledni stari novinar i urednik rubrike za inostrane komentare, primio nas je i sa očitim bolom saslušao naše planove. Na kraju mi je predložio da će mi ustupiti svoju rubriku u jednom od brojeva Turkiye gazetesi te da mogu iznijeti planove i ostvarene uspjehe Convoya. On će kompletan članak objaviti pod svojim imenom kako bi privukao čitaoce. Ja sam to uskoro i učinio i Nedžatibey je držao riječ. Poduži članak na polovini velike strane se uskoro pojavio u novinama opisujući ciljeve Convoya. Asad je odletio za London zadovoljan učinjenim poslom. Ja sam ostao sa punim rukama posla oko organizacije Convoya.

Počeo sam sa Ülkerom. Otišao sam kod Murat-beya, ispričao mu o Convoyu i zatražio da mi pomogne. Rekao mi je da bacim na papir šta mi treba i on će se za to pobrinuti. Ja sam tražio sljedeće:

. Da nam ustupi poslovni prostor najmanje 100m2.

. Da nam obezbijedi advokata za registraciju Convoya u Istanbulu.

. Da za potrebe Convoya možemo koristiti neograničeno kancelarijsku opremu i materijal kao fax, telefon, mašinu za kopiranje, papir i dr.

Klimnuo je jednostavno glavom i potpisao papir. Uskoro me je zvao advokat da bi se sa mnom dogovorio o registraciji Convoya. Također su me zvali da mi daju ključeve od poslovnog prostora. Potrebno je da dobijem ovlaštenje od Convoy of Mercy London za zastupanje u Istanbulu kao i Akt o osnivanju Convoya u Londonu. Ovlaštenje sam dobio odmah od Asada, ali ovjeren akt o osnivanju sam morao da čekam.

Ja sama počeo pripremu ljudi i dokumentacije. Planirao sam da budem predsjednik skupštine Convoya, a da mjesto direktora ustupim Zahidu. On je slobodan i može profesionalno obavljati tu dužnost. Ja sam, međutim, suviše obavezan na poslu i mogu učestvovati u koordiniranju aktivnosti, ali ne i u realizaciji. Također smo predložili i prve članove buduće skupštine i upravnog odbora.

Napravio sam akt o osnivanju Convoya, sve potrebne formulare, evidencije kao i lijepe članske karte. Također sam dizajnirao i zahvalnice za učinjenu uslugu ili pomoć. Sve je bilo spremno za snažan početak ukoliko zaista oni iz Londona budu ozbiljni i pomoć bude pristizala.

U međuvremenu je trebalo da se održi utakmica između košarkaških klubova ÜLKER i Cibona iz Zagreba za kup Radivoja Koraća. To je bila prilika da se učini simboličan gest za naše izbjeglice i ranjenike, da se izvedu na utakmicu i malo psihički isprazne. Dogovorio sam sa ÜLKERom da se za oko 1.000 ljudi iz Kırklalelija obezbijedi besplatan prijevoz i ulaznice. Nažalost, bilo je već kasno i nije se mogao tehnički obezbijediti prijevoz tolikog broja navijača. Odlučili smo da dovedemo samo ranjenike iz Bosanske bolnice u koju su bili smješteni.

Ahmet je besplatno ustupio autobuse i prevezli smo gotovo sve ranjenike na utakmicu. Trebalo je vidjeti njihov šok, kada se nakon više od godine rata, stradanja, bolesti i beznađa odjednom nađu u sred atmosfere koja im je bila

tako bliska i svakodnevna, a sada tako daleka i zaboravljena kao san. Bili su šokirani, a zatim su im se zacaklile oči, opustili se kao opijeni i iz sveg grla, kao nekad, gromko počeli navijati. Izgledali su navijački, sa mahramama i kapama, sa zastavama i transparentima. Bilo je dirljivo.

Cibonini igrači su se ukočili kad su čuli bosanske vojnike, ranjenike kako, sa zastavama sa ljiljanima, skandiraju iza njihovih leđa. Prepoznali su i jezik i žargon. Rezultat se odjednom promijenio za 12 u korist Ülkera.

Turci su čuli neko nepoznato i gromko navijanje iza njihovih leđa. Mislili su da su protivnički navijači, pa su se uskomešali i okrenuli prema našim ranjenicima kontrirajući im. Čak su i krenuli prema nama. Bojeći se da ne dođe do skandala, prišao sam turskoj grupi i objasnio ko smo. Oni su se, oduševljeni, pridružili našim navijačima i višeštruko pojačali naša skandiranja:

- Ustaše, Ustaše!

- J'em vam majku ustašku!

- J'o vas Franjo!

- Nema više Herceg Bosne!

Nisu znali šta to znači, ali su znali da je to nešto dobro i da to Ciboni smeta. Bio je to veliki dan za ranjenike. Bilo je to veliko osvježenje. Zaista veliko hvala i Ülkeru i Ahmetu.

Sa Asadom sam bio u kontaktu. U međuvremenu je stigao zahtjev od Logističkog centra iz Splita da se hitno iz Hrvatske prebaci u Tursku 300 izbjeglica koji su izbačeni iz kampova i hotela u Dalmaciji. Javio sam Asadu. Asad je obećao da će odmah preduzeti mjere. Logistički centar u Splitu bi obezbijedio sve potrebne izlazne dokumente. Ja sam preuzeo aktivnosti za transport i na prihvat izbjeglica u Kırklaleli. Odmah sam se obratio Halilu Balkanu i Ahmeta Gultaşu. Oni su odmah obezbijedili šest besplatnih autobusa.

Poslao sam fax ambasadi RBiH u Ankari, gdinu Hajrudinu Somunu te ga upoznao sa programom Convoy of Mersy. Odmah nakon toga sam poslao fax u kojem tražim da se obezbijedi ulaz i smještaj za 300 izbjeglica iz Hrvatske. Znao sam da ima mjesta u Kırklaleliju za još oko 2.000 izbjeglica. Kopiju sam dostavio Konzulatu RBiH u Istanbulu. Također sam zahtijevao da se obave neophodne formalnosti za prihvat opreme za ranjenike koju je Convoy trebao da doveze za potrebe Bosanske bolnice.

Ubrzo sam dobio šokantan fax iz konzulata. U njemu je stajalo da je prevoz, prihvat i smještaj izbjeglica u kampove isključivo u nadležnosti turskih vlasti, te da oni s tim nemaju ništa. Međutim, pomagala za rehabilitaciju ranjenika mogu nesmetano dovesti. Zar je moguć takav odgovor naših diplomata?! Mi nismo tražili da dovezemo ljude ilegalno, već naravno sa znanjem i odobrenjem turskih vlasti, a to odobrenje bi trebalo da obezbijedi naš konzulat. Ljudi su u Hrvatskoj izbačeni na ulicu, a naš konzulat jednostavno otkači stvar.

Nazvao sam Konzula (ime namjerno izostavljeno) i pitao o čemu se radi. Rekao mi je gotovo prijateljski da je njemu svaki novi čovjek u Turskoj, jedan novi problem. Bio sam još više zabezeknut što ovaj čovjek misli da je na odmoru, pa ne želi da ima probleme već da samo uživa. To je kao kad bi doktoru smetali bolesnici, pa ih jednostavno izbaci na ulicu, ili im ne da da uđu u bolnicu.

Jednu sam lekciju, nažalost, odmah naučio: u ovoj akciji ne mogu računati na Konzulat. Dovesti ljude do turske granice i onda ih ostaviti na nemilost nisam mogao. Obavijestio sam konzulat da na osnovu njihove informacije odustajemo od daljih aktivnosti na transportu izbjeglica iz Hrvatske. Kopija je upućena našoj ambasadi, neka znaju ako ima fajde.

Obavijestio sam Asada o događaju. Bio je ljut i razočaran. Uskoro je došao sa jednom volonterkom iz Convoya i dovezao kombi sa tehničkim pomagalima, ćebadima i nešto hrane za naše ranjenike u bolnici. Ostavio im je također 1.000 DEM. Ostavio je i 1.000 DEM da im se kupi voća, kahve i cigara.

Nismo imali puno vremena za razgovor. Čut ćemo se kasnije telefonom. Ja sam mu podnio izvještaj o do sada urađenom. Predao sam mu spiskove potrepština za bolnicu i kamp. Čekao sam samo na kopiju dokumenta o osnivanju Convoya u Londonu, pa da budemo registrovani. Obećao je da će odmah poslati.

Nakon njegovog odlaska, stigli su papiri za Sulejmana da mu je obezbijeđeno mjesto za liječenje i izradu proteze u jednoj engleskoj bolnici. Predao sam papire konzulatu i čekao na njihovu milost. Na kraju je sve uspješno okončano.

Sa Asadom se poslije toga više nisam čuo. Rekli su mi da je otišao negdje u Bosnu.

Nijaza je konačno uspjela da dobije vezu preko satelita i to je bio naš prvi direktni razgovor sa svojima poslije dugog vremena šutnje. Našem uzbuđenju nije bilo kraja. Uspijevali smo da po nešto pošaljemo u Sarajevo preko adžo Jusufa u Njemačkoj kad se otvorio bankovni račun za uplate u Sarajevo.

SUNOVRAT PiOMAKA

Oral je osjetio slast moći. Osjetio je sigurnost, novac, poštovanje. To je bio trenutak koji sam uvijek očekivao da bi mogao doći. Za mudrog čovjeka, taj uspjeh bi trebao značiti da se može, da je odabrani put dobar i da treba uložiti dodatne napore da se napravi korak dalje. A korak dalje je bio: što efikasnija realizacija ugovora i sticanje kvalitetnih referenci. Prateći Oralovo ponašanje, bojao sam se, međutim, da će pasti u zamku opijenosti uspjehom i da može krenuti pogrešnim putem. Često sam ga na to upozoravao.

Oral je želio sada da postane veliki. A veliki može da postane, mislio je, ako ima veliki ofis, puno saradnika, sa jakim marketingom i blještavim spoljnim izgledom firme. Sve je to trebalo da košta strahovito mnogo, a rezultati će biti nikakvi. To vam je kao novac bez pokrića. Kao kada neko živi luksuzno novcem od kredita. Krenuo je tačno tim putem. Napravio je nekoliko koraka koji su bukvalno zaustavili glavni motor Piomak-a i Piomak je nastavio da leti po inerciji kao jedrilica.

U svojim odlukama, počeo je povremeno da me zaobilazi. Mislio je da neke stvari može da obavi sam, pa je neprimjetno pokušavao. Također je počeo da donosi neke tehničke odluke u konsultaciji sa saradnicima, a ne sa mnom. Zapravo je pokušavao da lagahno napravi baj-pas. Zašto?

Ja sam za svu poslovnu okolinu značio tehnički stub Piomaka. Oral je sve vrijeme to žestoko isticao dok mu je to koristilo. Sada sam mu postajao prepreka za njegovu ideju da postane i formalno moćan i nezavisan Generalni direktor. Ja sam ga posmatrao sa strane i shvatao svaki njegov korak, čak i predviđao sljedeći. Nije mi bilo jasno kad to i postane, čemu će da mu služi.

Njegova ideja da se osamostali od mene je bila prirodna. Ona se poklapala sa mojom idejom da oslobodim Piomak

moje zavisnosti. Ja sam također želio da ne budem vezan za ÜLKER. To sam mu više puta ponavljao i pokušavao sam da osposobim saradnike da sami mogu da vode projekte. Imenovao sam menadžere projekata i dao im da vode projekte. Ako ne znaju, naučit će, a ja sam tu da ih uputim. Mogli smo napraviti mnogo više kad radimo isključivo na bazi poslovnih rezona, a ne pod pritiskom međusobne zavisnosti.

Počeo je zapošljavati studente koji su tražili samo obrok dnevno i neku simboličnu platu. Uzeti perspektivnog studenta je dobra stvar, ako je cilj da se on tehnički izgradi. On ih je međutim, uzimao zbog niske cijene rada.

Počeo je da radi na uzimanju tri-četiri predstavništva za neke strane proizvode i firme. To je bilo kršenje principa o nevezivanju za određenog proizvođača. Želja da se uštedi još neki procenat na proizvodima, bila je kod Orala jača. Međutim, to nije tako jednostavno. Potrebno je zajedno sa uzimanjem zastupstva organizovati prodajnu mrežu, odrediti čovjeka za tehničku podršku, imati skladište i izdvojiti dodatne investicije. Treba dosta napora da bi se to kvalitetno organizovalo.

Iznajmio je još dva sprata, tako da ih je sada bilo ukupno četiri. Ponovo se ulagalo u opremanje, doduše manje, ali su režije značajno porasle.

Počela je strahovita akcija na pripremi propagandnog materijala. Trebalo je napraviti demo diskete, prospektne materijale, članke u novinama. Oral je 90% svog vremena posvećivao tome. Potpuno je zaboravio na realizaciju ugovora. Ja sam vodio poslove i organizovao ljude. On je, međutim, uzimao saradnike i angažovao ih na izradi propagandnog materijala. Meni je to počelo da smeta u poslu. Prigovarao sam mu da to ne čini, jer je mnogo važnije da se poslovi pozavršavaju i da je dobra referenca naša najbolja reklama. Neophodan je i propagandni materijal, ali to ne smije biti prvi cilj. On je sada imao novca i umio je to da

radi. Htio je da stvori imidž firme kroz papire i reklamu.

Ja sam počeo osjećati neprirodan teret koji se javlja u slučaju dezorganizacije. Ona lahkoća obavljanja poslova počela je da se gubi. Oral je lagano zatezao ručnu. Ja sam povećavao snagu da bih održao tempo. To je počelo da me zamara i ja sam počeo postajati sve nezadovoljniji. Često sam ga upozoravao na to da bi morao više pažnje da posveti realizaciji poslova. On je, međutim, sve više išao na prezentaciju firme. Čak je od mene tražio da u tome učestvujem. Ja nisam imao ni volje ni vremena za to. To sam mu jasno stavio do znanja.

Moje nezadovoljstvo se prirodno počelo odražavati na saradnike. Počelo je gunđanje i javno negodovanje. Ja sam u početku pokušavao da to suzbijem. Saradnici nisu bili zadovoljni platama i neispunjenim obećanjem o davanju bonusa na kraju godine. Bonusi koje je podijelio bili su simbolični.

Naš dogovor o podjeli plate u dva dijela gdje bi drugi dio bio isplaćen na kraju godine, on nije ni pominjao. Također je trebalo održati vrijednost plate u devizama. Ja nisam ni jednom riječju pomenuo ili prigovorio. Smatrao sam da on to treba da učini kad bude pogodno za firmu sa finansijske tačke gledišta. Ja sam već bio otplatio sve dugove prema njemu, jer je on to regularno odbijao od plate. Bili smo u finansijskom škripcu. Cijene su poludjele, a ja sam primao malo veću platu. Sada, kada sam otplatio dugove, mislio sam da ću moći da više pomognem našima u Sarajevu. Međutim, došao sam u situaciju za koju sam rekao Oralu već na popčetku, da ne bih želio da dođem.

Nemoć da pomognem Oralu koga je zahvatilo čudno samozadovoljstvo obeshrabrivala me je i ja nisam više imao snage da radim na pripremi novih ugovora. Ja, Osman-bey i Ali Ihsan-bey smo često diskutovali o situaciji i samoubilačkom ponašanju Orala. Oni su, također, bili zbunjeni, ali i veoma nezadovoljni. Ipak smo radili dalje.

Došao je mjesec juli. Vrijeme za isplatu sljedećeg bonusa. Oral, međutim, nije pominjao ni onaj prvi. On je tako prirodno pričao sa mnom o bonusu za ostale saradnike.

- Šta je sa mojim bonusom? - priupitao sam ga.

- Kakvim bonusom? - čudio se.

- Jesmo li se dogovorili da se plata isplati u dva dijela i da se očuva vrijednost u devizama? Ja sam vodio pedantnu evidenciju o svim uplatama i pozajmicama.

- Ja sam ti već isplatio bunus- - reče. - Ja sam preplatio tvoju platu za 10 % i to ti je bonus.

Ostao sam šokiran njegovom izjavom. On uopšte i nema namjeru da mi isplati bonus prema dogovoru. Čovjek od nečovjeka se razlikuje po odnosu prema "riječi". Čovjek datu riječ drži, lijepe riječi vraća još ljepšom, a tešku riječ koju primi ignoriše. Nečovjeku data riječ ne znači ništa, lijepu riječ ignoriše, a primljenu tešku riječ vraća još težom.

Ostao sam hladan koliko je to bilo moguće.

- Oral-bey, ja ti dosada nisam ni pominjao bonus smatrajući da ćeš mi ga dati onda kada ti bude najlakše. Ako mi to ne daš, to ništa neće promijeniti naše odnose. Evo ti obračun tvog duga prema meni prema našem dogovoru, a tvoja je stvar da li ćeš ispoštovati dogovor ili ne. Novac važan jeste, od toga na kraju svi živimo. Ja ovdje niti sam radio niti ću raditi za novac, ja sam radio da odradim svoj posao i to je sve.

On je obećao da će napraviti računicu. Rekao je da ću od sada primati fiksnu platu zajedno sa bonusom. Rekao sam mu da on sam treba da vodi politiku plata. Ja mu u svakom slučaju neću ništa prigovoriti. Ma koliki bonus ili platu da mi odredi, niti ću se pogađati, niti ću odbiti. Ja ću započete poslove završiti i ispuniti Murat-beyu datu riječ. Oral nije mogao da shvati moje motive ostajanja u Piomak-u. Znao

sam sigurno da neću prihvatati nikakve nove obaveze koje bi me dalje vezivale za PiOMAK.

Atmosfera u Piomak-u me je sve više gušila. Međutim, s vana gledano, ja sam se trudio da izgledamo kao sretna porodica.

Piomak je napravio jednu nebuloznu prezentaciju u Switz-hotelu. Pozvao je veliki broj zvanica, zakupio dvije sale, organizaovao ručak, napravio demo konveyor i sve je bilo sjajno prezentirano - osim jednog: Piomak još uvijek nije imao ni jednu završenu referencu. Ljudi nisu ludi, takva propaganda više šteti nego koristi - propaganda bez pokrića. Ja u tome, naravno, nisam želio da učestvujem.

Već duže vremena sam prikupljao literaturu i opremao svoju vlastitu biblioteku. Prirodno je da sam počeo da razmišljam o svojem sljedećem koraku. Trebao sam biti spreman. Počeo sam da pravim planove o osnivanju svoje firme. Mnogi su mi nudili da dođem kod njih u već gotovu firmu. Ja sada nisam bio u žurbi. Znao sam mnogo ljudi, sve firme koje su mi bile potrebne, poznavao sam Istanbul, a čak sam se mogao po malo sporazumjeti i na turskom. Porodični život mi je bio sređen. To je bila ogromna, nezamisliva razlika u odnosu na situaciju kad smo tek došli u Tursku.

Počele su pripreme za novi korak u novu već izvjesnu neizvjesnost.

Oral mi je iznio svoju računicu. Bonus mi je izračunao. To međutim nije bilo ni pola onoga što je bio obavezan. Platu je izračunao nešto malo nižu nego kod našeg prvog dogovora. Ništa nije više moglo promijeniti moju odluku da završim projekte i odem. Ni prije ni kasnije. Da mi je dao i trostruku platu ili da mi je ne da nikako, to nije moglo uticati na moj stav. Plata nije ni bila uzrok poremećenim odnosima. Ona je mogla možda biti samo još jedna kap koja preliva čašu.

Jedna stvar mi nije išla u glavu. Svjestan je gdje je bio prije nego što sam ja došao u PiOMAK. Svjestan je da sam mu doprinio potpisivanju ugovora u vrijednosti od oko 2.000.000 DEM u prvih šest mjeseci. Svjestan je da sam mu tehnički organizovao firmu. Nisam u međuvremenu tražio nikakve dodatne uslove ni male ni velike. Šta je to što tog čovjeka tjera da na sve zaboravi i odrekne se još mnogo dodatnih miliona maraka ugovora i realizacije. On je morao znati šta i gdje je bio ključ njegovog uspjeha.

To može biti ili pohlepa ili žeđ za slavom. Ta će mu se nerealnost i neumjerenost, kasnije žestoko osvetiti.

Prvi čovjek kojem sam se ispovedio o mojim problemima, a da je bio u mom poslovnom krugu van Piomaka, bio je Džemil. To je divan čovjek i prijatelj, Pakistanac, koji je pozvan u Ülker kao tehnolog za nišestu i savjetnik za izgradnju fabrike nišeste. Izlazili smo često na večeru i ja sam se otvorio. On me je pažljivo slušao. To mi je već bilo olakšanje.

Fabrika ulja se već gradila. Oral je čestim napadima na menadžere ove fabrike izazvao njihov otpor i oni nisu željeli da rade sa Piomakom. Ja sam, međutim, osjećao da mogu izgladiti situaciju i obnoviti ugovore ili dio ugovora. Nisam znao zašto bih to radio, ali sama činjenica da mogu nešto uraditi me je tjerala da to i učinim. Pozvao sam Orala i predložio mu da obnovimo neke ugovore. On je nijekao glavom ne vjerujući.

- Ne mogu da se borim više sa njima.

- Prepusti meni da to odradim. Ako uspije, dobro je.

Složio se i ja sam nazvao Erhan-beya, menadžera projekta fabrike ulja - BESLER. Zakazali smo sastanak. On se složio da mu donesemo ponudu, pa ćemo vidjeti. Pripremio sam korigovanu ponudu. Iznos je bio 80.000 USD sa dobrom zaradom. Tada je uskočio Oral. Dodao je na to još

40.000 dolara zarade i plus 80.000 dolara da bi mogao da vrati onaj dug koji smo uzeli na početku od Ülkera za osnivanje odjeljenja za automatizaciju procesa.

Bio sam kategorički protiv. Ne smijemo dovoditi naše mušterije u poziciju da ih pljačkamo čak i kada to možda možemo, a posebno kad pripadaju istoj grupi. Osim toga, uzimati novac od Ülkera da bi vratili pozajmicu Ülkeru, nije mi izgledalo prepošteno.

- Pusti ti mene, sa njima treba ovako. - bacio se na ugovor Oral-bey.

Otišli smo na sastanak sa rukovodstvom Beslera, i potpisali ugovor. Oni su ipak prihvatili.

Fabrika čokolade je išla presporo. Tražio sam da se intenziviraju poslovi i da se to pod hitno završava. Oral me je zaustavljao i rekao. To je naša krava muzara i mi je ne smijemo zaklati. Ako završimo projekat, onda smo izgubili i izvor prihoda. Ugovor je bio potpisan kao troškovi plus 20%. Što smo više imali troškova, više smo zarađivali. Ja se sa tom logikom također nisam slagao. Mi smo trebali završiti projekat u najkraćem mogućem roku, pokazati šta možemo i uzeti sljedeći posao na kojem ćemo zaraditi. Ovako samo stvaramo lošu referencu i visoke troškove automatizacije. Čak i ako Murat-bey to prihvata, mi mu ne bi smjeli to učiniti.

Došao je i septembar. Pukla je prva sajla. Osman-bey se zakačio sa Oral-beyom i napustio firmu. Uskoro je otišao i Ragip-bey. Otišao je i jedan inžinjer mašinstva i dva dečka iz administracije. Piomak se počeo osipati. Još su neki najavili odlazak. Interesantno je da su svi napustili Piomak poslije žestoke svađe.

Ja sam razgovarao sa Oralom. On mi je razdraženo govorio o lošim osobinama ljudi koji su napustili. Pokušavao sam da ga ubijedim da ne blati svoje bivše prijatelje i kolege.

- Šta god da je razlog, ne bi smjeli raskidati odnos uz svađu. Normalno je da ljudi mijenjaju firme iz nekog razloga i to treba biti na civilizovan način. Možemo stvoriti veoma nezdrave odnose u ostatku firme.

Pitao sam ga šta misli, kako da nastavimo sa poslovima. Ljudi se osipaju. Situacija je postala kritična, a poslovi u opasnosti.

Osim toga, sve što sam ja pokušavao da organizujem i dovedem u red, on je razgrađivao i odrađivao svoje neke zamisli vezane za prezentaciju i promociju. Ličio mi je na zlobnu vilu koja je svaku noć razvaljivala ono što su neimari teškom mukom danju zidali, kao u knjizi Na Drini ćuprija.

Odlučio sam da razgovaram sa Murat-beyom. To je prvi put da mu iznosim istinu na vidjelo. Postalo je suviše opasno i bilo bi neodgovorno sa moje strane da Murat-bey to ne zna. Ja sam davno donio odluku da napustim Piomak, ali to nikada ne bih učinio bez Murat-beyove saglasnosti. Osjećam lični dug prema njemu. Ništa mi nažao nije učinio i moja je obaveza da se konsultujem sa njim prije nego preuzmem neki jači korak. Poštujemo jedan drugog kao ličnosti, a status u tim trenucima nije važan.

Sreli smo se u Datateknik. Ja sam mu pokušao u kratkim crtama objasniti situaciju te da su zbog dezorganizacije i odliva ljudstva, projekti došli u kritičnu fazu ako se ovaj trend nastavi. Bio je lagahno zabrinut i rekao da će preduzeti neke korake.

Fabrika čokolade je još uvijek bila u fazi analiza ponuda za instrumente. To je išlo do besvijesti sporo. Nabijani su troškovi, što je bila politika Piomaka.

Fabrika ulja je dosta dobro napredovala i već su generisani recepti, slike i baza podataka. Trebalo je još toga doređivati, ali je kostur bio tu. Inžinjer za instrumentaciju

Šukru-bey je obavio dobar posao.

Konveyor je već bio kompletiran. Elektro-panel je bio instaliran i kabliranje je bilo uglavnom gotovo. PLC program i SCADA su također u suštini bili gotovi. Zakazali smo početak testa sistema u Ülkeru. Ekipe su počele test i traje već nekoliko dana.

Ja sam se već počeo opuštati, jer su dva projekta bila pri kraju, a treći je bio na kraju jedne od najvažnijih faza. Sada sam se već osjećao mnogo slobodnijim. Ako napustim Piomak u ovom trenutku, projekti će se završiti nekako i nekad. Ono što je najveća opasnost po projekat je faza nakon instaliranja i puštanja u pogon. Tada izbijaju mnogi sitni nedostaci na vidjelo. Ali tada se i gubi interes za projekat i nije više izazov. Kasnije se izgubi svaki ukus nakon dugotrajnog otklanjanja grešaka dok fabrika radi. Česti kvarovi i zaustavljanje mašina nerviraju ljude u prizvodnji i povečavaju troškove proizvodnje. Umjesto prednosti, u tim slučajevima automatizacija zadaje glavobolju. To sam znao iz vlastitog iskustva. Ovi momci nemaju to iskustvo, a ni ljudi koji bi trebalo da ih vode nakon mog odlaska. Na ovo sam upozorio i Ülkera i Orala više puta. Razlika između profesionalaca i amatera je između ostalog i u tome da profesionalci ne ostavljaju repove i ne gube volju da završe projekat i stave tačku.

Došao sam na posao kao i obično. Oral me je zvao u kancelariju. U pitanju je bio stan. Oral je obavijestio Džengiza da od septembra otkazuje moj stan, jer ne pristaje na povećanje kirije. Džengiz je rekao da neće povećavati kiriju do Nove godine. Oral je prihvatio i obavijestio ga pismeno da otkazuje stan od Nove godine. Nakon toga je Džengiz insistirao da Piomak retroaktivno plati stan po novoj cijeni od septembra. Oralu je pukao film na Džengiza i tražio je od mene da napustim stan do kraja novembra. Rekao sam mu da je to neizvodljivo, jer treba da nađemo drugi stan, da

ga sredim, da vidim djeci za školu i sto drugih stvari. Rok od 20 dana je suviše mali za takvo što. Uostalom dogovor je bio do decembra. Oral je bio kategoričan da napustim stan. Ja sam ponovio da to nije moguće i da nema nikakve logike. Počeo je da podiže ton, a to sam činio i ja. Obojici je bilo dosta i Džengiza i jedan drugog. Moralo je pući ono što se već dugo kuhalo.

Posvađali smo se žestoko i to je bio kraj.

- Oral-bey, vi znate da je ovo kraj. Molim vas da prihvatite moj otkaz. - rekao sam vrlo mirno i sa velikim olakšanjem.

Otišao sam u svoju kancelariju, digao noge na sto i okrenuo se prema Golden Hornu.

Oral je učinio za mene nevjerovatno mnogo na privatnom planu. To mu nikada neću moći zaboraviti. Ja sam učinio za Orala strahovito mnogo na poslovnom planu. On je to, nažalost, zaboravio.

Razmišljao sam o svemu. Golden horn je uticao povoljno na moje raspoloženje. Ono što je moralo doći, došlo je. Ja sam u ovakvim situacijama osjećao veliko olakšanje. Sada sam konačno slobodan i moći ću, nadam se, da organizujem svoj biznis onako kako ja želim bez okova i tegova koji mi se stavljaju na ruke i leđa. Počeo sam se osjećati lijepo sa pogledom naslonjenim na Golden horn.

Nije prošlo ni sahat vremena zazvonio je telefon. Ja sam se lijeno javio zagledan u titrav zlatni odbljesak sa Golden horna. Zvali su me iz Ülkera, direktor personalne službe Bayram Babacan. Divan je to čovjek, vrlo prijatne naravi i staložen. Htio je da razgovaramo još istog dana. Mislio sam da su u pitanju formalnosti oko raskida radnog odnosa. Nije me čudilo da je odmah saznao. Dogovorili smo sastanak u pet.

Otišao sam u Ülker i proveo dosta vremena sa Bayrambeyom uz obavezni čaj i čokoladu “Supriz”. Razgovarali

smo o svemu, o Bosni, familiji, poslu. On se nije doticao teme o mom napuštanju Piomaka, a i ja sam se pravio nevješt i nisam tu temu uopšte načinjao. Nisam pogađao pravi smisao njegovog interesovanja, ali sam mislio da je htio da sazna više o situaciji u Piomaku i o mogućim posljedicama mog odlaska. Nisam bio u pravu. On se ustvari interesovao za moj potpuni prelazak u Ülker, ali ja tada to nisam mogao naslutiti.

Sutradan, ujutru, otišao sam u Piomak da se pozdravim sa saradnicima. Također, nakon hlađenja glave, htio sam vidjeti Orala i rastati se kao prijatelji, jer smo to u suštini i bili. Došao sam i ušao kod Orala u kancelariju.

- Selam alejkum. - nazvao sam selam s vrata.

- Alejkemu selam. - odgovorio je hladno.

- Nismo vas jutros očekivali. - nastavio je.

- Oral-bey, očekivali me vi ili ne, u mojoj je prirodi da ostavljam iza sebe prijatelje i prijateljske odnose. Mi smo obojica izbjeglice. Obojica imamo dovoljno neprijatelja i ne treba nam ni jedan više.

- Yes. - rekao je i lagano se počeo kraviti.

- Ko zna gdje ćemo i kada još jedan drugog sresti i jedan drugom trebati. - nastavio sam. - Postali smo porodični prijatelji i komšije i ja to želim da ostanemo. Posao može da uspije ili ne, ali lični odnosi ne bi smjeli da se pokvare. Molim vas da dođete sa Sadet-hanum i Senanur-hanum kad god možete (uvijek sam tepao njegovoj maloj kćerki Senanur kao da je odrasla žena).

Složio se. Porazgovarali smo još malo neobavezno. U tom trenutku je zazvonio telefon. Rekli su mi da je za mene. Bio je to Murat Ülker.

Pitao me je da li bih mogao da dođem oko jedanaest sati kod njega u office. Murat-bey je uvijek nastupao na taj na-

čin. Znao je da mogu i da hoću, ali je kao menadžer uvijek ljubazno postupao sa svakim. Prihvatio sam, iako nisam znao šta zapravo planira.

Ja sam otišao da se pozdravim sa saradnicima. Poželio sam im puno sreće i uspjeha u radu. Pokušao sam da im dam nekoliko korisnih savjeta, pozdravili smo se i to je bio kraj mog boravka u Piomaku.

Napustio sam Piomak. Davao sam sve od sebe dokle je bilo moguće davati da napravimo briljantnu firmu, tehnički zrelu, organizovanu i efikasnu. Planirao sam da nakon uhodavanja firme izađemo na tursko tržište, a zatim na rusko, gdje sam imao žestokih potencijala. Sve je ovo, nažalost, propalo zbog različitih frekvencija, različitih shvatanja, namjera i iskustva.

Ovako je moralo da bude i bolje je da taj korak učinim sada nego kasnije. Riješio sam da se odmorim nekoliko dana, a da onda krenem uz novi napor u novi poduhvat, u novu neizvjesnost. Tada sam osjećao veliko olakšanje kao da sam istovario sa svojih leđa veliki teret koji sam morao da nosim dugo i bez predaha.

Naši u Sarajevu su dobro. Ako izuzmemo lakše ranjavanje Amela, Zijade, Alme i Remzije. Hvala Bogu, svi su na broju. Proradili su telefoni iz evropskih zemalja, ali ne i iz Turske. Uvijek nam je bilo krivo na Tursku. Predstavlja se kao najveći prijatelj, i to po srcu i jeste, ali ne i po potezima koje vuče. Dobro je da se možemo čuti, pa makar kako bilo. Preko Mekice i pošte u Švajcarskoj smo zakazivali razgovor u vidu konferencije. To je već bilo neko rješenje.

NOVI IZAZOVI

Došao sam u ÜLKER u dogovoreno vrijeme. Murat-bey je poručio kahve dok sam stigao i počeli smo razgovor.

- Kako ste? - pitao me je šeretski isčekujući da mu ja naširoko počnem objašnjaviti kako sam.

- Dobro sam, hvala. Kako ste vi? - odgovorio sam.

- Kako stoje stvari sa fabrikom čokolade? - pitao me kao da se ništa nije dogodilo.

- Nemam pojma. - odgovorio sam mu smijuljeći se. On igra lagahnu igru koju ja prihvatam i gotovo da se ponašamo neozbiljno.

- Kako to nemate pojma? Pa ko onda ima?

- Ne znam, pitajte u Piomak. Od danas to više nije moja briga.

- Jeste li to otišli iz Piomaka? - i dalje pita kroz šalu, a kao da niočemu nije obaviješten.

- Postao sam konačno slobodan. – rekoh naglašavajući to poluozbiljno.

- Ne Džavid-bey, vi ste možda otišli iz Piomaka, ali ste bili registrovani u ÜLKER-u. Ti projekti su i dalje vaša briga. - nastavljao je smiješeći se kao da se radi o nekakvoj noćnoj sjedeljci, a ne o mojim tako krupnim životnim promjenama.

- Murat-bey, - rekao sam ovoga puta ozbiljno - molim vas da me saslušate. Ja sam dao obećanje da ću započete projekte završiti i učinio sam sve da se ti projekti dovedu do stepena kada nisu više u opasnosti, kada je glavnina gotova i kada je ekipa formirana. Ja sam time održao svoju riječ koliko sam mogao u uslovima koje više nisam mogao da podnosim. Sada je na Piomaku da to završi. Oral misli da može da to završi.

- A može li Piomak to da završi?

- Može, samo je pitanje vremena, novca i kvaliteta, jer oni nemaju nijedan potpuno završen projekat da bi znali kako se završava.

- To je vaš posao i vi to možete koordinirati odavde.

- Murat-bey, vi znate da sam u Sarajevu imao svoju privatnu firmu sa preko dvadeset zaposlenih. Sada za mene, biti zaposlen u bilo kakvoj drugoj firmi na bilo kakvom položaju, znači vezivanje ruku i dalju stagnaciju. To bih prihvatio samo u krajnjoj nuždi, što sam i prihvatio. Moj cilj je da osnujem svoju privatnu firmu. Sada mislim da sam slobodan i želim da iskoristim tu priliku.

- Razumijem vas i slažem se da treba da osnujete svoju firmu i doći će vrijeme za to, ali ove projekte treba završiti. - gotovo prijekorno je rekao

- O.K. ja ću ih završiti, ali kao ugovarač sa svojom firmom.

- U tom slučaju, ja bih vas tretirao kao svakog ponuđača.

- Mogu li da koordiniram projekte kao vanjski konsultant?

- Meni trebaju ljudi koji su u Ülkeru. Osim toga, ja želim stvarnu koordinaciju.

- Da li bi odgovaralo da radim honorarno? - i dalje sam pokušavao da nađem povoljan izlaz, ali i da zadovoljim Murat-beyove zahtjeve. Nisam ni u kom slučaju želio da odem i da ga ostavim u nevolji.

- Meni su potrebni više od jednog čovjeka. Ima previše poslova i ja želim da budu u sigurnim rukama.

Bio sam uhvaćen. Nisam imao kud. Dalje koprcanje ne bi dalo nikakve rezultate.

- Vi mi izgleda ne ostavljate nikakav izbor. - zaključio sam naglas.

- Pa i ne ostavljam. - dodao je smiješeći se.

Zatim je ozbiljno nastavio:

- Ako namjeravate da završite ove projekte, mi ćemo naći rješenje i složiti se, ali ako ne namjeravate, ja to ne volim! - zazvučalo je prijeteći.

- Slušajte Murat-bey, moje prokletstvo je to da ja silno želim da završim ove projekte i stavim tačku na njih. Nažalost, do sada nisam imao neophodne uslove za to. Ja svakako želim da to završim, ali ja moram imati neophodne uslove. Ja moram imati slobodu rada.

- Pokušat ćemo, - kaže - ako i dokle bude išlo. Vi malo razmislite, a onda se opet vidimo.

- Odmorit ću se ovu sedmicu, a onda se vidimo u ponedjeljak. - rekao sam.

Otišao sam kući. Izgleda da sam bio slobodan svega nepuna 24 sata. Ipak je bilo lijepo. Imaću par dana vremena da o svemu razmislim. Doduše, nije se tu Bog zna šta ni moglo razmisliti. Da ostanem u Ülkeru je izgleda bilo suđeno. Neke dodatne uslove, nije mi padalo na pamet da tražim. Ovo nije bio prelazak iz interesa već zbog međusobnih obaveza i nije bilo ni prilično postavljati bilo kakve dodatne uslove. Jedino što sam tražio dodatno je da mi se obezbijede normalni uslovi za rad gdje ću moći da pružim svoj maksimum.

U ponedjeljak sam po dogovoru otišao kod Murat-beya.

- Da li ste razmislili? - pitao me je.

- Niste mi ni ostavili prostora da razmišljam. - našalio sam se.

- Good, go ahead. (Dobro je, samo naprijed).

- Prihvatam, naravno. Ali želim da raportiram samo vama. Ne želim nikoga iznad sebe. Također ne volim kada imam bilo kakve ograde kao radno vrijeme ili slično. To je nešto što me samo sputava.

- Za sada možete biti u Investicijama i Inžinjeringu. Administrativno, morate biti negdje. Ovdje postoji određena organizacija koju moramo poštovati.

- Administrativno me možete postaviti i ispod portira, ali faktički ne želim nikom drugom da podnosim izvještaje, osim vama.

- To je u redu. - reče kratko. - Što se tiče radnog vremena, imate obavezu da se javite da znamo gdje ste, sve ostalo je prema vašoj procjeni.

- Htio bih da imam kancelariju koja je izolovana, na primjer na Mecidiyeköy-u.

- Mi tamo nemamo svoje prostorije. Te prostorije pripadaju drugim firmama iz Ülkerove grupe.

- O.K., mogao bih onda zadržati svoju kancelariju u Piomaku. - našalih se.

Nasmijao se tom cinizmu. Bilo bi to previše.

- Uredit ćemo nešto u investicionoj grupi. Možete ostati u sali za sastanke dok se nešto ne pripremi.

- Kakvu poziciju želite? - pitao me je.

- Može biti i kahve-kuhar, važno je samo koliko prava i odgovornosti ću imati. Sama titula mi nije važna.

- O.K., razmislit ću, pa se opet sutra vidimo u 11.

Sutradan mi je predložio poziciju Koordinatora za Automatizaciju u ÜLKER grupi. Ülker je imao dvadeset fabrika i drugih firmi širom Turske. Sve što se „uključuje u struju“ u tim firmama trebalo je biti pod mojom kontrolom.

Vrlo malo, ako se shvati neozbiljno, i previše, ako se shvati ozbiljno. Ja sam taj zadatak shvatio ozbiljno. Za takav zadatak mi je trebao tim. Vidjet ćemo.

Oralov brat Orhan, koji je bio vodeći inžinjer u Inveticionoj grupi, je nakon toga trebao da pređe u Piomak. Ja nisam želio da mi se on miješa u posao, poznavajući njegove mogućnosti ali i karakter. Moja kancelarija je bila ubrzo gotova. Kupili smo računar i ja sam mogao da se uselim u svoj novi office na Topkapiju i počnem da radim.

Ponovo sam zasukao rukave. Trebao sam upoznati ljude. Imao sam dva inžinjera, jednog VKV majstora i dva tehničara. Nije bilo loše, ali je struktura i performanca bila važna. Preusmjerio sam Metin-beya za rad sa Instrumentima, Ilhan-beya za PLC i SCADA te Fuzuli-beya za elektrodizajn i instalacije. Formalno sam imao strukturu zadovoljenu. Sada ih je trebalo dodatno obučiti. Organizovali smo kurseve, nabavili dodatne računare, programe i povezali računare u mrežu. To je već bila solidna osnova za početak.

Jedan od velikih opasnosti koje su mi prijetile je bio prihvat od strane postojećih kadrova, naročito niže stručne spreme. Znao sam od ranije da majstori često podmeću inžinjerima razne smicalice kako bi pokazali da ništa ne znaju, da su majstori u tome mnogo bolji i slične gluposti. Znam da su u Energoinvestu majstori namjerno kvarili opremu i žalili se tek pridošlom inžinjeru kako tobože ne mogu sami riješiti problem. Ako ga novi inžinjer riješi, što je bilo vrlo rijetko, onda je njegov ugled zagarantovan. Ako ne, trebat će mu mnogo vremena da stekne povjerenje kod kolega. I meni su kao mladom inžinjeru, naravno, poturili softversku grešku te snuždeno i navodno bespomoćno tražili od mene pomoć. Rekao sam im da imaju samo pet minuta da vrate stanje kako je bilo i time je stvar bila riješena. Kako bih unaprijed eliminirao takve, uobičajene igranke u novoj sredini pozivao sam ih pojedinačno na razgovor i svakom

rekao da su oni u svom dijelu posla najbolji. Da ja nikada neću moći znati detalje koje oni znaju, što je i potpuno tačno te da se oslanjam na njihovo znanje i iskustvo. Time sam razbio u potpunosti sve barijere i dobio zaista izvanrednu saradnju. Naravno, svaku njihovu ideju ili rješenje problema sam isticao i prenosio drugima pa i Murat-bey-u kao njihov doprinos, što su posebno znali cijeniti.

Sa Ahmet-beyom sam obišao sve Ülkerove fabrike i upoznao se sa rukovodiocima i procesima proizvodnje.

Najveći problem, kao i svugdje u Turskoj, je bio da se ne znaju granice prava i odgovornosti ljudi. Svako uzima pravo da radi sve i da se petlja u posao drugih. Obično sa više žara rade poslove drugih nego svoj vlastiti. Izgleda da vlasnici ne samo da tolerišu već i forsiraju takvo ponašanje iz meni potpuno nerazumljivih razloga.

Pokušavam da im objasnim da svom vozaču samo treba da kažu gdje žele da idu i eventualno kojim putem. Sve komande moraju ostati u rukama vozača i on će dovesti gazdu tamo gdje želi.

Na šta bi to ličilo kada bi mu gazda govorio kada da pritisne gas ili kočnicu, kad da upali žmigavac ili da skrene. To samo čine strašljive gazde koje ne vjeruju ni sebi ni vozaču. Vozač u tim uslovima prestaje da misli svojom glavom i počne da misli glavom gospodara. Saobraćajna nesreća je u tom slučaju vrlo vjerovatna, a i najbolji vozač postaje loš vozač.

Ista je stvar sa Projektom i liderom projekta. Ako je lider dobar, treba ga pustiti da radi, ali ako nije, treba ga mijenjati. Miješati mu se u posao ne pomaže ni lideru ni gazdi ni željenom cilju.

Turci su kao enciklopedija: o svemu znaju po malo i misle da znaju sve. Na osnovu tog kratkog i površnog enciklopedijskog znanja se ne može napraviti ništa, ali se može

naširoko raspravljati i soliti drugima pamet. Najgore je to što su oni zaista ubijeđeni da znaju. Ovdje nikako da shvate da je za profesionalno obavljanje poslova potrebna čvrsta osnova stečena na univerzitetu, a kasnije protkana i obojena kvalitetnim radnim iskustvom. Ovdje se mašinski inžinjer ili ekonomista uporno trude da odrade i pokažu koliko znaju u odabiranju opreme iz područja elektronike ili energetike. Oni ne i shvataju koliko ne znaju i koliko štete nanose onima za koje rade. Pri tome svakako nisu u stanju da obavljaju ni svoj posao kvalitetno, jer se bave tuđim poslovima u međuvremenu.

Trebalo je mnogo truda i živaca potrošiti da se postigne to razgraničenje. Ahmet-bey mi je mnogo pomogao svojim razumijevanjem i tu smo napravili veliki napredak u kooperaciji i zajedničkom razvoju projekata.

Trebalo se baciti na tekuće projekte i pripremati nove. Konvejor je nekako išao, ali je vrlo malo ljudi učestvovalo na puštanju u pogon. Svo neiskustvo Piomak-a se pokazivalo baš ovdje. Ja sam non-stop bio prisutan u fabrici i pokušavao da otklonim uska grla. Bilo je tu mnogo timova koje je trebalo koordinirati, ali nije bilo pravog menadžmenta projekta. Ipak se vremenom ovaj projekat počeo privoditi kraju.

MODERNIZACIJA JE POČELA

Fabrika čokolade, koju je Oral-bey dugo kočio, došla je na red. Odmah smo izmijenili tehnološku šemu u skladu sa nekoliko osnovnih principa u oblasti automatizacije. Te sam principe napisao i dao da se verifikuju na tehničkom mitingu. Tehnološka šema je izmijenjena za preko 30%. Crtanje smo organizovali u našim prostorijama, tako da nismo više zavisili od Piomaka.

Odabrali smo instrumente i poručili i zastoja nije bilo. Fuzuli-beyu sam dao da napravi električni dizajn iako je to u tom trenutku bilo rizično, ali sam rizikovao. On je to napravio i mi smo poručili panel i počeli instaliranje kablova. Išlo je glatko. Metin-bey se zaista posvetio poslu i radio crnački.

Stigli su instrumenti i počele su pripreme za montažu. Problem je bio što smo trebali demontirati stari pano, koji je radio i zamijeniti ga novim. To je značilo da morano prekinuti proizvodnju na tri dana, a to nije bilo moguće prije Kurban bajrama.

Počeli smo planirati da se sve aktivnosti tempiraju za početak Bajrama. Trebalo je završiti PLC program i SCADU, montirati panel, instalirati kablove, preurediti silose, preurediti cijevi i ventile, instalirati neke instrumente, modifikovati neke električne panele itd. Greške nije smjelo biti.

Ja sam počeo da tjeram sve saradnike jer sam htio da ispunim obećanje. Ovo je za mene bio interesantan izazov. Sve je funkcionisalo i ja sam bio ubijeđen da ćemo uspjeti. Bojao sam se nekih glupih nepredviđenih stvari koje uvijek prate modernizaciju, i upravo se to i dogodilo.

Razgovarao sam sa Fuzuli-beyom. On me je uvjeravao da će SEL Elektroteknik i Ozyazici biti spremni. SCADA je trebala doći u to vrijeme, a i PLC program i SCADA su trebali biti gotovi. Ali, ja nisam bio obaviješten da Fuzuli-bey ide na hadž i da će ići dvadeset dana prije Bajrama.

Fuzuly-bey je bio po zanimanju majstor, veliki vjernik, izuzetno finog karaktera. Često mi je diskretno objašnjavao neke stvari vjerske ili poslovne prirode, nenapadno, kao da me ne povrijede, jer ja to ne znam. A ja sam upijao znanje od svih oko mene, bez obzira na obrazovanje, status ili bogatstvo. Važno je da je korisno. Pričao mi je da je nekada bio seoski kabadahija, da niko nije mogao ni ući ni izaći iz sela, a da ga on ne presretne i maltretira. Pio je,kockao, tukao se. Sav je bio u ožiljcima od tih prošlih bitaka. Odjednom je nešto u njemu puklo, srce je smekšalo, duša se otvorila. Slomio je svoju posljednju flašu rakije, uzeo abdest i učinio tobe. Od tada nije nikada propustio namaz. To je bio potpuno novi čovjek, skroman, vrijedan, pošten do srži.

Saznanje da će baš sada ići na hadž, bio je veliki šok. Sada smo morali posao uraditi bez Fuzuli-beya što je bilo jako riskantno, ili završiti zamjenu panela dvadeset dana prije Bajrama što je izgledalo nemoguće.

Odlučio sam: idemo na zamjenu starog panela sa novim dvadeset dana prije Bajrama preko subote i nedjelje. Rizik je bio veliki, ali i izazov. Rekao sam Metin-beyu da sazove tehnički sastanak i saopštio sam im svoju odluku. Pitao sam sve ekipe pojedinačno da li mogu završiti pripremu do tog roka i samu zamjenu za dva dana. Svi su me uvjeravali da mogu. Problem je bio da će više ekipa raditi na istom prostoru, pa je sve to trebalo dobro sinhronizovati.

Na sljedećem inžinjering sastanku koji se održavao svakog ponedjeljka u sedam uveče bilo je prisutno jedanaest direktora, rukovodilaca sektora i stranih eksperata. Rekao sam Murat-beyu svoju odluku da zamijenimo stari panel novim dvadeset dana prije Bajrama. Novi panel bi trebao zadržati sve funkcije ručnog upravljanja sistema. To nam omogućava da kasnije bez trauma nastavimo sa nadgradnjom sistema do pune automatizacije fabrike čokolade.

- Jeste li sigurni? - upitao je ne vjerujući.
- Jesam. - odgovorio sam mirno.
- Ali tu ima dosta mehaničkih izmjena.
- Znam, ali Hidajet-bey će to završiti.
- Zna li za to Hidayet-bey? - upita sumnjičavo.
- Još ne zna, ali završit će. - rekoh šeretski.
- Nemoguće, to se ne može završiti do Bajrama. – reče odlučno.
- Da se kladimo? – rekoh, također odlučan.
- Prihvatam! – odgovorio je ubijeđen da je to nemoguće.
- U šta?
- U šta god hoćete.
- U FIAT UNO? – rekoh odlučno, iako mi je ovo više ličilo na šalu.
- Dogovoreno. - pružismo ruku u znak opklade.
- Ali Murat-bey, nemojte da nagovorite saradnike da ne završe svoj dio posla da biste dobili opkladu.
- Ne, ima svako da izvrši svoj dio posla, ako ko ne uradi, dođite, pa mi javite. - bio je vrlo ozbiljan.

Murat Ülker je zaista želio da se taj projekat završi što prije. Kada sam prvi put ušao u fabriku čokolade, zaprepastio sam se primitivnim načinom proizvodnje iako se proizvodilo desetine tona čokolade dnevno. U tvornici je bilo izuzetno vlažno i toplo što je sasvim normalno, međutim, masa radnika se vrtjela okolo i donosila džakove na leđima i kante sa materijalom za pripremu čokoladne mase. Sve su to mjerili na vagama i dodavali malo po malo dok ne postignu željenu težinu. Bili su samo u radnim mantilima na

golom tijelu. Znoj im je kapao sa lica i brade po podu koji je bio mokar od znoja i čokoladne mase. Naravno, kapacitet proizvodnje u ovakvim uslovima i na ovakav način je bio mnogo manji nego što je to Murat-bey želio.

- Imate trideset šest sati vremena za prekid proizvodnje i ni sekund više. - dodao je kategorički.

Brzo je došao i vikend. Proizvodnja je obustavljena u subotu tačno u sedam naveče. U ponedjeljak ujutru u sedam pogon je morao biti u funkciji. Ovo je razumljivo kada se zna da je kapacitet fabrike sto tona na dan. Neka svaka čokolada košta marku, svaki dan zastoja košta 100.000 maraka obrta.

U subotu se okupilo jedanaest timova i spremno čekalo gašenje pogona. Počela je demontaža starog panela i mehaničke izmjene na mikserima i silosima. Radilo se žestoko. Posao je brzo odmicao i po planu. Najveći problem nam je predstavljala gužva, jer je nekoliko timova radilo na vrlo uskom prostoru, svaki svoj dio posla. No, atmosfera je bila odlična i svi su se svojski trudili da bez nervoze učine neophodne izmjene za zamjenu panela.

Nakon učinjenih neophodnih izmjena, počeo je start-up i novi panel je oživljavao, polahko preuzimajući funkcije starog, već ugašenog panela. To je kao da presađujete srce pacijentu. Sve funkcije su proradile i trebalo je samo još izvući stari panel sa starim kablovima. Najteži dio projekta je završen.

Nisam spavao već nekoliko noći, dolazio sam kasno i išao rano. Sada sam već mogao da odahnem. Sada je sve bilo u Piomakovim rukama. Infrastruktura je završena i sve zavisi od njih kada će se potpuno završiti, a to me je najviše i plašilo.

U ponedeljak sam uzeo profakturu za FIAT TEMPRU u obližnjem salonu automobila i prospektni materijal. Naveče

u sedam je bio naredni sastanak inžinjering tima. Došao je red na mene da podnesem izvještaj o projektima. Podnio sam izvještaj za ostale projekte. Zatim sam obavijestio da je panel u fabrici čokolade uspješno i u predviđenom roku zamijenjen. Klimao je glavom zadovoljno, jer je ionako znao svaki detalj.

- Izvještaj je ovdje. – poturio sam Murat-beyu izvještaj.

Na izvještaju je pisalo kratko: „Panel u fabrici čokolade je uspješno i u predviđenom roku zamijenjen". Ispod tog lista papira je bila profaktura za auto i katalog.

- Šta je ovo?

- To je naša opklada! - rekoh smijući se.

- Zar smo se kladili?

- Jesmo, i to su čuli svi prisutni.

- Ja se ne sjećam. Sjećate li se vi, Ahmet-bey? – pitao je direktora Investicione grupe.

- Ja se ne sjećam. - odgovori sa osmjehom. – Igra i on igru iako je bio prisutan na tom sastanku.

Nisam mogao da povjerujem da bi on mogao da ne održi riječ. To za njega nije neki novac, a ima ogromne koristi od projekta. Meni je auto jako trebao, jer mi je FIAT UNO već bio na izmaku. I Murat-bey je to znao. Bio sam prilično razočaran, ali sam prešao preko svega. "Dobro, i on je isti kao drugi." - pomislih.

Nastavili smo sa Fabrikom čokolade kao i sa drugim projektima. U međuvremenu smo završili Automatizaciju pogona vinterizacije jestivog ulja kao i nekoliko proizvodnih linija u Ankari i Istanbulu.

Došao je Kurban bajram. Otišao sam sa Enisom i Džemilom, Šefkinim sinom da kupimo i zakoljemo kurban. Do-

šao sam do jednog tora koji je bio lociran ispod zidina starog Istanbula. Uvijek su me fascinirale te ogromne, desetak kilometara duge zidine. Gledajući u stado da izaberem kurban, jedan od ovnova, prelijep, krupan sa velikim uvijenim rogovima, podiže glavu iznad ostalih i sasvim sa drugog kraja tora se probijao kroz zbijeno stado sve dok ne dođe do mene. Priđe mi i poče mi lizati ruku. Znao sam da je to moj kurban. Rekao sam Enisu da pita za cijenu i uzeo sam ga. Enis mi kaže da je i on sigurno znao da ću ovoga odabrati. Ponovo me obuzima onaj uzvišeni osjećaj da činim nešto što treba da činim, da time ispunjavam svoju obavezu i prema Bogu i prema sirotinji.

Nakon nekog vremena, Murat-bey me je zvao. Pitao me je, šta je problem sa mojim autom. Kada sam mu ispričao reče mi da on ne može pred drugima da rješava problem mog auta, jer bi u tom slučaju svi našli za shodno da traže isto. Shvatio je da mi je auto na izmaku i da ja ne mogu da ga kupim. Također mi je auto bilo neophodno zbog mog angažmana u PNS-u, novoj fabrici nišeste koju smo započeli u Pendiku, jer se često putovalo na azijsku stranu. Izvadio je čekovnu knjižicu i napisao iznos iz predračuna za TEMPRU SX. Sutradan sam već dobio auto sa plavim tablicama na moje ime.

Često sam putovao vani poslom kao i na sajmove. Išao sam u Njemačku, Holandiju, Belgiju, Italiju, Grčku i Ameriku. Također sam puno putovao i po Turskoj. Jednom sam otišao u Ankaru na Univerzitet za Srednji istok. Tamo je trebao da bude neki međunarodni simpozij. Tragajući za zgradom u kojoj se održava simpozij, naišao sam na neku grupu studenata. Jedan od njih, tamnoput, pitao me je na engleskom:

- Oprostite, iz koje ste vi države?

- Ja još nemam državu - rekoh mu, jer mi je već bilo dosadilo da dugo objašnjavam i gledam u lice sagovornika koji me sažaljeva.

- Pa nemam ni ja državu. - kaže on. - Ja sam Palestinac.

- Ja sam Bosanac. - rekoh ja.

Nasmijali smo se tom tragikomičnom slučaju i sprijateljili se.

Kada sam se vraćao sa Enisom u Istanbul došli smo do trajekta u Jalovi. Bila je noć i trebalo je čekati trajekt. Stali smo u jednu od traka između kojih je bila dupla neprekidna linija. Svi su ugasili auta, jer je trebalo čekati duže. Svjetla niotkuda.

Pored mene je sa lijeve strane stajao veliki kamion. Vozač je odjednom, bez ikakvog povoda upalio kamion, smotao puni na desno i krenuo na mene. Šarafi su se zabijali u limariju TEMPRE dok je ogromna guma prosto mljela prednju haubu i vrata. Stisnuo sam sirenu i izmicao se prema Enisu koji je spavao. Tek u neka doba, kamiondžija je stao. Nevjerovatno. Izašli smo iz auta, a šteta je bila ogromna (koštala je oko 4.000 maraka). Vozač kamiona, je izleteo sa kolegom i osuo paljbu na mene.

- Ti si kriv, treba da platiš meni štetu! – urlao je.

Da nije bio toliko ozbiljno, smijao bih se grohotom.

- Nema problema, aby. – rekoh maksimalno smireno – Koliko da platim?

- 500 maraka! – derao se vozač iako na kamionu nije bilo gotovo ni ogrebotine

- Aby, to je malo. - rekoh prijateljski. – Ja tvoj hak neću nego da ti platim punu štetu. Samo da nazovem policiju, pa će oni tačno procijeniti.

- Ne, ne treba, dosta je 500 maraka! – uporan je vozač.

- Nikako, - pobunih se demek ja – to je malo, a ja harama neću.

Pozvah policiju i oni su brzo došli. Kad su policajci snimili stanje i vidjeli da je kamion prešao preko dvije pune trake i da stoji ukoso, pitaše vozača:

- Ko je bio kriv?

- On, eto priznao je. – hitro će vozač. – Podvukao mi se pod kamion.

- Hajvan, hajvan! – izdera se policajac. – Razumijem da neko brzo vozi ili da je pijan, pa da napravi ovoliku štetu, ali na parkingu samo hajvan to može. Šuti tu da te ne svežem!

Pokušaj jadnog vozača da na prepad uzme pare strancu mu propade. Ako naiđu na mehko, mnogi ofursate. Šta je njemu bilo da se iznenada pokrene i pokuša da pređe na našu stranu koja je bila puna auta, ni sada mi nije jasno.

Turski bataljon je otišao u Bosnu u sastavu UNPROFOR-a, poslije dugog natezanja, jer im nisu dozvoljavale Ujedinjene Nacije. Istih dana je proradio direktni telefon iz Turske sa Bosnom. Sada je njima trebalo, pa su ga priključili. Mogli su i ranije. Najzad smo mogli normalno da se čujemo sa našima.

DOLAZIM IZ PAKLA

U Americi se održavala ISA konferencija sa najvećim sajmom instrumenata u svijetu. Trebao sam ići da ugovorim isporuku nekih instrumenata za novu fabriku nišeste. Predao sam dokumentaciju za vizu. Međutim, odbili su me vjerovatno samo zato što sam iz Bosne. Konzul, sa kojim sam tražio razgovor, rekao mi je da nema garancija da bih se vratio iz Amerike.

- Kako nema? Meni je žena i troje djece u Istanbulu, imam odlično radno mjesto i uslove za život. Šta bih ja radio u Americi? – bio sam potpuno razočaran.

- Mnogi ostave porodicu, pa se ne vrate, to je uobičajeno. – odgovori hladni, gotovo zamrznuti službenik.

Kada sam rekao to Murat-beyu, on je bio bijesan. Odmah je napisao oštro protestno pismo američkom konzulatu. Naružio ih je gotovo nepristojno: šta bi rekli Amerikanci koji plaćaju porez da znaju da konzul, plaćen njihovim porezom, ometa američke proizvođače da prodaju svoje proizvode u Turskoj?! A za mene je naveo da treba da potpišem ugovore u vrijednosti od tri miliona dolara.

Naravno, odmah su me pozvali iz konzulata i uz izvinjenje dali multy-entry vizu na tri mjeseca.

Odmah sam sjeo na avion za Njujork. Avion je uzletio i dugo kružio oko istanbulskog aerodroma. Bilo nam je čudno, ali nismo ništa pitali. Konačno je kapetan zamolio putnike da ostanu mirni što nas je do kostiju preplašilo. Znoj nam je probijao šake, stisli smo sjedala ispred i, ko je mogao gledao kroz prozor kao da će mu to pomoći.

Naime, jedan točak se nije uvukao i avion nije mogao nastaviti let. Valjalo se sada spustiti na zemlju sa pokvarenom hidraulikom za točkove. Tada sam prvi put u životu osjetio takav strah, koji kao fluid prožima svaki dio tijela i

gotovo da peče. No, tu smo gdje smo, i valja nam se samo moliti. Prvi put sam zažalio što ne znam više dova, pa kad ih sve ispucam idem ponovo ispočetka. Eh samo da mi je da sletimo živi, odmah ću se dati na učenje dova! Niko te ne može natjerati na pokornost Bogu kao strah od neposredne životne opasnosti.

Slijetanje je bilo ipak udobno, promijenili smo avion i nastavili osam sati leta do Njujorka. Čudan je bio osjećaj kada vam dan traje preko dvadeset četiri sata, jer smo letjeli prema zapadu i bježali od Sunca. Također je bilo čudno da letimo preko Grenlanda i spuštamo se sa sjevera Kanadskom obalom na Atlanskom okeanu. Pravili smo, naizgled, veliki luk preko sjevera, ali je to zapravo bio najkraći put, ako se uzme u obzir loptast oblik Zemlje. Sve se to lijepo vidjelo na ekranima u kabini Boinga.

Međutim, zbog kašnjenja u dolasku, zakasnili smo na vezu za Los Angeles. Ostao sam u aerodromskom hotelu gdje smo imali besplatno prenoćište i hranu.

Sišao sam u restoran i sjeo za sto. Priđe mi jedan crnac, ljulja se u pokretu kao da pleše i pita šta želim za večeru.

- Ja sam ovdje prvi put i nazivi jela iz menija mi ne znače ništa. Molim vas da mi vi preporučite nešto.

- Ah, svakako, to mi je drago. Imamo odličnu pečenu piletinu sa medom i orasima.

- O.K. – rekoh ravnodušno, jer svako mi je jelo isto.

Donio mi je pečeno pile preliveno medom, prelijepog izgleda. Presijavalo se od meda i izgledao kao na reklami. Odrezao sam zalogaj i počeo da žvaćem. Ali, nije išlo. Slatko i slano. Prosto mi se vraća iz grla. Ne ide.

Priđe konobar i pita da li sam zadovoljan.

- Da, da. – naravno, rekoh sa vještačkim i iskrivljenim osmjehom motajući prvi komad piletine u ustima.

Ali pile neće kroz grlo, nema šanse. Na kraju sam odustao i pozvah konobara.

- Oprostite, ali očigledno nisam navikao na ovakvu kombinaciju. Dajte mi, molim vas, nešto drugo. Na moj račun.

- A ne, to je moja greška, dobit ćete što želite. Želim vam ugodno veče.

Ipak treba razmisliti o preporuci konobara, naučih lekciju.

Sutradan smo nastavili još pet sati do Pacifičke obale blizu meksičke granice, do Los Angelesa. Letjeli smo iznad različitih predjela, ali me je najviše fascinirala nepregledna crvena pustinja Kalifornije sa mjestimičnim kamenim stubovima i sa kapama tačno kao u indijanskim filmovima.

Istrpio sam svu nevjerovatno organizovanu gužvu aerodroma, carine i transporta do hotela Holiday Inn.

Sutradan sam, sa dan zakašnjenja, prisustvovao ISA konferenciji, najvećoj manifestaciji mjernih instrumenata u svijetu. U pauzama sam obavio nekoliko unaprijed dogovorenih susreta sa predstavnicima proizvođača. Prisustvovao sam i izlaganju firme Wonderware software. Predavač nam se obratio riječima:

- Welcome to the paradise, welcome to California (Dobro došli u Raj, dobro došli u Kaliforniju)!

Nakon završenog izlaganja predavač je pitao da li ima li pitanja.

- I come from the Hell. (Ja dolazim iz Pakla.) – rekao sam jasno naglašavajući svaku riječ u mikrofon.

Efekat je bio žestok, čulo se prigušeno „huuu“ sa svih strana iz velike dvorane.

- I come from Bosnia. (Ja dolazim iz Bosne.)

Krvoproliće u Bosni je bilo u toku i to su svi znali. Želio sam skrenuti pažnju na to. Nakon toga sam nastavio sa konkretnim pitanjima.

Iako je program bio jako zgusnut, organizator je ostavio dovoljno vremena svakog dana poslije podne za obilazak grada.

Sa prozora hotela sam jasno mogao vidjeti veličinu L.A.-a, ali su mi zapeli za oko natpisi „Disneyand“ nedaleko od hotela i „Hollywood“ na brdu preko puta mog prozora. Ovo je prilika koju ne smijem propustiti.

Raspitao sam se na recepciji kako da posjetim ta dva famozna mjesta. Odmah su mi dali ulaznicu i u željeno vrijeme me pokupio autobus za Diznilend. Ulaznica je značila da mogu posjetiti što želim, ostati koliko želim s plaćenim prijevozom do Diznilenda i nazad. Fantastična organizacija.

U Diznilendu se čovjek mora osjećati kao dijete. Na ulazu me dočekao Miki Maus. Sjeo sam u prvi vozić i pošao do prve zgrade. Ušao sam, a da ne znam šta je unutra. Tamo se prikazivao trodimenzionalni film uz pomoć specijalnih naočara gdje nam je Majkl Džekson plesao bukvalno ispred očiju, kao da je živ.

Nakon toga sam ušao u prašume poznate iz filmova Indijana Džonsa. Ušao sam u čamac i plovio između lijana koje su visile do vode. Udavi su plazali po drveću iznad nas, a krokodili kružili oko čamca. Išli smo pravo prema ogromnom slapu i u posljednjem trenutku je kormilar skrenuo lijevo. Neopisiv vrisak žena, a bogami i muškaraca. Izgledalo je strašno, ali je stvarno bilo potpuno bezopasno. Sa čamcem smo uletjeli u neke špilje i naletjeli na gusarski brod koji je pucao po nama. Đulad su padala ispred i iza čamca, a pijani gusari su mlatarali sabljama i pokušavali da se dokopaju našeg čamca. I ovo smo uspjeli „preživjeti“.

Prolazili smo čamcem pored minijaturnih sela, zapravo maketa. Kuće su bile veličine kutije za cipele. Voćke su bile srazmjerno visoke. Prava sela. Čula se čarobna muzika sa dječjim glasovima. Rika goveda i svađa muža i žene dopirali su iz štala i kuća. Sve je bilo kao u stvarnosti, samo minijaturno. Prelijepo.

Došao sam i na kosmodrom za let u svemir. Morao sam izvaditi pasoš za svemir. Dobro, neka imam i to. Sjeo sam u kapsulu i poletjeo sam u mrak. Letio sam iznad vrhova borove šume. Naišao sam na policijsku patrolu na zemlji koja je uperila reflektore i naredila mi da sletim. Naravno, nisam ni mogao, a ne bih ni htio. Počeli su pucati na kapsulu, a meci su se odbijali od metala. Nekako sam uspio „pobjeći“ i nastavio letjeti iznad kamenitih predjela. Iznenada, na vrhu jedne stijene zapazih vanzemaljca E.T. iz istoimenog filma. Gledao me buljavim očima, mahnuo rukom i jasno izgovorio:

- Hello, Džavid!

Nisam mogao da vjerujem svojim ušima. Kako? Otkud mi zna ime? Kako zna da sam to ja?

Naravno, sjetih se, kada su mi izdavali svemirski pasoš pitali su me za ime. Ime je registrovano i kada je kapsula sa mojim brojem prolazila pored E.T.-a, automatski se uključio glas sa mojim imenom. To su sve bili simpatični trikovi. Konačno sam se odlijepio u svemir, među zvijezde i osjetio čudnu tišinu, ali i na trenutak i bestežinsko stanje. Vožnja je bila predivna i spustismo se nazad odakle smo i pošli. Sve se to odvijalo u zatvorenom prostoru. Možete li zamisliti tu konstrukciju!

Otišao sam na još jednu vožnju svemirskim brodom. Na ulazu u brod čekali su nas roboti Artu Ditu i Citripio iz „Rata zvijezda“ te nas uz ljubazan naklon upućivali prema svemirskom brodu. Svemirski brod je bio za više osoba i

nije nikud plovio. Svi efekti polijetanja, gravitacije, potresa, buke, leta kroz kanjone i između zvijezda su izuzetno realistični, ali je sve bilo simulirano mehaničkim efektima i trodimenzionalnom slikom.

Ovdje smo bili u središtu scena iz najpoznatijih svjetskih filmova. To, da su ti poznati filmovi snimani u Diznilendu, nisam znao.

Drugog dana sam, na isti način, otišao u Universal studio. Tamo sam se osjećao kao u kinoteci. Bile su tu scene iz najpoznatijih svjetskih filmova. Razlika je bila u tome što smo se svaki put našli unutar tih događaja uživo.

Šetali smo vozom kroz različite filmske scene. Na jednom mjestu nas je uhvatio King Kong iz istoimenog filma. Ogroman majmun je izronio iz džungle i uhvatio ivicu otvorenog vagona. Tresao je snažno dok se zadah osjećao iz njegovih ogromnih razjapljenih čeljusti koje su veće od vagona u kojem je bilo dvadesetak ljudi. Zaustavljali smo se da odgledamo uživo scenu iz filma „Povratak u budućnost.“ Dobrovoljci iz publike su bili učesnici u tim scenama. Malo dalje je bilo kupatilo gdje su odigravane scene iz Hičkokovog filma „Psiho.“ Jeziva drama, sjenka ubice sa nožem na paravanu od kade i vrisak žrtve odigravao se pred našim očima, baš kao i u filmu.

Čekali smo u redu za Kremenka i Kamenka koji su izvodili svoj šou na pozornici. Ispred mene je bila neka sredovječna žena. Iznenada se ispred mene pojavio pravi pravcati Drakula u crnom ogrtaču sa krvavo-crvenom svilenom postavom. Otvorio je usta sa dugim oštrim očnjacima i zagrizao vrat nesretne žene ispred mene. Žena se trgnula, izmakla i jezivo vrisnula kada je vidjela Drakulu sa dugim ušima, krvavim očima i zalizanom grofovskom frizurom. Jeza me je probila do kostiju. Mislim da se to desilo većini prisutnih. Trenutak kasnije smo svi prasnuli u smijeh. Bilo je zaista vjerno.

Na tribinama kao na manjem stadionu sjedilo je nekoliko stotina ljudi. Gledali smo žive scene iz serije Miami vice-a. Vodio se krvavi rat između dvije naoružane grupe. Pucalo se iz svih oružja. Iza jedne zgrade uzdigao se ogroman vojni helikopter i počeo pucati. Jedan komandos ga je pogodio ručnim bacačem. Helikopter je eksplodirao pred našim očima. Bombe ubačene u rovove su eksplodirale i izbacivale ljude koji su „mrtvi“ padali po travnjaku. Jedan gliser je ogromnom brzinom naletio na čamac sa komandosima i prepolovio ga. Vodila se stravična bitka. Naravno, sve se to kasnije za nekoliko minuta pospremi i pripremi za narednu grupu oduševljenih posjetilaca. A bilo ih je sa svih strana, svih boja kože, uzrasta i kultura. Šareniš.

Prolazili smo otvorenim vozom kroz jedan tunel. Iznenada se dogodio zemljotres. Zidovi su pucali i voda je prodirala kroz pukotine. Počeo je pucati plafon i obrušavati se. Sve se treslo i morali smo se držati čvrsto za ivice vagona. Autoputem sa strane se kretala cisterna puna goriva. Počela je da klizi prema nama i, „srećom“, udarila u potporni stub. Stub je napukao, ali je zaustavio cisternu. Bili smo sretni. Sve je tako vjerno. Uskoro se sve smirilo i hidraulika je vraćala sve na svoje mjesto da zeznu još nekog.

Još jedna scena je bila zaista strašna. Prilazili smo visokom mostu koji se klatio i raspadao, a daske su padale sa njega u duboki ponor. Vodič se „dvoumio“ da li da pređemo preko njega, jer je suviše „opasno“. Na kraju smo ga „nagovorili“ da prođemo. Sve se ljuljalo i škripalo, i nije nam bilo svejedno. Iznenada se most počeo lomiti na polovini dok su četiri vagona već bila na sigurnom. Ja sam bio u petom vagonu koji je polahko počeo kliziti nazad i vući ostala četiri. Veza između je pukla i naš vagon se opasno nagnuo nazad i klizio niz polomljeni most. Vrisak žena u svim vagonima je bio istinski. Strah me obuzeo i čvrsto sam se držao za sjedište. Da nisam bio vezan, iskočio bih i uhvatio se za most. Vjerovatno da bih tek tada imao problem. Vodič je također izbezumljeno vikao:

- Držite se, ode nam peti vagon!!!

Stravično. Ispod nas je zjapila provalija, a sve se ljuljalo, klatilo i lomilo. Na kraju se nekako zaustavismo. I opet, ta spasonosna hidraulika, sve vrati na svoje mjesto i nastavismo dalje. Ovo je bilo blizu. Ovo nije za osobe sa slabim srcem.

Dalje su na nas skakale ajkule iz filma „Ajkula“, eksplodirale podvodne mine, ganjali nas indijanci uz urlike, upadali smo u zgradu u kojoj su se zapalila burad benzina, propadali sa stepeništa okruženih plamenom i još mnogo toga. Drugim riječima, nezaboravan dan.

Po povratku u Istanbul pričao sam djeci sve ovo. Donio sam i nekoliko desetina fotografija. Pažljivo su me slušali, a onda neko reče:

- Tata, ti si jedini otac koji priča djeci kako je u Diznilednu, a djeca tebi pričaju kako je bilo u ratu.

Nasmijali smo se toj dosjetki, ali je bila ironično istinita.

RAZMIŠLJANJA JEDNOG BIZNISMENA

- Kupit ćemo ovaj pogon. – Reče Murat-bey odlučno i pokaza na ponudu za kupovinu polovnog pogona za proizvodnju modifikovane nišeste iz italijanskog grada Ferara.

Ja i Džemil, Pakistanac, se zgledasmo. Donijeli smo mu vrlo kvalitetan predračun za izgradnju potpuno novog pogona koji bi koštao 2.500.000 dolara (od toga je za elektoinstalacije i automatiku trebalo 500.000 dolara), a gazda želi da kupi polovan pogon, sa istim funkcijama, za 3.500.000 dolara. Taj pogon je trebalo demontirati, očistiti, transportovati sve to uključujući i ogromne zahrđale rezervoare koje je trebalo odnijeti na otpad. I sve to million dolara skuplje. Razumljivo da nam se pojavio veliki znak upitnika. Ali!

Dvadesetak dana ranije Murat-bey je pozvao nas dvojicu da odemo u Ferara i snimimo pogon koji mu je ponuđen sa zadatkom da napravimo kalkulaciju za izradu istog takvog, ali novog kako bi donio odluku o tome šta da uradi. Poveo sam sa sobom i Fuzuli-beya. Kada smo došli na pasošku kontrolu na aerodromu u Rimu, bojao sam se da ne budem imao komplikacija sa ulazom. Italija tada nije tražila vize za BiH građane, ali ipak… Pošto je avion došao iz Turske, italijanska policija je detaljno pregledavala i zagledavala svakog putnika, osim mene. Kad sam pokazao bosanski pasoš, samo je mahnuo rukom da prođem. Ni danas mi nije jasan njegov potez, kao da sam došao sa švajcarskim pasošem. Gotovo mi bi krivo, kao da sam neko niže biće koje nije vrijedno čak ni da mu se pasoš pregleda.

Nakon obavljenog pregleda pogona, koji je ugašen mjesec dana prije zbog širenja grada, vratili smo se na aerodrom u Rimu. Trebali smo nešto jesti i otišli smo u ekspress restoran. Bio je ogroman. Činilo mi se da je kilometer dug. Pitah poslugu šta ima da se jede, a da nije svinjsko. Ljubazna gospođa uz osmijeh odgovori:

- Gospodine, ovdje nema ništa svinjsko, niti bilo šta na svinjsku mast. Budite bez brige.

Nevjerovatno, u srcu kršćanstva, na najprometnijem mjestu, zabranjeno je služiti svinjsko meso. To je bilo zaista iznenađenje, ali kada bolje razmislim sasvim logično. Naime, kroz taj aerodrom prolazi ogroman broj muslimana, jevreja i drugih vjerskih skupina koje ne jedu svinjsko meso. Čist ekonomski interes je da izbace ono zbog čega bi mnogi zaobišli ovaj i ovakve restorane na aerodromu.

Nakon povratka smo se dali na mukotrpan i odgovoran posao procjene koštanja izrade istog pogona u Istanbulu. Na svu sreću, ja sam imao već gotov model koji sam u međuvremenu razvio za cost estimation te sam brzo došao do procjene vrijednosti za elektro-instalacije i automatizaciju pogona modifikovane nišeste.

No, eto, Murat-bey nije smatrao da treba napraviti novi pogon, već će kupiti polovan za million dolara skuplje. Bilo smo zbunjeni, ali smo znali da on vjeruje u naše proračune. Naime, kada sam napravio predračun za elektro-instalacije i automatiku za kompletnu fabriku nišeste, gdje je ukupan predviđeni budžet bio dva miliona dolara, moji proračuni su pokazali da je za realizaciju tog projekta potrebno tri miliona. Murat-bey je tim povodom pozvao kompletan menadžment i inžinjering tim kako bih predstavio i opravdao dodatnu investiciju od milion dolara. Bio je prisutan i Sabri-bey.

Murat-bey je prevodio moje izlaganje za svoga oca Sabri-beya sa engleskog na turski. Kada sam završio, nije bilo pitanja. Murat-bey je rekao Sabri-beyu da tražim još milion dolara za ono što sam prezentirao. Sabri-bey je kratko klimnuo glavom i to je značilo da sam imao budžet od tri miliona dolara.

Ali šta može biti razlog sada za ovu njegovu naizgled besmislenu odluku da kupi stari pogon za million dolara skuplji od novog? Gotovo se htjedoh suprotstaviti, ali se suzdržah, jer mi pade na um jedna zgoda kojoj sam prisustvovao.

Na jednom inžinjerskom sastanku diskutovalo se, po meni, predugo i nepotrebno oko jednog rezervoara koji je trebao biti izgrađen za potrebe fabrike čokolade. Nije ni važno oko čega je bila diskusija i suprotni stavovi, ali se Fevzi-bey, jedan od direktora, suprotstavio mišljenju Murat-bey-a. Kada je Murat-bey prekinuo diskusiju i rekao da treba da bude kako on kaže, Fevzi-bey je vrlo nesmotreno rekao:

- Murat-bey, ako budete tako radili, Ülker će propasti.

Te riječi su zaparale čak i naše uho, a posebno su pogodile Murat-bey-a. Iako i dalje staložen, pocrvenio je u licu.

- Fevzi-bey, izvadite sve što imate novca u džepovima!

- Ne razumijem… – odgovori Fevzi-bey zbunjeno.

- Izvadite novčanik i sve što imate u džepovima! Želim da vidim koliko imate novca sa tom svojom logikom, a znate i sami koliko ja imam novca sa ovom mojim lošim načinom rada.

Dao mu je jasnu lekciju da on zna šta radi i da je takvom logikom postigao malo carstvo.

Ta mi je scena u trenu pala na um, i umjesto da mu se suprotstavim, shvatih da zna šta radi i da to iz njemu poznatih razloga ima smisla, te upitah uz osmjeh:

- Murat-bey, znam da imate dobar razlog što kupujete staro za milion skuplje, ali vas molim da i nama objasnite u čemu je trik, da bismo i mi znali.

Murat-bey se osmjehnu.

- E, pa vidite Džavid-bey, ako bismo sami pravili pogon i kupovali mašine, imali bismo problema sa tehnologijom koju bismo morali usvajati godinama. Na ovaj način ja kupujem i tehnologiju i asistenciju te možemo završiti pogon za nekoliko mjeseci. Profit koji ću ostvariti za razliku u vremenu je veći od gubitka zbog kupovine polovnog pogona.

"Naravno, još jedna životna lekcija, Džavid-bey." – pomislih.

Murat-bey je vodio Ülker grupu na veoma specifičan način. Mi, koji smo bili kičma njegovog razvoja, pogotovu nas pet stranaca, imali smo apsolutnu slobodu za izbor opreme i ugovaranje. Međutim, naši ugovori nisu bili osnov za plaćanje prema dobavljačima.Uvijek smo morali podnositi narudžbu ili ugovor nekom od direktora na potpis, nekom koji pojma nije imao o opremi koju naručujemo. Taj bi direktor obavezno "našao nešto što ne valja" i vratio ga na doradu. Naravno, to nije imalo nikakvog smisla, ali bi nas vrlo brzo nazvao i rekao da je potpisao ugovor iako "eto nije baš kako treba." Zaravo, radilo se o tome da su ti direktori, bez stvarnih kapaciteta, kupovali vrijeme da se konsultuju sa Murat-beyom i tek onda nam davali saglasnost. Shvatio sam to vrlo brzo i prestao se ljutiti na takvu praksu. Jedanput samo to spomenuo i Murat-beyu.

- Vi upravljate kompanijom tako što imate ispod sebe sloj meleka, a onda ispod njih sloj mozgova. – rekoh u šali.

- Ne razumijem. – osmjehnu se upitno.

- Pa meleki su, po definiciji, bića koja besprijekorno slušaju svoga Gospodara. Oni nemaju mozak i ne razmišljaju o odlukama. Takvi su vaši direktori pogona i fabrika. Onda imate sloj stručnjaka-mozgova koji odrađuju sve poslove, ali im ne dajete pravo na izvršni potpis.

Samo se nasmijao i prešao preko te konstatacije. I zaista je u pravu, kada bi ljudi koji umiju da misle imali i konačno ovlaštenje za finansijsku realizaciju, pitanje je koliko brzo bi se oteli kontroli i počeli sa zloupotrebom tih prava. Ovako je on, preko svojih pouzdanih rođaka, prijatelja, školskih drugova i komšija, kontrolirao sistem i zato su oni bili podobni bez obzira na svoje kapacitete.

Zapanjio me i njegov način kontrole svojih prvih saradnika. Ja sam sve račune za gorivo, hotele, parking i ostale troškove auta skupljao i jednom mjesečno predavao sekretaru koji je sve obračunavao i donosio mi utrošeni novac. Jedanput mi vrati čitav bunt računa.

- Jedan račun je neispravan, iz prošlog je mjeseca. – kaže.
- Pa otkini ga i baci! - rekoh i nastavih sa poslom.
- Ne smijem ja to da radim, trebate Vi to da uklonite.
- U redu. Koji je to račun?
- Onaj nepotpisani.
- Listao sam račune i u nevjerici gledao Murat-beyove parafe na svakom računu osim na jednom.
- Je li ovo Murat-beyov potpis? – upitah začuđeno.
- Da!
- I on pregledava svaki račun?
- Da!
- Svašta! – otkinuh nepotpisani račun i vratih ostatak sekretaru. Račun je iznosio 1,5 nemačkih maraka za mostarinu preko Bosforskog mosta.

Ostao sam zbunjen činjenicom da vlasnik i generalni direktor ogromnog holdinga kontroliše račune vrijednosti dvije marke. No, kasnije sam shvatio da je to njegov način

kontrole svojih saradnika. Na taj način želi pokazati da su pod kontrolom, pa makar bili u pitanju veoma sitni iznosi. No, uvjeren sam da to radi samo povremeno, jer bi sve ostalo bilo besmisleno.

Murat-bey je na razne načine kontrolirao svoje saradnike, njihovu odanost i poštenje. Jedanput mi se na računu pojavio iznos 10% veći od moje plate. Ja sam odmah otišao kod njega i saopštio mu to uz pitanje šta je po srijedi: greška ili nešto drugo.

- To je malo povećanje plate. – reče gotovo se izvinjavajući.

Mislim da je bio zadovoljan mojim doprinosom i povećao platu, ali i na taj način pokušao da sazna moj karakter u tim situacijama. Mogao me je unaprijed obavijestiti, ali nije. Želio je saznati da li ću ja prećutati tako iznenadni poklon. To sam mogao shvatiti i kao uvredu, ali sam ja to protumačio kao njegov način provjere svojih saradnika od kojih mu zavisi razvoj kompanije.

U ZAGRLJAJU BRAĆE

Jasna, Eskova žena, sa djecom je iz Makedonije nekako uspjela otići za Dansku kod sestre. Esko je krenuo iz Sarajeva, vrlo riskantnim putem preko sarajevskog aerodroma, Igmana, Pazarića i Konjica do Dubrovnika, a odatle do Skoplja. Glava mu je bila u torbi dok je kao „teški pacijent" u bolničkim kolima išao u susret svojoj porodici. To se događalo u vrijeme početka sukoba sa Hrvatima gdje mu je život visio o koncu. Svima nam je kosa osijedila dok se nije konačno javio iz sigurnosti.

U Makedoniji je pokušao razviti neki biznis ili konekcije i odlučio je doći u Istanbul. Dogovorio se sa Jasnom da ona dođe avionom do Sofije i da je on tu sačeka, a onda bi zajedno došli u Istanbul. Očekivali smo ih sa nestrpljenjem, ali nismo znali njihov tačan dolazak. Čekali smo da se jave sa stanice da ih pokupimo.

Odjednom se začuo telefon. Javio se Esko.

- Gdje ste? – povikah uzbuđeno.

- Evo smo na nekoj benzinskoj pumpi na autoputu.

Nikakve koristi od te informacije. Srećom, tu je kod mene bio komšija Izet. Ja još nisam dovoljno dobro poznavao Istanbul, a ni jezik.

- Daj mi tog radnika na pumpi da nam objasni gdje ste.

Izet je nešto čavrljao sa njim i saznao je. Otišli smo sa dva auta. Esko je prošao glavnu stanicu na Esenleru i prešao na azijsku stranu. Otišao je prilično daleko prema Ankari.

Konačno susret sa nekim svojim iz rata. Radosti nije bilo kraja. Dado i Sara su porasli. Došli smo kući.

Esko je pričao o našima u opkoljenom Sarajevu, a mi ga zapitkivali. Toliko je toga bilo. Ujutru, kad se odmorio, ne mogah, a da ga ne garnem:

- Ama, razumijem da neko promaši stan, pa i sprat. Ljudi znaju promašit i ulicu ili kvart. Pa ako neko promaši i grad pa i državu, haj, haj. Ali, ti si čovječe promašio čitav kontinent!

Nije mu bila prava ta šala, no nejse, nastavili smo pričati o njegovim planovima.

Planirao je da sa nekim Makedoncem počne proizvodnju pertli. Makedonac bi dao mašine, a Esko bi odradio sve ostalo. Bilo mi je to malo čudno. Nije imalo logike da Esko, koji ne zna turski, ne poznaje Istanbul, ne poznaje taj posao, ne zna dobavljače ni kupce, a želi da konkuriše Turcima u Turskoj sa pertlama. Ja sam ga razumio, to mu je bila prva prilika za neki posao i on se grčevito držao te prilike. Ubjeđivao sam ga da počne sa onim što najbolje zna, a to su PVC stolnjaci, jer u cijelom Istanbulu ni na jednom stolu u bašči nismo vidjeli takve stolnjake. Na kraju, kada mu je Makedonac počeo vrdati sa obećanjima, prihvatio je sugestiju i bacio se na posao. Ubrzo smo našli dobru lokaciju u industrijskoj zoni, obezbijedili alat i repromaterijal i proizvodnja je počela. Esko je izuzetno sposoban i probojan i relativno brzo je, u nepoznatoj sredini, bez znanja turskog jezika ovladao proizvodnjom. Prve količine su išle za Pazar i to je distribuirao Fehim. Kasnije se bacio na proizvodnju prekrivača za namještaj i taj posao je krenuo jako dobro.

Došlo je i vrijeme kada se, u novoj sredini, počeo okretatati vjeri. Povoda za to je imao na pretek. Jednog dana mi je rekao:

- Beko, htio bih da odem na džumu, pa kad ti bude zgodno, pozovi me.

Bi mi drago i čekao sam priliku.

Bio je ramazan i jedna obična noć uoči petka. Probudio me rano ujutru neobičan san. Ja i Esko smo, kao, otišli u Sultan Valide džamiju blizu Edirne kapije, nedaleko od na-

šeg stana. Tu džamiju je pravio mimar Sinan. U mom snu džamija nije imala prednjeg zida, a ispred džamije je bio duboki kanal pun zelene vode. Mi smo zagazili u vodu do pojasa i uzimali abdest. Nakon abdesta smo ušli u džamiju i stali u saff. Esko je bio do mene i ja mu rekoh da me samo prati, kasnije će naučiti sve ostalo. I tu mi iskoči san.

Nazvah Eska i rekoh mu da je došlo vrijeme da idemo na džumu. Ispričah mu san. Bi mu drago. Nema druge, haber je stigao, idemo u Sultan Valide džamiju. Neka nam Allah ukabuli.

Vrijeme je prolazilo, a Esko se već uhodao. Bilo nam je lakše zajedno. Počeo se baviti i trgovinom escajzima koje je slao za Pazar.

Prošlo je neko vrijeme i čusmo da dolazi i Safko sa porodicom. Doći će i majka. Došao je i taj dan. Došli su avionom i sačekali smo ih svi na aerodromu. Toj sreći nije bilo kraja. Dalila je, gledajući svjetla velegrada, uzviknula:

- Istanbule, ljubavi moja!

Pojeli su prve čokolade na blještavom aerodromu. Teško je zamisliti djecu iz rata koja, poslije više godina, vide pravo svjetlo koje ne dolazi od požara ili bljeska granate. Djeca koja poslije nekoliko godina probaju prvu čokoladu.

Majci se srce raspuklo na dvoje. S jedne strane srećna što su joj tri sina na sigurnom, a sa druge u grču, jer je Džemo sa cijelom porodicom ostao u opkoljenom Sarajevu sa svakim neizvjesnim jutrom.

- Blago tebi, Husno, ti si svoje prebrinuo! – govorila je često.

Safko je imao planove da prvo obezbijedi posao za Almu. Ona je imala frizerski zanat i željela je da otvori frizerski salon. Safko bi onda bio slobodan da otvori neki biznis bez opterećenja. Sada je i Esko bio tu i mogao je pomoći. Brzo

se našla frizerska radnja i otpočeo je posao. Nije nešto sjajno bilo, ali dovoljno za idare. Safko je, uglavnom sa Eskom, ulazio u trgovinu na veliko.

Stigli su i Šefka i Džemila iz Pazara. Tu je bio i Vrcić Ernest, Erko sa suprugom Firdeusom. On je stigao prije Safka svega par mjeseci. Erko je naučio da izgovara tek nekoliko turskih riječi. Tih nekoliko riječi je stalno vrtio u krug bez smisla da impresionira Safka. Ali Safko nije to mogao da razumije. Upalilo je. Safko ga je gledao zabezeknuto.

- Pogle' ti njega, pa otkud ti nauči turski?

Erko ga je odgurivao da „ne smeta" i nastavljao svoje landaranje turskim riječima te još više zbunjivao Safka.

Sjeli smo svi i razgovarali o svemu, naravno najviše o ratu u Bosni. Šefka je preuzela banak i počela objašnjavati vrlo slikovito i zanimljivo o nekim ratnim operacijama. Svi smo je sa maksimalnom pažnjom i uzbuđenjem slušali. Ona se zanijela i pričala detaljno o nekim bitkama nadugo i naširoko. U neka doba skontah da Šefka uopšte nije vidjela rata. Počeh je vući za rukav i zvati:

- Šefka! Šefka!

- Stani, pusti me. – nije se obazirala već je i dalje pričala kao da će joj pobjeći glavni junak ili poginuti neko neplanirano.

- Ama Šefka, – jedva je dozvah – svi smo mi bili u ratu osim tebe, a ti svima pričaš kako je tamo bilo!

- Pa dobro, bogoti, pričali su mi ljudi! – nije se dala zbuniti naratorka.

Majka je stalno imala problem sa cirkulacijom i stopalima. Naruči mi da joj kupim tigrovu mast. Samo tu iz Turske, jer druga ne pomaže da joj zagriju stopala, činilo joj se. Ja odoh sa Adom na Bajazit čaršiju gdje se mogla naći

takva mast kod uličnih prodavača. Priđoh jednom prodavcu i vidjeh da je ima:

- Pošto je 10 komada? – upitah.

- Deset hiljada lira.

- Dajem ti pet. – odgovorih mirno i pokazah pet prstiju.

- Kako?! Pa ne može! Šta ti misliš?! – galamio je uvrijeđeni prodavac. - Dat ću ti za devet. Akšam pazar! – dodade kao da mi čini veliku uslugu.

- Pet. – pokazah pet prstiju.

- Abi, ja nemam ništa da zaradim! Evo ti za osam. – nastavi da galami prodavac sav u znoju što ću da ga oštetim za zaradu.

- Pet. – bio sam uporan. A dao bih mu i deset da je on bio uporan, jer to i nije neka para.

- Aaa, evo ti bez ikakve zarade za sedam, samo da prodam!

- Pet.- odgovorih hladno.

- Đe će ti duša, ja treba da gubim! – razočarano će trgovac. - Evo ti za šest i neka ti je daleko kuća!

- Pet. – mrtav hladan ponavljam i svaki put pokazujem pet prsta.

- Hajde samo da te se riješim! - gotovo žalosno reče prodavac i zamota mi deset kutija tigrove masti.

Uzeh to i rekoh:

- Ado, sine, da te tata nauči: ovo je trgovina i nikad ne daj koliko ti traži. Evo, sad smo uštedjeli pet hiljada, a mogli smo mu ih dati.

Bio sam jako ponosan na svoje trgovačke vještine. Prođosmo samo iza jednog stuba, a sa druge strane beše ista

takva tezga i imahu tigrovu mast. Ne znam šta mi bi, ali priupitah pošto je deset komada.

- Četiri hiljade, abi. – odgovori trgovac.

Nasmijah se slatko i rekoh Adu:

- Ado, sine, zaboravi sve što te je tata naučio o trgovini. Vidjel' kako me navuče onaj trgovac i prodade mi skupo? A ja se prsim kao znam trgovinu.

A štos je bio u tome da je drugi trgovac čuo našu prvu pogodbu i znao je da sam već kupio mast te je dao svoju najbolju cijenu. Ustvari, realnu cijenu, samo da bih kupio i od njega. To je i za mene bila još jedna lekcija o Turcima.

Tako je prolazilo vrijeme i došla je još jedna radost. Alma je rodila kćerku Meliku. Nijaza je bila uz Almu na porođaju. Zato je stalno i zvala Meliku „moja Melika".

POVRATAK U BIZNIS

Vrijeme je promicalo. Odavno je jasno da rat neće trajati deset dana, pa ni šest mjeseci, kako su mislili najveći pesimisti. Rat traje već tri i po godine. Dejtonski sporazum je potpisan. Oružje je zaćutalo, ali rat još traje. Sarajevo je još uvijek opkoljeno. Blaga nada ipak se budi, nada za povratak u budućnost.

Ja sam počeo razmišljati o ponovnom aktiviranju firme Real Time. Ta želja me je sve više opsjedala. Već sam vidio ofise, saradnike, ugovore i ponovni uspon. Žudnja nije nova. Ja sam već po samom dolasku u Tursku počeo pripreme za samostalan rad. Nabavio sam računar, laserski printer i fax. Odavno sam pripremao marketinški materijal, planove, analizirao potencijalne kupce. Međutim, meni je u ÜLKER-u bilo dobro, ÜLKER me je jako trebao, a Bosni automatizacija nije bila baš prva briga. Onog trenutka kada su se pojavile prve šanse za povratak, odluka za napuštanje ÜLKER-a je postala izvjesna. Čekao se samo pogodan trenutak.

Za otvaranje firme u Sarajevu je bilo prerano, a u Turskoj preskupo. U to vrijeme došla je Bisa Koca iz Njemačke. Bisina i moja porodica su dugo u prijateljstvu. Naše majke su odrasle zajedno. Predložila mi je da otvorim firmu u Njemačkoj gdje je ona radila kao advokat. Njen muž Emin, bivši direktor TAM-a iz Maribora, je bio ekonomista i slobodan. Bila je to dobra ideja i rekao sam da ću razmisliti. Otvaranje firme u Njemačkoj bi bilo dobro za imidž firme, ali bi sve poslove radili u Turskoj i kasnije u Bosni. Prošlo je nekoliko mjeseci dok nisam otišao u Njemačku, službeno. Dogovorio sam se sa Bisom i Eminom i uskoro sam otputovao za Frankfurt (novembar 1995.). Sjeli smo jedne večeri i dogovorili se o svemu. Sutradan smo otišli kod notara i registrovali firmu: Real Time Industrial Automation. Otvorili smo račun u Drezdner banci i čitava procedura je

trajala od pet po podne do devet ujutru sutradan. Oduševila me je njemačka efikasnost.

Iako sam bio zadovoljan, sa osjećajem izlaska iz jedne dugogodišnje tame, nisam se osjećao previše oduševljenim: moje brige i neizvjesnost počinju tek sada. Ponovo sudbonosna odluka sa neizvjesnim ishodom. Ponovo ono životno raskršće gdje sam odabrao put za koji mi se činilo da poznajem.

Počeo sam se organizovati za privatni biznis. U sklopu toga sam počeo čačkati i trgovinu na veliko. Očekivao sam da će, nakon prestanka rata, Bosni trebati svega, a to vrijeme je trebalo dočekati spreman bar sa informacijama. Skupljao sam kataloge, cjenovnike, uzorke iz zemalja od Turske, Rusije, Pakistana do Indije.

U toj priči se nudilo sve i svašta. Mnogi su mi nudili brodove nafte, kukuruza, tražili brodove pšenice, ulja i slično. Sve je to bilo navodno jako jeftino. Zabavljao sam se time. Jednom sam poveo Ada kod zubara, Bošnjaka na Beşyuzevler. Razgovarali smo o svemu dok je Adi popravljao zub.

- A čime se ti baviš? – upita me.
- Bavim se automatikom, ali nešto i sa trgovinom.
- E super, imam dva broda nafte vrlo jeftino – reče oduševljeno, kao da mi je rekao da ima deset dolara da mi proda.
- Može, sutra ujutru u osam sam kod tebe sa parama. – odgovorih kao iz topa.
- Pa nije to baš kod mene nego kod mog prijatelja, pa treba da vidim sa njim. – poče da vrda zubar.
- Deder, prijatelju, popravljaj te zube, ono što znaš, i okani se brodova koje nemaš. – ljutito stavih tačku na tu njegovu besmislenu trgovinu.

No, to je tada bila jako raširena pojava u Turskoj i mnogi su se zamajavali jalovom trgovinom sa nepostojećom robom.

Prošlo je nekoliko mjeseci prije nego su se stekli uslovi da napustim ÜLKER i započnem privatni biznis. Teško je bilo narušiti poslovnu harmoniju i saopštiti vlasniku svoju odluku. Pomogle su mi neke okolnosti, bolje rečeno mimoilaženja u konceptu i nivou odgovornosti sa direktorima nekih Ülkerovih fabrika. Ja sam to iznio kao prepreku i naznaku mog nezadovoljstva. Uskoro sam Murat-beyu ponudio ostavku. Nisam ni očekivao neke probleme, jer je većina fabrika bila ili automatizirana ili je pri kraju. Osim toga ostavljao sam u investicionoj grupi tim koji je sposoban da samostalno nastavi sa radom. Prihvatio je, a ja sam izvadio vizit kartu Real Time-a i ostavio na sto, ako mu zatreba. To mu se, međutim, nije dopalo.

Počela je utrka sa vremenom. Kako sam imao praktično već kompletiran office u kući, uz svu potrebnu dokumentaciju, mogao sam početi sa poslom odmah.

Sutradan sam ujutru obukao odijelo i kravatu i prešao sa akt tašnom iz dnevne sobe u office (spavaću sobu) sa simboličnim početkom rada na novom radnom mjestu. Nijaza se odmah uključila za ispomoć, javljala se na telefon, sređivala dokumentaciju.

Srećno Real Time!

Nazvao sam većinu poslovnih partnera sa kojima mislim nadalje sarađivati te im saopštio novonastalu situaciju. Mnogi su me nazvali, jer su bili iznenađeni. Počele su pripreme a prije svega sklapanje ugovora o partnerstvu sa većinom evropskih dobavljača.

Istog dana sam otišao u Njemačku firmu FESTO koja je najbolji svjetski proizvođać u oblasti pneumatike. Potpisao sam ugovor o međusobnom partnerstvu gdje je Real

Time preuzimao ulogu aplikativnog centra za projekte koje dobije FESTO. Ugovorili smo i učešće FESTO-a u iznosu od 10.000 DEM za potrebe organizovanja Real Time i marketing aktivnosti. U naredne četiri sedmice sam dogovorio slične aranžmane sa njemačkim firmama Endres & Hauser i PHOENIX za Mjerne instrumente i terminale. Sa turskim firmama SEL elektroteknik sam dogovorio Elektromontažu, a sa FOREM izgradnju mehaničkih sistema. Ove aranžmane sam ostvario vrlo lahko, jer sam sa svim ovim kompanijama već imao jake kontakte i ranije. Time sam obezbijedio snažnu logistiku i mogao sam mirnije ući u ugovaranje poslova.

Ispred FESTO za odnose sa Real Time-om je određen Tuncay Soydaš, Marketing menadžer za azijski dio Turske. Uskoro smo planirali put u Izmir u Pınar süt (najveći Turski proizvođač mlijeka), PHILIP MORIS i Privrednu komoru Izmira.

Od tada pa nadalje sam prelazio ili sam ili sa Tuncajem ili Rifkom na desetine hiljada kilometara od Edirne na Zapadu do Urfe na Istoku. Na spisku za obilazak sam imao preko 400 kompanija uglavnom u oblasti proizvodnje hrane, mašina i hemijske industrije. Svuda smo bili izvanredno dočekivani i dobili smo ogroman broj zahtjeva za ponudama. U prvoj godini sam dostavio ponuda u vrijednosti od preko deset miliona dolara. Tržište je izgledalo gladno automatike što je i bilo tačno. Ponude sam pripremao vrlo profesionalno sa svim proračunima, idejnim projektom, detaljnim opisom i simulacijom procesa na računaru. Budućnost je izgledala blještavo sjajno. Ali, poslovi još uvijek nisu stizali očekivanim tempom već nekoliko mjeseci. U čemu je problem?

Želje su jedno, a stvarnost drugo. Morao sam preći Tursku uzduž i poprijeko po ko zna koliko puta da bih uveo Real Time na tržište. Svi se oduševe iskustvom i programom

i svima to treba. Povedu nas kroz pogone i posvete nam mnogo pažnje. Izgleda kao da su decenijama čekali baš na nas. Potrebe većine firmi za automatikom su bile ogromne i mi smo oduševljeni prionuli na posao i pripremu ponuda. Nakon kompletiranja ponude pošli bi ponovo na dalek put da obrazložimo ponudu i obiđemo nove i stare potencijalne kupce. Ponuda je odlična, ali treba uključiti još neke dijelove proizvodnje. Ponovo naporan rad ponovo putovanje. Na kraju kada se sve izdefiniše, treba sačekati novac za avans, ili je tržište stalo ili se otvoraju nove proizvodne linije u Tadžikistanu, Kazahstanu... Automatika je još uvijek lijep san, ali nije najpreča.

Drugi problem je bio što je naše iskustvo bilo ogromno u poređenju sa referencama Real Time u Turskoj. Taj raskorak, mislim, da nas je najviše koštao. Ja nisam bio prikladan da sa šrafcigerom u ruci radim sitne modifikacije po fabrikama, pa da na taj način dođem do većeg posla. S druge strane, kupci su zazirali da daju milionski posao nekoj firmi koja je tek počela bez obzira što vjeruju u moje znanje i mogućnosti. Najviše me je izluđivalo to što sve te silne poslove nisu nikom davali, ali ih ni mi nismo dobijali. To znači da nismo imali kvalifikovanu kokurenciju, ali da nešto nedostaje da se stvari pokrenu.

Više puta sam išao u Izmir sa gospodinom Oto Bauerom, direktorom FESTO u Turskoj. Jedno veče, poslije ponoći kada smo bili na prilazu Izmiru, Bauer je zaustavio auto ispred semafora. Bilo je crveno svjetlo za skretanje lijevo. Nikoga nije bilo na cesti. Bauer je, nakon kratke stanke, krenuo i prošao kroz crveno.

- Gospodine Bauer, - rekoh iznenađeno – šta to uradiste?

- Šta? – upita znatiželjo.

- Pa prošli ste kroz crveno!

- Pa nema nikoga. – reče hladno.

- Aaaa! Tu smo dakle! A da li biste to isto uradili i u Njemačkoj?

- A, ne! - odgovori odlučno.

- Vidite gospodine Bauer, ovo je očigledan primjer da saobraćajna kultura ne zavisi od nacije, kako vi to volite reći. Zavisi samo od provođenja zakona koji su isti u Turskoj i Njemačkoj. Do maloprije ste žučno diskutovali kako je saobraćajna kultura u Turskoj jako loša.

Ova mala anegdota nas je osvježila da lakše dođemo do odredišta, ali svejedno gospodin Bauer neće shvatiti da je kultura Turaka najmanje jednaka kulturi Njemaca, samo je u pitanju primjena zakona.

Po povratku u Istanbul očekivao sam konačno da se neki od poslova ugovori. Najzad, najava o dobijenom poslu: Pınar süt, tvornica mlijeka i proizvoda od mlijeka. Tražili su, međutim, još neke detalje uključujući i bankarsku garanciju. Nisam znao kako da sve to odigram, ali sam pristao na sve. Dosta mi je bilo čekanja. Nervoza, napeto iščekivanje, čekamo fax narudžbu koju su najavili. Minute prolaze, a ja šetam po sobi kao u kavezu, stisnutih zuba i zategnutih mišića na vilicama. Esko je sa porodicum bio tu. Mala Sara me je pratila kako hodam do izlaznih vrata i nazad. U jednom trnutku me je povukla za rukav:

- Amdža, amdža, hoćeš li da ti otvorim vrata? – pitala je ozbiljno tepajući.

Slatko senasmijasmo.

Najzad je zazvonio fax i automatski uključio prijem. Sa nestrpljenjem smo očekivali da se pojavi zaglavlje sa logom pošiljaoca. Pisalo je: „Pınar süt“. U isto vrijeme zaučio je akšamski ezan na okolnim džamijama. Hajde, hairli olsun!

Sada tek nastaju problemi. Kuku šta ću od posla!

Drugi je problem bio finansiranje prvog posla. Otvaranje firme u Frankfurtu je koštalo mnogo. Mnogo se trošilo i na marketingu i putovanjima. Trebalo mi je hitno 10.000 DEM kako bih iznio posao do kraja. Imao sam mnogo mogućnosti ali mi je Murat Gül, prijatelj iz Kartala, već ranije ponudio pomoć. Bez riječi mi je dao novac i ja sam mogao završiti projekat.

Zadatak je bio da automatiziramo liniju finalnog pakovanja kutija sa sirevima. Na toj liniji je radilo sedam žena, odnosno u dvije smjene dvanaest. Linija je bila duga nekih desetak metara. Ugovorio sam samo da žene zamijenim automatikom. Ali, želio sam ići korak dalje. Upustio sam se u izradu pneumatske mašine koja bi bila veličine jednog radnog stola veličine 70x70 cm, a materijal bi proticao odozgo prema dole. Puno vakumske i pneumatske opreme, ali je sve to ispalo bolje od očekivanog. Haluk-bey, jedan vrhunski mašinski inžinjer je realizovao sve što smo zamislili kada je u pitanju mašinski dio. Preko njegove privatne firme FOREM sam vršio sva plaćanja i na taj način premostio probleme garancije i međunarodnih transfera.

U svim poslovima oko nalaženja mašina i mašinskih rješenja pomagao mi je Esad Numanović, mašinski inžinjer koji je jako dobro poznavao tursko tržište. Ne sjećam se kako sam ga upoznao, ali je sa svojim bratom Ninom, stanovao blizu nas dok smo bili na Güngörenu. Nino je bio ekonomista i radio je za jednu jaku kuću, IHLAS, u Istanbulu.

Vrlo brzo potpisao sam i drugi ugovor. Ovaj put sa fabrikom cigareta PHILSA, joint venture između Philip Morrisa i Sabanci grupe koja je bila druga po veličini u Turskoj. To je već bio dobar nastavak započetih poslova. Trebao sam napraviti automatiku za transportne trake koje iz proizvodnje prikupljaju kutije sa Marlborro cigaretama i transportuju

do centralnog skladišta. Taj posao sam relizirao sa Kurşatbeyom, čovjekom koji je bio zastupnik poznate švedske firme SKF, a koja je proizvodila transportne trake za ovu namjenu.

Automatiku za oba ova projekta: Pinar sut i Philsa radio sam tamo gdje sam mogao - kod kuće. Panele sa elektronikom sam ožičavao ili sam ili su mi pomagali Enis i Adis. Tako su i oni ulazili u svijet automatike. Za programiranje PLC-ja sam angažovao Amera Čatovića koji je studirao u Libiji, a u to vrijeme je bio na raspustu u Turskoj jer se u Bosnu nije moglo. Naučio sam ga programiranju i on je postao prilično samostalan. U Philsi smo ostali na montaži i puštanju u pogon tačno dvadeset dana. To je kompanija sa svjetskim standardima i sve je moralo biti u minut tačno. Sistem je morao startati tačno u sedam ujutru određenog dana.

Kada smo završili posao i predali projekat trebali smo se vratiti u Istanbul. Naravno, volan od tempre je preuzeo Enis. Zapravo nije mi ga ni predavao. Kada smo tek stigli u Torbali kod Izmira, dao sam ključeve od auta Enisu, iako nije imao vozačku, niti je ikada sjeo da vozi. Od našeg hotela do Philse je bilo nekih dva kilometra sporednim putem pa je to bila dobra prilika da Enis proba svoje vozačke potencijale. Naravno, u povratku tog dana nije ni pomislio da sjedne na mjesto suvozača. Tako je to išlo tih dvadeset dana i po inerciji smo nastavili put prema Istanbulu dugom oko 700 kilometara. U neka doba, zaspao sam. Spavao sam nekih sat vremena i bili smo još na točkovima i potpuno živi. Enis je postao vozač.

- Znao sam da sam položio kod tebe dok si se usudio da zaspeš. – Prokomentarisao je zadovoljno.

HOD PO ŠANLI URFI

Sa Rifkom sam putovao po Turskoj čak do Şanli Urfe (Sveta Urfa). Na jednom iscrpljujućem putovanju znali bismo preći po 5.000 km u roku od deset dana. Putovali bismo na istok preko Ankare, Aksraya, Nigde, Adane, Gaziantep do Urfe i nazad preko Adane, Antalije, Pamukale, Izmira, Čanakale, Edirne i nazad u Istanbul sa zapada od Bugarske granice. Ova putovanja su bila znatno napornija, jer sam vozio sâm, ali i veoma interesantna, jer je Rifko poznavao sva ova mjesta i sve što je dobro u njima.

Nakon napornog putovanja do Adane, smjestili bismo se u hotel u centru grada i pošli da nešto večeramo. Rifko je po običaju rekao da idemo na jedno mjesto gdje se najbolje jede. Otišli smo i prišao je konobar.

- Dva puta po porciju ipo Adana kebaba, pola litra Yeni rakı (mastika) i bokal şalgama. - naručio je.

Şalgam je, ustvari, raso samo od šargarepe i cvekle. Tamno crven, izvanredno pitak i osvježavajući kada je hladan. To je specijalitet Adane i svi drugi şalgami su falcifikat. Protiv şalgama nisam imao ništa protiv i vrlo rado sam ga pio samo u Adani. Adana kebab, međutim, nisam želio. Izgleda kao šiš ćevap od mljevenog mesa. Jednom sam ga probao tek kada sam došao u Istanbul. Preporučili su mi Adana kebab u Lokanti u kojoj je, navodno, najbolji majstor iz Adane. Probao sam ga i nije mi se uopšte svidjelo. Poslije toga ga nisam više nikada poručivao. Pričao sam o tome Rifku.

- Ja ću miješano meso. - korigovao sam narudžbu.
- Dva puta po porciju ipo Adana kebaba, dvije çoban salate i bokal şalgama. - ponovio je Rifko naglašavajući svaku riječ narudžbe.
- Ali ja ne volim Adana kebab, hoću miješano meso. - insistirao sam.
- Dva puta po porciju ipo Adana kebaba, dvije çoban salate i bokal şalgama. - opet je Rifko naglašavao svaku riječ. Ovaj put sporije i jače prateći svaku riječ pokretom otvorenog dlana prema dole.
- Ali, Rifko...
- Donesi šta sam ti rekao. - odlučno je prekinuo svaku dalju diskusiju na tu temu.
- Peke. - složio sam se smijući se. Ionako nisam imao drugog izbora.

Dok smo pijuckali i ćaskali o raznim dogodovštinama, stigao je i Adana kebab, çoban salata i pide. Çoban salata liči na šopsku salatu, a pide na picu. Uzeo sam prvi zalogaj Adana kebaba zaboravivši na malopređašnji spor oko narudžbe. Zastao sam iznenađen i pogledao ono što jedem. Bilo je toliko ukusno da odavno ništa ukusnije nisam jeo. Pretvorilo se u slast.

- Pa ovo je fantastično! - rekao sam oduševljen ukusom.
- Adana kebab u Adani jedi! - značajno je (na turskom) naglasio Rifko svako svoju riječ. - Ovdje su i meso i voda i vazduh drugačiji. Možeš dovesti u Istanbul majstora, ali ne i taze meso, vodu i vazduh.

Imao je pravo. Ovo će mi biti lekcija za ubuduće.

Sutradan smo otišli u Cejhan u Fabriku ulja. Tamo nas je dočekao Mehmed Ali-bey, direktor proizvodnje. Divan čovjek.

Uzeli smo podloge, snimili situaciju u fabrici i obavezali se da napravimo tehničko rješenje i ponudu.

Nakon obavljenog posla produžavamo prema Gaziantep i Urfi. Put nas vodi prema istoku. Zelenilo je sve bljeđe rastinje sve rjeđe da bi se na kraju krajolik pretvorio u polupustinju. Bila su to potpuno gola brda sa kojih je saprana zemlja sve do stijene. Beskrajna ravnica, a vreli vazduh prži kroz širom otvorene prozore. Na cesti nigdje auta. Klizimo po vrelom asfaltu sa 150 km/h i da nije ove jare putovanje bi

bilo veoma prijatno. U daljini smo vidjeli benzinsku pumpu, te stadosmo da se osvježimo.

Pumpa je bila na prostoru posutim šljunkom. U hladovini na tremu lokante mirno planduju tri tamnoputa mladića, potpuno nezainteresovani za naš dolazak. Više liče na Arape nego na Turke.Tražimo WC. Lijeno nam pokazaše poljski WC - prepun. Nije se moglo ni prići, a kamoli ući. Odustali smo. Svuda okolo velike muhe zunzare. Mladići na tremu i ne pokušavaju da ih tjeraju s lica. Znaju da je to uzaludno.

Ušli smo u lokantu. Ovdje svakako ništa nećemo jesti. Ja sam poručio Colu, a Rifko obavezni čaj. Na toj vrućini kad se popije hladna Cola znoj odmah probija i postaje još nepodnošljivije. Rifko se osvježio vrelim čajem. U to sam se mnogo puta uvjerio, ali me na toj vrućini ipak više privuče hladna Cola. Nakon nje napunio sam iz bokala čašu hladne vode. Privukla me izmaglica na staklu. Voda je bila nevjerovatno pitka i prirodno hladna.

- Odakle ova voda?
- Iz bunara, ima je posvuda na 4-6 metara. - odgovorio je ljubazni mladić.
- Kako živite ovdje?
- Preživljavamo, ali se nadamo boljim danima kada proradi brana Ataturk i kada iz jezera dovedu kanale do ovih područja.
- Jeste li uvijek ovako živjeli?
- Do rata sa Irakom i embarga živjeli smo izvanredno od trgovine i šverca. Sada je sve to stalo.

Nastavili smo prema Urfi. Prelazimo preko historijske rijeke Eufrat. Velika je i znači život za ove prostore. Na ulazu u Urfu je industrijska zona. U tom području se gradi istovremeno osamdeset fabrika. Strahovit razvoj tog kraja kao i svakog drugog u Turskoj. Kad pomislim da je u bivšoj Jugoslaviji Tito otvarao skoro svaku novu fabriku, a ovdje se pravi u jednom gradu osamdeset fabrika na jednoj lokaciji

u isto vrijeme i to nikog ne uzbuđuje. Obavili smo nekoliko posjeta i otišli u grad Urfu.

Şanli Urfa je drevni grad, sveti grad. To je grad pejgambera. Građevine i ljudi izgledaju kao okamenjeni iz davnina. Scenografija je kao iz Simbadovih putovanja. Ovdje režiseri ne moraju ništa dodati ako žele snimati filmove iz tih bajki. Stanovništvo je mješavina Arapa, Kurda i Turaka ali nismo vidjeli previše turista, što me jako začudilo.

Ušli smo u centar grada i sjeli da nešto pojedemo u jednoj bašči na ivici povelikog bazena te poručili lahmaçun. U bazenu je vrvjelo od ogromnih pastrmki crnih leđa i jarko crvenih trbuha. Neki dječaci su nas stalno obilazili i prodavali nam hranu za ribe. Kupovali smo hranu i bacali, a voda bi svaki put proključala od gomile riba koje se otimaju za hranu. Ove ribe se smatraju svetim te se ne smiju ni jesti ni loviti. Jedan dječak se ponudio da nam bude vodič. Otišli smo u pećinu gdje je rođen Ibrahim pejgamber, a.s. Toliko puta nam je Bega rahmetli pričao priču o Ibrahim-pejgamberu. To mi je sve izgledalo tako davno i tako nestvarno. Ni sanjao nisam da će doći vrijeme da se nađem u toj priči odnosno kur'anskoj suri. Eh da je Bega živ, pa da mu sve ovo ispričam!

Pećina je imala dva dijela uređena kao turbe. Na svodu pećine je otvor kroz koji je srna, prema priči, dojila tek rođenog Ibrahima. Ibrahima je njegova majka rodila i sakrila u ovu pećinu da ga zaštiti od carevog naređenja da se svako muško dijete u carevini ubije. U pročelju pećine je špilja sa bistrom vodom. Ova voda je şifali (ljekovita). Klanjali smo dva rekata zijaret namaza i popili şifali vode. Nakon toga smo se popeli na brdo/utvrđenje iznad bazena. Penjemo se dugačkim tunelom uz bezbrojne stepenice. Izlazimo na plato unutar bivšeg utvrđenja. Od utvrđenja je malo ostalo. Odavde je Urfa bila kao na dlanu.

Dva lijepo izvajana stuba, visine pet-šest metara gotovo neoštećeni strče u nebo. Na njima je, prema Kur'an-u, bila

vezana ljuljaška odakle su nevjernici bacili Ibrahima, a.s., u ogromnu vatru ispod stijene na mjestu sadašnjeg bazena. Kada je Ibrahim, a.s., pao u vatru, vatra se pretvorila u bazen sa vodom, a ugarci u one crne pastrmke sa vatreno-crvenom bojom trbuha. Tako je Ibrahim, a.s., spašen. Mističan je osjećaj stajati na tragovima tih događaja koji su precizno opisani u Kur'anu, a narod smatra da su ta sveta mjesta baš ovdje u Şanli Urfi.

Iza naših leđa je duboki usjek u stijeni kao nožem odrezan, na vrhu brda koji je širok oko tri metra. Ovdje je nekada proticala rijeka, kažu. Kada su se vjernici povlačili pred đaurima, prekrili su rijeku trskom. Neprijatelji su pošli u potjeru preko rijeke, ne vidjevši zamku i svi se podavili.

Ponovo smo sišli niz stepenice i pošli nekoliko kilometara uzbrdo izvan grada do pećine Ejup-pejgambera. Ejup-pejgamber se spominje kao uzor sabura i nesalomljive vjere u Allaha, dž.š. Bogat i ugledan sa mnogo muške djece, Ejup-pejgamber iznenada obolijeva. Tijelo mu se počinje raspadati dok se nije ucrvljalo. Izgubio je svu stoku, a sva djeca su mu pomrla. Čak su mu poturili iftiru da mu je i žena postala nevjerna. Dakle, čovjeka koji je imao sve Allah dž.š. stavlja u najgori mogući hal, da bi iskušao njegovu vjeru. Sedam godina je Ejup-pejgamber ležao u ovoj pećini u takvom stanju, blagosiljao Allaha i trpio muke shvatajući da je na iskušenju. Na kraju Allah, dž.š., je poslao Džibrila da ga uputi na lijek. Ejup-pejgamber je udario nogom u zemlju te je ljekovita voda potekla. Pejgamber je, zasluživši Božju milost, povratio zdravlje i stoku i izrodio mnogo djece.

Ulaz u pećinu je gotovo ravan sa zemljom. Ulazi se kroz uski otvor i spušta naniže. Nizak strop ne dozvoljava da se ispravite, a odmah zatim nova etaža naniže. Tu se već moglo ispraviti. Pećina je bila svega 5-6 kvadrata, ali je u to vrijeme vjerovatno predstavljala dobru zaštitu od vrelina i neželjenih posjetilaca. Ponovo sam na mjestima iz sura Kur'ana i priča rehmetli Bega. Osjećam veliko uzbuđenje

od daha prošlosti i veličine Božjih milosnika. Klanjali smo dva rekata u samoj pećini.

Vratili smo se u akšam u Urfu. Valjalo nam se vratiti još isto veče u Adanu gdje ćemo samo prespavati. Svratili smo usput u Gaziantep. To je grad poznat po baklavama. Ne možemo proći ovaj grad, a da ne pojedemo baklave kod hadži Metina. Tu su najbolje baklave u Gaziantepu. Uzeli smo jednu tepsiju baklave da ponesemo kući. Nakon što smo se zasladili, nastavljamo put. Iz Adane polazimo rano ujutru. Obavezno svratimo na autobusku stanicu kod Mehmet-usta gdje je najbolji şalgam u Adani. Popijemo po nekoliko čaša s nogu. Uzeli smo dva paketa po trideset litara i stavili u gepek. Nastavljamo prema Mersinu. Mersin je najveća teretna luka u Turskoj. Svratili smo u obližnji Tarsus u tvornicu Coca Cole.

U Tarsusu se nalazi i pećina sa sedam spavača. Sedam spavača se spominju u svim svetim knjigama. U Kur'anu postoji ajet koji je posvećen ovim spavačima. Opet na svetom mjestu.

Došli smo u Slivke, do raskršća gdje se odvaja put preko Torosa prema Konji. Mi ćemo ići pravo pored mora prema Antaliji. Iznenadi me tabla, tu na samom raskršću na kojoj piše: "Dženet i Džehenem, 2 km". Svakako ćemo svratiti da vidimo i to čudo. Penjemo se autom asfaltiranim putem uz krečnjačke stijene do mjesta gdje piše "Džehenem". Dolazimo do samog oboda reklo bi se ogromnog bunara. Od pogleda unutra hvata jeza. Duboko je, mračno i unutra je ambijent kao iz horor filmova. Ali to je samo scena koju je postavila priroda, a čovjek vidio neku sličnost sa Džehenemom. Sumnjam da pravi Džehennem izgleda tako "pitomo", ali sam siguran da se do njega dolazi lako kao što smo došli i mi: autom i asfaltnim putem.

Nekih 500 metara dalje piše "Dženet". Pošli smo i tamo. Dolazimo do ruba jedne velike doline. Spuštamo se naniže niz 400 stepenika dok nismo došli do dna. Doći do Dženeta

je već mnogo, mnogo teže. Opojni mirisi raznobojnog cvijeća omamljuju, a cvrkut stotine ptica umiruju dušu. Bistri potočić dopunjuje sliku netaknute prirode kakva se teško može opisati. Sunce je uokvireno četvrtastim svodom ove duboke doline i čini se da je zaduženo da grije samo ovaj komad zemlje i nikog i ništa više. Maštovitom čovjeku ovo može ličiti na džennetske ljepote.

Ovaj komad veličine fudbalskog igrališta je, izgleda nekada, kompletno potonuo u dubinu nekih tridesetak metara. Kao da je nestalo tlo ispod ovog terena, pa je jednostavno skliznulo zajedno sa zemljom, travom i drvećem. Tako je najverovatnije i bilo. Potočić koji je i krivac za ovo je napravio duboku i široku pećinu, a na ovom se dijelu svod pećine prosto obrušio nadole. Pećina sa potokom je i ispred i iza ovog platoa, a potok na ovom dijelu teče po površini. Klima koja je nastala u ovoj "dolini" je potpuno drugačija nego ona na površini. Dosta sunca i vlage u zavjetrini stvorili su izvanredne uslove za rast najrazličitijeg rastinja kao i ptica i drugih životinja.

Tu u neposrednoj blizini se nalazi i Astma pećina. Ova pećina se koristi za liječenje od asme. Potrebno je da se desetak dana boravi u ovoj pećini po dva sahata i astma će potpuno biti izliječena. Nismo mogli provjeriti ovu tvrdnju. Spustili smo se spiralnim metalnim stepenicama nekih 70 metara pod zemlju. Pećina se protezala horizontalno i svod je dostizao na mjestima i tri-četiri metra. Bilo je tu mnogo malih bara koje smo morali preskakati. Padao je u oči veliki broj gnijezda slijepih miševa kojih ima u izobilju. Temperatura je bila nekih 40-tak stepeni, a vlažnost jako visoka. Međutim, disali smo vrlo lahko. Zrak mi je izgledao kao u turskom hamamu. Valjda su turski hamami i napravljeni po uzoru na ovu pećinu koju je priroda napravila.

Nastavljamo dalje.

LIJEPO JE BITI BOŠNJAK U TURSKOJ

Produžio sam sa Rifkom pored mora od Adane prema Alaniji i Antaliji. Već je pao mrak i pejzaž djeluje nestvarno na blještećoj mjesečini. Penjemo se uskim krivudavim putem na planinski vijenac. Proputovao sam mnoge ceste, ali ovakve krivine nisam vidio. Ne stignemo izaći iz jedne krivine, a već ulazimo u drugu. Put je usječen u strmu padinu obraslu šumom. Prilijepljen uz obline i ispupčenja terena nigdje nije zasjekao tijelo planine, niti ga je igdje premostio. Puni ljetni mjesec prati nas u stopu, nekad sa lijeve, nekad s desne strane, nekad nam je iza leđa, a nekad ispred nas. Čini nam se da slobodno ulazi i prolazi kroz krošnje drveća. Kako nas put okreće, mjesec ode iza brda, a onda izbije ispred nas. Prosto se igra kao radosno štene, koje skakuće oko nogu i vuče nam pertlu na cipeli.

Ulazimo u gustu šumu. I pored mjesečine ovdje je bilo mračno. Uhvatio nas neki haufluk. Daleko smo od sela i gradova, usred noći, usred šume, usred planine. Nigdje auta, niti da stignemo, niti da sretnemo. Ovdje se često skrivaju ili prolaze teroristi. Mogli smo mirno otići okolo, bezopasnim dobrim putem ravnicom. Ali je ovo bio izazov, htjeli smo vidjeti više, proći krajevima kojima nismo prošli. A zašto baš noću, pojma nemamo.

Krv mi udara u glavu, a ruke grčevito stežu volan. Malo zbog krivina, malo zbog zebnje u kostima. Svejedno, umor me savladava od napornog putovanja. Ali, ovdje ne možemo ni stati, a kamoli odmarati. Moramo dalje. Cilj nam je da pređemo planine i da što prije siđemo u Alaniju.

Odjednom na jednom proširenju, jedinom na cijelom putu, vidjesmo red svjetala sa jedne i sa druge strane ceste. Slijevala su se svjetla u dvije dugačke linije spojene na kraju. Pomislili smo da je osvijetljen prilaz nekom restoranu ili objektu. To nas obradova. Ali, dok smo prilazili, svjetiljke se odjednom pretvoriše u baterijske lampe na cijevima automatskih pušaka. Svjetla sa svjetiljki sa jedne strane, osvjetljavala se unforme i lica naoružanih žandarma na drugoj strani ceste. Lica su im bila zategnuta kao stru-

ne, oči svjetlucale poput lavljih, noću u savani. Špalir se sužavao u obliku lijevka u koji smo ulazili. Žandarmi su sa automatskim puškama uperenim u nas i prstom na obaraču, lampama davali znak da usporimo.

Zebnja nam je nakratko prostrujala kroz tijelo. No, brzo je nestala, kada smo vidjeli žandarmerijske uniforme. Ja sam, bez naglih pokreta, upalio svjetlo u autu kako bi nas vidjeli. Znao sam da će njihova napetost popustiti dok nam vide lica. Ugasio sam i duga i kratka svjetla te uključio četiri žmigavca kao znak da sam razumio i da namjeravam stati. U tim situacijama vojska je nervozna i lahka na obaraču, pa sam reagovao što je moguće staloženije. Vozio sam vrlo polahko kroz špalir koji se sve više sužavao. Žandarmi iza nas su zatvarali put i tako nas potpuno opkoljavali. Na kraju špalira, na sred ceste, stajao je krupan oficir, očigledno komandant. Odsječno je podigao otvorenu ruku i dao znak da stanemo. Zaustavio sam se, a žandarmi su se bacili na auto i otvorili sva vrata i gepek, gotovo istovremeno. Uperili su u nas automate i baterijske lampe.

- Izlazi! Ruke uvis! Pretres!! - oštro su naredili.

Mi smo bez naglih pokreta, sa rukama iznad glave, lagano izašli iz auta. Žandarmi su uletjeli u auto i počeli pretres. Jedan od žandarma mi je snažno pritisnuo cijev u slabinu, dok mi je drugi tražio isprave. Ja sam lagano izvadio isprave iz zaklona za sunce iznad šofer-šajbe. Dokumenta držim ovdje upravo zbog kontrola i pretresa. Policija i vojska ne vole kada se zavlače ruke u kasete prilikom zaustavljanja. To su me naučili kad sam došao u Tursku. Kad sam dao dokumenta zaboravio sam na ruke i spustio ih.

- Ruke uvis! - dreknuo je žandarm i gurnu cijev automata dublje u slabinu.

Poslušao sam ga. Iako je sve ovo izgledalo zastrašujuće, meni je polahko postajalo zabavno. Mala avantura, rekao bih.

Komandant, koji je stajao ispred auta, posmatrao je bosanski grb sa ljiljanima na prednjoj haubi.

- Je li ovo bosanski bajrak? - pitao me je.

- Da! - odgovorio sam smiješeći se.

- Dobro. - mirno je prihvatio.

- Vrati dokumenta gospodinu! - naredio je žandarmu koji je pregledao moja dokumenta.

Žandarm je oklijevao zbunjen.

- Vrati dokumenta! Odmah! - naredi komandant.

Žandarm je vratio dokumenta i pozdravio me u stavu mirno.

- Komandante, ovdje su neki zatvoreni paketi! - uzviknu žandarm koji je pregledao gepek i otkrio pakete sa šalgamom koje smo kupili u Adani.

- Silah falan, boš ver (vjerovatno je oružje, pusti to)! - odbrusi komandant.

- Zatvori gepek! - naredi žandarmu koji je zastao sa glupim izrazom na licu.

Pretres je prekinut. Komandant mi je prišao i pitao nešto o stanju u Bosni, poželio nam sretan put i stisnuo mi ruku. Špalir se otvori i mi smo, uz kratki zvuk sirene u znak pozdrava, nastavili put - sasvim budni.

Bio je lijep osjećaj biti Bošnjak u Turskoj. Turci i turska vojska znaju da su kroz historiju Bošnjaci uvijek bili odani prijatelji Turske. Bošnjaci su bili oslonac i najpovjerljiviji ljudi mnogim sultanima i vojskovođama, pa i Kemal-paši Ataturku. Ovdje se prema Bošnjacima uvijek gajilo puno povjerenje i simpatije, pogotovu sada dok traje rat u Bosni. Siguran sam da bi komandantova reakcija bila ista, čak i da je u kutijama zaista bilo oružje. Oni su s pravom ubijeđeni da to oružje nikad ne bi bilo upotrijebljeno protiv Turske.

Još dugo i naporno smo silazili niz planinu i stigli do mora i Alanije pred samu zoru.

ČIPKA U KAMENU SELIMIJE

U Alaniji smo kratko odspavali u autu. Alanija po svemu liči na gradove na Jadranskom moru. Zadržali smo se ujutru toliko da razgledamo grad i svratili na obližnji vodopad na kahvu. Opis i najvještijeg pjesnika ne bi bio dovoljan da opiše ljepote ovog vodopada. Možda je najbliži po ljepoti vodopadu Kravice na rijeci Trebižat u Hercegovini. Odatle smo nastavili za Antaliju pored mora.

Antalija je najpoznatije ljetovalište na Turskoj obali. Meni je izgledalo potpuno obično, kao i svaki grad na Jadranskom moru. Lijepo, ali ništa izuzetno. Voda za kupanje je prilično hladna a od prirodnih atrakcija ima jedino veliki vodopad nekog potoka koji se usred grada direktno sa visine 20-tak metara obrušava u more. Izgleda da ovu atrakciju nisu primijetili ni domaćini ni gosti. Vodopad je gotovo neprimjetan, okružen jurtinom i razbacanim kesama i konzervama. Uputili smo se od obale nekoliko kilometara prema drugom vodopadu. Došli smo u jedan povelik park, ustvari u veću šumu sa stazama i klupama. Odatle smo odšetali uskim stazama do rijeke.

Ispred nas se iznenada ukazao kutak kakav ljudski um može da zamisli kada zamišlja Džennet. Ljepše od toga nisam nikada mogao da zamislim. Široki vodopad visine tridesetak metara pada preko gusto isprepletenih bršljana i mahovine. Rasprskava se u izmaglicu pretvarjući tamno zelenu boju lišća i mahovine u smaragdno zelenu iskričavu svjetlost. Padajući na glatku površinu jezerca kiša kapljica sa mahovine odskače od površine. Koncentrični krugovi se šire od svake kapi, stapaju jedan u drugi i nastavljaju zajedno prema drugoj obali jezerca. Svejedno gube snagu i utope se u glatku površinu duboke prozirne vode. Prešli smo preko nekoliko stijena koje su tek izronile iz jezera toliko da uzmu zraka. Obišli smo i jezero i vodopad uzvodno i vratili se do auta. Pod snažnim utiscima prelijepe oaze nastavljamo put prema Denizliju.

Vrućina nam suši grlo. Prolazimo pored bezbroj staklenih bašta. Česme su na svakih nekoliko kilometara pored puta. Mislim da nismo nijednu mimoišli a da se ne napijemo i umijemo. Popodne stižemo u Denizli. Samo prolazimo kroz grad koji je sasvim običan, turski, i skrećemo sa ceste uzbrdo do Pamukala. Ovdje priroda pokazuje svoj najljepši dar vajara. Hiljadama godina strpljivo oblikuje viseće bazene od bijelog mermera. Topla voda izbija na bezbroj mjesta gotovo pri vrhu brda, a onda se vertikalno stropštava nekih 70-80 metara u dubinu do prve nepregledne doline. Na platou su vidljivi ostaci nekadašnjeg utvrđenja iz antičkog doba koje je srušeno razornim zemljotresom. Izgleda kao da je neka džinovska neman, u namjeri da proguta utvrđenje, zagrizla ovaj plato i odgrizla veliki komad. Po obodu ovog pravilnog otkinutog polukruga, kao gnijezda lastavica zakačenih u kaskadama vise jedno ispod drugog bezbroj blještavobijelih bazena kao od prirodnog mermera. Bazeni su prečnika od jednog do deset metara, a voda sa vrha se, u vidu vodene zavjese preljeva sa jednog bazena na drugi, kao čaše sa šampanjcem nanizane jedna na drugu. Obline oboda bazena su izvanredno pravilne i izglačane kao obline stubova na džamijama Mimar Sinana.

Kako priroda kreira ovaj raskošni pejzaž? Voda iz toplih dubina rastvara na svom putu krečnjak i nosi tone mikroskopskih čestica na površinu zemlje. Velike količine vode se razljevaju po platou i preko rubova platoa padaju u dubinu. Gdje god voda izgubi snagu, taloži se na rubovima prirodne brane i slaže rastvorene čestice zidajući savršen bijeli zaobljen zid. Voda preko ovog zida pada u obliku vodene zavjese i nosi prema nižoj etaži višak rastvorenih čestica. Tako se stvaraju pravilna duboka gnijezda. Ova su gnijezda puna kupača koji se spuštaju niz glatke površine kao niz tobogan.

Drugo čudo prirode u Pamukalama su visoki uski zidovi koji se protežu stotinjak metara prema dolini. Ovi, potpuno

prirodni zidovi koje je napravila voda, istina malo krivudavi, visoki su po tridesetak metara, a široki svega pola metra i na dnu i na vrhu. Kao da su šalovani i izliveni od betona. Voda u obliku potoka nosi čestice prema dolini taložeći čestice ispod i sa strane svog uskog korita na vrhu zida. Na taj način stalno podiže svoj nivo toka gradeći uzak, ali visok zid po čijem vrhu dalje teče prema kraju zida. Na kraju se stropoštava u dubinu prema dolini taložeći čestice i na prednjem čelu zida gradeći ga prema naprijed. Za ovu graditeljsku vještinu ovog prirodnog neimara su znali i stanovnci starog utvrđenja. Oni su kanalisali vodu oko njihovih kuća i bašča. Ovaj neumorni graditelj bi vremenom sazidao zid visok do dva metra. Time bi vlasnik dobio besplatno i bez napora potpuno bezbjedan zid oko svoje bašče. I sada su vidljive pravilne konture ovih zidina starog naselja. Ovaj grad-tvrđava od zidina bijelih kao pamuk je zbog toga i dobio ime Pamuk-kale (pamučna tvrđava).

U Pamukale je vrlo živo. Hiljade posjetilaca i stranaca se brčkaju po toplim bazenima na različitim nivoima. Mi smo se smjestili ispod toplog mlaza česama i opušteno uživali u bjelini i ljepoti pejzaža. Ali, valjalo nam je ići dalje prema Izmiru.

Približavamo se Izmiru i dobro smo ogladnjeli. Treba da nešto jedemo. Rifko zna sva mjesta gdje se dobro jede. Svratit ćemo na jagnjeće ćevape na drva - ovo je samo jedno mjesto na svijetu gdje se može dobiti tako nešto. Ušli smo u Lokantu i poručili ćevape, drugo ovdje i ne služe. Lokanta je prepuna prolaznih gostiju. Konobar nam donosi samo tri vrela ćevapa i tanjir kozjeg kiselog mlijeka. Mlijeko se može sjeći nožem i razgaljuje nam umorno tijelo. Kad smo pojeli dva ćevapa izuzetnog lezeta, konobar nam donosi još tri vruća i tako redom dok nismo rekli da je dosta. Tražili smo da nam prodaju po tepsiju kiselog mlijeka za kući, ali kažu da oni to mlijeko prave sami i da ga prodaju samo ovdje uz ćevape. Ništa nije vrijedilo što smo stranci, nije prošlo. Idemo dalje.

Prolazimo kasno noću kroz Izmir prema Sarımsaklı (bijeli luk) kod Ayvalika (bašča dunja) gdje ćemo prenoćiti u Rifkovom stanu. Ovo je jedno od najpoznatijih ljetovališta na Turskoj obali. Ujutu smo bili slomljeni od dugog puta, ali smo morali na posao. Otišli smo u KOMILI (tvornica sapuna) i UNIKOM (Tvornica ulja). Nakon obavljenog posla, vraćamo se u stan na ručak. Zina, Rifkova žena, je spremila obavezni zeljanik. Zna da volim zeljanik i uvijek se potrudi. Popodne smo otišli na prelijepu pješčanu plažu. U obližnjim radnjama i restoranima se uglavnom možete sporazumjeti na bosanskom jeziku obzirom da su ovdje većinom Bošnjaci. Čak je i predsjednik opštine Bayram-bey bio Bošnjak.

U zoru polazimo obalom mora prema Ayvaliku, Edremitu i Kuçukuyu. S obje strane puta nepregledni maslinjaci. Zaustavljamo se na kratko u Kuçukuyu kod Murata Gül-a. Tu se odmorimo, ručamo i nastavljamo pored Truva (Troje), trajektom prelazimo preko moreuza Dardanela kod Čanakala i dalje do Edirna.

Edirne (Jedrene) je bio osmanski carski grad u vrijeme Kosovske bitke i osvajanja Bosne. Nakon laganog doručka u hotelu odlazimo na sastanke u Olin i Doysan, dvije velike tvornice jestivog ulja. Nakon obavljenog posla, idemo u obilazak Edirna. Kratko zadržavanje u Carskom hamamu i Konaku i odlazimo u Selimiju, džamiju sa najvećom kupolom na svijetu, prečnika 40 metara. Sagradio ju je Mimar Sinan za vrijeme i na zahtjev Sultan Selima. Obišli smo prvo muzej iz osmanlijskog doba, a zatim stupili na trijem džamije.

Tu pred nama je bio vez u kamenu. Neimar se poigravao i s lahkoćom gravirao u kamenu ono što je želio da vidi. Sam je rekao da je džamija Sultan Valide na Edirne kapiji njegovo šegrtovanje, džamija Sulejmanija njegovo kalfovanje, a džamija Selimija njegov majstorluk i potpuno sazrije-

vanje. Osam stubova od monolitnog mermera, visokih 6-7 metara, drže lukove trijema koji se spajaju nad njima. Stub je pri dnu prečnika oko jedan metar i lagano se sužavao prema vrhu. Savršeno oblikovan i izglačan. Nema objašnjenja kako je veliki Mimar uspio da u planini pronađe tako velike blokove mermera, sive sa crnim pjegama ravnomjerno raspoređenim i bez primjesa ili nepravilnosti u šarama. Druga četiri stuba su blijedo oker sa braon pjegama. Kao da je dizajner nacrtao šare i poručio materijal u nekoj tkačnici iz Burse. Osnovne boje i boje pjega su se savršeno slagale. Kako je moguće u to vrijeme isjeći iz granita tako veliki pravilan komad. Probajte to kod kuće sa komadom sira. Kako je moguće izvajati ovako savršen oblik bez suvišnog zareza..?

Na vrhu stubova se nastavlja kamena stopa sa četvrtastom osnovom. Ova osnova se širi lučno prema gore i završava ponovo kvadratom. Sve četiri strane kao uvijene ploče su izdubljene kao da su iz njih isječene piramide. Sve je to simetrično složeno uokvireno pri vrhu i dnu ispupčenim okvirima. Sa vrha ovog rezbarenog postolja se odvajaju po dva luka od svoda svaki na svoju stranu povezujući tako i stubove i kupole koje natkrivaju visoki trijem. Kupole su odozdo ukrašene orijentalnom grafikom karakterističnom za džamije.

Ulazak u džamiju izaziva čudesno uzbuđenje. Prolazimo kroz ogromna okovana drvena vrata i ulazimo u prostor oivičen sa četiri zida i 70 metara visokom kupolom. Doima se kao nebeska kupola. Vez u kamenu se prenio sa trijema u unutrašnjost džamije, a sa posebnom ljubavlju su izvezeni mihrab i mimber. Ovo je džamija koja ima najveći unutrašnji prostor bez stubova u samom prostoru. Ovdje su stubovi ugrađeni u vanjske zidove, te džamija djeluje prostrano i kompaktno.

Sa bilo kog mjesta u gradu se vide samo tri od četiri minareta Selimije, kažu. To je dio mađioničarske vještine Mi-

mara Sinana da prosto sakrije od oka četvrto minare. Graditeljsko čudo je i samo minare. Tri mujezina mogu da se istovremeno penju i silaze spiralnim stepenicama, a da se nikada niti sretnu niti vide. Opijen ovom čarolijom ljudskih ruku nastavljamo šetnju gradom.

Rifko zna sva mjesta u Edirnama. Najčešće svrati kod Gazibabe u Lokantu. Tamo je najbolje meze. Usput smo svratili da uzmemo dvije kante sira. Sir iz Edirne je najbolji u Turskoj. Gazda nije imao baš taj kvalitet sira, ali će ga donijeti do kraja dana. Rifko je platio sir i otišli smo kod Gazibabe. Ja se ne miješam u naručivanje, jer ionako Rifko zna šta valja u ovoj lokanti i u ovom gradu. Sjetim se samo Adana kebaba i odustanem od iskazivanja svojih želja. Rifko je naručio i yeni raki iz Tekirdaga. Najbolji yeni raki se proizvodi u Tekirdagu, ali se najviše i pije. Kažu da se u Evropi po glavi stanovnika najviše alkohola troši baš u Tekirdagu. Sjeli smo i muhabetili. Dan se završavao i valjalo je otići po sir. Rifko je zvao konobara:

- Slušaj, ja sam sada u ćeifu. Treba da odem po sir. Ako sad ustanem, od ćeifa ništa.

- Evet abi. - slušao ga je pažljivo konobar.

- Ako ti nije zahmet da mi doneseš taj sir iz čaršije, pa da mi ne kvarimo ćeifa.

- Tabi abi, merak etme. - Sa razumijevanjem je prihvatio konobar kao da je to najprirodnija stvar na svijetu.

Uskoro je konobar donio sir, a mi nismo kvarili ćeifa. Rifko zna cijeniti svoga ćeifa, ali to zna cijeniti i osoblje lokante. Sutradan smo nastavili za Istanbul preko Luleburgaza i Čerkezkoya gdje smo obavili nekoliko sastanaka.

Povratak u Istanbul mi sve više liči na povratak u Sarajevo. Obuzima me neki polet kao da se vraćam u rodni grad. Da li sam se već stopio sa ovom šeher-metropolom?

NA OBALAMA EGEJSKOGA MORA

Spremamo se na odmor u Kuçukuju. Odlučili smo da idemo na zapad preko Silivrija i Čanakala. Užurbane pripreme i radost djece. Krećemo rano da bismo stigli usput da obiđemo neka mjesta. Do Silivrija stižemo brzo autoputem, a zatim nastavljamo do Tekirdaga. Ovdje smo i ranije dolazili da obiđemo izbjeglice i vidimo ima li neko od poznatih. Kratko se zadržavamo toliko da kupimo nešto za osvježenje i nastavljamo krivudavom obalom Mramornog mora do moreuza Dardaneli gdje se spajaju Mramorno i Egejsko more.

Idemo prema ratištu na Čanakale. Čanakale je vjerovatno jedno od najvećih ratišta na svijetu svih vremena. Ovdje je u roku od šest mjeseci krvavih bitaka za odbranu Turske izginulo 250.000 turskih vojnika i oko 250.000 Savezničkih. Skoro tri hiljade dnevno. Čitavo poprište je ne veće od 30tak km2, pa je tako svaka stopa ove zemlje natopljena krvlju. Bila je tu masa masovnih grobnica sa po nekoliko hiljada vojnika u svakoj. Neke su bile sa imenima, ali je većina bila bezimenih.

Obilazimo rovove, muzeje, spomenike, groblja. Vraćamo se u prošlot Prvog svjetskog rata. Ovdje je izginula mladost i pamet Turske. Čitave škole i fakulteti su dolazili da brane otadžbinu ovdje na Dardanelima. Nije se vraćao gotovo niko. Bilo je škola iz kojih je preživio jedan ili dva studenta ili đaka. Izginulo je nekoliko generacija. Ovdje su izginuli i profesori i đaci, ali Turska nije pala. Turska će sljedećih pedeset godina plaćati ceh ovom pokolju umova, jer nakon Čanakala nije imala ni učenika ni učitelja.

Obilazimo lijepo uređeno groblje francuskih vojnika. Na spomenicima piše: “Umro je u borbi za Francusku.”

- Nije, bogami, nego je umro u borbi za Tursku. - dodaje Nijaza. - Šta je tražio ovdje, idiot?

Turska zastava je nastala ovdje kad je pjesnik vidio u lokvi krvi odraz polumjeseca sa zvijezdom u sredini.

Svratili smo na vikendicu Turhana i Kimete, Cacinih rođaka. Zadržali smo se kratko i prešli trajektom preko Dardanela. Na drugoj strani, na Azijskom dijelu, je grad Čanakale. Imali smo kratak odmor na zidinama staroga grada i nastavljamo prema Edremitu.

Uz put smo vidjeli natpis “TROJA”. Nije mi bilo jasno da li se radi o mitološkom gradu Troji ili o nečemu savremenijem što nosi naziv Troje. Svratili smo toliko da ne propustimo priliku.

Nakon nekoliko kilometara smo se našli usred arheoloških iskopina grada Troje. Na samom ulazu je uređen prostor za parkiranje, restorani, park i u parku ogroman drveni Trojanski konj visok koliko jedna dvospratnica. Popeli smo se unutrašnjim stepenicama do vrata mimoilazeći se sa velikim brojem turista.

Nešto dalje se nalazi muzej “Troja” u kojem se nalazi maketa grada Troje, tj. iskopine kao u priči o opsadi Troje. Odlazimo u sam grad Troju. Ima sva obilježja antičkog grada. Veliki i mali amfiteatar, vijećnica i drugi dobro očuvani objekti svjedoče o minulim vremenima. A mi se ubili da dokažemo da je Troja u mjestu Gabela u dolini rijeke Neretve. Nakon nekoliko napravljenih slika u amfiteatru, nastavljamo dalje.

Na putu prema Edremitu nailazimo na malu neuglednu tablu na kojoj piše “Prijesto boga Zevsa”. Zanimljivo. Ne znamo šta je, ali ne želimo propustiti ni ovu priliku. Ko zna kada će nas put ponovo nanijeti ovuda. Penjemo se uskim asfaltnim putem uz brdo. Na kraju se nađosmo na jednom povećem platou na kojem je smješten ogroman prijesto. Prijesto je bio od kamena veličine povećeg dnevnog boravka sa naslonima od kamena. Privukao nam je pažnju prelijep

krajolik koji se prostire ispod prijestolja smještenog na brdu uvučenog poput rta daleko u more. Prelijep pogled na sve strane, spokoj i cvrkut ptica su zasluživali da se zadržimo duže.

- Uh, idiote jedan, gdje si se smjestio! - u šali Nijaza naruži boga Zevsa.

Očigledno je da ovo i nije baš mjesto koje se često posjećuje, jer je zapušteno i zaraslo u travu. Bog Zevs je očigledno odavno mrtav. Napravili smo nekoliko fotografija i nastavili dalje.

Nedaleko odatle, još jedno iznenađenje: kupatilo Afrodite, boginje ljepote kod starih Grka. Ovo je, izgleda, obala grčkih bogova. Ko zna šta sve još možemo otkriti. No, sada je već bilo kasno, pa nismo imali vremena da svraćamo. Tu je svakako trebalo ostati duže. Nije daleko ni da dođemo mahsuz iz Kuçukuyu.

U Kuçukuyu smo brzo našli kuću Murata Güla. On je Bošnjak porijeklom iz Sandžaka kod koga smo ranije rezervirali apartman. Vrlo lijep apartman u prizemlju jedne vile, blizu mora. Murat-bey nas je dočekao sa svojom porodicom vrlo ljubazno, kao da smo rod ili kao da smo stari poznanici. Sve nam je stavio na raspolaganje. Dočekala nas je vruća sofra, a djeca su nam se brzo zbližila. I dan danas su prijatelji.

Mi smo preko dana uživali na plaži, a naveče se okupljali i družili. Nekad bi otišli na izlet uz prelijepu stjenovitu rijeku koja iz brda dolazi preko velikih slapova i jezeraca. Otišli smo, naravno i u Afroditino kupatilo. Sve je isto, samo nije bilo Afrodite, šalili smo se. Voda u banji je bila zaista prevruća, ali se čovjek navikne.

Bili smo petnaest dana, pet dana duže od planiranog. Kada smo krenuli, pitao sam Murat-beya koliko smo dužni.

- Ništa, – reče hladno – nego vi ostanite koliko hoćete.

- Kako ništa, nema govora! – odgovorih ljutito.
- Nama je bilo lijepo sa vama, i nema govora o plaćanju. Vi ste nam kao familija.
- Murat-bey, ja ti se na tome zahvaljujem, ali me nemoj stavljati u neugodnu situaciju, jer će mi ovaj prelijepi odmor propasti.

Na kraju jedva prihvati da mu dam polovinu ukupne cijene. Takav je bio Murat-bey. Nastavljamo prema Sarımsaklı. Ispratili su nas do na džadu. Prosula se voda za nama, ali i suze zbog rastanka.

Smjestili smo se u apartmanu ispod Rifkovog. More je bilo vrlo blizu i dvanaest kilometara plaže sa sitnim pijeskom. Moglo se postepeno ulaziti u more stotinjak metara dok voda ne dođe do grla. Voda je izuzetno čista. Prelijepo za sve, a posebno za djecu. Stalno je pirkao vjetrić koji je hladio tijelo, ali se zato brzo izgori, jer se gubi osjećaj za vrijeme na suncu. Ovdje sam izgorio ispod suncobrana ispod kojeg nisam izlazio osim kada ulazim u vodu.

Pred zalazak sunca odlazimo na „Šejtan sofru.“ Šejtan sofra je brdo-poluostrvo duboko uvučeno u more. Opasano je šumom, a vrh je ravan poput velike sofre. Na platou se nalaze velike okrugle stijene poput ogromnih tanjira. Na jednom od rubova nalazi se udubljenje u stijeni u obliku otiska džinovskog stopala. Kažu da je to otisak šejtana koji se gostio na sofri na platou. Okrećem se okolo i posmatram jedan od najljepših pejzaža na svijetu. Ovo nije stvarnost, ovo samo slikar može naslikati. Toliko raznih jarkih boja. More nas okružuje sa svih strana osim sa one sa koje smo došli. Bezbroj ostrvaca razbacanih između krivudave obale izgledaju kao kad se modrozelena svilena tkanina potopi u vodu pa je svu vidiš, ali je ona dijelom potopljena, a dijelom vrhovi strče iz vode. More ima blijedoplavu prozirnu boju, sasvim je mirno i glatko. U daljini se vide grčka ostrva, a noću se vide i mnogi gradovi na obali Egejskog mora.

Sunce počinje da zalazi. Odjednom je na platou postala gužva. Mnogobrojni turisti dolaze da vide upravo taj trenutak: zalazak sunca. Mislim da sam takav prizor vidio samo na slikama Vinceta Van Goga. Ogromni rumeni krug sunca sjeda na zaobljeni horizont mora i pravi dvostruku sliku. Ne biste mogli pogoditi šta je original, a šta je odraz u površini mora. Mi samo nagađamo da je ono gore: sunce. Horizont se zarumenio i baca odsjaj i na nebo i na more. Dok se sunce i njegov odraz u moru stapaju jedno u drugo boje se prelivaju iz zlatno žute, preko vatrene do tamno crvene. Spektar boja koji se može vidjeti samo u erupciji vulkana. Kako sunce zaranja u more, boje postaju sve tamnije dok se upaljeni horizont gasi, a na tom dijelu neba se pojave iskričave zvjezdice. Dok traje ova ceremonija zalaska sunca, vrijeme se stiša, gotovo da se lišće ne pokreće, cvrkut ptica zamire. Ovdje se zna koji dio prirode i kada treba da pokaže svoju punu ljepotu te jedna drugoj ne smetaju, već se nadovezuju i smjenjuju kao da žele da ugođaj bude što snažniji i da traje što duže.

Naveče idemo u posjetu daju Ruždiji. Odmah su se okupili dajovi sinovi, prelijepa ćerka Belkiza, snahe i unučad. Nevjerovatno mnogo topline i dobrodošlice od svih ukućana za rođaka iz daleka kojeg prvi put vide. Dugi sohbet, pretresanje svih zajedničkih tema, ljudi i događanja iz naših prošlosti i sadašnjosti do kasno u noć. Mi ćemo se sa dajo Ruždijom viđati još mnogo puta. Ja nikada nisam prošao pored Ayvalika, a da nisam svratio u tu kuću.

DUH HAZRETI MEVLANE

Sa Tuncay-beyom iz Festa sam često putovao po Turskoj do daleke Adane na jugu Turske. Obavimo po nekoliko sastanaka u tvornicama jednog grada do kasno popodne. Popodne bismo putovali do sljedećeg grada. Imali bi kratak odmor u hotelu do ujutru i ponovo sastanci, prezentacije, ugovaranja.

Iz Adane se vraćamo preko planine Toros do Konje. Toros je visoka planina iz Grčke mitologije. Prelijepi pejzaži i začuđujuće velike rijeke koje mirno jašu po visoravni Torosa. Uvijek idemo preko Torosa iz Adane za Konju i obratno zbog ovih ljepota. Usput se zaustavimo na vrhu Torosa i svratimo uvijek u istu lokantu. Tu se može dobiti 'kendi pişir - kendi yi' (sam prži sam jedi) specijalitet koji se može naći svuda po Turskoj. Ovdje je jagnjeće meso svježe tek par sati, mlado gotovo kao zečje, a od ljepote pejzaža zastaje dah. Slučajno smo otkrili ovo mjesto. Jednom smo izgladnjeli prolazeći planinu svratili u lokantu pred kojom ima dosta kamiona. Kamiondžije znaju gdje je dobra hrana. Neugledna, jedva primjetna lokanta je ležala ispod puta i da nismo bili prilično gladni nikad ne bi svratili. Lagano smo došetali do ivice bašče gdje je bilo nekoliko golih stolova od daske sa klupama. Sjeli smo i imali šta vidjeti. Ispod nas, na nekih stotinjak metara u dubinu, proticala je smaragdno zelena rijeka. Dolazila je okomito na lokantu, i pošto nije mogla dalje kroz planinu ispod naših nogu, lomila se tu ispod nas i skretala desno prema moru. Prelijepo da bi ikad propustili priliku da to ponovo vidimo. Konobar donese raspaljeni roštilj, svježe meso na poslužavniku, tanjire i pribor. Sam prži, sam jedi. Sami stavljamo tanke jagnjeće krmenadle na roštilj, jedemo onako vrele dok nam se druge peku i tako redom dok ne zabreknemo. Ustajemo lijeno, platimo smiješnu sumu i nastavimo dugi put do Konje.

Konja se nalazi u nepreglednoj i izuzetno plodnoj ravnici u podnožju Torosa. Ulazimo u grad opijajući se mirisom prošlosti koja je ovdje u zavjetrini savremenih zapadnih vjetrova. Iako industrijski i poljoprivredno veoma razvijen, ovaj višemilionski grad liči na višemilionsku čaršiju. U centru grada se mogu vidjeti konjske zaprege, hanume u širokim dimijama i mantilima, ogrnute braon čaršafima koji im padaju u trokut preko leđa. Zabrađene su tako da pokrivaju podbradak i nos do očiju. Ulazim u ulice koje okružuju one u centru. Zidovi od ćerpiča, natkriveni ćeremidom sa obje strane sokaka, zaklanjaju pogled od intime starinskih kuća sa avlijama, đulistanima i baščama. Nađoh se usred Novog Pazara iz moje mladosti. Takav sam Pazar ja zapamtio. Kao da je isti scenograf postavljao obje scene u Konji i Pazaru. Ove slike u Pazaru su iščezle prije dvadesetak godina, a ovdje traju još uvijek i vjerovatno će trajati još dugo.

Smjestili smo se u hotel nedaleko od turbeta hazreti Mevlane. Popeli smo se na terasu hotela i slikali jedan drugog tako da nam se iza leđa vidi turbe hazreti Mevlane. Hazreti Mevlana se smatra jednim od najvećih alima poslije Muhammeda, a.s., a njegovo djelo „Mesnevija“ se smatra najznačajnijim islamskom knjigom poslije Kur’ana i hadisa.

Hazreti Mevlana je osnivač derviškog reda u 14-tom vijeku. Njegov otac je doselio iz Avganistana i ostao u Konji. Prema zapisima, otac hazreti Mevlane je svako jutro klanjao sabah namaz na Kabi sa svojim ahbapima (kudreten hadžije).

Hazreti Mevlana je, kao jedan od najvećih učenjaka tog vremena, posjedovao ogromnu biblioteku iz koje je crpio znanje. Jednog dana, hazreti Mevlanu je posjetio neki prijatelj iz daleka. U sohbetu nakon akšam namaza, prijatelj ga je pitao čemu mu služe sve te knjige. Hazreti Mevlana je bio začuđen ovakvim pitanjem. Prijatelj mu je “otvorio oči” i dao mu nekoliko jednostavnih i jasnih predstava o materijalnom i duhovnom svijetu koji su u potpunosti promijenile shvatanje hazreti Mevlane. Taj pristup u derviškom učenju, sufizmu, podrazumijeva približavanje Allahu uz stalni zikr. Hazreti Mevlana je nakon ovog razgovora uništio kompletnu biblioteku kao potpuno nepotrebnu.

Hazreti Mevlana je umro i na njegovoj dženazi se dogodilo čudo: mezar njegovog oca se ispravio u znak poštovanja prema svome sinu. Trudim se da svaki put kad prođem kroz Konju, svratim u Turbe hazreti Mevlane i proučim Fatihu kraj njegovog i još uvijek uspravljenog mezara njegovog oca. Prošetam svaki put po turbetu da upijem prošlost. Mnogi rekviziti pričaju o tim vremenima: odjeća, muzički instrumenti, rekviziti za obavljanje zikra, stari Kur’ani. Moj siromašni rječnik nije ni približno dovoljan da opiše stanje duha u trenucima boravka u Konji i turbetu hz. Mevlane. To je stanje između materijalnog i duhovnog svijeta. Osjećam se rasplihnjenim i nisam siguran da osjećam materijalnu okolinu onakvom kakva jeste. Sada, sa ove vremenske distance, svaki boravak u Konji mi izgleda kao dio nekog drugog života, kao nešto što je moj duh preživljavao u nekom drugom tijelu.

Gledali smo često Konju sa obližnjeg brda sa terase jednog restorana. Kažu da se ovom dolinom u noći kreću ‘dobri’. Oni i čuvaju ovaj grad od nesreće. U vrijeme invazije tatara, vojska se prije napada na Konju okupila na tom brdu i posmatrali su Konju kao na dlanu. Prvi ljudi Konje su se sastali da se dogovore za odbranu. Odbrana oružjem je bila besmislena. Hz. Mevlana se spremio i otišao na brdo u susret Tatarima. Vojskovođa Tatara je poslao vojnika da pogubi došljaka, ali njegov konj nije htio da se pomakne s mjesta. Vojskovođa se naljutio i pošao sam da pogubi uljeza. Došao je do Hz. Mevlane, podigao mač, ali mač nije mogao spustiti. Vidjevši da ne može ratovati sa ovakvom silom, okrenuo je konja i odjahao sa vojskom. Tako je Konja ostala netaknuta.

Kažu da su mnogi Bošnjaci porijeklom iz Konje. U vrijeme širenja Osmanskog carstva Sultan je regrutovao vojsku iz ovih krajeva i slao u Sandžak. Zato je zapanjujuća jednakost onoga što sam ja zapamtio i onoga što sam vidio u Konji. Ovdje se samo ne govori bosanski, ostalo je sve isto.

Bikini preci su iz Konje, pa tako i ja nosim krv ovih krajeva. Možda me zato i spopada sjeta. Možda se zato osjećam ovdje tako prijatno kao u majčinom krilu.

Zapravo, Bikini su iz Karamana koji je ranije pripadao oblasti Konja. Karaman se nedavno izdvojio i postao beledija (opština). Grad Karaman u podnožju Torosa je udaljen nekih stotinjak kilometara od grada Konje. Put je tako prav da se gotovo dva grada mogu vidjeti kroz put. Karaman je poznat u Turskoj po ovcama i ovčjem mesu. Spomenik ovce je u na ulazu u grad nakon što se završi nepregledno ljubičasto polje. U Karamanu radi 15 tvornica keksa i čokolade, sve na istoj lokaciji van grada. Svaka od njih se proširuje i gradi duple kapacitete. To područje je veliko gradilište. Još desetak tvornica slatkiša se gradi gotovo istovremeno. Čitav grad radi baš ovdje.

Mi gotovo mjesečno obilazimo ovo područje tragajući za novim poslovima. Na jednom sastanku u Karamanu padne mi na pamet stara pjesma 'Dunje ranke, dunje ranke, kruške karamanke'. Mora da su te kruške izuzetne kada su u pjesmi opjevane. Ispričao sam kolegama iz tvornice o toj pjesmi i o mom karamanskom porijeklu. Pitao sam ih za te kruške. Jedan kolega je rekao da on ne zna, jer je iz Adane, drugi je iz Gaziantepe, treći doselio odnekud itd.

- Izgleda da sam jedini ja od svih nas porijeklom karamanlija. - nasmijali smo se toj čudnoj igri sudbine.

Specijalitet u Karamanu je 'etli ekmek' tj. hljeb sa mesom. To je ustvari hljebni kolač presvučen tankim slojem

mljevenog mesa i dosta lišća kao začin. U luksuznom hotelu „Nas" smo poručili specijalitet kuće etli ekmek za dvije osobe, dvije cole i dvije kahve. Najeli se dobro i tražili račun. Račun je iznosio četiri marke. Pošto nismo vjerovali, tražili smo da konobar ponovo izračuna. On se uplašio da nije pogriješio i više zaračunao. Donio je i cjenovnik. Zaista četiri marke sa bakšišom. Nevjerovatno!

Na putu od Konje do Istanbula, prolazimo kroz Afjon. Nikad me ništa nije privlačilo u ovaj grad. Ovaj grad je rastao i razvijao se snažno zbog proizvodnje droge u medicinske svrhe. Tu bi nekad prenoćili, a zadržali se kratko u posjeti fabrici ulja.

Pređenih hiljade kilometara i desetine miliona dolara ponuda koje je Real Time plasirao, nisu bile nikakva garancija da će biti realiziran bar dio toga. Ponude su uglavnom bile namijenjene za tvornice čokoloda i keksa, a ÜLKER je bio toliko moćan da nije bilo realno da te firme mogu ostvariti profit kako bi investirale u automatizaciju i na taj način hvatali korak sa Ülkerom. Mogao bih posumnjati i u konkurentnost ponuda Real Time-a, međutim, ti poslovi nisu dodjeljivani niti jednoj drugoj firmi i to je ono što je davalo nadu da će ipak neka od ponuda biti realizirana. Međutim, kod velikih ugovora postoji ogroman problem davanja bankarske garancije. U situaciji kada nisam imao državljanstvo i kada nisam imao firmu registrovanu u Turskoj, realizacija velikih ugovora je bila pod velikim znakom pitanja. Kada se sve ovo analizira bez emocija, postaje jasno da je opcija ostanka u Turskoj bila prilično nesigurna. Trebalo je razmišljati o povratku u Bosnu.

NASRUDIN HODŽINE ŠALE

Odmorni od puta i opušteni kao poslije zikra izlazimo iz Konje u rano svježe jutro. Tempra klizi sivom asfaltnom trakom što je neko nekad položio kroz kamenite predjele prošarane rastinjem i maslinama. Svaki put kad napuštam Konju imam isti osjećaj da auto ne vozi nas već da mi lebdimo u njemu. Čini mi se da sam shvatio da je duša šira od tijela.

Na putu prema Istanbulu putujemo kontinentalnim dijelom Turske. Skrećemo u pravcu Afyona. Iz Afjon-a novi dug i naporan put pored Akšehira.

Put nas vodi kroz brdovite predjele slične hercegovačkim. Raširenom šakom, na ispruženoj ruci kroz prozor FIAT Tempre, unosim vjetar u kratki rukav i pod raskopčanu košulju. Jaka struja zraka osvježava mi tijelo i pored plamtećeg sunca u zenitu. Na cesti nikoga, ni iza, ni ispred nas. Sječemo bezbrižno blage krivine i uživamo u krajoliku.

Prolazimo kroz grad Afyon. Nikad me ništa nije privlačilo u ovaj grad. Grad je rastao i razvijao se snažno zbog proizvodnje droge u medicinske svrhe. Tu bih nekad prenoćio, a zadržao bih se kratko u posjeti fabrici ulja, gdje sam imao neke sitne poslove.

Iz Afyona dug i naporan put vodi nas par kilometara pored Akšehira. Akšehir je pitomo mjesto nekako zavučeno jednim krakom u procijep između dva golema brda. Ostatak gradića leži u ravnici ispred. Izgleda kao da je iscurio između brda i tu se sasušio. Čini se kao da bi skliznuo dalje u ravnicu, da mu ovaj rep nije pričepljen između dva brda. Akšehir je poznat po proizvodnji i kvalitetu jagoda i trešanja, ali i po mjestu gdje je rođen Nasrudin-hodža.

Ušli smo u gradić Nasrudin-hodže. Hodža na turskom znači učitelj - bilo čega. Može biti učitelj vjeronauke, plesa, ali i nastavnik ili profesor. Čak mlađi saradnici starijeg kolegu zovu hodža. Nasrudin-hodža je bio vrlo ugledan profesor

na univerzitetu i bliski saradnik i savjetnik Fatih Mehmed sultana. Hodža je sa studentima zbijao različite šale. Čak je insistirao na tome da se što više smiju. Njegova mudrost i duhovitost su ga učinili besmrtnim. U centru grada je njegov spomenik, jaše na magarcu okrenut naopačke. Malo dalje, preko mostića, je veliki mezarluk, ograđen visokom ogradom, u kojem je i turbe Nasrudin-hodže. Odmah na ulazu u mezarluk je pazar (pijaca). Ovo je jedan od običaja u muslimanskom svijetu. Kada su Muhameda, a.s., pitali gdje da sagrade pijacu, on je preporučio da se gradi pored groblja. Trgovci bi trebali da se, gledajući groblje, stalno podsjećaju na to da je život kratak, te da trebaju odolijevati iskušenjima ovozemaljskih izazova.

Turbe je smješteno u sredini mezarluka. Zaista je ograđeno niskom ogradom, kako mi je Bega (moj rahmetli otac) pričao. Na prednjoj strani je kapija sa ogromnim zahrđalim katancem. Iznad kapije piše: “Ograda je za hajvana, a kapija za insana”. To je pametnom čovjeku dovoljno da se ne preskače preko ograde. Toliko sam priča čuo i pročitao o Nasrudin-hodži. Te priče su mi djelovale kao bajke, a evo, sada stojim tu pred tom bajkom, njegovim turbetom i dovim za njegovu dušu. Jedan posebno uzvišeni osjećaj, kao da sam i sam postao dio te bajke. Napravili smo nekoliko fotografskih snimaka i krenusmo.

Sjetih se da mi je prijatelj iz Istanbula, prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, ranije ispričao, da se Nasrudin-hodža našali sa svakim ko posjeti njegovo turbe. Kada je jednom on, nakon posjete turbetu, svratio u susjednu džamiju, na izlazu ga je sačekala policija. Htjeli su da ga uhapse, kaže, jer je neko prijavio da namjerava da ukrade tepih iz džamije. Ćazim-bey se branio, objašnjavao, ali nije pomoglo. Spasio ga je džamijski imam koji je garantovao za njega, jer ga je lično poznavao. Dr. Ćazim Hadžimejlić je poznat u Turskoj kao profesor na arhitektonskom fakuletu u Istanbulu i jedan je od najuglednijih kaligrafa i restauratora knjiga u svijetu.

Potiče iz čuvene bosanske derviške loze, loze šejhova. Vjerovao sam u taj šaljivi događaj, jer prof. Hadžimejlić ne bi izmislio takvo što, ali nisam baš vjerovao da to ima neke veze sa Nasrudin-hodžom.

Išli smo lagahno popločanom stazom kroz mezarje prema širom otvorenoj željeznoj kapiji (bar nam se tako činilo), koja vodi ravno prema džamiji. Htjeli smo klanjati zijaret-namaz prije nego nastavimo put. Dok smo hodali prema kapiji, pričao sam Tuncay-beyu ovaj događaj sa Ćazim-beyom i smijali se toj simpatičnoj "šali" Nasrudin-hodže.

Ali, kada smo došli tačno do kapije, zastali smo zapanjeni. Kapija je bila zatvorena i to zaključana zahrđalim katancem koji sigurno nije otvaran najmanje stotinu godina.

- Jeste li vidjeli otvorenu kapiju, Tuncay-bey? - upitah zbunjeno.

- Jesam, Džavid-bey, i ja sam zbunjen. - odgovori.

Kako se nama moglo učiniti da je kapija širom otvorena? Prasnuli smo u smijeh i pripisali to šali Nasrudin-hodže, na naš račun. Sada smo se morali vratiti nazad i zaobići čitavo mezarje, da bi došli samo nekoliko metara dalje iza ograde. Nejse, otišli smo okolo do džamije.

A tamo, džamija zaključana. Opet hodžina šala? Nema veze, klanjat ćemo ispred na hasuri koja je bila slobodna. Otišli smo i uzeli abdest. Kad tamo, na hasuri klanja dvanaest momaka u dva safa po šest. Nema mjesta niti za jednog od nas. Opet hodžina šala, pomislismo. Ma nije - ali liči. Otišli smo malo prošetati, pa ćemo se vratiti, dok momci klanjaju.

Nakon šetnje htjeli smo se vratiti do džamije, ali je odjednom udario takav pljusak da nismo mogli pomoliti nos ispod strehe, a kamoli doći do džamije. Već smo povjerovali da nas je Hodža uhvatio u pilanu i da nas neće skoro popustiti. Kad je malo prestalo, dotrčasmo do džamije koja je

sada bila otvorena i nekoliko safova ljudi je sjedelo čekajući ezan. Pridružili smo se. Pogledao sam naokolo i zabezeknuto posmataro starce poredane u safove. Svi do jednog su bili sitni, ne viši od 150 cm i ne teži od 50 kg. Svi su imali brade ili potpuno sijede ili prosijede. Nekako su svi čudno ličili na Nasrudin-hodžu. Izgledalo nam je kao da su svi Nasrudin-hodže, a mi zalutali u zemlju - staraca.

Akšehir je poznat i po najboljem tandr kebapu u Turskoj. To je nešto kao lešo teletina. Normalno je da ćemo iskoristiti priliku da to probamo. Pitali smo gdje je najpoznatiji i najbolji tandr kebab u gradu. Uputili su nas na dno čaršije u lokantu "Cansu" - čita se Džansu a znači živa voda, kod Ahmet-usta (majstor Ahmeta). Čija bi tada pamet mogla dokučiti da ću danas, nakon osamnaest godina kada pripremam ovu knjigu za štampu, sa jednom drugom ženom – Sarom Sabri, imati još jednu kćerku baš sa imenom Džansu. Ovu sam slučajnost primjetio tek nakon iščitavanja ove davno napisane priče, čije sam detalje već bio zaboravio. Da li ipak naša podsvijest može pročitati sudbinu, a da toga nismo ni svjesni. I o tom kaderu ću pisati u sljedećoj knjizi, ako Bog da.

Objasnili su nam tačnu lokaciju. Došli smo tamo i gotovo nam niko od mlađih ljudi nije znao za tu lokantu. Na kraju smo našli jednog koji je znao:

- Da ste mi vi zdravo i živi, ali Džansu ne radi od kako je rahmetli Ahmet-usta preselio. Tu ti je sinko već pet godina prodavnica tekstila. - pokazao nam je na radnju oko koje smo se vrtjeli gotovo sahat.

- Opet Hodžino maslo. - složismo se, već naviknuti da nas Hodža ne popušta.

- A gdje ima najbolji tandr kebab? - bili smo uporni da baš to jedemo ovdje.

- Na vrh čaršije u lokanti "Aksaraj". Tamo je najbolji. - rekoše složno nekoliko ljudi, koji su se okupili oko nas kao na čudilo.

Otišli smo nazad pješke i lahko našli lokantu "Aksaraj". Sjeli smo zadovoljni i konobar je odmah prišao. Nabrojao nam je sva jela koja imaju, ali ne i tandr kebab.

- Dajte nam dva dobra tandr kebaba. - naručismo smatrajući da je slučajno ispustio to jelo.

- Nemamo tandr kebab. - dodao je hladno.

- Nemate trenutno, ili?

- Ne, mi uopšte ne držimo tandr kebab. - nastavio je mrtav hladan.

- Hodža nas još uvijek drži u pilani. - zgledasmo se, već naviknuti na Hodžine šale.

- A gdje ima?

- Ima na dnu čaršije u Lokanti "Sabah". Tamo je dobar.

Ionako nismo imali drugog posla. Jedino što nam je preostalo je dug put do Istanbula. Lahko smo se slozili da ponovo prošetamo do na dno čaršije. Brzo smo našli lokantu „Sabah", jer smo taj kvart već upoznali. Cirkus je bio u tome što je lokanta „Sabah" bila preko puta bivše lokante „Džansu", odakle smo došli prije sahat vremena. Hodža nas još uvijek voda gladne po svom gradu i ispituje naše strpljenje. Ušli smo u lokantu.

- Držite li tandr kebap?

- Držimo i to najbolji u gradu. - odgovori ponosno vlasnik.

- Dajte nam dva dobra. - rekosmo, zadovoljni konačno što je Hodža popustio.

- E, morat ćete sačekati jedan sahat, tek je pristavljen. - dodade u nadi da nećemo odustati.

- Hodža još nije završio sa nama, izgleda. - smijali smo se stalnim sitnim podvalama koje nam Hodža „montira."

- Ima li doner kebab? - predali smo se konačno.

- Ima.

- Imal li odmah?

- Ima.

- Ma daj donesi! - gotovo smo kriknuli presjekavši ovo Hodžino vodanje izgladnjelih ljudi.

Konobar nas čudno pogleda u smislu: "Šta im bi?" i ode po našu narudžbu.

Preskočit ću još nekoliko sitnih zgoda koje nam je namjestio Nasrudin-hodža, počev od zgoda sa slanikom do neshvatljivih zgoda sa autom, ali smo jedva čekali da se završi ovaj zijaret dan.

Nastavili smo prema Kutahiji. Ogromne plantaže trešanja se protežu sa obje strane ceste kojom smo prolazili. Svratili smo pored puta kod jednog prodavca koji je prodavao tek nabrane trešnje iz ogromne plantaže iza njegovih leđa. Svježe su, to je sigurno, a jeftine i to je sigurno. Gadno smo se prevarili. Cijena istih trešanja je bila veća nego u Istanbulu. To smo saznali tek kad smo platili. Kada smo ga pitali zašto, hladno nam je odgovorio:

- Eee, ove su taze!

Idemo dalje. Kutahija je čuvena po proizvodnji keramike i porcelana. Sve džamije, turbeta, saraji u Turskoj i šire su ukrašeni umjetničkim rukotvorinama nastalim u Kutahiji tokom minulih stoljeća. Prošli smo kroz grad oko ponoći. Na izlazu iz grada vidjeli smo nekoliko tvornica porcelana. Ispred njih, pored ceste, ogromne tvorničke prodavnice porcelana i keramike. Iako je bila ponoć, sve prodavnice su bile širom otvorene. Blještavilo ovih prodavnica me je privuklo, te sam zaustavio auto da probudim Tuncay-beya i da se zamijenimo u vožnji. Prodavnice su otvorene non-stop. Ušli smo u jednu od njih. Blještavilo svjetla i ljepota keramičkih i porcelanskih proizvoda nas zasljepljuje. Kao da smo ušli u draguljarnicu. Nevjerovatno šta ljudske ruke mogu uobličiti od gline.

U trenutku dok sam ulazio na vrata prodavnice, na oči mi se nataknu jedan servis za ručavanje koji je bio u potpuno suprotnom kraju prodavnice. Pošao sam tamo i sa sjetom primijetio da je servis potpuno isti kao i servis koji smo koristili u Sarajevu i koji je nestao u vihoru rata. Odlučio sam da kupim taj servis, pa neka košta šta košta. Cijena mi se učinila vrlo niskom i ja sam dao svojih posljednjih 2,500,000 lira da ga kupim. Dok mi je momak pakovao servis, usput sam ga pitao koliko je taj servis u Istanbulu. Računao sam da je mnogo skuplji od ovog u tvornici. Na moje iznenađenje rekao mi je da u Istanbulu košta oko 2,000,000 lira. Dakle, mnogo jeftinije, a plus ga moram još furiti nekoliko stotina kilometara. Ništa mi nije bilo jasno, ali smo i ovu šalu pripisali Hodži. E pa, ne može porcelan biti više taze nego onaj u Istanbulu. Nisu trešnje. Sada sam već bio siguran da Ćazim-beyova priča ima osnova. Dobro, i neka je, ali daj, Hodža, popusti nas više! Jedva sam čekao da prođe ponoć, nadajući se time i Hodžine šale na naš račun.

Stigao sam rano ujutro u Istanbul mrtav umoran, malo od puta malo od Hodže. Nisam imao snage da iznosim bilo šta iz auta, ali sam odlučio da iznesem servis i pokažem ga Nijazi. Mislim da će biti prijatno iznenađena kad ga vidi. Nijaza je bila budna. Očekivala me je. Unio sam paket i rekao:

- Hoćeš li otvoriti?

- Šta je to?

- Otvori, vidjet ćeš. Iznenađenje.

Slegnula je ramenima i otvorila je.

- Vidi isti naši tanjiri! – uzviknu ona.

- Da! - rekao sam zadovoljan što je iznenađenje uspjelo. - I uzeo sam ih samo zato što su isti kao naši u Sarajevu.

- Ama, isti su kao ovi naši u kuhinji! - reče začuđeno.

- Ma daj, ne zezaj! - već sam bio uplašen mogućnošću da me Hodža toliko nasamario.

- Evo da ti pokažem. - rekla je i donijela iste takve tanjire iz kuhinje.

- Ovo je nemoguće! - rekoh zaprepašten.

- Četiri godine kako jedeš iz ovih tanjira i ne znaš iz čega jedeš! - smijala se mojoj zaboravnosti. - Sjećaš li se da smo ih uzeli na Fatihu baš zato što su bili isti kao naši u Sarajevu?

- Hodža, dosta je više!! - Kriknuo sam i smijao sam se grohotom ovoj novoj Hodžinoj podvali. Nijaza ni riječi nije razumjela šta sam rekao. Kakav sad hodža? Sutra sam joj na tenane ispričao događaje sa Nasrudin-hodžom. Hajd, neka je. Nek se bar završilo to sa Hodžom, pa makar me i koštalo. Sve je u suštini bilo bezazleno. Bar sam tada tako mislio.

Dao sam da se urade slike sa puta, pošto sam bio istrošio čitav film. Brzo su bile gotove. Međutim, dobili smo samo nekoliko fotografija. Čudno kako nisu uspjele. Do sada nisam imao problema sa fotoaparatom. No, čudo je tek dolazilo. Slike koje sam dobio su bile neobične - pomiješane.

Na jednoj fotografiji su pomiješane tri scene: neka ulica, neka mlada u vjenčanici i dio turbeta Nasrudin-hodže. Na ostalima je bilo slično. Na jednoj od fotografija se vidi Tuncay-bey, vjerovatno snimak koji sam ja napravio. U njegovoj pozadini je neka ulica u noći sa radnjama koje se ni ja ni Tuncay-bey uopšte ne sjećamo. Na jednoj od tih radnji, neposredno uz Tuncayevu figuru stoji svjetleća reklama na kojoj je krupnim slovima napisano “TUNCAY”. Zaista misteriozno. Mogu se složiti da je i to slučajnost, ali da se obojica ne sjećamo tog mjesta i te fotografije, to je bilo previše za razum. Ali tu nije kraj. Iz Konje, sa terase hotela imamo dvije čiste fotografije. Na jednoj je Tuncay ispod betonske grede od natkrivene terase Hotela, a u pozadini se vidi turbe hz. Mevlane. Tu nema ništa neobično. Međutim, na mojoj fotografiji na istom mjestu i u isto vrijeme (jer smo ja i Tuncay samo zamijenili mjesta i slikali jedan drugog) jasno se

vidi lik jedne lijepe žene plave kose koja leži u gredi iznad moje glave. Kada bih je vidio uživo, mogao bih je čak i prepoznati. Nadalje, u pozadini, iznad hz. Mevlaninog turbeta iz bijelih paperjastih oblaka se izdvojio jedan pramičak i ubada pravo u vrh Turbeta. Ovog pramička, međutim, nema na fotografiji Tuncay-beya. Ova dva snimka su napravljena u razmaku od samo desetak sekundi.

Pokazivao sam svima ovaj haos od snimaka. Pričao sam nekome ovo čudo, dok je moj sin Adis nešto radio na podu. Ne dižući glavu sa svoje elektronike, reče:

- Jeste, jeste, znam ja za to!

- Ma šta, bolan, znaš?! - izbrecnuh se.

- Pa, mi smo učili u školi da ko god slika turbe Nasrudin-hodže, njemu se pobrkaju snimci.

- Ma daj, ne lupetaj. - rekoh, koliko da ga otkačim.

- Bogami, jeste! - dodade Elma, i mi smo u školi učili isto to.

Sa nevjericom se zgledasmo. Čak i da jeste sve ovo stvar slučajnosti i praznoverja, suviše se toga poklapa da bismo ostali ravnodušni, iako smo se otimali da povjerujemo. Pitali smo i Enisa kad je došao iz škole. I on nam je hladno potvrdio priču i čak ispričao nekoliko događaja koji to potvrđuju. Troje djece, u tri različita koledža uče iste stvari o Nasrudin-hodžinim marifetlucima, a da ja o tome pojma nisam imao.

I dan-danas, kada mi se dogodi slična "nezgoda", pomislim: "Ma da nije ovo opet Hodžino maslo?"

Mi se ovakvim čudima u Turskoj više ne čudimo. Čudo bi bilo samo - da nema čuda.

NA ZGARIŠTU ŠEHERA

U polumraku sa slabim svjetlima iz kafića pored ceste na ulazu u Zenicu, koji je samo zbog nas ostao otvoren do kasno u noć, osjećala se napetost skorog susreta sa porodicom. Tišina oko nas je bila gluha. Ranjena Bosna je lizala rane u noćnoj tišini. Rijetko bi začuli zvuk automobila u punoj brzini i poskakali na prozore puni adrenalina. Jesu li to naši? Razočarani bi se vratili u topli kutak kafića zahvalni osoblju što nas nisu ostavili na cesti. A oni su to smatrali sasvim prirodnim. Bili su tek izašli iz rata u kome je ljudska solidarnost prevazilazila granice razumnog.

Najzad, osim zvuka motora, začusmo i škripu kočnica. Iz taksija su izašli Džemo i Amel. Džemo, šest godina mlađi, valjda zbog izgubljenih kila i zdravijeg života, a Amel šest godina stariji, od golobradog momčića izrastao u snažnog ratnog veterana. Susret nakon šest godina.

Čvrst zagrljaj brata sa bratom, majke i sina, amidže i bratanića trajao bi do ujutru da se nije moralo nazad iz Zenice u Sarajevo.

Tada je nastao problem. Džemo je bio krenuo sa svojim autom, ali se, zbog silnog uzbuđenja sudario odmah na čaršiji sa vozilom UNPROFOR-a. Auto je uništeno i on je uzeo taksi. Ali u taxi nismo mogli stati svi. Nas je bilo pet bez taksiste. Amel je htio ostati u Zenici i vratiti se sutra, ali je Džemo bio uporan da idemo svi. Na kraju je Amel legao preko nas troje na zadnjem sjedištu i tako smo se vozili kroz noć.

Ilidža nije još bila predata Federalnoj policiji, pa je bilo rizično ići tim putem. Išli smo preko Vogošće. Gledao sam scene iz apokalipse. Porušene kuće, mostovi, životi. Blaga mjesečeva svjetlost je upotpunjavala ovaj haufluk. Samo su još nedostajali vukodlaci, vampiri ili vještice. Pomiješana osjećanja sreće i tuge mutila su razum. No, tu smo. Klizimo polako u novu budućnost.

Najzad Sarajevo. Ne znam kako, ali sam očekivao da će me dočekati blještavo kao i uvijek, nasmijano i okupano tek prestalom kišom. Moje nade su se brzo raspršile kada sam ugledao mrak umjesto svjetla, zgarišta umjesto kiše, ruševine umjesto bulevara. Srce se zgrči kao kada vidite iznurenu, mršavu i praznu ženu u bolničkoj postelji, a koju ste poznavali kao djevojku u bijelom, razdraganu, lijepu i punu života. Utopismo se u to sivilo sa taksijem koji se savršeno uklapao. Samo je groblje na Barama bilo netaknuto. Zetra, nekada olimpijska ljepotica, sada zgužvana i spržena ruševina. STELEKS, gdje sam proveo svoje najljepše studentske dane, sravnjen sa zemljom. Skenderija, nekada srce mladosti i sporta, sada klonula ptičurina na izdisaju. Vijećnica, nekada jezgro nauke i kulture, puna studenata i postdiplmaca, sada u bolu spržene utrobe stoji uspravno u inat onima koji su je mrzeli samo zato što im je i nepoznata i nedostižna. Tramvajske žice pokidane, stubovi polomljeni. Sa svih strana ulice puno automobila. Svi su na svom mjestu, okamenjeni kao u Pompeji, ali izbušeni, polomljenih stakala, bez guma, bez života. Utroba mi se punila suzama do grla, ali ne ispustih ni jednu, ne dadoh da preliju. Bilo bi me sram. Taksi je klizio polako pustim ulicama, pazeći da ne povrijedi ovaj grad kojeg je boljela svaka rana na svakoj ulici, na svakoj zgradi, na svakom parku i svakoj klupi. Na svakom tom mjestu je ugašen neki život, osakaćeno neko tijelo, ostalo siroče, ugašena ljubav.

Vidio sam svu strahotu bijesa koji je četiri godine iskaljivan na zgradama da unište život, na sportskim objektima da unište mladost, na ulicama i tramvajima da unište gradsku kulturu, na institucijama da zatru ono što ne znaju. Ništa nisu uništili, ni život ni mladost ni kulturu, ni ono što ne znaju. Sve će to ponovo iznići iz sjemena i dubokih korijena ovoga grada kao što proklija i procvjeta bilje poslije zime, još svježije i još raskošnije.

ZGODE I NEZGODE

Bili smo na posedak kod Eska. Ostali do kasno. Kad smo stigli kući, odvezoh auto u zajedničku garažu. Na ulazu u garažu ostavih radniku upaljeno auto i uz obavezno "Iyi geceler" (lahku noć) krenusmo preko ceste u zgradu. U jednom trenutku mi se učini da čuh tresak, kao sudar auta. Iza nas je samo garaža i nema otkud doći zvuk osim otuda, ali možda mi se samo učinilo. Ipak se popovratih da vidim šta je. Kad tamo, u donjem spratu garaže, stoji naša tempra sa otvorenim vratima, polukoso. Sa strane čuči radnik sa glavom među rukama. Kao bez duše stigoh do njega.

- Jesi li dobro? – upitah ga.

- Kuku mene, abi (stariji brate).

- Jesi li povrijeđen?! – gotovo dreknuh na njega.

- Nisam, ali vidi šta uradih. – odgovori kroz plač.

- Ama, hajirli bilo, samo da tebi nije nešto.

Auto je naprijed bilo potpuno smrskano. Radnik je krenuo autom nizbrdo i umjesto kočnice pritisnuo na gas. Zabio se punom brzinom u stub između dva druga parkirana auta.

- Šta je bilo? – pitam ga kad se malo smirio.

- Ne znam, abi. Kad sam sjeo za volan prekinulo mi se nešto i odjednom sam se osvijestio kad je auto udarilo u stub.

Čovjek je živio tu, do garaže, sa ženom i troje male djece. Stan mu je bio u podrumu i samo je uska rešetka iznad asfalta bio njihov prozor u svijet. Radio je u garaži po dvanaest sati, a poslije toga kod vulkanizera po četiri sata. Dok ode, dok dođe nema vremena ni da jede, ni pije, a kamo li da spava. Nenaspavan, jednostavno je u trenu zaspao.

- Nemoj se sekirati. Riješit ćemo to. – smirio sam ga. – Samo ne diraj auto.

Sutradan sam poranio i našao gazdu. Već je sve znao. Predložio sam mu da zovemo policiju i osiguranje, a ja ću reći da sam ostavio upaljeno auto i da je ono samo krenulo. Sve da ih ubjeđujem da je drugačije, ne bi mi vjerovali za takav udes. Auto je kasko osigurano, i svakako će platiti štetu, samo da ne terete radnika ili garažu.

Dogovorili smo se da ne plaćam garažu godinu dana, jer, zbog korištenja osiguranja, gubim popuste koji tačno toliko iznose. Ovo sve pod uslovom da radnik nema nikakvih posljedica, jer bi za ovakvu grešku mogao izgubiti posao i biti izbačen iz stana. Složio se i tako je ta stvar završena, ali ovo pokazuje pod kakvim uslovima žive i rade mnogi mladi Turci da bi prehranili porodicu.

* * *

Požalih se jednom Izetu na kapidžiju koji je održavao stanove i ložio kotao za centralno grijanje.

- Šta je ovo Izete, zaboga? – rekoh ljutito. - Ovaj kapidžija grije kad je toplo, a ne grije kad je hladno. Može li mu neko reći da povede o tome računa?

- Boš ver (ma pusti to). On da ima pameti ne bi bio kapidžija nego doktor. – skrati diskusiju Izet.

* * *

Zamolio sam Izeta da me pozove kada bude išao u hamam. Glupo bi bilo da odem iz Turske, a da to ne probam. Za baksuza, Izet mi pozvoni na vrata jednog popodneva

kada sam se, mrtav umoran, jedva dovukao do kreveta i legao da se odmorim. Dao bih mu sto maraka odmah, samo da me ne dira. Ali, ne bi imalo smisla da ga odbijem, ako je već krenuo. Lijeno se podigoh i jedva dođoh do auta.

Odosmo na Osmangazi u jedan prelijep hamam. Unutra je bilo na desetine česama iz kojih je kuljala topla voda u mlazu debljine ruke. Sve je bilo u bijelo-plavičastom mermeru. Čisto, čisto da blješti. Zrak je bio kristalno čist iako bi unutra trebalo da bude puno pare i kondenza. Na sredini okruglog hamama bio je pola metra uzdignuti mermerni podij veličine pet sa pet metara. Moje prijašnje predubjeđenje da su ti hamami sa ljigavim podovima, puni vlage gdje se teško diše, razbilo se u paramparčad. Legosmo na prostrte čiste peškire na mermernom podiju i počesmo razgovor kao da smo u kahvi. Prijatna toplota zraka i mermerne ploče su me opuštali, a znoj je izbijao iz svake pore na mom tijelu. Leškarili smo tu jedan sahat i dobro se iznojili. Na kraju, kad smo htjeli da se istuširamo, pita nas jedan mršavi sitni domaćin:

- Hoćete li da se sami kupate ili ćemo vas mi okupati?

Ko bi propustio tu priliku! Ali, umjesto sitnog domaćina, iza paravana se pojavi jedan dobrodušni međed. Brkovi su mu bili debeli koliko šake, a čitava su mu ramena prekrivena gustim krznom. Hajd', šta je tu je, i mi sjedosmo u drugu prostoriju na mermerne klupice ispod česama sa toplom vodom. Kad mi je "međed" uhvatio ruke, izgledalo mi je kao da su mi dečje u poređenju sa njegovima. Iako je to izgledalo kao jako grubo trljanje i masiranje svakog prsta na ruci, trzanje glave kao da će je otkinuti, sve je bilo ipak pažljivo dozirano. Problem nastade kada me poče trljati nekom oštrom krpom uz ruke i niz ruke. Zasuka mi se prljavština i koluta se ispod te krpe debljine prsta. Od stida ne mogah da se pomjerim - kao da se nisam kupao dva mjeseca! Samo gledam da Izet to ne vidi.

- Oho, oho, oho… Pogledaj kako se zasukuje. – krupnim glasom se oduševljava moj "međed" zadovoljan svojim poslom dok ja u zemlju propadam.

- Oho, oho, oho… A pogledaj ovog mog. – odgovara Izetov grmalj oduševljeno.

Tek onda shvatih da je to normalno, da se tek u ovakvim uslovima mogu skinuti izumrle ćelije kože i otčepiti i očistiti sve pore na koži.

Kada smo se konačno odmorili i rashladili u svojim kabinama, pođosmo kući. Nikada se u životu nisam osjećao lakšim. Činilo mi se da lebdim iznad stepeništa dok se penjem prema stanu. A toliko sam bio prethodno umoran! Nevjerovatno koliko hamam olakša čovjeka. Prosto mu svaka mu pora prodiše.

* * *

Često smo dogovarali da igramo bilijara - ja, Esko, Saba i Ruždija. Saba (Sabahudin Čavić) došao je iz Hrvatske - Ploče, kako ne znam, ali je radio sa Eskom i bio mu od velike pomoći. Ruždija je bio njihov prijatelj. Igrali smo u parevima - ja i Saba, a Esko i Ruždija. Nije tu bilo neke razlike u igri, svi smo bili jednako srednji, ali smo igrali. Ali, mi smo često imali više sreće. To je posebno nerviralo Ruždiju. Jednog dana dođe i ljutito kaže: "Ne mogu više od Saba i Beka. Pobjegnem kući od muke i bilijara. A kod kuće ne mogu više ni televiziju da gledam. Okrenem jedan kanal, a ono reklama: SABA en iyi televizionu (SABA najbolji televizor), okrenem drugi kanal, a ono reklama: BEKO dunya markasi (BEKO je svjetska marka), ne mogu od njih nikud da pobjegnem.

* * *

- Jesi li kući? – začuh Fikretov glas preko telefona.

- Jesam, bujrum! – odgovorih.

Taman sam bio krenuo da srknem tek prinešenu vrelu kahvu kako bih se malo okrijepio od napornog puta iz Ajvalika. Krenuo sam rano ujutru kako bih stigao na ručak u Istanbul. Rifko mi je bio obezbijedio kod jednog mesara jare teško devet kila za zamrzivača. Kad sam polazio, odustao sam od jareta, jer sam trebao čekati do devet sati, a to bi mi odložilo put za bar tri sata.

"Hajirli bilo, nije moja nafaka. Pa drugi put." – rekoh sebi.

- Nemojte da ručate nego me sačekajte. Evo ti nosim jare od devet kila, pa da Nijaza zapeče u rernu. – nastavi Fikret.

Ja se otkačih od smijeha. Njemu ne bi ništa jasno. Ispričah mu da sam upravo propustio jare od devet kila. "E, pa nećeš." - kaže sudbina. Ima da ga danas pojedeš htio to ili ne."

Upoznao sam se sa prof. dr. Fikretom Veljovićem, koji je živio u Kartalu, a doktorirao je na mašinskom i građevinskom fakultetu u Sarajevu. Imao je želju da se zaposli u Ülkeru, jer je Ülker bio u zamahu sa investicijama. Preporučio sam ga Muratu Ülkeru vjerujući više u stručnost sarajevskih kadrova, jer njega nisam poznavao u stručnom smislu. Ülkeru je bio potreban baš takav profil, jer je planirao graditi fabriku nišeste gdje je trebalo sinhronizirati građevinske radove i mašinske instalacije. Tu je prof. Veljović bio na svom terenu i vrhunski je odradio taj dio posla.

* * *

Koliko sam god volio otići kod Eska na sijelo, uvijek mi je godila pomisao da ću sresti i Salema ef. Halilovića iz Prijepolja koji je stanovao sprat niže. Sa tim imamom, koji je ovdje u Turskoj radio druge poslove da bi prehranio porodicu, uvijek mi je bilo prijatno razgovarati. To je bio čovjek koji je, po mom mišljenju, imao zdrave poglede na islam i na savremeni svijet te racionalna objašnjenja i odgovore na mnoga pitanja koje su me zanimala.

* * *

- Da ti prodam namještaj. – Reče Džengiz-bey kada smo mu otkazali stan i iznajmili isti takav sprat više.

Stan nam je ustupio Izet. On je kupio drugi i otkazao kiriju. Znao je da imam namjeru da se iselim iz stana i ponudio mi da pređem u stan koji je do tada koristio. Bio je vrlo jeftin. Prihvatio sam odmah. Također mi je ponudio i garnituru stilskog namještaja, gotovo novog, za svega 300 njemačkih maraka. Sve smo brzo obavili i preselili se na sprat u novi stan.

- Hvala, Džengiz Bey, ali mi smo već kupili namještaj. Osim toga, tvoj namještaj je užasno skup. Procijenio si ga na 35.000 maraka, a ja sam kupio skoro isti za 300 maraka.
- Pa dat ću ti jeftinije.
- Ne možeš ti meni dati toliko jeftinije.
- Pa koliko bi dao? Meni više ne treba, a stan hoću da izdam pod kiriju nekoj firmi.
- Dat ću ti 500 maraka i ni marku više! – Htio sam više da ga otkačim, jer sam bio ubijeđen da neće razgovarati na tu cifru..

- U redu. – Složi se kao da je njegova ponuda bila nešto malo viša.

Stadoh začuđen. Nevjerovatan je ovaj dedica. Sa 35.000 je cijenu spustio na 500 maraka - kad mu treba.

* * *

- Doći ću u ponedeljak da to završim. – reče majstor nakon što je čekićem razbio WC šolju.
- Kad ćeš doći?! – upitah više krikom nego riječima.
- Abi, nemam WC šolju. Treba da je nabavim, a danas je petak poslije podne. Imam još dosta posla da obavim.
- A kako misliš da mi koristimo WC?!?!?
- Pa eto ima rupa, pa do ponedeljka nije daleko.
- Allah, Allah, pa čovječe jesi li ti normalan?! – razbio si mi napuklu šolju koju smo mogli koristiti, da bi mi sad rekao da nemaš novu. – zapjenio sam.

– Ako mi za pola sata ne doneseš šolju i ne montiraš, znam gdje ću te naći. – bio sam spreman da napravim glupost, ali je i on to ozbiljno shvatio.

Nakon dvadeset minuta, došao je mirno kao da se ništa nije dogodili i namjestio WC šolju.

Tek sam kasnije shvatio da majstori ne odbijaju ni jedan posao ako su u vremenskom škripcu. Oni započnu posao i onda moraš čekati na njega da ti završi. To je valjda neka njihova taktika, ali je ovo zaista bilo previše.

* * *

Ispratih porodicu za Sarajevo da provedu raspust i vide se sa rodbinom. Vratih se u stan. Uobičajenu zaglušujuću buku automobila na raskršću Vatan Cadde i Akdeniz Cadde nisam primjećivao. Praznina stana je odzvanjala tišinom. Nevjerovatno, odjednom ne znam šta da radim od sebe i sa sobom. Hodam bez cilja. Naveče se osjećam kao samotnjak, kao da nemam nigdje nikog.

Ujutru, novi problem. Valja mi doručkovati. Ali šta, kako? Ja to nisam nikada radio. Ne znam odakle da počnem i šta da pripremim. Odlučih: napravit ću ono što mi je najlakše. A najlakše je, valjda, ispržiti jaja. E sada je trebalo osmisliti taj projekat. Razmišljao sam, za to je trebalo obaviti sljedeće operacije:

- Otvoriti frižider
- Uzeti dvoje jaja
- Zatvoriti frižider
- Otvoriti donji dio sudopere
- Uzeti tavu
- Otvoriti ladicu sa escajgom
- Uzeti kašiku, nož i viljušku
- Zatvoriti ladicu
- Otvoriti viseću
- Uzeti duboki i plitki tanjir
- Zatvoriti viseću
- Otvoriti drugi dio viseće
- Uzeti ulje i so
- Zatvoriti viseću
- Otvoriti plin
- Upaliti plamen
- Razbiti jaja i staviti u tanjir

- Otvoriti kantu za smeće
- Ubaciti ljuske od jaja
- Zatvoriti kantu za smeće
- Ubutati jaja kašikom
- Naliti ulje u tavu
- Izručiti jaja u tavu
- Staviti so u jaja
- Miješati jaja dok se ne isprže
- Ugasiti plin
- Izručiti pržena jaja u plitki tanjir
- Otvoriti korpu sa hljebom
- Uzeti hljeb
- Isjeći hljeb
- Vratiti višak hljeba
- Zatvoriti korpu za hljeb
- Otvoriti ladicu sa stolnjacima
- izvaditi stolnjak
- Postaviti stolnjak na sto
- postaviti hljeb, viljušku i tanjir sa jajima na sto
- jesti

Kad sam shvatio da sve to treba vratiti nazad u kuhinju, prati suđe i sve ponovo otvarati i vraćati na svoje mjesto, jasno je bilo da je to posao bez kraja i da nema šanse da ja to sve završim tog dana. Predao sam se i kucnuo dvoje jaja o sto, izbušio rupe na vrhu i jednostavno popio. Jaja ko jaja svejedno su bila u mom stomaku, a ja nisam morao prolaziti kroz tu užasnu torturu koja se zove spremanje jaja. I tako sam riješio još jedan nerješivi problem.

* * *

Neko pozvoni na vrata kod Nijazinih na 15-tom spratu stana na Alipašinom polju.

-Amidžaaaaa! – uzviknu neko užasno iznenađen kada je otvorio vrata.

Zgledasmo se i ne bi nam jasno koji amidža, jer ih ima više. Znamo samo da ne može biti amidža Aziz, efendija iz Prnjavora. Njega je rat zatekao tamo i mi smo u Istanbulu dobili vijest da je ubijen. Četnici su htjeli da mu uzmu kravu, on nije dao, odveli su ga iza štale i ubili. Nijaza mu je učila Jasin cijelo vrijeme uz ostale mehrume. Ali, na vratima u sobi se pojavi baš on, amidža Aziz, živ i zdrav. Nije bilo kraja ni čuđenju ni radosti. Kako, šta? Sva pitanja lebde na usnama, ali sve će se saznati, polahko.

Amidža se, nakon pitanja i hladnog soka, namjesti i poče da priča. Njega niko nije dirao. Nisu dale komšije, kaže. Vojske su prolazile, a njegov mesdžid su ili mimoilazile ili su se zadržavali da prespavaju. On im, međutim, nije dao da ulaze obuveni. Kada su se putevi deblokirali, pošao je autom sa jednom Srpkinjom, Nadom, u Sarajevo. Išli su bez problema sve dok nisu vidjeli da su se oznake na uniformama promijenile.

- Čiji su ovo vojnici, Nado? – pitao je.

- Čini mi se da nisu srpski, to su muslimani.

- Daj mi tu ahmediju, Nado! – uzviknuo je amidža i natakao ahmediju.

Tako su stigli u Srajevo bez tablica, jer su mu preporučili da skine tablice sa grbom i četiri orla.

- A otkud tebi auto, amidža? - pitaše ga složno, jer ga prije rata nije imao.

- Kupio mi Karadžić. – gotovo ponosno reče amidža.

- Šuti, da te ko ne čuje! – upozoravali smo ga.

- Šta šuti, hoću da svi znaju da mi je Karadžić kupio auto.

- Kako Karadžić, crn ti obraz bio?

- Evo kako. Karadžić je Srbima obećao muslimansku zemlju, kuće, zlato i bule samo kad se rat završi. Teći će med i mlijeko. A oni sada, hem što nisu dobili to što im je obećao, hem su izgubili ono što su imali, raseljeni, hem što su izginuli i osakaćeni te još nit imaju posla niti pomoći. Kako su uz to mnogi okrvavili ruke ubijajući ljude, rušeći kuće i džamije to su počeli da popuštaju na psihičkoj bazi pa i da lude. Čuli oni da ima neki hodža u Prnjavoru, jedan jedini kojeg nisu ubili, pa eto ti ih kod mene da im pravim zapise. Misle, valjda, da im kao i u njihovoj vjeri samo hodža može pomoći za to što su učinili muslimanima. Ja niti sam znao kako se pišu zapisi, niti sam bio spreman da im pomažem. Ali, hoće da me ubiju. Kažu da znam da zapisujem, ali da neću iz inata. Oni misle da sve hodže pišu zapise. Ja šta ću, te napišem neke ajete, savijem papir i dam im kao hamajliju. Kad, da vidiš, njima to pomaže, pa eve ti ih sve više i donose i pare i cigare, pa i rakiju, i svašta. Šalju im njihovi iz inostranstva. Pojma nemaju ni šta se može ni šta se ne može hodži donositi. Tako ti ja dođoh do auta, a evo se spremam i na hadž, ako Bog da.

- Nego, Beko, - nastavi amidža - možeš li mi naći u Turskoj neke knjige kako se prave zapisi? Kad već pišem, da znam šta pišem.

Mene to malo zbuni. Nisam imao pojma da takvo što ima da se kupi, niti sam mogao pretpostaviti gdje bi se moglo naći. Mislio sam da to postoji samo u nekim prastarim knjigama. Obećah da ću vidjeti.

Kad sam došao u Istanbul, odlučih da potražim knjige. Pomislih da je najbolje da odem na Bayazit gdje ima čitav kvart u kojem se prodaju samo knjige, i stare i nove. Prolazim pored radnji, a sve me sramota da uđem i pitam, smijat će mi se. Osim toga, nisam znao ni kako da objasnim šta mi treba. Konačno se odlučih da uđem kod jednog momka kad sam vidio da je sam.

- Imaš li ono što hodže pišu? – nespretno upitah mladića.
- Aaaa, Gizli ilmi (skrivena nauka). – reče sasvim normalno kao da sam tražio čitanku za prvi razred.
- Pa, valjda. – zastadoh zbunjen.
- Od kojeg ćeš pisca?
- Pa, ne znam… Šta imaš? – I dalje se iščuđavam.

Pokaza mi na policama nekoliko sabranih djela tog gizli ilmi, od raznih pisaca, svaki po deset do dvanaest tomova. Kao da mi pokazuje sabrana djela Ive Andrića, ili Meše Selimovića. Svašta! Ovo se ovdje smatra sasvim normalnim, a taj gizli ilmi za pisanje zapisa mu dođe kao priručnik iz građevine ili medicine. Naučih još nešto.

POVRATAK U BUDUĆNOST

Otišao sam u bošnjacki klub. Tamo sam sreo Selima i Refika Akovu. Selim je bio predsjednik Bošnjačkog derneka, a Refik je bio poslanik u skupštini Istanbula. Malo smo posjedeli i popili kahvu. Refik Akova je dao značajan doprinos u pomoći Bosni i Hercegovini u toku rata. Na izlasku smo sreli neke poznanike. Refik me predstavio. Tu je bio i Safet-bey Altin, biznismen koji je imao lanac prodavnica u Poljskoj, robnu kuću i hotel na Laleliju, fabriku tekstila u Istanbulu i mnogo još toga u Turskoj i izvan nje.

- Drago mi je da sam te upoznao. Čuo sam za tebe.
- I ja sam čuo za tebe. - reče Safet-bey.
- Imao bih nešto da razgovaram sa tobom. Možeš li navratiti sutra kod mene na kahvu? – Nastavio je.

Taj slučajni susret je ubrzo promijenio tok događaja. Sutradan sam otišao na Laleli u ofis na zadnjem spratu njegove robne kuće. Safet-bey je bio jedan Zavalili smo se udobno u kožne fotelje. Ležerno smo razgovarali o mnogim stvarima, a onda mi je saopštio da namjerava napraviti neku fabriku u Bosni. Safet-bey je bio jedan uspješan biznismen neobično staložen u govoru i u donošenju odluka. Razmišljao je o izgradnji fabrike ulja, ali se kasnije odlučio za fabriku sokova i flaširane vode. Pitao me je da li bih ja mogao da vodim izgradnju elektro-mašinskog dijela nove fabrike.

Za mene je ova ponuda bila izazov. To je takođe bila izvanredna prilika da prenesem aktivnosti Real Time-a u Sarajevo na najbezbolniji način. Da sam sâm planirao, ovakav plan bi bio najbolje što bih mogao zamisliti. Prihvatio sam. Brzo smo se dogovorili oko uslova. Meni je žestoko trebao baš ovakav posao, a Safet-beyu je trebao provjeren čovjek za ovakvu vrstu posla, ali i čovjek koji je dobro poznavao i bosanske uslove i tursko tržište. Nakon toga mi je

saopštio kapacitet fabrike koju je želio da izgradi. Planirao je da kupi mašine za punjenje u Poljskoj, a ja bih trebao da organizujem proizvodnju prateće opreme. Zatražio je okvirni predračun tih radova.

Iako nisam imao dodira sa fabrikama vode i sokova, iz iskustva sam ipak znao šta je sve potrebno za takvu vrstu tečnog medija.

- Javit ću se za sedam dana sa predračunom. - rekao sam mirno kao da se radi o uobičajenom svakodnevnom poslu.

Bacio sam se na posao. Istina, mjesto izgradnje fabrike još nije bilo poznato, linija za proizvodnju nije bila naručena, ali je neka oprema već mogla da bude projektovana i proizvedena na osnovu kapaciteta, kao što su rezervoari, automatika i sl.

Tačno nakon sedam dana donio sam animaciju tehnološkog procesa fabrike vode i sokova te orijentacioni budžet za njegovu izgradnju ne računajući samu proizvodnu liniju i građevinske radove.

- Koliko ti treba para da počneš sa izgradnjom rezervoara? - pitao me Safet-bey.

- Za materijal oko 50.000 DEM (njemačkih maraka).

Podigao je slušalicu i zvao nekoga da dođe. Zanimljivo je da dok smo god bio kod njega, niti je telefon zazvonio niti je neko ušao u kancelariju osim posluge za piće. To sam protumačio kao rezultat dobro organizovanih poslova, gdje svaki menadžer obavlja svoj dio posla i ne trči svaki čas po mišljenje gazde, ali i kao njegovu osobinu da ima povjerenje u ljude koji mu vode poslove. To mi je bilo drago. Ubrzo se pojavio neki momak na vratima.

- Donesi mi 50.000 maraka. - reče mirno kao kada naručuje kahvu.

- Tamam. - reče momak i zatvori vrata za sobom.

Ubrzo se vrati i stavi ispred Safet-beya uvezane snopove maraka.

- Bujrun, abi. - okrenu se i izađe.

Safet-bey odgurnu novac prema meni.

- Evo Džavid-bey, pa ti vidi to tamo. - reče mirno.

Shvatio sam da to tako treba, da ne trebam niti brojati, niti se negdje potpisivati, niti sklapati ugovore. Ništa. Ovdje se radi isključivo na riječ. To je šansa za svakoga ko zasluži početno povjerenje. Ako ga ne iznevjeriš, trajat ćeš, ako ga iznevjeriš nestat ćeš u poslovnom svijetu i nema oporavka. Otvorio sam akt-tašnu i poslagao novac bez brojanja. Tako valjda ovdje treba.

Brzo sam uspostavio kontakte sa bosanskim proizvođačima rezervoara. Želio sam da dam posao nekoj bosanskoj firmi među njjima i Unis-TPO iz Goražda, ali sam prikupio i nekoliko ponuda iz Turske. Unis TPO je bio bez posla i bez nade. Ibru Kulinu, direktoru TPO-a sam rekao da ću im dati posao ako budu do 10% skuplji od turskih proizvođača. Ovo je imalo smisla, jer bi transportovali limove, a ne rezervoare, što je jeftinije za najmanje 10% od ukupne vrijednosti posla. Uskoro sam otputovao za Goražde i potpisao prvi ugovor u Bosni. Goraždani su bili jako zahvalni i posao je počeo. Krenuo sam i sa izradom automatike u Istanbulu. Ovo je bio moj posao i to sam radio sa svojom ekipom.

Nakon nekog vremena nazvao me Safet-bey.

- Odlučio sam da fabriku napravimo u Gornjoj Tuzli. - reče mi. - Iznajmio sam proizvodni prostor u Gornjoj Tuzli. Zvat će se “Altin Company”.

- Hajirli bilo. - obradova me. To je bio veliki neriješeni problem. Sada će se moći intenzivno raditi na montaži fabrike. Istina, ja sam očekivao da će prihvatiti jednu

od lokacija u Sarajevu na Mostarskom raskršću koje sam mu ja predlagao. Tamo su već bili Coca Cola, Sinalko, Dijamant i neki manji proizvođači. Pogodnih objekata je bilo dosta, čista kvalitetna voda je bila na svega šest metara dubine, električno napajanje, telefoni, put i ostala infrastruktura je već bila prilagođena takvoj vrsti proizvodnje. Nejse, Safet-bey je našao nešto i treba vjerovati da je to dobro.

- Nego, ja sam poslao mašine za punjenje iz Poljske, nastavi dalje Safet-bey.

- Super, a kada dolaze?

- Džavide, ja sam ih poslao!

- Pa dobro, ali da li su utovarene, carinjene?

- Džavide, ja sam ih poslao! - ponovi isti odgovor.

- Znam to, ali ja se moram pripremiti, moram pronaći ljude i mašine za istovar i skladištenje, zato te pitam. - bio sam uporan.

- Džavide, ja sam ih poslao. Ako će biti kakve fajde od sekiracije, hajde da se ja i ti jedno dva sahata dobro, dobro isekiramo. Ha će li tada doći prije?.

- Pa neće. - rekoh mirno i shvatih da sam tada dobio jednu od najboljih životnih lekcija.

Zašto bih se sekirao za nešto na šta ne mogu uticati? Ta lekcija mi je kasnije mnogo puta spasila razum. Kad god sam imao dobrog razloga za sekiraciju, padnu mi na pamet mudre riječi Safet-bey-a, i odmah se relaksiram.

Od Safet-beya sam dobi još jednu divnu lekciju. Kada me je jedanput poveo u svoju fabriku konfekcije bio sam zadivljen organizacijom proizvodnje a posebno kontrole. Ta fabrika je radila 100% za Adidas, najjaču kompaniju za sportsku opremu u svijetu. Bio sam jako iznenađen jer je

turska roba bila na lošem glasu kada je kvalitet u pitanju. Međutim, kada sam vidio kako se vrši kontrola proizvoda, sve mi je bilo jassno. Svaki metar konca se kontroliše i vizuelno i kompjuterski. Isto tako se vrši kontrola svakog dugmeta i svakog metra platna na ulazu u skladište. Kontroliše se i kvalitet i boja i miris. Nakon toga se kontroliše svaka operacia. Žena sastavi na mašini dva dijela, a iza nje se vrši kontrola kako je to urađeno. Nema propusta. Činilo mi se da ima radnika na kontroli isto koliko i u proizvodnji. Tačno se zna ko je i kada pogriješio i to košta. Tako se neće isporučiti niti jedan komad odjeće ako je dugme loše ili neki šav bilo gdje u toku proizvodnje.

- Daleko je jeftinije ovdje i sada primjetiti i otkloniti škart nego ga ugraditi u gotov proizvod koji će otići u Ameriku, biti prodat nekom kupcu koji će ga vratiti nazad istim putem. Tek tada su to veliki troškovi. – objasnio mi je Safet-bey.

Zato Adidas i jeste skup, ali se možete pouzdati u kvalitet. Dakle, Turska može proizvesti najveći svjetski kvalitet, samo ako se uvede odgovarajuća kontrola. Zato u Turskoj možete naći osigurač od dvadeset maraka, ali i osigurač za jednu marku koji rade taman toliko koliko ste i platili. Ovaj sam primjer koristio kada sam odgovarao na kritike u Bosni da je turska roba lošeg kvaliteta.

- Plati osigurač dvadeset maraka kao i njemački, pa ćeš imati i dobar kvalite.

Bio sam zadovoljan informacijom da su mašine krenule iz Poljske. Krenulo je, pomislih. Ubrzo sam otišao u Tuzlu da snimim teren. Našao sam iznajmljeni prostor za fabriku i pregledao. Fabrika uopšte nije imala ni vodu, ni telefon ni dovoljno električne energije za jednu fabriku. Dakle, tri elementarne stvari. Mobitel je mogao da hvata signal samo kada se izađe na cestu. Dakle, nema komunikacije. Sve se to može riješiti, ali sve traži ogroman novac i ogromno vri-

jeme. Uhvatila me panika. Ovaj izbor je bio potpuni promašaj. Nazvao sam Safet-bey-a.

- Šta ćemo sa infrastrukturom, Safet-bey? - pitah ga.

- Nema problema. - reče mi. - Gradonačelnik Selim Bešlagić je obećao da će mi sve obezbijediti.

Paralelno sam aktivirao i svoju predratnu firmu Real Time. To mi je bilo neophodno kako bih mogao vršiti uvoz neophodan za Altin Company. Safko mi je u tome pomogao. Često sam putovao za Sarajevo i Tuzlu u vezi fabrike sokova, ali sam svaki dolazak koristio i za marketing u svom poslu.

Uskoro sam se povezao sa svim većim tvornicama u Sarajevskom kantonu. Njima je trebalo svega osim automatike. No, dobro, radit ću ono što može. Obzirom da sam imao odlične konekcije sa svim turskim proizvođačima i svjetskim distributerima industrijske opreme, mogao sam odmah pronaći i dopremiti sve što im treba. Za njih je nabavka rezervnih dijelova ili proširenje kapaciteta bila noćna mora, jer su bile pokidane predratne relacije, a novih distributera nije baš bilo na svakom koraku. Nabavka zamjenske opreme za sarajevsku privredu je bio užasno naporan i skup posao. Obično bi mi inžinjeri za održavanje pokazali neki instrument, a ja sam trebao da nađem odgovarajuću zamjenu negdje u svijetu. No, svejedno, to je bila šansa za dobar početak.

Ubrzo sam pozvao Lidiju, Narcisinu sestru, koja je također bila pravnik. Trebao mi je neko u Sarajevu za opšte poslove. Prihvatila je, a imala je i dobro odgovarajuće iskustvo dok je radila kod Eska prije rata u PP "Begović". Real Time u Sarajevu je ponovo pokrenut. Imalo je to za mene veliki emocionalni značaj, Značio mi je povratak u budućnost Real Time-a.

Pomirio sam se sa činjenicom da trebamo startati izgradnju fabrike sokova u Tuzli bez infrastrukture. No, to i nije bio moj posao.

Safet-bey je za direktora fabrike postavio Davut-beya Nurilera, Turčina porijeklom iz Pazara. Davut-bey je za mene bio uvijek zagonetna ličnost. Išao sam ranije kod njega na Bajrampašu i bili smo kućni prijatelji. Imao je osmero djece. Sjedili smo i jeli na sofrabezu na podu u velikom dnevnom boravku bez televizora i savremene tehnike. Nisam mu mogao vidjeti suprugu koja je donosila hranu i piće samo do vrata. Živio je život jednostavnog, islamski orijentisanog čovjeka. Davut-bey je odavao utisak usporenog čovjeka koji govori sandžačkim dijelektom iz 50-tih godina. No, taj čovjek je obavljao poslove savjetnika u vladi Turske. Imao je jaku firmu u Turskoj za trgovinu limovima za transformatore. Davut-bey je bio izuzetno poznat u Istanbulu, a posebno među Bošnjacima. Poznavao je cijeli politički i vojni vrh u Bosni i Hercegovini. Za vrijeme rata je mnogo puta dolazio u Bosnu, koju je prokrstario uzduž i poprijeko te obezbjeđivao kontakte i pomoć. Ni jedna turska delegacija nije došla u Bosnu, a da Davut-bey nije bio u njoj. Ja sam uvijek imao respekt prema njemu, njegovom blagom karakteru i iskrenom prijateljstvu. Safet-bey je sa punim pravom povjerio njemu vođenje fabrike, jer je bio izuzetno pošten i pouzdan. Ja sam se samo bojao da njegovo neiskustvo u načinu rada u bosanskim uslovima može dovesti do neuspjeha cijelog projekta. Davut-bey je znao da se na mene može osloniti u potpunosti i jako dobro smo sarađivali.

Došlo je vrijeme da se obezbijedi voda za proizvodnju. Naravno, gosp. Bešlagić je "održao" obećanje dato Safet-beyu. Poslao nas je u upravu vodovoda tako da ne čekamo u redu. U vodovodu su nam, nakon dva sata čekanja, dali predračun za sanaciju pumpne stanice u Gornjoj Tuzli na iznos od oko 100.000 maraka. Trebamo uplatiti taj iznos i Vodovod Tuzle će sanirati pumpnu stanicu i obezbijediti vo-

dosnadbijevanje, naravno, ne samo za Altin Company već za cijelo naselje. Zbunjeno smo gledali način kako Selim Bešlagić ispunjava zadatu riječ.

- Šta da radimo, Džavid-bey? Ti poznaješ prilike ovdje. - pita me više radi reda, očigledno razočaran Safet--bey.

- Odlično. - rekoh na njegovo očigledno čuđenje. - Mi ćemo izvršiti rekonstrukciju pumpne stanice prema njihovom projektu i pod njihovim nadzorom, a Vodovod neka prizna za Altin Company 100.000 maraka kao pretplatu. Ova sanacija se može uraditi za najviše 25 do 30 hiljada maraka. Ti ćeš platiti i uštediti 70.000 maraka.

Naravno, bili su oduševljeni prijedlogom i Safet-bey je ponovo otišao gradonačelniku. Ali! Ne, to nije u skladu sa "propisima", trebaju "certifikati" i još hiljadu izgovora. Može samo da Safet-bey da keš i nikako drugačije. Toliko o zadatoj riječi bosanskih političara, toliko o iskrenosti u privlačenju stranih investicija. Sve se to događa u vrijeme kada je Bosna trebala strane investitore kao zrak. Da li je Bešlagiću pala na um činjenica da će njegovo ponašanje odvratiti na desetina turskih investitora kao što je Safet-bey koji je krenuo čistog nijeta, bez želje za profitom samo da pomogne Bosni.

Šta sada? Dogovor je pao da se napravi bušotina pored fabrike što bi koštalo nekih dvadesetak hiljada, ali bi značilo nezavisnost u napajanju vodom. Sva ispitivanja su pokazala da vode ima u dovoljnoj količini na dubini od oko 120 metara. Voda je sigurno bila čista, rizik je bio samo u tome da li je slana jer Tuzla leži na soli. Počeli su radovi na bušotini i nakon nekoliko dana izbio je snažan mlaz bistre i hladne, ali slane vode. Razočarenje je bilo ogromno iako smo taj rizik bili uračunali.

Izgradnja fabrike je išla svojim tokom i nije bilo značajnijih zastoja. Trebalo je obezbijediti adekvatno napajanje električnom energijom. Obližnji trafo nije mogao zadovoljiti potrebe i Altin Company. Opet je Safet-bey otišao kod Bešlagića po njegovo obećanje.

- Nema problema, doplatite za zamjenu postojećeg trafoa i bit će sve u redu. - na uobičajeni način je ispunio obećanje gradonačelnik Tuzle.

Nije bilo druge, to je i učinjeno. Uvezli smo preko Real Time potrebnu opremu i kablove i stvar je riješena na štetu ljudi dobrog nijeta.

Najgora stvar je bila što se cijela komunikacija odvijala tako da onaj kome treba telefon mora uzeti mobitel i izaći na obližnju cestu gdje jedino ima signala, kao u filmu "Nebo iznad krajolika" (koji je tek kasnije snimljen prije izaska iz štampe ove knjige).

Moralo se dalje. Izgradnja je tekla u vedrom raspoloženju. Safet-bey je bio široke ruke. Svi su bili zadovoljni. Svakog dana u 11 sati je čekalo pečeno jagnje u obližnjem restoranu. Jedan preduzimač za građevinske radove je redovno kukao pred punom trpezom:

- Teška su vremenaaa! Ovako se ne možee! Vremena su kritičnaaaa....- šalio se.

Unis-TPO je odradio svoj posao korektno i dobio je sve ostale poslove koji se tiču procesne opreme. Deling iz Tuzle je izvršio montažu elektro-instalacija i rekonstrukciju tarfo-stanice, Real Time je isporučio automatiku i počela je probna proizvodnja. Sve je izgledalo u redu, osim vode, koja se morala dovlačiti cisternama iz Banovića udaljenih skoro 50 kilometara. Istina, to je nešto poskupljivalo proizvodnju, ali je ta voda bila izuzetnog kvaliteta. Problem sa skladištenjem vode nije postojao jer smo već gradili velike prokromske rezervoare.

Fabrika sokova i vode je brzo napredovala i uskoro je počela i probna proizvodnja. Sokovi su zaista bili fantastični. Mogao sam popiti tri-četiri litra, a da ne osjetim nikakvu težinu u stomaku. Tečnost samo prođe kroz tijelokao kada jedete lubenicu.

Sada je sve zavisilo od marketinga i prodaje, a to je bila najslabija karika. No, to više nije bio moj problem.

U Turskoj sam sve manje boravio i sve manje putovao, tako da su se i poslovi i prilike smanjivali na tom prostoru. Tamo je bilo jako skupo osnovati kompaniju, a poslovati iz Njemačke ili Bosne je bilo mnogo teže tako da sam, u nadi da u Bosni svega treba, sve snage usmjerio na bosansko tržište.

Real Time je proširio poslove. Uradio je i nekoliko manjih sistema za automatizaciju, ali je već postao poznat kao snadbjevač elektronike, pneumatike, mjerno-regulacione opreme, pa i svega drugog što zatreba u procesu proizvodnje. Iznajmio sam poslovni prostor u zgradi Tvornice žice na Alipašinom polju. Bile su to lijepe prostorije sa jednom sobom za saradnike, jednom za mene, predsobljem i magacinom. Nije to bilo veliko ali je bilo funkcionalno. Počeo sam zapošljavati saradnike. Zaposlio sam dva mašinska inžinjera i jednog trgovca. Ukupno nas je bilo pet. Planirao sam da, u ovoj besparici, ponovo ponudim kompenzacione poslove.

Dobio sam i jedan manji, ali značajan posao u sarajevskoj firmi Klas tj, sistem za kontrolu proizvodnje hljeba. To je bio iznos od nekih dvadesetak hiljada maraka. Sve je bilo u redu, potpisan je ugovor, ali nam je Klas tražio bankarsku garanciju za uplatu avansa. Mislio sam da je to jednostavno i otišao u Market banku (sadašnja Raiffeisen bank) kod koje smo imali otvoren račun. Kada su nas pitali za obezbjeđenje garancije, ponudili smo im uplaćeni avans. Dakle, kada Klas uplati avans, oni će ga zadržati do isteka ili povrata

garancije. Međutim, stigao je šok. Banka je smatrala da mi ne može dati garanciju jer je firma nova te nema pouzdanu poslovnu istoriju u zadnje tri godine. A kako će imati kad je tek reaktivirana? Bio sam užasno ljut. Nisam mogao da shvatim da nam ne daju garanciju na naš novac koji će oni držati u svojoj kasi. Tada sam shvatio, da će u ovoj poslijeratnoj državi polovanje biti jako, jako teško. Ako nema razumijevanja i spremnosti za saradnju u ovakvom slučaju, jednostavnom, najsigurnijem što se može zamisliti, šta treba da očekujem u težoj situaciji.

No, morao sam dalje. Požalih se Ismetu Šamiću, mom prijatelju kojeg sam upoznao u Istanbulu i koji se već bio vratio u Bosnu. Njegova porodica, supruga Duda i dvije kćerke Aida i Maida, su bili u nekom kampu u Istanbulu. Tamo su imali dobre uslove, ali se nije baš vodilo računa o komforu na koji su oni bili navikli. Došao je i Ismet iz Sarajeva. Mi smo ih pozvali na ručak. Dirljiva je bila scena kada je Nijaza prinijela supu.

- Pravi, porculanski tanjiri! – uzviknuli su ushićeno.

Porodica je bila nenaviknuta na plastične tanjire i aluminijumske kašike. Ovo je za njih bio pravi praznik, a bio je to običan ručak.

Ismet je prije rata radio u Privrednoj banci na informatičkim poslovima. Pred kraj rata je došao u Istanbul i zaposlio se u ABB-u, jednoj od najvećih korporacija u svijetu. Poslije rata se ponovo zaposlio u Privrednu banku u Sarajevu kao jedan od direktora. Kada sam mu ispričao svoj problem sa Market bankom, koja je bila najveća BH banka, on se nije mogao iščuditi njihovoj neposlovnosti. Dođi kod mene i završit ćemo to odmah. Tako je i bilo, i ja sam kao „veliki, pouzdan poslovni partner“ odnio bankarsku garanciju u Klas.

Dao sam sve od sebe da posao uradim brzo i kvalitetno, malo i iz inata prema Market banci. Kada sam završio posao i pustio u pogon projekat nadzora proizvodnje, povratio sam garanciju i izvršio naplatu. Prvu sljedeću stvar koju sam uradio, poslao sam Market banci rezignirajuće pismo sa kopijom bankarske garancije koju sam povratio uz obavijest da zatvaram kod njih račun zbog nezadovoljstva saradnjom. Znam da to na njih nema utjecaja, ali mi je bar bilo lakše. Sa ovakvom bankom se ne posluje.

Real Time je ponovo dosta ojačao i postali smo zastupnici japanske kompanje Omron, najveće kompanije u svijetu u oblasti relejne i senzorske tehnike te njemačke kompanije Festo, najveće kompanije u oblasti pneumatike. Imali smo nekih pedesetak dobavljača za razne proizvode iz oblasti industrije kada su u pitanju mjerni instrumenti, regulaciona oprema i elektronika odnosno automatika. Ipak je to sve išlo dosta teško jer je spektar proizvoda ogroman i trebalo je nabavljati svaki dio za svaku narudžbu posebno, a to je trajalo dosta dugo i bilo dosta skupo. Kasnije smo imali sve veći lager jer nismo naručivali nikada samo ono što se poruči već najmanje još jedan ili nekoliko istih ili sličnih proizvoda. Tako smo značajno smanjivali troškove transporta, transvera novca, špedicije i sl.

DOME, SLATKI DOME

- Haj ti, pusti ti mene slobodno, neka taj džin meni dođe. – rekoh samouvjereno kada sam prvi put noćio kod Nijaza.

Nijazova žena Remzija mi je ustupila sobu u kojoj inače spava. To je bila manja sobica i ona me upozori da joj svako veče dolazi neki džin, legne joj na prsa i počne da je guši. Jedva uspije da se otrgne. „Izaći ću ja sa njim na kraj“. Pomislih, ali mi se ipak neka hladna jeza podvuče pod kožu.

U tom periodu od proljeća 1998. do ljeta 1999. god. neosjetno sam se, putujući na relaciji Istanbul-Sarajevo-Tuzla sve više zadržavao u Bosni, a sve manje u Istanbulu. U Sarajevu sam, u početku, noćivao gdje se kad zateknem. Na Vratniku kod mojih, na Alipašinom kod Nijazinih, vrlo često kod pašonoga Mirsa i kod šuraka Nijaza.

Legao sam da spavam, proučih što sam znao i pokušah da se opustim. I taman, kada me počeo hvatati prvi san, nešto me snažno pritisnu na grudi i ja odskočih od kreveta kada su se opruge vratile nazad. Adrenalin mi je napunio tijelo a krv jurnula u glavu. Bio sam u djeliću sekunde potpuno budan. Ništa i nikog nisam vidio, a moj početni šok zamijenila je srdžba:

- Mrš tamo, idiote jedan, eno ti tamo Remzije u drugoj sobi, pa nju zezaj. – Odbrusih neopreznom džinu kao da vičem na živog čovjeka.

Proučio sam još neke dove što sam bio zaboravio iz mejtepa osluškujući da nema nešto ili nekoga u polumračnoj sobi i tako me nečujno savlada san. Spavao sam mirno i dugo, valjda je džin otišao Remziji. Šta je to bilo, ni danas nemam pojma. Možda je samo autosugestija, a možda...

Svuda mi je bilo k'o majci u srce, ali... Ipak je bilo najljepše u svom domu, a dom je bio potpuno devastiran. Naša zgrada na Dobrinji je za vrijeme rata služila kao ulaz u tranšeje koje su vodile do ulaza u Tunel spasa na drugoj strani ceste Sarajevo-Foča a koja je prolazila između nas i Aerodroma. Tunel je vodio ispod aerodromske piste do Butmira, na slobodni dio izvan opkoljenog Sarajevo. Ovo je bio jedini ulaz u Sarajevo kroz koji je dolazila hrana ali i ranjeni, mrtvi i preživjeli borci.

Na početku rata, cestom pored aerodroma su prolazili tenkovi i pucali selektivno po zgradama. Mladenov stan ispod mene i Stevin stan preko puta mene su bili gotovo neoštećeni. Čak su roletne na prozorima bile čitave. Očigledno je da su bošnjački stanovi bili poseban cilj. Kasnije je u Stevinom stanu nađena profesionalna radio stanica a Mladen je uhapšen od strane Armije RBiH kao dojavljivač za navođenje srpskih granata. Sve je jasno. Bar meni.

Drveni prozori od našeg stana su bili na mjestu, ali pokidani, osakaćeni. Smola sa štokova je bila ohlađena i zaustavljena kao zgrušana krv i dodiruje ispod sebe polurazrušene zidove. Jedna granata koja je prošla kroz zid, porušila je zidove kupatila i dimnjak, ušla u spavaću sobu i tu eksplodirala. Sve je bilo izbušeno gelerima i mecima. Na okolnim zidovima nije bilo niti jednog neoštećenog dijela većeg od kutije šibice. Kolika količina mržnje se sručila na naš stan, samo zato što smo neko ko ne bi trebao da postoji, samo zato što nismo imali imena koja gode njiovom bolesnom uhu. U stanu je bio sav namještaj, tepisi na svom mjestu, veš mašina, zamrzivač ladičar, frižider, dva televizora. Sve je bilo tu, ali izbušeno gelerima. Bogu hvala, pa nismo mogli gledati kako metak pogađa Elminu lutku koju smo joj kupili za njen prvi rođendan, kada geler raznosi Adisov autić na daljinski kojeg sam mu donio iz Njemačke, kada plamen mržnje ždere Enisovu gitaru. Kakva bi nam bila duša da smo mogli gledati kako eksplozija u trenu raznosi mir i

harmoniju doma, prošlost i budućnost, kako dim i prašina pokrivaju knjige, slike, uspomene. Osjećali bi se kao ptica, koja bespomoćno gleda sa susjedne grane divlje životinje koje joj rasturaju gnijezdo. Gnijezdo koje je svila da odgoji svoje mladunce. Bogu hvala što nismo vidjeli kako nam gnijezdo umire u tišini. No, da li ste vidjeli pticu koja je nakon rušenja gnijezda stala, odustala. Ne, opet je skupljala grančice i strpljivo popravljala nanešenu štetu.

Međutim, za neku veću rekonstrukciju stana sada nije moglo biti govora. Mogao sam samo da skupljam grančice. Problem je bio u tome što nije postojala infrastruktura i krov. Ostalo bi se moglo uraditi, ali u zgradi, gdje još niko nije bio useljen, bilo je to jako teško. Čekali smo neko rješenje i pojavilo se. Njemačka organizacija „Help" je preuzela izgradnju krova, infrastrukture i vanjske stolarije. To je za nas značilo kao da su nam poklonili stanove. Rekonstrukcija je trajala par mjeseci i već u jesen 1998. smo preuzeli ključeve od stanova.

Kompletni unutrašnji radovi su morali biti urađeni. Stare instalacije su bile neupotrebljive. Problem je bio u tome što je vrijeme već bilo hladno, ali sam ipak trebao i mogao bar nešto da uradim. Zvao sam šurake i badžu te smo u jednoj akciji izbacili sve stvari preko balkona na travnjak iza zgrade. Svu našu dugogodišnju muku, izbacili smo na hrnjagu. Pa kad neko kaže za nešto „Ovo je moje". Eto koliko je to sve bilo moje. Ne, sada znam da sve što imam nije moje već da samo imam pravo raspolaganja na to sve dok On ne odredi.

Očistili smo stan. Svi su otišli osim mene. Padao je mrak i neka sjeta me povukla u svoj zagrljaj. Gledao sam daleko preko piste prema Igmanu i zaplakao. Zapravo, ridao. Čini mi se, tek sada se tijelo počelo opuštati, kao da je tek sada shvatilo da se život može vratiti u svoje korito. Do sada je trebalo biti čvrst. Nisam imao pravo na slabost. Akšam je počeo padati i pokrivati me mrakom. Stajao sam satima i zurio u vrhove Bjelašnice, tamo gdje se još može nazreti

blijedo svjetlo od davno zašlog sunca ili mjeseca koji ga je pratio. Sada sam kod kuće i želim da što duže upijam taj osjećaj, želim da se naviknem na to. Da sam imao bilo šta da prostrem ipod sebe, spavao bih tu, na betonu. Nikakva svjetla Istanbula, nikakav komfor na Aksaraju, nikakvo zlato na Kapali čaršiji, nikakvi carski dvori na Topkapiju nisu mogli nadjačati osjećaj svog doma. Makar bio i razrušen, bio mi je i ljepši i draži od Dolmabašče saraja.

Sutradan sam nabavio nešto cigle i maltera i Nijaz je podzidao porušene pregradne zidove i zatvorio otvore ispod prozora. Sada sam već imao zatvoren prostor. Osposobio sam jednu sijalicu i prekidač. Žice na mjestu table sa osiguračima sam povezao preko osigurača koji je visio iznad ulaznih vrata i svjetlo je sinulo. Stan je oživio. Postavio sam i običnu slavinu iznad izbušene kade i potekao je još jedan simbol života. Sada sam trebao samo vrijeme i novac.

Ubrzo sam opremio spavaću sobu dok sam ostale sobe zatvorio improvizovanim vratima od dasaka. Dolazila je zima i nije bilo pametno raditi bilo šta. Vlaga u sobi je bila prilično velika, jer je sve bilo svježe, namočeno dugogodišnjom kišom. Niko u zgradi nije bio useljen tako da je kondenza bilo previše, a uz to sam ja sve kuhao u istoj sobi. Kada dođem sa posla, primjetim da mi je jorgan potpuno mokar. Stavio sam ga na termo-akumulacionu peć i zaboravio. Kad sam se, slučajno probudio u zoru, gusti dim mi je grizao grlo. Skočio sam i otvorio prozore dok su mi suze kiptile niz lice. Tek kada sam uspio da uhvatim zraka, vidio sam da se puši jorgan na peći. Bio je progorio od peći do vrha po sredini i bijelo crveni žar se već probijao prema periferiji jorgana. Srećom nije planuo. Trebao mu je samo dašak vjetra. Umalo sam izbjegao ili gušenje ili smrt u plamenu. Bila bi to ironija sudbine. Nešto me spasilo, imalo je razloga da živim. Allah zna.

Kako sam bio „vješt“ kuhar, svo moje suđe se sastojalo od jedne džezve, jedne viljuške i jedne kašike. U džezvi sam kuhao i čaj i kahvu i supu i jaja, pržio ćevape, jaja i sudžukice te podgrijavao konzerve. Univerzalna džezva. Jedanput sam pristavio džezvu sa vodom za jaja i upalio televizor dok se skuhaju. Nakon pet minuta sam uzeo džezvu i zadovoljan svojim „kuharskim vještinama“ odnio u kupatilo da prospem vodu i ohladim jaja pod česmu. Ali, jaja nigdje?! Zaboravio „kuhar“ da ih stavi! Takvih je scena bilo na pretek.

Kupao sam se tako što sam propuštao vodu kroz protočni bojler. Kupatilo nije imalo vrata, a zima je bila prilično jaka. No, bilo je zlatno. Naše je. Kada bi mi došli musafiri, pošto još nisam imao vrata na kupatilu, morao sam da zaključavam njih u sobu. Nisam žurio, snalazio sam se. Održavanje poslova je bilo preče od vrata na kupatilu.

Tek kada je malo otoplilo, počeo sam sa intenzivnijim opremanjem stana. Imao sam pomoć i išlo je dobro. Sve je trebalo biti spremno kada se porodica vrati iz Istanbula nakon završetka školske godine 1999. god. Radovao sam se tom danu. Zapravo, to je bio i pravi i jedini trenutak kada je bilo razumno da se vratimo svi u Bosnu, ako smo već imali takvu namjeru. Enis je upravo završio Fatih koledž i trebao je upisati fakultet. Adis i Elma su završavali Asfa koledž i trebali su upisati srednju školu. Da su počeli fakultet i srednju školu u Turskoj, morali bi smo ostati bar još četiri godine. A tada, Bog zna, da li bi djeca više i htjela da se vrate i da li bi smo mi htjeli da se vratimo. Ja sam znao da ne bih mogao da živim u Turskoj. Turska nam je pružila i pružala sve, čak i svu toplinu i ljubav prema nama kao Bošnjacima. Ne samo da nas niko nije uznemiravao, već smo čak imali privilegije zato što smo Bošnjaci. Divno je bilo biti Bošnjak u Turskoj, to sam već ranije rekao, ali, svi naši su bili u Sarajevu i Pazaru. Kakvog je imalo smisla biti u drugoj zemlji makar nam bilo kao majci u srcu. Mi smo bili jako vezani za porodicu. Osim toga, u Turskoj je bilo i teškoća sa jezikom, sa razlikom u mentalitetu sa nedostatkom prirode na koju smo navikli, sa nostalgijom. Drugim riječima, bili smo prirodni prijatelji sa Turcima, ali smo ipak bili dva svijeta, slična, kompatibilna, ali ipak dva.

* * *

Kada je trebalo da se selimo za Sarajevo, ja, nažalost,nisam mogao oči da otvorim od poslova u Tuzli, a kamo li da odem na nekoliko dana u Istanbul kako bi se spakovali i poslali stvari. Osim toga, morao sam završavati renoviranje stana kako bi porodica imala gdje da dođe. Zamolio sam Sabahudina Begovića – Gara, rođaka iz Rasova koji je živio u Istanbulu da pomogne porodici u pakovanju, nalaženju prevoza, utovaru i pripremi carinskih papira. Garo mi je, poput sina ili brata preuzeo tu obavezu kao svoju. Nikad mu to neću zaboraviti. I sam je radio u špediciji i znao je dobro organizovati te poslove. Porodica mi je došla avionom, a stvari su išle preko Rumunije i Mađarske, jer je Srbija još uvijek bila nakrvljana i nije se ni moglo ni smjelo preko njene teritorije. Ja sam, u međuvremenu, užurbano završavao stan. Na dan kada su stigli, ujutru je lakiran parket. Konačno smo svi u Sarajevu, svi dobro i našli ovdje sve zdravo i dobro. Allah nas je zaštitio od svega. To smo svjesni i to smo mu dužni.

Djeca nisu mogla spavati u stanu skoro mjesec i po dana jer su stvari iz Istanbula kasnile neshvatljivo dugo. Navodno su bile nekakve poplave u Rumuniji, pa zastoji na carini i stotinu drugih izgovora. Ja i Nijaza smo ipak najradije spavali u stanu na spužvi. Na kraju je stigao kamion Karakuş sa stvarima. Stigao je novi život. Život koji je nastavljen odande gdje je i bio prekinut. Prošlo je sedam godina od odlaska iz Sarajeva, a mi se nadali da u Turskoj nećemo ostati duže od sedam mjeseci. Ali sa ove vremenske distance, iskreno, taj nam period ne izgleda duži od sedam dana. Sudbina je htjela da prođemo tim dijelom svijeta, Allah zna zašto. Možda je trebalo samo da ne budemo u Sarajevu, da ne osjetimo iskušenja rata ili, ne daj Bože, smrti.

No, u jedno sam sasvim siguran. Niti jednim događajem nismo upravljali mi. Sve je to sudbina, sve je to kader, kader da u Turskoj nađemo dermana.

OSOBE
FIRME
GEOGRAFSKI POJMOVI

spomenuti ili opisani u autobiografiji

Lica (310)

Adem Fetić
Adis (Ado)
Adnan Kurtoglu
Adžo Jusuf
Adžo Mahmut
Adžo Murat
Adžo Mustafinu
Adžo Sulejman
Adžovice (Cacina rodica)
Afrodita (boginja ljepote)
Ahmet Emirdar
Ahmet Gultaş
Ahmet Kılıç
Ahmet Međedović
Ahmet sekretaru Piomak-u
Ahmet-usta
Aida Šemić
Aiša Paripović - Bika
Akın
Alfred Hičkok
Ali Ihsan Selamet
Ali Ülker
Alija Izedbegović
Aljo Bećiragić
Alma Begović
Amel Begović
Amer Čatović
Amer Paripović
Ante Marković
Arif Kurtagić
Arslan (portir u Real time)
Artu Ditu
Asad Khan
Azem Palić
Aziz Palić
Azra (komercijalista)
Bahar Deniz
Baka Zejnelagić
Bayram Babacan
Bayram belediyebaşkan
Bega
Begović - poručnik
Begovići
Beko
Belkiza Akın
Berkan Deniz
Binela Junuzović
Bisa Koca
Cansu
Čika Mića
Citripio
Ćamil Brčvak
Dajnica Marica
Dajo Hasan
Dajo Hivzija
Dajo Muharem
Dajo Muharem
Dajo Ramiz
Dajo Ramiz
Dajo Ruždija
Dalila Begović
Damir Begović

Darko
Davor (softver)
Davut Nurilera
Dobrica Ćosić
Dr. Ćazim Hadžimejlić
Dr. Enes Maljevac Enće
Dragan Vikić
Drago Jurić
Drakula
Draža Mihailović
Dudija Šemić
Dunju Bjelobrk
Džavid
Džek Kožar
Džeko Hodžić
Dželilbeg Begović
Dželilbegovica Begović
Džemal Begović Džemo
Džemil Ličina
Džemil Pakistanac
Džemila Ličina
Džemila Palić
Džengiz (stanodavac)
Dževdet Dervišević - Đido
Džihan Dizdar
E.T.
Edin Begović Nane
Ediz Paripović
Ejup Sultan
Ejup-pejgambera
Elif Kutlu
Elma Begović
Elmazbeg Begović
Emin Koca
Emina Dacić
Emir Begović
Emira
Enes Čengić
Enes Sarač
Enisa (sustanar)
Ergin Kilič
Erhan Kutlu
Ernest Vrcić – Erko
Erol Avdović
Ersen Kutlu
Esad Numanović
Esko Begović
Ešref Husić
Fatih Mehmed sultan
Fehim Ličina
Fikret Veljović
Fikret, Muhamedov komšija
Fikreta Fetahović
Firdeusa Vrcić
Fuzuli Dönek
Grla Kurtagić
Hadži Metin
Halida (sustanar)
Halil Kalač
Halil Balkan
Halima Međedović
Haluk Firsat
Hamdo Mujezinović
Hamza Čekić
Hanefija Ličina
Hanifa Mujezinović
Hankija Yildiz
Haris Silajdžić
Hasan Hamzagić
Hazir Ličina
Hazreti Mevlane
Hidajet
Hido Mušović
Hilmija borac ABiH
Hilmija Radončić
Husejin Kansu
Husno Begović
Ibrahim Kurtoglu
Ibrahim pejgamber
Ibro Kulin
Ibro Škrijelj
Idriz - Dekor ROžaje
Ifeta Dizdar
Ifeta Begović
Ilhan - Ulker
Ilknur Dizdar
Indijana Džons
Irfan Duran
Ismet - Dubrovnik
Ismet Džogović
Ismet Šamić
Iso Kalač
Izet Ljajić
Izet Yıldırım
Jašar Paripović
Jasna Begović
Jovo Bulatović
Jusko Bojadžić
Jusuf Fetahović - Jusko
Jusuf, vozač golfa
Jusufspahić
Kadir (student)
Kamenko
Kemal paša Ataturk
Kenan Kurtoglu
Kimeta Şekular
King Kong
Kremenko
Krivošija Almasa
Kukanjac
Kurşat
Lejla Paripović
Lidija Medunjanin
Ljubomir Tošović
Maida Šemić
Majka
Majkl Džekson
Marinko Kvesić
Mehmed Ali
Mehmet-usta
Mekica Paripović
Mekić Faruk
Melika Begović
Mensura Silajdžić
Meša (Dekor)
Meško Medunjanin
Metin Çelenk
Metko Begović

Meysam Yıldırım
Mican
Miha
Miki Maus
Miljenko Karišik
Mimar Sinan
Mirso Dizdar
Mithat Curić
Mladen Popović
Muhamed Čengić
Muhamed Ersoy
Muhammed a.s.,
Mulabegan
Murat Šabanović
Murata Paripović
Murat Gül
Mustafa Džonlagić
Mustafa Kurtoglu
Mustajbeg Begović
Muzafer Međedović
Nada Knežević
Narcisa Junuzović
Narcisu Medunjanin
Nasrudin-hodža
Necatin
Nedžla Tutkaç
Nedžmetin Özfatura
Nijaz Palić
Nijaza Begović
Nikola svat
Nina Redžepagić
Nusreta Fetahović
Omer
Oral Avci
Orhan Nanbantly
Osman Kılıç
Oto Bauero
Paripović
Radoje Domanović
Radovan Karadžić
Ragip - Bisernica
Ragipa Ayana
Rasim
Ratk Mladić
Redžo Begović
Refik Akova
Remzija Palić
Remzije Tutkaç
Rifko Deniz - Ešref
Rifo Fetahović
Rifo Rastoder
Ruždija Aknı
Sabahudin Begović – Garo
Sabahudin Čavić
Šaban Tutkaç
Sabry Ülker
Šaćir Fetahović
Sadet Avci
Safet Begović
Safet Altin
Safija Paripović -Caca
Šakir (instrumentalac)
Salem ef. Halilović
Salihodžić Nijaz
Sara Begović
Šefka Ličina
Šefkija Džambas
Selim Bešlagić
Selim iz udruženja Bošnjaka
Semiha Tutkaç
Semra Kutlu
Senad Palič
Senanur Avci
Şener Akın
Šenol Akın
Šerifa Palić
Simbad
Skendo
Slobodan Milošević
Smaila Begović Mikestara
Smajo Fetahović
Smajo Pulić
Staka
Stevo Marić
Strina Mustafinica
Şükrü Şekular
Sulejman pejgamber
Sulejman, ranjenik
Suljko Dacić
Sultan Selim
Šerifa Palić
Švaip Tutkaç
Tahsim
Teksoy
Teta Dževa
Tetka Hafka
Josip Broz Tito
Tuncay Çolak
Tuncay Soydaš
Turgut Özal
Turhan
Vahid Halilhodžić
Velibor Stanković
Vincet Van Gog
Vlado Šunjić
Vrcić Ernest, Erko
Yilmaz
Zahid Bešović
Zdravko
Zevs – bog sunca
Zijad Dizdar
Zinka Deniz

Firme (163)

ABB
Adidas
Adra
AEG
Alhos
Altin Company
Asfa koledž
Besler
Bisernica
Bosanska bolnica
Bosna Dayanişma Grubu
Bošnjački dernek
Bristol
Cibonini
Convoy of Mercy
Crvena Zvezda
Datateknik
Dekor
Deling
Digital Corporation
Dječja ambasada
Dobrotvor
Doysan
Drezdner banka
Dunya
Elektrotehn. fakultet u Sar.
EnergoData
Energoinvest
Fabrika namještaja Deževa
Fatih koledž
Fenrebahče
Ferara
Festo
Forem
Gazibaba
Gimnazija Novi Pazar
Gornji Ibar
Haseki hastanesi
Help
Holiday In
Holiday Inn
Hotel Ber
Hotel Bogaje
Hotel Nas
Hotel Rožaje
Hotel Turijak
Hotel Vrbak
Hotela Maršal
Hotela Moskva
Humanus
HVO
IBM
Ihlas
InData
Investbanka
Iris
ISA
Iskra
ITM
JNA
Jugopetrol
Kalibre
Karakuş
Kardeş Turizam
Kılıçlar
Klas
Ključ
Komili
Kristal
Market banka
Microlect
MikroTri
Minel
Mjerni Sistemi
Mlacar&Co
Moving
Naftna baza Jaroslavlje
NATO
Njemačka ambasada
Olin
Omron
Opštine Novi grad
Opštinski Fond
Oslobođenje
Ozyazici
Paler
Parna pekara N. Pazar
PDV
Philip Morrisa
PHILSA
PHOENIX
Pınar süt
Piomak
PNS
Poštanske štedionice
PP Begović
Preduzeće za puteve
Privredna komora Izmir
PTT Inžinjering
Radio Televizija
Real Time
Real Time Comerce
Real Time industr. automat.
Real Time Systems
Refah partija
Restoran Kula
Restoran Leo
SAB
Saba
Sabah
Sabanci
Sandžaktrans
Sava centar
SDA
SDU
Sedam braće
Sedam spavača
SEL Elektroteknik
Selimija džamija
SIEMENS
SKF
Škola Pavla Goranina
Škole Pavle Goranin
Skupština Jugoslavije
Stambena zadruga
STELEKS
Sud udruženog rada
Sulejmanija džamija
Sultan Ahmet džamiju
Sultan Ejup Džamiji

Sultan Valide džamiju
SUP
Switz-hotelu
TAM
Telemecanique
Tempo Turizam
Toplotna oskrba Maribor
Turbe Sedam braće
Turkiye gazetesi
TV Hajat
Tvornica žice
Udruženje ljekara "Hayat"
Udruženjem Albanaca
Udruženjem Sandžaklija
Ülker
UN
UNESCO
UNIKOM
Unis-TPO
Universal studio
UNPROFOR
Vatan hastane
Velež
VEMEX
Viteks
Vodovod u Budvi
Vojno-tehnička akademija
Wonderware software
Zelene beretke
Zimske Olimpijske igre

Geografski pojmovi (260)

Adana
Aerodrom Sarajevo
Aerodromsko naselj
Afjon
Aja Sofij
Ajvalik
AKGÜN
Aksaraj
Akšehir
Alanija
Alipašino polje
Amerika
Ankara
Antalija
Astma pećina
Ataköy
Atlanski okean
Austrija
Austro-Ugarska
Avganistan
Azerbejdžan
Azija
Bajazit
Bajrampaşa
Baku
Banja Luka
Baščaršija
Batajnica
Bayazit
Belgija
Bentbaša
Beograd
Bešiktaš
Beyoğlu
Bijelia brda
Bijeljina
Bijelo polje
Bilalovača
Bjelašnica
Boljakov Potok
Bosanski brod
Bosfor
Bosna
Brač
Braća Jerković
Brana Ataturk
Budva
Bugarska
Bursa
Butmir
Čanakale
Cejhan
Čerkezkoyu
Crepoljsko
Crne Gore
Danice Marković
Dansku
Dardaneli
Delijašu
Demirköy
Denizliju

Deževa
Diznilend
Dobrinje
Dolmabaşçe saraj
Dubrovnik
Dudulu
Edirne
Edirne kapija
Edremit
Egejsko more
Eminonyu
Esenler
Eufrat
Evropa
Finska
Floriya
Foča
Fojnica
Francuska
Frankfurt
Gabela
Gacko
Golden horn
Goražde
Gornja Tuzla
Grčka
Grenland
Güngören
Halići
Han stjenice
Hanover
Herceg Novi
Holandija
Hollywood
Hrvatska
Igman
Ilidža
Indija
Irak
Istanbula
Italija
Ivangrad
Izmira
Jadransko more
Jalova
Jaroslavlje
Jasenovac
Jošanica
Jošanički Kej.
Jugoslavija
Kaba
Kalemegdan
Kalifornija
Kalinovik
Kanada
Kapali čaršija
Karadžabej
Karaman
Kartal
Kazahstan
Kerkuk
Kipar
Kırklaleli
Kolašin
Konjarnik
Konstantinopolj
Kosovo
Kotor
Kozja ćuprija
Kragujevac
Krans Montana
Kravice
Kreševo
Kuçuköy
Kuçukuyu
Kutahija
Kuvajt
Laleli
Levent
Libija
Ljubljana
Ljudska rijeka
London
Los Angeles
Lukavica
Luleburgaz
Mađarska
Makedonija
Manjača
Marin Dvor
Marmorno more
Mecidijeköy
Medina
Mekka
Meksiko
Mersin
Merter
Miljacka
Miljevina
Mojmilo
Mramorno more
Nedžariće
Nemila
Neretva
Njemačka
Njujork
Norveška
Novi Pazar
Pacifička obala
Pakistan
Pale
Palestina
Pamukale
Pančevo
Pazariće
Pendik
Pešter
Petnjice
Ploče
Pofalići
Poljska
Prijepolje
Principov most
Priština
Prnjavor
Raška
Rasovo
Romanija

Rožaje
Rudo
Rumunija
Rusija
Sandžak
Sarajevo
Sarajevski kanton
Saray
Sarımsaklı
Šavnik
Šejtan sofra
Šeste proleterske brigade
SFRJ
Silivri
Skoplje
Slavija
Slivke
Slovenija
Sofija
Sombor
Sovjetski savez
Split
Srbija
SSSR
Stup
Subotica
Švajcarska
Švedska
Švrakino selo
Tadžikistan
Tajvan
Tarsus
Tekirdag
Titograd
Topčider
Topkapi Saraj
Torbali
Toros
Trakija
Travnik
Trebinje
Trebižat
Trnavica
Trnovo
Troja
Turska
Tutin
Tuzla
Urfa
Ustiprača
Vatan Caddesi
Višegrad
Vize
Vogošća
Vratnik
Vučiniće
Zagreb
Zeleni vijenac
Zlatni rog

SADRŽAJ

PREDGOVOR 5
ŽIVOT U REALNOM VREMENU. 7
POSLOVNI LEPTIRIĆI 16
U TALASIMA BIZNISA 20
USPON IZ SNOVA 32
BARIKADE LJUDSKOG BEZUMLJA 44
ZADAH RATA 56
IPAK RAT 65
POVRATAK U SUMRAK 70
RAT UŽIVO. 81
NE OKREĆI SE SINE 93
NA KRILIMA KIKAĆA 98
OD NADE DO NEIZVJESNOSTI 107
NA RASKRŠĆU ŽIVOTA 114
POD ZASTAVOM MJESECA SA ZVIJEZDOM. 121
U GRČU OPSTANKA 129
JUSUF 139
U OSVIT ZORE 145
SVIJANJE NOVOG GNIJEZDA 159
NAVIKAVANJE NA ŽIVOT 173
UZLET PIOMAKA 183
USPON TURSKE 196
BEGOVIĆI MUHADŽIRI 199
POTRAGA ZA POBRATIMOM 207
CONVOY OF MERCY 211
SUNOVRAT PIOMAKA 231
NOVI IZAZOVI. 243

MODERNIZACIJA JE POČELA 250
DOLAZIM IZ PAKLA 258
RAZMIŠLJANJA JEDNOG BIZNISMENA 266
U ZAGRLJAJU BRAĆE 272
POVRATAK U BIZNIS 278
HOD PO ŠANLI URFI 286
ČIPKA U KAMENU SELIMIJE 296
DUH HAZRETI MEVLANE 307
NASRUDIN HODŽINE ŠALE 312
NA ZGARIŠTU ŠEHERA 321
ZGODE I NEZGODE 323
POVRATAK U BUDUĆNOST 335
DOME, SLATKI DOME 347
OSOBE, FIRME, GEOGRAFSKI POJMOVI 353